Т. XC. Р. 1909, кн. IV. Рік XVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. XC. 1909, IV B. XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарского.

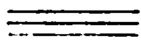
Закінчено 31/VIII с. с.

Зміст XC тому.

Inhalt des XC Bandes.

Студії з історії церковної унії.

Написав Богдан Бучинський.

III. Місаілів лист.

I.

Признане Григорія правним митрополитом з боку патрияpха Діонісия зустрінули єрархія й суспільність на Україні й Білій Руси з запалом. Ми завважуємо під час переговорів про признане Григорія в 1469 р. замітний підєм на дусї в найбільше західній із усіх епархій, епархії перемиській. Довгий спір між епископом перемиським Антонієм і латинськими духовними та сьвітськими Перемищанами за його наслїдника, висвяченого в 1458 митрополитом Григорієм, скінчив ся рішеннєм короля Казимира в 1459 р. Се рішеннє короля має те значіннє, що вибігає поза галицькі рамцї: в них вперве висказує ся польське правительство, що його обовязок боронити православну церкву і її вірних. Рівночасно польське правительство робить цїнне признаннє, що вказує на чинники, з котрими воно, займаючи оттаке становище, мусїло числити ся: свої клерикальні круги й Рим. Але й на другій точцї правительство короля Казимира пішло — останнїй раз за житя короля — на уступки Русинам, а саме в новгородській справі. В одному часї з посольством Мануіла й патрияршого посла в Московщину й землї вел. Новгорода, розпочали противники московських впливів в Новгородї та проводирі литовської Руси обопільні зносини, що при кінци лїта 1470 настільки були дозрілі, що Михайло Олелькович 8 падолиста 1470 війшов в Новгород й сїв на

Городищи, яко намісник короля Казимира. Рівночасно й старший брат його Семен видає дочку за вел. кн. Твери, що після трактату литовсько-московського 1447 був в сфері політичних впливів Литви. Сей крок був би неможливий, коли-б на него не дав санкції король Казимир. Останнїй власне появив ся весною 1470 р. в пограничних територіях вел. кн. Литовського з Новгородом.

Тим часом в першім дни по приїздї Михайла Олельковича в Новгород помер архиепископ Іона (8. XI. 1476) і пляни Григорія на підчиненє собі новгородської архиепархії були тим близчі реалїзації, що при новім виборі владики дійсно виринуло питанє, у кого має елект висьвячувати ся. Одначе ланцюх подій, навязаний 1470 р., урвав ся знову, на самім вступі. В перших днях грудня не стало кн. Семена. За тим пішла конфіската Київа. За нею пішло захитанє становища Михайла Олельковича в Новгородї. Новгородцї ще за його побуту почали полїтикувати супроти Москви і вислане ними посольство Микити Савіна просило пропуску для новгородського електа на Москву. Далї, хоч Михайло Олелькович кинув Новгород і хоч партія антимосковська була так сильна, що сама собою навязала в друге зносини з королем Казимиром і панами радою вел. князївства і весною 1471 станув оборонний союз між Литвою і Новгородом, то для розширеня київської митрополїтальної юрисдикції навіть ся кульмінацийна точка в новому курсї новгородської полїтики перейшла без результатів. Перестороги з боку московського митрополита перед латинством Руси литовської не перейшли безслїдно. Грамота новгородська в справі юрисдикциї митрополії заявляє: там де буде випадати висвятити владику, там його висвятить ся. Така заява з боку Новгородців в моментї їх союза з королем вказує, що вже ослабло змаганє віддати Новгород під власть Київа. З другого боку можливо шукати того не так в ситуації в Новгородї, де Григорій втратив підпору через виїзд М. Олельковича, а в ситуації в вел. князївстві Литовськім, де при нагоді конфіскати Київа прийшло до напруженя між руським і литовським елементом, руський елемент почув себе слабшим і міг представляти для Новгородців меньше важний атут полїтичний, ніж литовські пани, що також ревно занялись думкою борби з Московщиною за Новгород [1]). Тай сама грамота союза вказує безперечно на те,

---

[1]) Напруженнє між литовським і руським елементом констатує Длуґош в оповіданю про київські події в початку 1471 і в промові ко-

що новгородські сторонники Литви, в момент союза з Литвою числили ся більше з литовським як з руським характером вел. князївства Литовського [1]).

Одначе хоча й пани рада вел. кн. перли до війни, король на те не годив ся, найправдоподібнїйше з двох мотивів: розстрою в вел. князївстві і його слабости мілїтарної, та династичних плянів в чеській справі. І коли настав оружний конфлїкт між Москвою і Новгородом, Казимир ніякої помочи не прислав і з погромом Новгородців на Шелони розвіяли ся пляни руської єрархії й суспільности у вел. кн. Литовськім.

І так з царгородських переговорів остав ся перший їх результат: признаннє Григорія законним митрополитом. Але всеж таки се був важний результат. На ново були навязані в момент розриву з Московщиною єрархічні звязи з Царгородом, а поруч нього із останнїм православним сходом. Не забуваймо, як Московщина добивала ся признаня в Царгородї, а не добившись його навязала зносини і дістала признання у иньших східних патріярхів. Приклад Московщини міг в тім напрямі вплинути на Русь вел. князївства. В світлї відносин між Московщиною і східними патріярхатами поза Царгородом стає ясним загадковий на перший погляд факт, що висилаючи 1476 р. послів в Рим, православні вел. князївства кажуть, що Русь приняла хрещенє від 4-х вселеньских патріярхів. Далї офіціяльно признаючи зверхником руської церковної орґанїзації одного із вселеньских патріярхів Русь вел. князївства знов входила в контакт з Москвою та одиноким її ще кілька лїт соперником Тверею, в контакт з православними Балкана. Падали тяжкі перегороди, котрі унїя в 40-их рр. здавалось позабивала між славянський Схід. А в серединї вел. князївства православна реакція втягала в справи церковні світських людий так на дїлї, як в очах правительства Казимира Ягайловича. Останнє зовсїм ясно здавало собі справу з ситуації: Русь була, як показалось при нагоді київської й новгородської справи, за слаба, щоб власними силами опертись впливам папським в коронї і впливам литовських католиків у вел. князївстві. Але вже під 1471 р. вкладає Длуґош в уста короля важний висказ: нехай

роля Казимира до литовських католиків панів-ради в справі евентуальної боротьби з Москвою.

[1]) Застереження проти використання кор. Казимиром — хоч намісник був би православним — ситуації в користь латинської пропаґанди.

Литва не зриваєть ся до бою з Москвою без помочи з Польщі покладаючи ся на Русинів: „ті через ріжниці у вірі були їм радше неприхильні й на випадок війни з Москвою, готові радше причинити ся до загибели, ніж до побіди Литовців“. Значить: перед усуненєм обох причин не зривати ся до війни з Москвою. Сей raison d'état став дійсно для литовських політиків вихідною точкою.

В рр. 1479—1485 війна дійсно грозить, але памятаймо, що король аж до серпня 1479 не має вільних рук в своїй західній династичній політиці і відразу, як лиш дістав вільні руки, став ладити ся до борби. З того можна приняти, що оба погроми Новгорода 1471 і 1478 дійсно освоїли литовських політиків з думкою боротьби з Москвою. Але поруч польської помочи (се впрочім доволї проблєматичне, чи тут не говорить у Длуґошу польський патріот) оставалась друга поважна перепона в боротьбі з Москвою: розділ релїґійний між Русию і Литвою. Повстанє в тих обставинах в державних кругах вел. кн. думки — ще раз спробувати з унією — ставало тільки ділом часу. Але король Казимир мав звязані руки чеською справою, значить ся, він поки що старав ся війну з Москвою як можна дальше протягнути, а з тим і з пробами унії не поспішав ся. Поки що сам митрополит Григорій (король признавав його митрополитом не тільки в вел. князївстві, але й коронї) навіть робив йому деякі чемности. Одначе рівночасно він не спиняв клерикальні сфери в коронї робити в Римі дуже виразні заяви: король добре обчисляв, що Рим з огляду на прецеденти своєї номінації 1458 р. не спроможен на офіціяльне сконстатованє, і Рим не тільки Григорія від церкви офіціяльно не вилучив, але що більше — 1472 папа так говорив про нього, мов би він був уніятом! Ми не можемо сконстатувати, чи ще перед смертию митрополита Григорія почались важкі репресії з боку латинської церкви против руського обряду і силувані перетяганя з православя на латинство; але констатуємо значний підєм на дусї в сучаснім поколїню Бернардинів: відгук його в традиції ордена в першій чверти XVI в. приписував пробу унії в 1470 рр. аґітації Бернардинів в Київі і своєю акцією на Руси польські Бернардини добре записались в Римі.

Григорій, що через свою галицьку епархію міг мати контакт з Русию коронною і міг завважати, що король поки що має руки звязані, а через зносини з світськими членами ради вел. князївства міг мати докладні відомости про настрій в на-

прямі війни з Москвою між панами радою та про залежні від того пляни унії, мусів добре призадуматись над долею митрополії. Головні його підпори — єрархія й руська суспільність вел. князівства та царгородські сфери не були величинами, на котрі би можна було безпечно покладатись. В такій ситуації a priori зовсім правдоподібно, що в нього повстала думка дипльоматизувати й далї з Римом і що він її переказав свому окруженю. Він помер при кінци 1472, а в першій половині сїчня 1473 православний собор в Новгородку звертаєть ся вже до папи Сікста: значить можна припустити, що плян отсей — звернути ся в Рим з декляраціює й поклоном папі зародив ся вже за його житя. В такім разї, з огляду на те, що неможливо припустити, аби собор прийняв проєкт противний покійному митрополитови, виходить що Григорій на плян згодив ся. До сего могла спонукати митрополита зміна на престолї патріяршім: 1472 патріярхом став чоловік, від котрого посол Григорія дармо добивав ся посвячення; був він, о скільки мож виміркувати, для руської церкви неприхильний, що найменше апатичний. Та й важке розчарованнє, котре Руси вел. кн. приніс рік 1471, могло обявитись у плянї: при нагодї змін на митрополії всїми силами стреміти до вибору нового митрополита. Заінтересованє між світською суспільностию до отсеї справи, що виявляєть ся в її участи на соборі в сїчни 1473, поруч змагань єпархії оперти ся на нїй супроти латинської церкви й правительства, могло випливати зі змагань спонтанїчних в самій суспільности — шукати терену до обєдиненя у спільній акції.

Рік 1472, що приніс руській суспільности зі зміною патріярха в Царгородї отсей новий плян, приніс і ситуацію, що силувала руську суспільність й церковну єрархію як найскорше реалїзувати отсей плян: престол митрополії став порожним десь в осени, як судити із того, що в грудни 1472 знали про те в Псковї. Я не маю нїяких документів психольоґічних до розвязаня темного питаня, чим властиво в глибинї своєї душі оставав ся Григорій по своїм потвердженю в Царгородї? Для мене певним остаєть ся тільки зовнїшний факт: офіціяльно нї він з Римом не зірвав, нї Рим з ним. Виказати, з митр. Макарієм, що Григорий мав намір злучити ся з православною церквою, я на основі даних притягнених до отсего питання Макарієм не можу [1]).

[1]) Митрополит Макарій виводив, що митрополит Григорій „скончался въ общеніи съ православною церквію“, на основі того, що його

Иньші джерела про те, що настало по смерти митрополита, дуже скупі. Вона — а властиво одно одиноке джерело, грамота Місаіла подає ось що. В січни 1473 православний собор, правдоподібно той, що зібрав ся до обсади митрополії, як влучно замічає проф. Грушевський, передає через посла папського Антонія послание до папи [1]). До поясненя скупої звістки можу притягнути тільки сї факти: що посилка відбулась через папського леґата, що вертав з Москви, і що вона відбулась перед самим соймом у Вильнї [2]).

Коментуючи нашу звістку одним фактом, ми з правдоподібністю будем могти при помочи обіцянок московських в Римі 1471 та змісту грамоти Місаіла 1476 конструувати основні лїнії грамоти з 1473, значить приняти з деякою правдоподібністю, що її головними точками були: обговореннє теоретичної сторони фльорентийського декрету і правильного переведення унії присланем леґата. Коментуючи її тим фактом будем могли замітити дещо до ґенези нашої петиції: чи з факту, що її довершенє відбуло ся при нагоді переїзду через Москву папського леґата, не можна виказати, що зносини вел. кн. московського з Римом в рр. 1439—1472 не остались в цїлости тайною для литовського правительства і воно рішило не оставати за московським?

З тим виводом збігає ся другий, коли будемо інтерпретувати нашу звістку тим фактом, що собор звернув ся до папи на короткий час перед соймом виленським. Король по соймі вертає ся в коронні землї і оставляє добра галицької митрополії в руках людий, що завідували ними за житя Григорія; після 1475 надає їх кому иньшому. Король рішив ся ждати відповіди від папи, і ждав її майже два роки. З другого боку на інґеренцію міродатних сфер вел. кн. вказує бернардинська традиція з кінця XV в.

І так вважаю можливим здогади проф. Грушевського про зміст грамоти 1473 розширити на точцї її змісту і ґенези. Завважити мушу, що сей крок руського собору відбув ся зі

поминали з иньшими православними митрополитами: доказом служебник з рр. 1489—1526 і суботник з першої чверти XVI в. Одначе ми в помянику з рр. 1486—1526 зустрічаємо митроп. Ісидора і тільки пізнїще його імя затерли. Отже матеріял джерельний Макарія сам собою не дає підстави до його виказу.

[1]) У Грушевського V. 531.

[2]) Зверну увагу, що посли московські обіцяли: приняти декрет собора, приняти папського леґата, і ті-ж думки зустрічаємо в посланиї Місаіла 1473.

значною участию суспільности вел. князївства, що слова грамота Місаіла потверджує пізнійший відгук в традиції бернардинській. Завважу далї, що найбільш інтересне, що як раз західня Україна — Галичина й Холмщина стояли осторонь; в січни 1473 р. подибуємо обох епископів холмського й перемиського в Галичинї, а трудно припустити, щоби за оден місяць подорож на собор і з собору відбули. Той факт знаменито гармонїзує з ситуацією в грамотї Місаіла, де також між людьми, що підписали її, нема нікого з країв коронних. Завважу під кінець, що король Казимир був тодї сам дуже поважно занятий також справою чеською; воно мусїло мати свій вплив на становище короля в сїй справі[1]).

Цїлий 1473 і 1474 рік справа осталась в завішеню, аж 1475 рік вводить зміну в ситуації. Причина лежала в Римі: він не дав відповіди на послание Русинів. Проф. Грушевський добачив причину в тому, що папу звела Москва: в такому разї одначе можемо припустити, що папа не спішив ся з відповідю на лист Русинів, бо чейже аж згодом показало ся, що Москва не думає придержувати своїх обіцянок на тему унії[2]). Значить аж 1474 року Рим в тій справі здецидував ся і вона стала звісна на Руси[3]). Найскорше витягнув консеквенцію з того король Казимир: він надає галицькі митрополичі добра А. Свистельницькому. Митрополія була вповнї здезорґанїзована і Свистельницький de facto заряджуючи добрами крилоськими, пишає ся, виступаючи 8 мая 1475 між судиями мировими на другім місци по латинськім арцибіскупі, яко „митрополит" і повнить на пів духовну функцію. Але в кінци року того пишного титулу не має, хоч в актах виступає і має в завідуваню добра крилоські: видно що з липня 1475 стало заносити ся на вибір київського митрополита. Дійсно елект виступає в мартї 1476 в перший й останнїй раз, кладучи підпис на звісному „листї Місаїла" [4]). Король сим своїм кроком давав до пізнаня, що

---

[1]) Папа в грудни 1473 р. заняв прихильне для короля становище в справі ґнезненського арцибіскупства; сей факт можна вязати з становищем короля в актї 1473.

[2]) Ще в січни 1474 вислав папа свого посла на Москву.

[3]) Можливо, що сї звістки, котрі посол папський Антін Венециянин привіз з своєї подорожі через вел. кн. Литовське в Московщину — настроїли Рим на ще більше вижидаючу ноту.

[4]) Мусимо не забувати при тім ще одного чинника: відносин між короною і вел. князївством, що знов заострились 1474 року. Посеред поголосок „що пани литовські стягнули напад Татарви на землї руську

обсадженне київського стола по його думці не зараз відбудеть ся — але як бачимо православні думали инакше.

На літо 1476 приходять дві акції, що мали одну ціль, обсаду митрополії, але стреміли до неї неоднаковими дорогами. Перший раз — коли на ґрунті справи ривалїзації між київською й галицькою митрополіями Русини розбили ся на два табори. Перший невеликий: з одного епископа-кандидата на митрополію, двох архимандритів королївського подаваня, трохи „умірковаиих“ княжих династів, вісьмох урядників вел. княжих і двох боярів звязаних інтересами з вел. князем. Як бачимо, гурток людий звязаних матеріяльними інтересами з вел. кн. правительством, яке як раз в тих роках було вельми льояльне супроти західних інтересів вел. князя і короля. Одначе склад осіб вперве висуває перед нас внутрішні мотиви: виступають люде, що дійсно своїми симпатіями були на боці Заходу. Другий табор звісний нам з акції в Царгороді, з принятя його вибраня на Литві, з переговорів його ще в р. 1481 з вел. кн. московським. Він впрочім остає в тіни — на сцені являє ся одна особа, Спиридон Сотона. Родом з Твери, він мовою та полїтичними поглядами притикає до лїтератури московської, освітою та діяльністю до кругів руських у вел. князївстві. Нарешті між обома крайними напрямами знаходять ся і посередні, що 1481 р. виступили поза особою Спиридона з кандидатурою нового чоловіка на митрополію.

Те що доперва 1476 в марті виступає новий елект, воно зрозуміло супроти того, що він собі десь аж в лютім 1476 здобуває галицьку митрополію, коли вже від липня 1475 сподївались в Галичинї вибору нового митрополита. Видко перешкоди й далї були, і се кидає сьвітло на становище нового митрополита. Ті перешкоди з боку латинської церковної єрархії вел. князївства, отже в першій лїнії біскупа виленського Яна Лосовича (біскупом від 1467) не могли-б бути проти волї кор. Казимира, котрому тоді послушними були коронні капітули й біскупи. Можемо приняти, що вони відбувались за відомостию короля тим більше, що в акті Місаіла маємо точки звязані з антитурецькою полїтикою короля в сих роках. Вкінці папа Сікст IV в 1475 і 1476 р. оставляв вільну руку королеви в його внутрішній церковній полїтиці.

й подільську і в тій цїли слали кн. Глинського з царем до Татарви“ могла виринути в останнє думка церковної окремішности руських земель Корони.

Значить в лютім 1476 король згодив ся на вибір нового митрополита, але згодив ся під умовою, що митрополит зверне ся до Риму. З другого боку факт, що виленський синод зібрав ся в неприсутности кор. Казимира давав синодови деяку самостійність.

Щоб оцінити ситуацію, посеред якої відбулась отся перша заява, яка вийшла з поміж Руси вел. кн. в користь унії, треба кинути оком на внутрішню та загальну ситуацію в вел. кн. 1476 р. Вважаю се потрібним ще більше задля того, що инакше друга акція 1476, акція противників унії, стає незрозумілою. Пани-ради вел. кн. були переважно Литовці. Уряди низші мали більшу примішку Русинів[2]). Поміж княжем удільним Русини мали перевагу. Міста хоч переважно руські — при слабім розвою права маґдебурського й слабім розвою економічнім взагалі, оставали ся в тіни, а ще більше маса селянська. Між верхною верствою — від бояр в гору, перебігали слабі конвульсії антаґонізма русько-литовського; 1471 заявляють Кияни: „воліємо радше смерти пожити, або вибрати иньшого володаря, як бути підданими Литвинам і голови перед ними схиляти“. Длуґош бачить головні причини в тім, що „Гаштольд був їм рівня й иньшої віри“, хоч наведений ним постулят Київлян вказує, що з під покришки релігійної став виступати національний антаґонізм: „Русини не терпіли Литвинів як ізза ріжниць у вірі так для свого рода нерівности, бо давними часами Литовці були данниками Киян, а тепер Русь мала слухати Литви“.

Розбите в середині — вел. кн. Литовське на вні провадило політику мирну. Москва спалила вел. Новгород, Турки заграбили Кафу. Біля тих важких неповоджень на ділі якимсь дивним контрастом являєть ся плян війни на двох фронтах, з котрим зустрічаємо ся в цілій останній четвертині XV в.

---

[1]) Воєводи Ян Несутич нам. берестейський 1475, Мартин Гаштовт воєвода витебський 1471—1480, Михайло Монтовтович староста луцький 1463 -1475, Олізар Шилович староста володимирський 1461—1485, маршалок 1475—1481, староста луцький 1480—1485, кн. Іван Юрієвич намісник минський 1468—1473, полоцький Олехно Судимонтович 1465—1476, смоленський Микола Немирович 1467, каштелян троцький vacat? воев. виленський і канцлер в вересни 1476 Михайло Кезґайлович, каштелян виленський Радивил Остикович к. 1475 † 1477, Ян Кезґайлович староста жмудський, канцлер Михайло Кезґайлович 1446—1479, маршалок земський Радивил Остикович 1468—1477, маршалок дворний Ян Кучукович 1473—1478, підскарбій Олександр Юревич 1474. Як бачимо, з поміж панів-рад Литовці мати величезну перевагу.

[2]) Гл. реєстр низших урядників у Бонецкого.

Чотири підставні ґрупи фактів політичної історії вел. князівства лягли в основу історії обох замітних проб піддати руську церкву Римови 1476 і 1500 рр. З поміж ґруп фактів руської церковної історії та єрерхічних відносин, унії, тон надають біля унії сі єрархічні відносини: тою прикметою ті події з рр. 1476 і 1500 замітно вяжуть ся з відносинами 1457 р. Зате тут, як довело ся мині замітити, виступає ще один фактор: внутрішні мотиви. Акт 1476 р. підписують люди, що побували на Апенінському півострові, бачили, красу відродженя, та вже передше, не оглядаючись на загал, складали послух (oboedientia) папі.

II.

В марті 1476 собор, що вибрав митрополитом Місаіла єпископа смоленського і мабуть дістав на те признане з боку короля тільки під умовою, дальших кроків в напрямі признаня старшинства папи, — а радше та його частина, що рішилась на той важний крок: вислав послів в Рим з листом до папи, мабуть з інструкціями, але ті до нас не дійшли.

Спогляньмо на людий, що вчинили отсей — на перший погляд многоважний в історії руської церкви — крок, а відтак на нього самого. По всій правдоподібности, старшинство єпископа Місаіла між руським єпископатом, що тоді вже в цілости складав ся зі ставлеників Григорія, поруч із його можливими звязями, вивели сього першого із довгої низки митрополитів Білорусів на ширшу арену зі смоленського закутка. Між тими, що акт підписали, одинокі його краяни кн. Федір Більський та кн. Семен Вяземський; було занадто мало сих minorum gentium щоб витягнути чоловіка на широку арену: тим розбором обставин вважаємо можливим ствердити погляд про участь короля в виборі Місаіла на митрополита. В тіни смоленського владики криють ся два иньші достойники церковні — архимандрит печерський й виленський; тільки перший встиг дістатись на карту літописей, та крім печерського катальоґу і в писцеву записку Марґарита 1474 р.: се разом з деякими натяками самого послания насуває думку про його участь в авторстві нашого памятника. За єрархами висуває ся трьох князів, а десять панів: мов симболь занепаду князівських земель, занепаду верстви княжої, а зросту верстви пансько-боярської. Кн. Михайло Олелькович, кн. Федір Більський, кн. Вяземський — се знов пишне князівство трьох ріжних типів

між удільним княжем: екс-князь „київський“, екс-намісник новгородський, „брат короля Казимира“, володар величезних волостей Копиля й Слуцька, що печатував свої акти княжою печатю і був „государем отчичем“ для своїх підданих; малий але все ж таки ще удільний князь Білої, і зовсім дрібний, мабуть без уділа князь Вяземський. Степень їх сили зависимий і від короля й від становища супроти загалу. Теж саме можна сказати й про людий з верстви пансько-шляхотської. Біля урядників: намістників витебського, каменецького й путивльського, писаря вел. князївства та Івана Ходкевича стає двох поважних волинських бояр, та трьох людей на дорібку. Тільки й усього; по землям було трьох Смольнян, пятьох з воєв. виленського, трьох Киян і двох космополитів, Михайло Олелькович і Іван Ходкевич.

Гляньмо-ж тепер в кількох хвилях на їхнє становище супроти питань полїтичних й культурно-національних 1476 р. Біля людей королївських (Ходкевич, Якуб, оба Івашенцовичі) виступають єрархи (два з корпорації, оден вибраний землею), князї удільні й бояри земські. Біля людей що побували на Заходї (Ходкевич, Олелькович?, Якуб, оба Олександровичі), стають єрархи й люде закопані в глуші земель. Але всї вони біля цивілїзації західної стояли певно (Місаіл, Солтан, Іоан Ходкевич). Становище їх до суспільности ріжнородне: свої суспільні позиції позаймали одні з поміж них ласкою королївською, иньші уродженем, на своїх позиціях суспільних одні були в більшім, другі в менші контактї з суспільністю. В кождому разї та невеличка ґрупа людей, що виступає перед нами — на місце загальникових висловів (пр. епископів, князїв, панів) — нараз показує нам, як з індівідуально здебільшого аморфних середновічних ґруп-станів виринають одиницї: чуємо, що ми наближаємо ся на землях руських до ренесансових часів.

По людях гляньмо на їх дїло. Воно перед нами тільки в половинї — тільки в листї до папи; інструкції до папи дані послам пропали, а з переговорів маємо ледви слїд. Оцїнки кроку їх з боку сучасників ми майже не маємо: я притягнув вже висше справу Спиридона в серпни 1476 в Царгородї до оцїнки їхнього кроку останньою руською суспільністю, але се тільки імовірна конструкція фактів, бо наші джерела обох фактів зі собою не вяжуть; я притягнув тимже робом справу вибору Симеона архиепископа полоцького. До оцїнки їх кроку з боку

латинської церкви й литовсько-польського правительства — маємо знов тільки дорогу ще більше непевних конструкцій.

Послание до папи само від себе мотивує своє висланнє в Рим двома висказами: одним виразно, другий можна вичитати між стрічками (Арх. 206 і 229). Але рівночасно оба ті вискази мають инші завдання: перший мотивує „вірую“ зложене перед папою, другий мотивує домаганє від папи, щоб пояснив, ізза чого православні не одержали відповіди на лист з січня 1473 р. З тою диспозицією вяжеть ся друга, принципіяльної натури, вона знов заложена на представленю, чим є папа і чим є Русини вел. кн., щоб з того вивести „вірую“ Русинів і постуляти предложені папі.

Обі диспозиції прислонені навмисно неясністю форми, спонуканою многословністю та недостачею спрецизованя правної підстави обох сторін і жаданя Русинів. Полууставні букви кревської книги відкривають нам документ історичний писаний красками письменства XV в. Се многословіє, ті пишні фрази, те аморфне представленнє правної підстави постулятів та самих постулятів — воно таке близьке своєю формою до середно-болгарського стиля. Але де шукати змісту, де шукати думки, що нараз дала таке а не иньше поставленнє постулятів і зладженнє дипльоматичного акту? Її пошукати-б в обставинах 1476 р.: так можна вивести із того, що 1500 р. митрополит Йосиф Болгаринович користував ся нашим актом для зладженя свого і як раз ті характерні прикмети кинув: значить ся, порівнаннє обставини 1500 р. і становища Йосифа Болгариновича з обставинами 1476 р. і становищем Місаїла, рішить нам цїлу справу. Місаїл рахує ся зі своєю суспільністю і з Царгородом, рахує ся тому, що король Казимир дальше як 1500 р. в. кн. Олександер. Неясне поставленнє цїлої справи — неясне з розмислом, стає доказом рахованя з чинниками, котрих ясне поставленнє цїлої справи могло б спровокувати, і численння з тим, що кор. Казимир має руки заняті на Заході. Рівночасно таке поставленнє справи як раз ясне для тої ще напів індівідуалїстичної ґенерації 1470 рр., ще чверть віка до 1500 р., коли в історії України-Руси прийдуть часи одиниць.

Від загальної конструкції перейдемо до детайлїв змісту і форми. Представленнє обох головних факторів: Русинів і папи висуваєть ся на перший, представленє короля й латинського духовенства, вел. кн. московського та східної церкви стає на другому плянї. Образ правного стану річи на першому плянї

— образ постулятів руських на другому: тим вичерпують ся всї деталї. Таке уґруповане деталів само собою з одного боку дасть ся пояснити змаганєм в зносинах із папою бути самим на першому плянї.

Посланиє насамперед густо накладаючи барви і тони, брані з псальмів Давидових нарисувало загальний образ Руси вел. князівства. Але він випадає за густою верствою тих колїрів, браних з псальмів, вповні невиразно. Ясною остаєть ся тільки телеольоґічна історіозофія душі: Бог відібрав руську землю діяволови, хрестить Русинів і хоче їх привести, не зважаючи на перешкоди, в зєдинену церков.

Далї посланиє розводить неясні зариси, котрими воно в тім першім образї представило Русь. Воно розвиває його в напрямі становища руської церкви супроти латинської церкви руських земель і супроти східних церков, переходить через неясні з фактичного боку паралелї, змістом і формою, виняті з євангелія Матвія, щоб дати кілька конкретних черт в послїсловію.

Звідки взяли автори таку концепцію представити Русь? Ми чуємо тут про мову „россійску“, чуємо про обряд східний, але анї слїду инших прикмет, що чейже різко відріжняли культурну фізіономію Руси від Заходу. Я вважав би ниткою до знайденя джерела отсеї концепції ту манєру, котрою посланиє навязує Русь до останнього східного словянства, а за ним до грецьких східних церков; значить ся, я би бачив в тім думку сьвідому — звернути увагу папи через Русь на схід. Формально таке представленє могло бути взяте не з руської а південно словянської лїтературної манєри.

Зате яркими красками, браними із апостольських листів і послань начеркнув „лист Місаіла“ становище папи, формальний вигляд папської власти і її правні справи. Я би вважав можливим припускати звязь отсеї концепції правної підстави власти папської з булею фльорентийського собора та слїди проповіди Ізидора: може не оставались автори листу незвістною мова Славян, може є в тім й відгук мови Русинів 1435 р. Ті прикмети, що вказують на те, що авторам листу не оставала ся незвістною історія францїсканського ордену, зіставлені з пізними відгуками бернадинської традиції, отвирають перед нами ще одно вповнї імовірне джерело. Бо ж у чім шукати тих ярких красок на представленє урочистої служби правленої папою і римського ювілею (211). Чи се не безпосередні вражіня тих з поміж Русинів, що то бачили власними очима, чули слова quatrocento?

Де шукати причини такого а не иншого представленя папи. Може не оставав ся незвістним й індівідуальний характер Сикста IV і той дух італїйського ренесансу XV в. охочий до кадил, похвал і т. д. Русини в третє звертають ся до папи з постулятами: нїчого й дивного в тім, що стремлять його зєднати собі кадилами.

Король Казимир зраджуєть ся тільки наставанєм на нього: мова про круціяту; зате латинські єрархи зображені хоч неясно в контурах, та ясно в їх відносинах до руської церкви. Автори послания мотивують їхними вихватами саме вислане послания, їхним перехрещуванєм поясняють свій постулят, щоб папа рішив, чи годить ся хрестити вдруге. Автори не пожалували красок, щоб змалювати лихі поступки папських єрархів — але тільки й всього. Вони остають на другому плянї: мабуть щоб заслонити перед папою стан річий на Руси. Так само на другому плянї стають східні церкви і велике князївство московське. Тільки неповні й принагідні вискази доторкують ся справи. Причину можна бачити в тім, що се були вельми ненаручно розводити ся про грецьких патріярхів перед папою ще й в обставинах 1476 р.

Збираючи все сказане посланієм про фактори, що виступають в справі 1476 р., стає замітною з одного боку безпосередність, однакож з другого боку недостача історичної перспективи. Перший факт стане важним для оцінки самого кроку Русинів 1476 р., другий є в гармонії з релятивним вбожеством історичної лїтератури переходових столїть в порівнаню зі староруськими чи пізнїйшими часами.

З инших детайлїв стан правний стоїть на першому місцї: руська церква, правовірна і зі свого боку і в очах східної та західної церкви атакована безправно на точцї своїх вірувань та обрядів звертаєть ся до одинокого компетентного судії, папи. Представленє правного положеня руської церкви виступає на обох точках, на доґматичній і обрядовій, зовсїм ясно і докладно, одначе з навмисне поданою і навмисно зміненою історичною перспективою. По їх представленю Русь пасивно реципувала христіянство від 4-ох патріярхів, перейняла їхню науку, обряд і празники церковні. Тут свідомо за чотирма патріярхами укритий патріярх царгородський: про причину імовірну буду говорив понизше. Далї виводить послание слова апостольського листу: нема ріжниці о Христї Грекам і Римлянам, і додає: і нам руським Словянам. А на основі того воно конклюдує: всї одно

і те саме, а кождий нехай в тому остаєть ся, в чім був призваний. Потім йде в противнім того правильного вивода, много говорить про Рим і латинських єрархів і апелює до папи, яко до того, що є заступником Христа на землї. Вкінци конклюдує: супроти правовірности Русинів папа повинен їх допустити до благодатей ювілея.

По тій черзї преміс і конклюзій йде друга. Русини зараз по постулятї в напрямі благодатей ювілея виголошують своє „вірую“, по всій правдоподібности оперте на компромісовім проєктї Греків 1439 р., вірую вповні одначе католицьке й по їх думцї, бо по щоб його подавали, коли б його вважали некатолицьким? Вірую обмежено до одної правди про Тройцю — на боцї оставлено опрісноки і найвисше становище папи, але їх другою дорогою на инших місцях признає посланиє. З наукою о Тройцї посланиє лучить справу хрещеня руського і подає постулят: висланя инших двох леґатів. Значить ті дві точки: одна доґматична, друга обрядова були в фокусї спорів про унїю на Українї й Білій Руси XV в. Як пояснити повстанє думки про двох леґатів? Яко уарґументованє постулятів виступає небезпека від Турків і плян хрестового походу. І потім ще раз збір всїх мотивів в парафразї про 6 добрих діл в просьбі відповіди.

Таким виступає представленє правного становища руської церкви. Поруч недостачі жерел сьвітської історії вражає перевага елементу правного над ідеольоґічним — в тїни лиш стрінемо представленя доґми, явно одно основне бажанє задержати свою доґму, обряд, орґанізацію, як мога більше. Руська церков виступає яко церков фундована зі сходу: важне воно memento для папи і його бажань централїстичних. Руська церков виступає як рівнорядна з латинською і східною: важна прикмета індеферентизму культурного, над котрою міг призадумати ся і гордий квінтоцентин. Руська церков змальована неслушно крикунами від латинської провінціоналїї, складає поклін централїстичному Римови.

Латинська церков виступає в двох зовсїм инших формах папської і латинської церкви вел. кн. Литовського. О скілько правні прероґативи першого в річах віри і морали (не в справах орґанізації церкви) виступають як мога лучше, о стільки друга оставлена в тїни і доволї аморфна. Форма незвичайно принижена для папи, стає гордою, далї й іронїчною й саркастичною супроти латинської церкви.

Перейдемо до постулятів. Їх диспозиція подає постуляти доґматичні з обрядовими та звязаними з питанями орґанізації руської церкви. По постуляті, щоб папа вглянув в справу перехрещуваня, йде постулят, щоб папа влучив Русинів до тих, що дізнаватимуть ювілейних благодатий. По тім іде жадане висланя папою двох відпоручників, щоб з задержанем доґми обряда і орґанізації руської і латинської церкви уможливити modus vivendi, вкінци просьба відповіди.

Як бачимо постуляти доґматичні на першім місци, обрядові на другім, орґанізацийні на третім — одначе як вважати на інтензивність постулятів, та на подрібне представлене способів, як їх перевести, то побачимо, що точкою кульмінацийною стає трета точка.

Коли зважати на те, що з представленя чинників інтересованих в тій цілій справі випливає представлене правного стану, а з того знов виводить посланіє свої постуляти — то в постулятах бачити мемо кульмінацийну точку всього змісту нашої грамоти. А основна точка постулятів стає таким чином succus rei.

Воно пояснює нам ціле навмисне тушоване фактичних подробиць: по що-ж в посланію, що є тільки, так сказати б, прелімінарем, виповідати отсї подробиці ясно й виразно. Буде час їх витягнути, коли леґати стануть на ґрунті. А знов implicite в тій точці містить ся домагане признаня Місаіла митрополитом: леґати не мають власти юрисдикцийної, а тільки доґматичну, обрядову, реформацийну. Тим чином з поза форми висшої, неясної, притемненої, з поза змісту навмисне неясно розложеного виступає головна причина, ізза котрої собор 1476 р. виступив з поклоном папи. Сей поклін се катеґоричне на ділї хоч скрите під неясною формулою проголошене принципів флорентийського собора — але внесене тільки невеликою горсткою людей, дізнає з усїх боків неприхильної оцінки.

Посли, що вибрали ся в Рим, вернули звідти з порожними руками, хоч мабуть сповнили совісно свої завданя. Папа Сикст став згодом для Русинів вельми неприхильний — як се показав аж в 80 рр. Одначе посольство все-ж таки без результатів в Римі не перейшло, папа заказав Русинів хрестити вдруге — своєю дорогою, що з сього скористали не Русини, а хто инший, і що папа се вчинив зовсїм неясно.

Але фіяско, котре зустрінуло послів собора в Римі, було зовсїм зайве, щоб викликати реакцію, до кількох місяців ми зустрічаємо ся з митрополитом висвяченим в Царгороді.

Значить маємо до діла із фактом безпосередної реакції на сам акт 1476 р.

18 серпня 1476 р. висвятив патріярх Рафаїл чернця із Руси вел. кн. Литовського на митрополита всеї Руси. Спиридон Сотона, чоловік освічений і образований в подвійнім, аґіоґрафічнім і так сказати політично-історичнім напрямі, здатний до зведеня тяжкої боротьби з латинським духовенством вел. кн. Литовського, до відограня ролї „возбранятеля противляющих ся закону нашему и уста таковѣмъ затыкатся", зявив ся в Царгородї на короткий час перед своїм посвященем яко простий чернець. Коли патріярх його поставив митрополитом, на се видно крім його особистих чеснот впливало і попертє з боку православних вел. кн. Литовського [1]).

Його протектори остали ся в тїни, але їх істнованє певне. Спиридон остає далї митрополитом всеї Руси; се разом із його тверським походженем вяже його з тверською династією, котра була знов споріднена з Олельковичами. Не забувати, що Твер знов став ся хилити до Вел. Кн. Литовського, і що в Новгородї перед погромом 1478 р. були ще замітні останки партії литовської. Хоч голова його військ Михайло Олелькович підписав акт Мисаїла, то вдова кн. Семена, теща вел. кн. тверського могла як раз попирати Спиридона, — але то тільки здогади.

В мартї 1477 р. Спиридон явив ся на Руси. Наші уважали цїлком його прихід правильним, але Москва хоче се заперечувати, а митрополит московський зажадав від епископів своєї митрополії присяги, що не муть признавати Спиридона. Значить Москва числить ся з ним; характеристичне, що 1477 ще не виплинув закид, що він поставлений на мздї. Так Спиридон знайшов собі сторонників, і на хвилю був грізний для Москви — і може пособляло йому фяско місії собора 1476 р. в Римі. Але за хвилю все присло як банька з мила. Патріярх Рафаїл впав весною 1477 незвичайно скандально, се захитало становище Спиридона, стали кружити звістки перенесені з того патріярха на нього самого, що його поставили неправно підкупством [2]). Потім на розказ неприсутного короля його арештували і замкнули —

[1]) 1477 кажуть серіозно, що він хотїв простягнути руку на московську митрополію; ще 1482 має він своїх прихильників.

[2]) Завважу, що ті поголоски повстали аж по тім, як московський митрополит казав присягати йому. Як би вони істнували вже тоді, він би їх зовсїм певно не лишив.

може в однім із городів властивої Литви. Став ся факт нечуваний від часу арештованя Гарасима: Русь московська протестувала (се зовсїм правдоподібне з огляду на те, що весною 1478 пани литовські чули себе захитаними у вел. кн. Литовськім, а Іван Василевич також констатував, що вел. кн. Литовське не здібне йому помішати звести остаточної рахунки з Новгородом). Одначе протестом і то здаєть ся слабким все й покінчили. Спиридон ще найменше одно лїто перебував у вязниці і вже 1478 р. уступив ся з історичної сцени.

Одначе здобутки, які поробив вел. кн. московський 1478 р., відбивали ся голосним ехом на вел. кн. Литовськім, Польщі й решті Европи: вже давнїйше рішена війна із Москвою опанувала голови панів Ради і мусїла з хвилею своєї реалїзації довести до якогось бодай хвилевого modus vivendi з Русию вел. кн. Актуальною стала знову справа аж у серпни 1479 р.: король мав вже зовсїм вільні руки на Западї і нїщо не ставало на перепонї борбі з Москвою. Весною 1480 стає кор. Казимир у вел. князївстві, але ще не чув ся на силах перед своїм поворотом з Корони вести борбу і провізорія в обсадї митрополичого стола тревае ще цїлий рік 1480. В кінци весни 1480 р. король уступив: зібраний собор вибрав епископа полоцького Симеона й післав послів в Царгород.

Переговори потягнули ся: що найменше від лютого по червень, а може почали ся ще борше; причиною крім того, що патриярх мав по актї Місаіла доволї оправдане підозрінє в правовірности Русинів, було ще й те, що патріярх Максим, іменував далї 1477—1480 якогось Ґалектіона київським митрополитом і він був признаваний в печерському монастири, що був тодї в живих зносинах з патріярхом. Вкінци патріярх міг перечувати автономічні стремлїня Русинів, що почали ся зараз таки від Симеона, що сам не йшов в Царгород, а заняв ся посвяченем на Руси.

Переговори перетягли ся довгенько і дали себе перегнати дальшим подіям полїтичної історії.

Весною 1481 р. викрито конспірацію Олельковича, Гольшанського, Більського. Вона сама по собі мала цїли полїтичні, але король Казимир, що без доказів жорстоко покарав конспіраторів, не був в силї стримувати антируську течію в своїм окруженю. Уважаймо як оден із його довголїтного окруженя Длуґош, чи там де говорить про убийців в. кн. Жигмонта, чи там де мова про замахи на житє Казимира, додає ritu et gente Ruthenus.

Від таких натяків до цілої тої заяви вчиненої 1500 р., що руські князї хотїли погубити короля „ізза католицької віри“ недалеко, і король Казимир, що не посунув ся до такої заяви, яку вчинив його сина, що 1481 р. оставав ся при батьку, вчинив щось анальоґічне. Король в рр. 1481—1483 позволив собі релїґійну репресию проти найцїннїйшого скарбу руської культури, а рівночасно проти релїґії і національних чувств Русинів. Така репресія на культурно-церковному полї без ясно висловленої звязи між нею і конспірацією 1481 р. стоїть в повнї анальоґічно з висказом 1500 р., тільки король більше обережний від сина: річи поіменно не назвав й мотива не дав. Десь в рр. 1481—1483, а мабуть таки 1481 р. в осени, рівночасно в Коронї вийшло право земське, а в Литві статутове рішенє короля змірене проти церкви руської. При тім на Литві король рахуючи із консерватизмом вел. князївства, покликав ся на традицію! Закона в ориґінальнім текстї не маємо, маємо принагідні згадки і дуже тяжко собі виробити о нїм суд з тими фактами в руках. Два одначе факти певні — закон викликаний конспірацією 1481 і даний cum tacito consensu папи. Останне хоч і як неімовірне для величного протектора архітектів ренесансу, стає зовсїм певне з того, що 1500 р. старий митрополит Йосиф просив його про скасованє того права і папа обіцює йому без згадки про згоду великого князя, ставлячи то в залежність від себе самого.

Так сказати б інтерференцийний вузол виступає в нашій історії 1480 р.: змаганє до помиреня між Русию й Литвою нагло сплело ся з руською ірендентою. Одначе, хоч і які далї ще були зневаги, котрих король не поздержав ся нанести руській церкві й народности, — вони не вкрили під собою важного факту, великого значіня в культурній історії українських й білоруських земель. Вони ще в 40-их роках ведені на царгородській нитці, в 70 рр. йдуть на власну руку, і поколїнє Мисаїла, Олельковичів, Спиридона пережило найважнїйшу із всїх культурних кріз на Українї від часів св. Володимира. Вони полишені на власну руку укладають ся з вел. Новгородом, Москвою, Римом, Царгородом, голосять в церковнім житю принципи індеферентизма руської церкви, а в тих роках являють ся перші переклади з західних мов на руську мову, а зараз дальше поколїнє видасть Франца Скорина.

Дві прикмети одначе лягають на ту першу самостійну фазу культурного розвою українських й білоруських земель; обі вони

спонукані відносинами в вел. кн. Литовськім. Митрополити стають святити ся на Руси з Русинів, але аж до 30 рр. XVI в. виступають з ними Білоруси; не на Україні, а на Білій Руси дуже розвили брацтва; з Полоцька — не з Київа або Львова вийшов Франциског Скорина.

Друга прикмета — се повільний нахил до Москви. Знов патольоґічний витвір відносин у вел. кн. Литовськім. Як раз і се дуже важне: Галичина й Холмщина в цілій тій крізї брали зовсім другорядну пасивну участь, і та добра $^{1}/_{4}$ українського елементу не входила в гру.

Нам остає ще останних 8 літ пановання Казимира Ягайловича: від перемін в його державній політиці 1486 р. до смерти 1492 р. Переміна приготовлялась незамітно; незамітно в голові короля завданя політики вел. князївства пересували з над Двини і Угри над Днїстер і Днїпро; незамітно настала по репресіях 1481—1483 р. велика ера помиреня, що трівала до смерти короля. Одначе вага сих літ хоч менша від змін рр. 1473—1481 всеж таки не мала — в них довершувала ся під зверхною покришкою помиреня катастрофа, радше сказати — банкротство політичне руської політики вел. князївства. Митрополит Симеон остає геть в тїни, і лиш стільки вихиляє ся, щоб побрати ґратифікацію королївську та запис удільних князїв білоруських, поставити епископів для Володимира (1487) й Смоленська (1481 до 1485) й померти 1488 р.

(Тут уриваєть ся рукопись пок. автора).

Матеріяли

до історії суспільного та економічного побуту Лївобережної України в XVIII столїтю.

Подав *Виктор Барвінський.*

Подані низше документи, вибрані нами з Румянцевської описи, що переховуєть ся в Бібліотецї Академії Наук, торкають ся деяких питань досї ще мало дослїдженої соціяльно-економічної історії лївобережної України. Повне висвітлене та виясненє питань, що повстають в сїй справі, буде можливе тільки після докладного перестудіованя того величезного матеріялу, який дає нам Румянцевська опись до внутрішньої історії Лївобережа разом з иншим архивним матеріялом. Сю працю можна вигідно виконати сполученими силами кількох робітників, і значінє її для розуміня основних питань нашої історії буде величезне. Та поки що доводить ся по крихтам збірати матеріял, бо й ся праця може бути корисна. Наші документи здебільшого належать до історії землеволодїня козацтва та посполїльства, і тільки два з них по своєму змісту стоять окремо. Матеріяли до історії землеволодїня що до свого змісту досить одноманїтні; в Румянцевській описи вони представлені головним чином контрактами купчими та зобовязанями — ми наводимо найтиповійші зразки з перегляненого нами матеріялу по Смілянській сотнї Лубенського полку; таким чином збільшенє скількости документів по сьому питаню на нашу думку, не конче потрібне.

Наші документи, не вважаючи на їх незначну скількість, викликають цїкаві питаня і почасти дають на них відповідь.

Купчі контракти загалом не дають відповіди, які причини викликали потребу продати ґрунт або „плец“; складені по звичайно-прийнятій формулї, вони лишають без уваги сей бік справи й навіть затушовують її; слова: „безъ жадного примусу, але з доброй волѣ“ часто прикривають голий факт насильства. Звичайно, причини продажі ґрунтів лежать в економічних умовах житя людности, але історикови цікаво знати докладнїйше сї умови, як вони відбили ся в данім випадку продажі, та на жаль купчі здебільшого мовчать про се. З сього погляду цінний наш документ ч. 3, складений в сільськім урядї, значить — з захованєм менших формальностей, де житєва правда могла пробити ся крізь суху канцелярську мову; тут продавець отверто заявляє, що частину городу він продав через те „що нѣчимъ далѣй лошадей кормит“. Наші документи виясНюють також значінє членів родини при продажах; показуєть ся, що продажу ухвалювано нїби на сїмейній радї, за спільною згодою; голос матери, що лишила ся вдовою після смерти чоловіка, мав велике рішаюче значінє, навіть коли вона мала дорослих синів. Якийсь Савущенко (документ ч. 3) продає частину города, купленого ранїйше його братом, і додає, що брат не може заявляти своєї претензії, бо продажа відбула ся „с благословениемъ панѣ матки“; таким чином мати мала право розпоряджати не тільки тими ґрунтами, що лишили ся в спадщині по чоловіцї, але й тими, котрі сини особисто набули. Згода членів сїмї зміцнювала продаж; мати продає „погорѣлый плецъ“ за згодою синів (див. ч. 8); заміжні козачки, рідні сестри, продають ґрунти, що припали їм по батькови, за згодою своїх чоловіків, котрі власне кажучи не мають нїякого права до сих ґрунтів, та дїтей (див. ч. 9). В купчих потверджуєть ся право спадкоємців покупця володїти ґрунтами, а для „лутшаго достовѣрія“ продавцї звичайно кладуть певну суму „заруки“; коли продажа відбувала ся в сотенних місточках, заруку клали як на „городовой“ уряд, так і на сїльський. Наприклад якийсь Чайченко поклав „заруки“ на сотенну канцелярію 5 р., а на сїльський уряд один рубель (див. ч. 2).

Инші наші документи малюють процес земельної мобілїзації в руках заможного козака, котрий був для слабої економічно людности неминучим кредитором. В наших документах в сїй ролї виступає козак Середа: він позичає значні для того часу (1760 роки) суми грошей, а для забезпеченя сплати довгу на

визначений термін 10-й або 5-й одержує на володінне („в заставу“) ґрунти; при тім на випадок невиплати довгу в означенім терміні він уже робить ся вічним власником заставлених ґрунтів (див. ч. 5 і 6), як се зазначуєть ся й в росписках. Про проценти росписки не згадують. Таким чином з лона самого козацтва виділяли ся особи, котрі завдяки капіталови нагромаджували в своїх руках земельну власність.

Документ ч. 4 показує, що монастирські селяне повідомляли про свої уклади що до землї своє начальство, котре й затверджувало їх своєю властю. Документи ч. 8 й 9 свідчать про продажу козачих ґрунтів. Виникає цікаве питанє, чи були законні такі продажі, чи не були вони в суперечности з законним указом московського уряду. Заборонний указ 8 січня 1739 року було видано з тої причини, як читаємо в самім указї, „что владѣльцы казаковъ, которые имъ грунты продалы, яко своихъ собственныхъ крестьян во владѣніи за собою имѣть жалаютъ“, через се „всѣмъ малороссійским козакам до скончанія нынѣшней войны и будущаго о томъ соизволенія грунтовъ продавать и подъ другими видами укрѣплять запретить“[1]). Нам невідоме розпорядженє центрального уряду, котре касувало б сей заборонний указ. Звичайно, сей указ не міг застановити скуповуваня козацьких ґрунтів та перепинити упадок козацтва, як військової верстви. Для місцевої адміністрації сей указ був просто некорисний, і недодержуванє його в практицї було дуже часте. Иноді навіть деякі урядові особи підпадали під кару за те, що дозволяли таку противзаконну продажу; за Розумовського за таке недодержуванє скинено з уряду одного з сотників Переяславського полку[2]). Глухівський комендант Делятур примусив погрозами великозагоровського козака Шешеницького в купчій підписати ся підданим, і Малоросийська Колеґія (1765 р.) на скаргу скривдженого постановила: „буди оные грунта наслѣдственные козачые и послѣ запретителныхъ о не скуплѣ указовъ проданны іли заложени, то оные отобрат и отдать просителю по прежнему во владѣніе“[3]). Розуміти указ 1739 року, що він забороняв продажу ґрунтів тільки власникам, а не односельцям козакам, не можна, бо від сього не вигравали інтереси козачої служби: покупець ніс службу тільки з свого ґрунту, а продавець

[1]) П. С. З. X. 7723.
[2]) Мотыжинскій архивъ, вид. Савицького.
[3]) Харьк. Істор. Арх. Черн. відділ, ч. 28877.

ставав зовсім нездатним до неї. Нам здаєть ся, що продажа козачих ґрунтів, як недозволена специяльним указом, була незаконна. На практиці вона часто відбувала ся й навіть купчі робили ся на урядах, при тім, щоб захистити себе від можливости утрати ґрунту, покупці зазначували в купчих своє бажанє: продавці не повинні переносити ся в инші сторони. Таке бажанє цілком зрозуміле: коли продавці лишали ся на своїх місцях, утворювала ся фікція, що ґрунти знаходять ся при них і вони відбувають козачу службу; на випадок не виконаня зобовязаня вони обіцювали заплатити як за будову, так і за ґрунт подвійну ціну. Як московський, так і місцевий уряд показали ся безсильними в боротьбі проти такого соціяльноекономічного явища, як скупованє ґрунтів, і почали дивити ся на нього поблажливо — з сеї причини купчі почали робити ся й на урядах, і вони, поруч законних, опинили ся і в Румянцевській описи.

Документ ч. 1 малює орґанізацію суспільного безпеченьства та добробуту в сотеннім місточку, а документ ч. 6 містить купчу на „девку“, котру продав канцеляристови Кучеревському путивльський поміщик.

---

1. В местечку (Олишэвка)[1]) гражданского управлення сотенная канцелярия, уврáвляющая по сотнѣ военнимъ и земскимъ дѣломъ по повелѣнію полковой канцеляріи: в оной присудствуютъ сотникъ Василей Шрамченко, атаманъ Передерій, писарь Камѣнскій, асаулъ Дяковскій і хоружій Соричъ.

Полиціи никогда не било и нине нетъ. О предосторожности от пожаровъ от канцеляріи всемъ жителямъ всегда подтверждаетця; в лѣтнее ж времія то есть от мая по октябрь печи топить незапрещаетця, потому что надворнихъ печей нет; инструменты пожарные т. е. крюковъ — 3, бочокъ на распускахъ — 3, ведръ с водою — 10 при канцеляріи в готовности содержатця; во время пожару от котораго двора с ведромъ или топоромъ висилать расъписанно, а подъ бочки употребляются обиватели пешие — всемъ жителямъ объявленно; толко опихъ по сотнямъ и десяткамъ не разчисленно и соцкихъ и десятскихъ не опредѣлено; нищіе содержутся в особо-зделанихъ шпиталяхъ, доволствуются с подаянія.

---

[1]) М. Олишевка давнїйше входила в склад Ніжинського полку тільки при Розумовськім причислено її до київського.

(Румянцевска опись в Бібліотеці Академії Наук, Київський полк, сотня Олишевська № 36).

2. 1749 года генв. 28 дня. Предъ нами уряду села Гриневки атаманомъ Матфеемъ Андрущенкомъ и людми на тотъ часъ бившими, именно: Якима Рябчуненка... и при многихъ на тотъ часъ бившихъ, явилъ Павелъ Чайченко свою доброволную продажу, ижъ продалъ свой властній ґрунтъ с хатою Карпу Середенку за цѣну певную копъ сѣмъ с золотимъ, кромѣ того, что продалъ част помѣроку по грушку. Волно ему, Карпу Середенку, якъ своимъ власнимъ владѣти, продати или даровати или якъ хотя на свой пожитокъ повернути; а изъ моихъ кревнихъ, близкихъ и далекихъ и з моих дѣтей не повинни его нѣ в чомъ турбовати, а хто поустанетъ на турбацію, на таковаго покладаетъ заруки на сотеную канцелярію руб. 5, а на сѣлскій урядъ рубль. В томъ я Павелъ, яко неумѣетный божественнаго писанія, своеручно святій крестъ подписую.

(Ibidem, Лубенськоий полк, Смілянська сотня).

3. Того ж вишеписанного года, марта 8 числа при томъ же вишеписанномъ врадѣ, при атаману Мат. Андрущенку и при Василю Щютцѣ и при Климу Мачуленку пришедши Стефанъ Савущенко и явилъ свою продажу, ижь продалъ огорода часть Карпу Середенку за цѣну за 2 руб. без гривнѣ, которую мой братъ купилъ Максимъ у Павла Чайки вѣчними часи. И неповиненъ его мой брат, пришедши, нѣ в чомъ турбовати, бо я продаю с благословениемъ панѣ матки своей про нужду, що нѣчимъ лошадей далѣй кормит и матка повелѣла мнѣ продат, даби лошадей не поморилъ, а що для лучшаго достовѣрія и покладаемъ заруки на городовій урядъ талярей — 10, а на сѣлскій — рубль, а я, Стефанъ, яко неумѣетный божественнаго писания своеручно святій крестъ подписую. (Ibidem).

4. 1746 года мая 5 числа. Обители святой Киевопечерской подданіе жителѣ Беседовскіе: Марко Сидоренко, да Семенъ Шаруненко в замковомъ Смѣлянскомъ правленіи представили, яко имѣючи-де они в себе луку, неоподаль села Беседовки лежачую вишше Іванцевого ставка при урочищи, зовемомъ Глибокой Долиной, с мѣжностію от Буденковой луки, з доброй своей волѣ без жадного подлогу, примусу и насилія волости Смѣловской священнику беседовскому, Петру Гривѣ в замѣну за лѣсъ его, прозиваемий Писменниковскимъ, пустили и яко отселѣ оніе... в тую луку доброволно пущѐную в замѣну якъ они сами, такъ жени и дѣти ихъ и другіе кревніе, близкіе и далекие интересоватся, присвоять и во владѣніи никакова препятствія чинить ему не имѣютъ и не должни — просили в замковомъ смѣлянскомъ правленіи на вѣчное и безпрепятственное тоею лукою означеннаго священника владѣніе ви-

дать писменій записъ. И в замковомъ смѣлянскомъ правленіи таковую нхъ правилную замѣну слушавъ опредѣлено: в книгу записать, а для лучшаго(!) впрѣдъ твердости и певности на вѣчное и безъпрепятствечное тоею лукою реченного священника, жены и дѣтей его владѣніе сей урядовий писмений з замковой волости смѣлянского правленія заручній с прилогомъ обикновенной печати видать записъ, которій и виданъ. Волости смѣлянской управитель іеромонахъ Іоакимъ. Писарь замку смѣлянского Андрей Яновский. (Ibidem).

5. 1762 года мая 16 дня. Я нижеподписавшійся козакъ сотнѣ смѣлянской житель села Гриневки Василь Кириленко далъ сію мою козаку сотнѣ смѣлянской жителю гриневскому Івану Середѣ росписку в томъ, что я в него Середи визичилъ 8 р. денегъ, за которіе ему Середѣ, пахатного поля 8 дней на срокъ десятнолѣтній пустилъ во владѣніе, которое поле, лежачое на бабачку дней — 2, а на волопицю дней — 6; якіе вишепрописанніе денги долженъ я буду ему в тотъ 10-тій срокъ сам или дѣти мои отдат всѣ безпорно; кромѣ ж мене и дѣтей моихъ і кревнихъ и далекихъ родственниковъ оного поля откуплят непозволяю; буди ж я или дѣти мои вишепрописаннихъ 8 р. денегъ в тотъ показанний 10-ій срокъ в состояніи отдать не будемъ, то онимъ полемъ ему, Івану Середѣ, владѣть вѣчно поручаю. Того для вѣрности и лучшой твердости сию мою при Данилу Рудиченку, я ему, п. Середѣ росписку далъ и на оной яко неграмотний упросилъ за себе подписатся. (Ibidem).

6. 1760 года марта 4 дн. Я нижеподписавшійся далъ сіе виводное писмо канцеляристу генералной артиллеріи Івану Михайлову сину Кучеревскому в томъ, что крепосную девку свою Марію Аѳанасіеву Дронскую, живущую в селѐ Лцыне, продано от мене ему, Кучеревскому, вечно и никто за оную девку ево турбоват, либо отнимат изъ родственниковъ моихъ недолженъ будетъ, но та девка крепосная должна оставатись во владеніи ево, а денги за оную взяты мною — 13 р. 50 к. и в приемѣ денег саморучно подписалъся. Путивлской помещикъ Гаврила Лцынъ. (Ibidem).

7. 1762 года мая 16 дня. Я нижеподписавшійся козакъ сотнѣ смѣлянской, житель села Гриневки Данило Рудиченко, далъ сию мою козаку и жителю гриневскому ж Ивану Середѣ росписку в томъ, что я в него Середи визичилъ денегъ руб. 5, за которіе денги ему, Середѣ, на срокъ пятолѣтный пустилъ во владѣніе лѣсъ стоячий за яромъ Цюмкомкою, прозиваемий Рудачевский, который лѣсъ пры одачи мнѣ ему прописанныхъ денегъ в тотъ 5-ій срокъ, что имѣется в томъ лѣсѣ все зрубат позволяется; еще ж кромѣ тихъ вишеписанних 5 р. денегъ визичилъ в его, Ив. Середи, денегъ одинъ рубль и 50 коп. и за оніе ж

денги ему ж пустилъ на тотъ же срокъ 5-ій пахатного поля $1^1/_2$ днѣ, за которое поле, лежачое за хуторомъ Носенковскимъ, между дорогами и владѣть ему, Середѣ, якъ вишписаннимъ лѣсомъ, такъ и полемъ до показанного сроку, а не вѣчно, но пока мною више прописаніе 6 р. 50 к. ему в тот показанний 5-ій срокъ всѣ отданы будутъ. Буди ж би я об томъ вишепоказанномъ 5-омъ срокѣ всѣхъ прописанныхъ визиченихъ в него, Середѣ мною 6 р. 50 к. денегъ ему не отдалъ, то якъ лѣсомъ, такъ и полемъ ему ж, Середѣ, владѣть вѣчно поручаю, того ради во вѣрность и лутшой твердости сию мою я, Данило Рудиченко, ему росписку за вѣдомомъ атамана гриневского далъ и на оной, яко я неграмотній, упросилъ зде за себе подписатись. (Ibidem).

8. 1762 года—мая 28 дня. Ми, нижеподписавшіеся козаки сотнѣ смѣлянской жители села Гриневки, Иванъ и Микола Кѣриленки, да(ли)смо сие наше от себе писменное обовязателство отаману гриневскому Матфею Андрущенку да Мат. Середѣ в томъ, что послѣ погорѣлости нашой родная наша мати Вѣцка Кирилиха Кравченчиха за согласіем нашимъ продали погорѣлой плецъ з оставшимся построеніемъ і огородомъ за цену 16 р. ровно козаку и жителю гриневскому Матфею Середѣ; точию показаній атаманъ не допуская матки нашой і насъ оному Середѣ означенного плеца в продажу пустить, яко Середа безъ писменного обовязателства и вѣдома описаясь купить и потому, что какъ ми такъ и мати наша, продавши б не вийшла б на житло в сторону и в томъ требовали от насъ писменого обявителства, якое имъ отъ насъ и данно. Буди б же ми по сему обовѣту(!) не устояли б и вийшли б в сторону и ктобъ моглъ показанаго свата нашего Среду от проданаго нами грунта безденежно оставит, то ми имѣемъ ему какъ (за)строеніе его, какое на оному плецу нѣ будетъ, такъ и за грунтъ двойную цену, где насъ сыскат можетъ заплатить имѣемъ безъ всякой отмѣни, на семъ и подписуемся. (Ibidem).

9. Того ж года мая 20 дня. Ми нижеподписавшіеся дочери умершого козака смѣлянского Леша Шевченка дочери Евфосинія Короткая і Евдокія Лопыкова чинимъ вѣдомо симъ нашимъ доброволнимъ купчимъ записомъ кому о семъ теперъ и впредъ будучие времена вѣдати подлежатиметъ в томъ, что спадаючие на насъ по отцу нашему в ближнихъ оного Смѣлого во всѣхъ трохъ рукахъ поля части, а именно з нивъ рабочихъ і сколко гдѣ естъ нашего отческого в ближнихъ местахъ оного Смѣлого поля, болшихъ і маленкихъ нивъ, со всѣхъ тѣхъ, яко намъ двоимъ противъ сестръ нашихъ подлежитъ, половинная пай з доброй своей волѣ, безъ жадного примусу и насилія з совѣтомъ мужей нашихъ, а насъ едной Евфросиніи за согласіемъ дѣтей, пустили в вѣчную и потомственную продажу оние свои части в ближнихъ поляхъ писару сотнѣ

Константину Івановичу Бартошу за уговоренную сущую сумму денегъ, от него всѣ сполне своими руками принявши, позволяемъ тѣмъ полемъ от насъ проданнимъ, якое еще до сего никому в продажу, ни в заставу не заведенно и ни в чемъ не пенное, ему и женѣ его а нашей родной сестрѣ, которой тое поле и родовитое состоитъ, тако ж наслѣдникамъ ихъ вѣчне владѣти, дати, продати, замѣняти и на якій пожелаеть пожитокъ свой употребити. Ми же сами себе, мужей своихъ и всѣхъ наслѣдниковъ близкихъ и далекихъ свойственниковъ от того поля нами проданнаго чуждими чинимъ, сверхъ же того буди б кто его жену і наслѣдниковъ их за тое поле моглъ турбовати и во владѣніи препятствіе дѣлать, то ми сами, а по насъ и наслѣдники наши, не допуская его и до найменшихъ волокитъ и убитковъ за него и за наслѣдниковъ его во всякого суда и права отвѣтствоват і в то яко правилние били к тому наслѣдники обстоеват должни будемъ; на семъ упросили за себе подписатись. (Ibidem).

Студії
над галицько-українськими граматиками XIX в.

Написав ***Михайло Возняк.***

III. Граматика Могильницького.[1])

Дієслово: вступні уваги.

Тепер іде широкий виклад про дієслово. **Глаголъ** є часть мови, **неюже дѣйствїе дꙋши нашои** с ꙋ д о м ъ **званое выражаемѡ, або которою ѡ рѣчи ꙗкой, що твердимѡ або перечимѡ.** При кождім дієслові треба вважати на: в н ꙋ т р н о е с о с т о ѧ н ї е і п е р е м ѣ н ꙋ п о в е р х о в ꙋ. З уваги на зміст може бути **глаголъ сꙋщественный,** що означає **сꙋдъ ѡ рѣчи самой въ собѣ безъ всѧкогѡ ѿношенѧ ꙋважнои** (належить ту одиноке **ѥсмъ**), і **прилагателный,** що означає прикмету або переміну особи чи річи. Одвітно тому, чи дієслово само є коренем для другого, чи походить від инших частий мови, зоветь ся **глаголъ** п е р в о ѡ б р а з н ы й або к о р е н н ы й і п р о и с х о д н ы й. І одні і другі можуть бути або п р о с т ы м и (**нош**ꙋ) або с л о ж е н ы м и (**принош**ꙋ). Як дієслово означає доконане дійство або таке, що має довершити ся, зоветь ся **глаголъ** с о в е р ш е н н ы й, як що недоконане, н е с о в е р ш е н н ы й. Останній рід дієслів є н а ч и н а т е л н ы й, як виражає початок дійства, а п р о д о л ж и т е л н ы й означає продовження дійства. Ту й доказує проти виводів більшости **сочинителей Граматыкъ славенскихъ,** що не треба мішати доконаних дієслів з недоконаними, яка ріжниця **на натꙋрѣ мовы человѣка грꙋнтꙋесѧ.** Терміни **глаголъ** ѻ д н о к р а т н ы й і ꙋ ч а щ а т е л н ы й походять звідси, що дієслово означає дійство, яке раз відбуло ся,

---

[1]) Початок див. Записки т. LXXXIX.

відбуваєть ся чи відбувати ся ме або повторене. Далї може бути глаголъ: дѣйствителный, що виражає дїйство, яке не переходить з одного на другого; страдателный, що означає терпѣнїє або перемѣну, якої дізнає одна річ від другої; средный, коли дїйство не переходить з одної річи на другу; возвратный значитъ дѣйствїє або страданїє въ собѣ самомꙋ оберненоє (чешꙋ сѧ); взаимный виражає взаїмне дїйство двох річий (Борю сѧ съ Павломъ) і возпомагателный (єсмъ, маю, бывалю).

Припадокъ(,) въ которомъ собѣ тотъ або иннын глаголъ по приведеномꙋ различїю представлѧемѡ(,) въ граматицѣ славенской залогъ зовесѧ. Їх є пять: дѣйствителный, страдателный, средный, возвратный і взаимный. Деякі дїєслова є тілько дїяльні або страдальні, инші мають тілько дїяльний рід, а три останнї залоги не ріжнять ся нїчим від дїяльного роду що до конюґаційних форм. Конюґація чи там спрѧженїє має свої властиві формы, форма свої властиві парадигмата, а кождий приклад має свої наклоненїѧ і причастїѧ. Способи мають времена або часы, в часах є числа, в числах лица, а в особах роды.

Наклоненїѧ глаголовъ рꙋскихъ суть три: изѧвителноє (стою), повелителноє (тримай) і неопредѣленноє (тримати). Що до желателногѡ и сослагателногѡ наклонений, їх въ дїалектѣ рꙋскомъ немa. Мѣсце ихъ заступꙋє наклоненїє изѧвителноє съ приложенемъ союзовъ гдыбы, дабы, если ><.

Богатство часів велике й ріжнородне: времѧ настоѧщоє (несꙋ); прошедшоє А) несовершенноє: а) простоє (ꙗ посылавъ), б) съ наращенемъ (ꙗмъ посылавъ, ꙗ посылавемъ), в) давнопрошедшоє (ꙗ бывало посылавъ) і тож съ наращенїемъ (ꙗмъ бывало посылавъ); Б) совершенноє а) простоє (ꙗ вернꙋвъ), б) съ наращенїемъ (ꙗмъ вернꙋвъ, ꙗ вернꙋвемъ); В) ѹчащателноє а) простоє (ꙗ читовавъ), б) съ наращенїемъ (ꙗмъ читовавъ), в) давно прошедшоє (ꙗ бывало читовавъ) і тож съ наращенїемъ (ꙗмъ бывало читовавъ); далї времѧ бꙋдꙋщоє й то а) несовершенноє простоє (бꙋдꙋ читати) й ѹчащателноє (бꙋдꙋ читовати) та б) совершенноє съ наращенїемъ (вылѣзꙋ). Не кожде дїєслово має усї ті часи: недоконане має тілько недоконані часи, доконане не має теперішнього часу. За додатком союза або предлога стає недоконане дїєслово доконаним (пишꙋ — напишꙋ). Так звані однократныє

дієслова мають часи доконаних дієслів, а часи дієслів ѹчащателныхъ треба відріжнювати від часів дієслів недоконаних простих. Приказуючий спосіб має тілько будучий час.

У двох числах (однині й множині) є по три лица: первое, второе, третое, а особа має четыры роды: мѹжескїй, женскїй, средный і всѧкїй (читаю). Перемѣна глаголовъ поверховна по розмаитости наклоненїй, временъ, числъ, лицъ и̂ родовъ въ граматицѣ спрѧженїемъ зовесѧ. Та конюґація не в усіх дієслів однака, з чого випливає новий поділ дієслів: на личные, що мають усі три особи обох чисел, і неличные тілько з третьою особою. Особові дієслова розпадають ся на: полные з усіми способами та часами (як є в недоконаних) і неполные без теперішнього часу (як є в доконаних дієслів). Особові дієслова є дальше: правилные, яких способи творять ся після постійних правил, і неправилные, що їх способи не мають загальних правил. Правильні є двоякі: постоѧнные, що постійно держуть ся своєї форми й прикладу, й переходѧчїе, що часом відступають від них. Останнї є чистые і нечистые одвітно тому, чи в разї, як відступають від своєї форми й взірця, переходять до иншої форми правильних дієслів, чи мають властивий спосіб відміни.

Ѳема конюґації — се 1 ос. теперішнього або будучого часу, бо въ рѹскомъ дїалектѣ глаголы полные ѡ̂бразомъ дїалекта славенскогѡ въ первомъ лици числа е̂динственногѡ наклоненѧ и̂зѧвителногѡ времене настоѧщогѡ, неполные въ томъ самомъ припадкѹ времене бѹдѹщогѡ на ѹ або ю кончитисѧ звыкли. Друга особа тихже часів кінчить ся на ешъ або ишъ, що є підставою поділу конюґацій. Отже въ рѹскомъ дїалектѣ є дві конюґації: в першій є знакомъ конюґації закінченнє ешъ, в другій ишъ.

Помічні дієслова; дві конюґації.

Відміну дієслів зачинає Могильницький помічничими дієсловами: е̂смъ і бывалю, маю і мѣвалю. Від е̂смъ є дієіменник быти, а теперішній час: ѧ̂ е̂смъ або ѧ̂мъ, ты е̂си або тысь е̂, ѡ̂нъ е̂стъ (е), мы е̂смѡ або мысмѡ, вы е̂сте або высте, ѡни сѹтъ. Звичайно є ще въ дїалектѣ рѹскомъ споене сократителное глагола е̂смъ съ союзами: або (sic, абы), же, где, также съ нарѣчїемъ коли и̂ вотъ. Ось ся скорочена конюґація есмъ зі згаданими словами: абымъ, абысь, абысмѡ, абысте; жемъ і т. д.; колимъ; гдемъ; вотемъ, вотесь, вотестъ, вотесмѡ, вотесте,

вотс8тъ. Минувший час: ꙗ бывъ (хъ), ла, ло, але ты бывъ і былъ, хоч авторови звісно, що властивый выговоръ ѹстныи времене тогѡ на Пок8тю й подолю єстъ б8въ, б8ла, б8ло. Такий виговір задержаний і в книжцї: Чинъ Їерейскагѡ наставленѧ. (Почаїв, 1786). Дальша відміна правильна; інтересне зазначення при причастїѧхъ: с8щїй, а, ое як славенское, а б8д8чїй, а, ое як р8ское, між тим як дієприкметник будучого часу є: б8д8щїй, а, ое. Від бывати: минувший час: ꙗ бывавъ і бывалъ, впрочім конюґація правильна. Подібно конюґуеть ся дієслово: мати або мѣти (мавъ або мѣлъ) й ѹчащателне мавалю або мѣвалю.

Перша конюґація має дві форми, одну на 8, другу на ю; приклади першої: бер8, клич8, тѧгн8, прѧд8, товк8, а другої: читаю, мил8ю, бѣлѣю, плюю, колю. 3 ос. одн. теп. ч. має побіч окінчення -е зазначене скобками тъ (бере(тъ), а таж особа мн. кінчить ся на тверде тъ (бер8тъ). Мин. ч.: ꙗ бравъ (лъ) або бравемъ, бравесь, бралисмѡ, від тѧгн8: ꙗ тѧгн8въ (тѧгъ) зглядно тѧгн8вемъ чи тѧгем', але від товк8 — ꙗ товкъ або товкемъ. Часи наводить після вище згаданого множества їх. Приказовий спосіб є: бери (берь), берѣмъ (бермѡ), берѣтъ (берте) або бериже (берже), берѣмже, берѣтже, нѧй бере, нѧй бер8тъ. Побіч прѧди — прѧдь, побіч коли, колѣмъ, колѣтъ — кол'ь, кол'мѡ, кол'ѣтъ. Дієприкметник теп. ч. кінчить ся на -чїй -а -ое і -щїй -а -ое (бер8чїй (щїй) -а -ое). В Могильницького істнує страдальний дієприкметник теп. ч.: беремый -а, -ое, кличемый, тѧгнемый, прѧдемый, товчемый, читаемый, мил8емый, плюемый, колемый. Від першого взірця відступають у дечім: пр8, тр8, др8; мин. час: деръ, ла, ло; приказовий спосіб: дри; дієменник — дерти; дієприкметник теп. ч. діяльний — дремый, а страдальний: дертый. На взір прикладу: клич8 відміняють ся дієслова на к8, ч8, ж8, ш8, щ8, при чім у минувшім часї переходить ч на к (с8ч8 — с8кавъ), ч на т (допч8 — доптавъ), ж на з (вѧж8 — вѧзавъ), ш на с (теш8 — тесавъ), ш на х (бреш8 — брехавъ), а щ раствораемое на с и ч на т. 3 дієслів на ч8 відмічує хоч8; мин. ч. хотѣвъ (хтѣвъ), хтѣли, а дієіменник — хотѣти (хтѣти). Глодж8 має 2 ос. глоджешъ, а мин. ч. глодавъ. Після тѧгн8 відміняють ся дієслова на н8, а відступають від того взірця отсї: вѧн8 (вѧвъ), жн8, ган8, горн8, кльн8 (клѧвъ), мн8, пн8 (пѧвъ) і стогн8. Як прѧд8, відміняють ся дієслова на б8, в8, д8, з8, с8 і т8. Дієслова на б8, з8, с8 задержують у минувшім недоконанім часї корінні букви: б, з і с: гребъ (лъ), ск8бъ, несъ (лъ) і везъ (лъ).

Метꙋ, плетꙋ, ростꙋ мають у мин. часї: мелъ, плелъ, рослъ. Від взірця відступають: ждꙋ, рвꙋ, звꙋ (зовꙋ) і ссꙋ у таких видах, як ждати, ждавъ, ждѣмъ. Приходить і звісний уже дїеприкметник: рвемый, звемый. Дієслова на гꙋ, кꙋ, що відміняють ся після товкꙋ, переміняють в 2 ос. теп. ч. г на ж, к на ч та кінчать дїеіменник на чи: стригꙋ, стрижешъ, стричи (стригомый); пекꙋ, печешъ, печи (печемый), але стергꙋ — стеречи.

Друга форма мае пять взірців. Після першого з них читаю відміняють ся дїєслова на аю і ѧю (вертаю, мѣрѧю), але дїєслова даю, пꙋщаю треба відріжняти від: дамъ, пꙋщꙋ. Пꙋщаю мае в 2 ос. мн. тепер. ч. пꙋщаете (пꙋщате), в 3 ос. пꙋщаютъ (пꙋскаютъ); в мин. ч. пꙋщали, в приказ. спос. пꙋщай (пꙋскай), а в дїеіменнику — пꙋскати (пꙋщати). Деякі дїєслова на -аю, як каю, краю, таю, прибирають у мин. часї -ѧ: каѧвъ сѧ. На відворот дема деяких дїєслів на аю скорочуеть ся опущеннем а й тодї таке дїєслово відміняеть ся, як взорець на -ю з попереднїм співзвуком: клепаю — клепю. Дїєслова на -нѧю (кланѧю) задержують ѧ скрізь там, де в взірці находить ся а. Від взірця милꙋю відступають дїєслова: дꙋю, жꙋю, кꙋю, псꙋю, трꙋю, тꙋю, щꙋю, (отже двоскладові), що відміняють ся після снꙋю: снꙋешъ, снꙋвъ (снꙋвавъ), снꙋй, снꙋти, снꙋемый, снꙋтый. Трохи відмінно від вѣлѣю відміняють ся двоскладові дїєслова: дѣю, смѣю (сѧ), вѣю, бо мають у минувшім часї і дїеіменнику ѧ: вѣѧвъ, вѣѧти. Від лѣю е мин. ч. лѧвъ, дїеім. лѧти. Після плюю конюґують ся дїєслова на -ию, -ыю і -юю, при чім и, ы й ю непремѣннѣ захоꙋюютъ. Ту й звертае увагу, що много глаголовъ ѡкончена тогѡ съ болше ꙗкъ съ двохъ слоговъ сложеныхъ маютъ (,) въ времени Прош: властиво(е) дїалектови рꙋскомꙋ произношене, ѿ нѣкоторыхъ писателей навегъ въ книги перенесенное. Воно дїеть ся подібно, як у польській мові, що л передъ о чрезъ ь ꙋмѧгчаесѧ (малюю, мальовалъ, мальовали, мальовати, мальованый). За взірцем колю ідуть дїєслова на -ю з попереднїм співзвуком (борю), одначе в дїєслові мелю виступае також о замісць е: моловъ, молоти. Карю, ешъ мае мин. ч. каравъ. Бю, пю відміняють ся як бю: біешъ, біе, біемо, біете, бютъ, бивъ, бій, біемый, при чім выговоръ біе, віе, піе ѿповѣдае полскомꙋ bie, wie, pie, але не двосложнымъ biie, wiie, piie. Від шлю е мин. ч. славъ, але приказ. спос. шлѣмъ. Дїєслова: дыбю, скꙋбю, капю, клепю і т. д. е скороченнем дїєслів: дыбаю, скꙋбаю, капаю, клепаю і в теперішнім часї звычаемѣ дїалекта рꙋскогѡ а пріймꙋютъ; жлоплешъ, каплешъ.

Для неповних або доконаних дієслів взорець: вернꙋ, 3 ос. мн. вернꙋтъ, мин. ч. ꙗ҃ вернꙋвъ (лъ) або вернꙋвемъ, приказовий спосіб: верни й верниже, а дієприкметники страдального роду: вернемый і верненый. Дієслова: здохнꙋ, клякнꙋ, сягнꙋ, трѣснꙋ мають мин. час: здохъ, клякъ, трѣсъ, сягъ; возмꙋ, взявъ, возми (возь), взяти; втѣкнꙋ, втѣкъ, втѣчъ, втѣкнꙋти (втѣчи); почнꙋ, почавъ, почати; скꙋбнꙋ, скꙋбъ, скꙋби, скꙋбсти. В дечім відступають від взірця: падꙋ і сядꙋ; сядꙋ, сѣвъ, сядь, сѣсти; падꙋ (впадꙋ), павъ, падь, пад'мѡ, пад'те, пасти. Имꙋ відміняеть ся ось як: ймешъ, йметъ, м. ч. ꙗвъ, приказ. сп. йми, ймѣмъ, а дієіменник — ꙗти. Лязꙋ має мин. час: леглъ (лѣгъ), прик. сп. лязь, ляз'мѡ, лязьте, дієіменник — лечи. Від вержꙋ (гꙋ) є мин. ч. верглъ, приказ. сп. верзь, верз'мѡ, верз'те, дієім. веречи. Відміна дієслів: рекꙋ, станꙋ, вмрꙋ правильна.

Друга конюґація має шість взірців в двох формах по три для обох: точꙋ, сꙋджꙋ, чищꙋ, дою, роблю, хвалю. Відміняеть точꙋ ось як: точꙋ, точишъ, точитъ, точимѡ, точите, точатъ. Так само відміняють ся усї прочі взірцї. В минувшім часї: ꙗ҃ сꙋдивъ, ꙗ҃мъ сꙋдивъ і сꙋдивемъ. Приказові способи мають подвійні види: точи (точъ), точѣмъ (точмѡ), точѣтъ (точте), а крім того: точиже (точже), точѣмже (точмѡже), точѣтже (точтже). Побіч: сꙋди, сꙋдѣмъ і сꙋдиже є форми: сꙋдь, сꙋдте, сꙋдѣтъ, сꙋд'же, сꙋд'мѡже, сꙋд'ѣтже; побіч чисти, чистѣмъ — чисть, чистмѡ, чист'же, чист'мѡже, чист(т)еже; від доити — дой, доѣмъ (доймѡ), доѣтъ (дойте) — очивидно замісць на других формах, що звучать у народнїй мові: деймо, дійте, поставлено ту через неувагу звіздки на перших формах; побіч роби, робѣмъ і робиже є: робъ, робмѡ, робте й робже; вкінцї побіч хвали, хвалѣмъ і хвалѣте — хваль, хвал'мѡ, хвал'те та хвал'же. І в сїй конюґації є страдальний дієприкметник теп. часу: точимый, а, ое; сꙋдимый, чистимый, доимый, робимый, хвалимый.

Перша форма кінчить ся на -ꙋ, друга на -ю. Як точꙋ, відміняють ся дієслова на: -жꙋ, -чꙋ, -шꙋ. Є й виїмки: мажꙋ, мазишъ, мазитъ, мазятъ, мазивъ, приказ. спос. мази, мазѣмъ, дієім. мазити; бѣжꙋ — дієім. бѣжати, мин. ч. бѣжавъ. За мажꙋ йдуть: воджꙋ, гжꙋ (ся), кажꙋ (psuię), лажꙋ, морожꙋ, ражꙋ, слежꙋ, а після бѣжꙋ — держꙋ й лежꙋ. З дієслів, окінченнах на -чꙋ, одні кінчать ся в минувшім часї на -авъ, а в дієіменнику на -ати, як бренчꙋ, бренчавъ, бренчати, другі перемінюють ч на т, як трачꙋ, тратишъ, тративъ, але траченый, третї прибирають в минувшім часї закінчення -ѣвъ, а в дієіменнику -ѣти, як верчꙋ, вертѣвъ,

вертѣти. Слышȣ мае въ рȣскомъ діалектѣ времѧ прошедшое (слыхавъ, ла, ло) и̂ неопредѣленное (слыхати) въ польскомъ токмѡ неопр̃: słychać и̂ причастіе страд̃: залога врем̃: прошедшогѡ słychany. Богацько дієслів на -шȣ перемінюють ш на с і кінчать ся в 3 ос. мн. теп. часу на -ѧтъ, прим. ношȣ, носишъ, носѧтъ. Від мȣшȣ мин. час мȣсѣвъ, від вишȣ — висѣвъ. Після другого взірця відміняють ся дієслова на -джȣ, одначе дієслова бзджȣ, виджȣ, горджȣ, перджȣ, сѣджȣ и̂ смерджȣ кінчать ся в мин. часї на -ѣвъ (видѣвъ), а в дієіменнику на -ѣти (видѣти). Дієслова на -щȣ замінюють щ у відмінї на ст (гощȣ, гостишъ, гостивъ), незмінно позістають і кінчать минувший час на -лвъ отсї дієслова: вищȣ, клищȣ, верещȣ, пищȣ, трѣщȣ (вищавъ, вищати). Так само зберігають щ у відмінї: лȣщȣ й нищȣ, але в минувшім часї і дієіменнику виступає и: лȣщивъ, лȣщити. Обговоренне першої форми кінчить відміною дієслова щȣ: щишъ, щитъ, щимѡ, щите, сцѧтъ, сцѧвъ, щи, сцѣмъ, сцѧти.

Після першого взірця другої форми дою конюґують ся: гною, гою, клию і т. д., після робю дієслова на -бю, вю, мю, пю. Свербю і трȣбю мають у минувшім часї: свербѣвъ, трȣбѣвъ, а в дієіменнику: свербѣти, терпѣти. Що тикаєть ся дієслів, окінчених на -вю, вони ѡ̂бычаемъ діалекта полскогѡ въ повелителномъ наклоненіи сокращаютсѧ ѡ̂ставленемъ самогласнои и. Такъ мѣсто: бери, дави, диви >< ȣ̂живано естъ также: беръ, давъ, дивъ >< Плавю і мовю нїколи й не кінчать ся на и в згаданім способі, все бовемъ мовитсѧ и̂ пише: мовъ, ловъ. Дієслова: шȣмю, гремю, стремю, як і закінчені на -пю: кипю, сапю, терпю, храпю, чапю мають у минувшім часї і в дієіменнику ѣ: шȣмѣвъ, сапѣвъ, сапѣти, одначе спю мае ті форми: спавъ, спати. Після взірця хвалю відміняють ся дієслова на -лю, ню, рю, але болю, волю, горю і прю прибирають ѣ в минувшім часї і дієіменнику: болѣвъ, болѣти, горѣвъ, прѣти.

З другої конюґації лишаеть ся іще відміна неповних себто доконаних дїєслів. Взірцї скочȣ та кȣпю заступають подвійне закінченне першої особи однини теп. часу, а то на -ȣ і -ю. Відміна сих взірців такаж, як і попередніх, так званих повних дієслів, з подвійним приказовим способом (кȣпи, кȣпиже, кȣпъ, кȣпмѡ, кȣпже, кȣпмѡже, кȣптеже зглядно скочъ, скочмѡ, скочже) і зі страдальним дїєприкметником теперішнього часу: кȣпȣемый. Після скочȣ відміняють ся дієслова простые на -чȣ, шȣ і сложеные (перескочȣ). Від взірця відступає у дечому трȣчȣ: трȣтѧтъ (скочатъ), трȣть, трȣт'те; вкȣшȣ — вкȣсивъ, вкȣси (вкȣсь), вкȣсѣмъ, вкȣсити;

в пꙋщꙋ виступає ст — пꙋстишъ, пꙋстивъ, пꙋстити. За взірцем кꙋпю ідуть так само простыє дієслова (вкрою, вдарю, стрѣлю) і сложеныє (дотримаю, вдѣлю, перемѣню). В дієсловах на -лю у приказовім способі вимовляєть ся буква и мягко: дриль, стрѣль. Вздрю має свою відміну: вздришъ, вздрѧтъ, вздрѣвъ, вздри, вздрѣти.

Неправильні дїєслова. Загальні правила. Формованнє дїєсловових видів; зложені дїєслова й дїєприкметник.

Неправильні дїєслова є двоякі: личныє і неличныє. Особові неправильні дїєслова є або повні, якими є: йдꙋ, ѣдꙋ, ѣмъ, женꙋ, або неповні (возмꙋ, дамъ, пѣдꙋ, поѣдꙋ, повѣмъ, сховамъ). Йдꙋ відміняєть ся так: йдꙋ, йдешъ, йде (тъ), йдемѡ, йдете, йдꙋтъ; мин. час: ꙗ̑ йшовъ або шовъ, мы йшли або шли; иди, ити, дїєприкметник минувшого часу: шовшїй, а дієприслівник: шовши. Подібна відміна дієслова ѣдꙋ; мин. час ꙗ̑ ѣхавъ (лъ). Далї ꙗ̑ ѣвъ (лъ); приказ. спос. ѣчъ, ѣчмѡ, ѣчте, ѣсти і т. д. Незвісна причина неправильности дієслова женꙋ, хиба форма минувшого часу: гнавъ або неможлива форма страдального дієприкметника теперішнього часу: женемый. Від возмꙋ є приказовий спосіб: возми і возь. Дамъ має форми: дашъ, дастъ, дамѡ, дасте, дадꙋтъ; приказ. спос. дай, а є й дієприкметникова форма: даемый. Неправильні дїєслова кінчать ся відміною дієслова повѣмъ, яка є цілком така, як при ѣмъ, натіть повѣчъ, повѣчмѡ, повѣчте. Неособові дієслова мають тілько три часи: теперішнїй (меркне), минувший (смерклосѧ) і будучий (смеркнесѧ).

Тому, що бо̂льша часть глаголовъ рꙋскихъ в прямім і приказовім способах і дїєіменниках обох родів має загальні закінчення, застановлюєть ся тепер Могильницький над формованнєм видів при помочи таких окінчень. Окінченнями прямого способу теперішнього часу в однинї є: ꙋ або ю, шъ, е або тъ; в множинї: мѡ, те, тъ. Що до закінчення третьої особи, е є̂стъ посполитѣ въ мовѣ ꙋ̂стной, етъ зась частше въ книгахъ ꙋ̂живаное, и̂ въ томъ разѣ писатели спрѧженїе коренногѡ славенскогѡ дїалекта наслѣдꙋютъ. Деякі дієслова на -аю, -ѧю, що мають у 2 ос. -ешъ, викидають е й кінчать ся у третїй особі на -тъ. Мовитъ н. пр. рꙋсинъ: тримать, кланѧтъ, поганѧтъ мѣсто тримае, кланѧе, поганѧе. Що більше тъ естъ въ просторѣчїи и̂ писмахъ рꙋскихъ властивымъ окончен̾емъ трет: лица второгѡ спрѧженїѧ. Знакомъ тымъ дїалектъ рꙋскїй съ славенскимъ сѧ сходитъ

а ѿ полскогѡ сѹществѣ: различаетсѧ, бо по українськи й церковно-славянськи є мовитъ, по польськи mówi. Уживане часом окінчення мъ в 1 ос. мн. (бѣлимъ) єсть также свойствомъ діалекта славенскогѡ. З дальших виводів Могильницького інтересне підчеркнення, що дієіменник кончитсѧ въ рѹскомъ діалектѣ на самогласнѹ и. Сим окінченнєм сходить ся наша мова з церковнославянською і чеською, а ріжнить ся від великоруської і польської (хвалити, црсл. хвалити, чеське chwality, велр. хвалить, польсь. chwalić).

Могильницький полемізує з авторами славянських граматик, які творили минувший час від дієіменника, виказуючи, що тим робом произведене времене граматическое противилобысѧ произведенію временъ логическомѹ то естъ: (не) несогласовалобы природѣ. Після того містить екскурс, в якім вияснює творенне минувшого часу съ наращеніемъ. Времѧ тото властиве єстъ съ времене несовершеногѡ простогѡ и глагола воспомагателногѡ єсмь сложеное. Мовѧчи теды: ꙗ читаемъ, читаламъ, читаломъ, ты читалесь, читалась, читалось >< то само значитъ: що въ кореномъ славенскомъ: ꙗ читалъ, ла, ло єсмь, ты читалъ, ла, ло єси >< Отож сокращене спрѧженѧ славенскогѡ въ рѹскомъ діалектѣ відбуваєть ся двояким способом: а) ѡкончені воспомагателногѡ глагола єсмъ, єси, съ прошедшимъ простимъ въ єдно сливаєсѧ і так повстають форми: читавемъ, трималамъ, трималомъ; або б) се закінчення лучить ся з заіменниками: ꙗ, ты, мы, вы. Отже: читавемъ, ламъ, ломъ або ꙗмъ читавъ, ла, ло; читавесь, лась, лось або тысь читавъ, ла, ло; читалисмѡ або мисмѡ читали, читалисте або высте читали. Третя особа не творить ся тим робом. А хоч Смотриски въ Граматицѣ своей мнитъ помѧнѹтое спрѧженіе въ діалектѣ славенскомъ съ рѹскогѡ ꙗзыка походити, Могильницький бачить славенскій діалектъ быти матерею и жродломъ всѣхъ инныхъ діалектовъ і не може на то пристати(,) абы спрѧженіѧ діалекта тогѡ дѣлалисѧ навыкомъ рѹскогѡ. Він противно думає, же навыкъ славенскій заховалсѧ до днесь въ діалектѣ рѹскомъ. Такими спостереженнями можна пояснити й польські форми: ia mowiłem або iam mowił.

Въ рѹскомъ діалектѣ всї дієслова, що мають значіннє ѹчащателное, належуть до першої конюґації, а то до другої форми. Мають вони тілько отсї часи: теперішнїй, минувший, й то времѧ ѹчащателное простое (ꙗ позѣвавъ), тож съ наращеніемъ (ꙗмъ позѣвавъ), такі самі два відтївки й у давноминувшім часї (ꙗ бы-

вало й ѩмъ бывало читовавъ) та будучий. У минувшім часї недоконанім звичайне закінченне -авъ, ала, ало переходить в -овавъ, овала, овало (читовавъ), причім у дїесловах на -ѹю виступає замісць ѹ — о (милѹю — миловавъ).

Дїеіменник кінчить ся на -ти, але дїеслова на -кѹ, дѹ прибирають до того закінчення іще с: скѹбсти, гребсти, класти. Дїеслова пятого взірця першої форми кінчать дїеіменник на -чи, а крім того два дїеслова: стергѹ й вергѹ приймають у дїеіменнику між р і ч чамозвук е: стеречи.

В будучім часї замісць дїеіменника звычайное єсть также ѹпотреблене времени прошедшогѡ простогѡ, которое съ глаголомъ воспомагателным' бѹдѹ >< времѧ бѹдѹщое несовершенное значитъ (бѹдѹ плакавъ, бѹдемо плакали). Будучий доконаний час творить ся так, що до прямого способу дїеслова в теперішнїм часї на початкѹ припрѧгаесѧ йнна часть мовы (закличѹ, прикажѹ, доволочѹ).

Закінченне приказового способу -и кладеть ся замісць е зглядно тъ в 3 ос. прямого часу, одначе в дїесловах, закінчених на два самозвуки, и зливаеть ся із попереднїм самозвуком у двозвук: ай, ѹй, ѣй, юй, ой. Односкладові дїеслова: бю, вю, пю въ рѹскомъ дїалектѣ въ наклоненїи томъ на двогласнѹ, ѩкѡ то: бїй, вїй, пїй, по правилѣ вышше приведеномъ выходѧтъ. Причина зась тогѡ єстъ похождене глаголовъ тыхъ ѿ коренныхъ славенскихъ бїю, вїю, пїю >< Звідси й польські форми: biy, piy, wiy. У множинї и переходить в ѣ й прибирає окінченне мъ, тъ. Йзнимаютсѧ нѣкоторые глаголы на чѹ ѡбоx' спрѧженїй, которыхъ повелителное наклоненїе нынѣ барзѣй полскомѹ подобное, як се виходить із відміни дїеслів: кличѹ, скочѹ. Де приказовий спосіб кінчить ся на двозвук, там виступає у множинї закінченне мѡ, те: читаймѡ, читайте. Ѡкончен̂їѧ повелителногѡ наклоненѧ на ѣмъ, ѣтъ сѹтъ собственнымъ знакомъ дїалекта рѹскогѡ, й теперъ въ сторонахъ(,) де полщина не была звычайна(,) въ просторѣчїи посполитые. На карб польщини кладе М. такі форми, як: беръ, несъ, сѹдь, бермѡ, берте, несмѡ, несте, сѹдмѡ зам. бери, неси, сѹди, берѣмъ, берѣтъ, несѣмъ, несѣтъ, сѹдѣтъ. Коли додати до приказового способу слївце же, буде се приказовий спосіб съ принѹкою.

Дїеприкметник теперішнього часу кінчить ся на -чїй або ѡбразомъ коренногѡ славенск: на щїй (прѧдѹчїй (щїй), а минувшого на шїй (клавшїй). Дїеприкметники мають окінчення чи та ши: берѹчи, бравши. Дїеприкметників страдального роду є два: теперіш-

нього часу на мый, ма, ое (о) (даемый, а, о) й минувшого на ный (нъ), на, но (враный). При помочи двох останнїх творить ся страдальний рід.

Тим самим робом, що й при першій конюґаціҮ, говорить, але вже коротко, про творенне часів і способів другої конюґації, зазначуючи, що дїеприкметники другого взірця другої форми творять ся так, що перед самозвук е кладеть ся ще співзвук л. Причина тогѡ не ӥнна тылкѡ(,) же согласнꙋ тотꙋ ӥ тепер' ёще въ просторѣчїн рꙋскомъ, въ дематѣ чꙋти. Хотѧ бовемъ пишемѡ: кꙋпю, любю, мовю, произносимо ёднакъ ѿбразомъ славенскимъ: кꙋплю, люблю, мовлю >< Тому, що въ рꙋскомъ дїалектѣ ѿсобливого сослагателного (modus coniuctivus)(,) желателногѡ (optativus) наклоненѧ нема, замісць них уживаеть ся прямого способу съ приложенемъ союзовъ: гдыбы, ёслибы, дабы, абы ><

При кінцї науки про дїєслова виправдуеть ся ось як автор: Чꙋючи недостаточность трꙋда сего въ произведеню наклоненїй ӥ составленю ӥхъ временъ, таковꙋ словы первоначалногѡ Ӑвтора Граматики славенской Смотрискогѡ ѿправдаю. „Ӑще ӥ многагѡ ӥскꙋса (сꙋтъ ёгѡ слова) въ славенскомъ ӑзыцѣ ӥ свойствъ ёгѡ вѣдомость тщателеви временъ дѣло быти видѣхомъ: по силѣ ѻбаче нашегѡ поисканїѧ сꙋхою стопою ӥ намъ толикѡ нꙋждну вещъ прейти недостоѧше“.

Науку про дїєслова кінчить параґраф 112: Ѿ глаголахъ сложеныхъ обох деклїнацій і три дальші Ѿ причастїи. Дїєслова дїалекта рꙋскогѡ ѡбразомъ дїалекта славенскогѡ чрезъ совокꙋплене ӥнным ъ частемъ мовы розмаитое значенѧ прибираютъ. Лучать ся звичайно дїєслова з отсими частями мови: имен-ем, предлог-ом, союз ом і нарѣчїе-м. Щоби пізнати наслїдок такого зложення, треба мати на оцї ріжницю межи недоконаними й доконаними дїєсловами, ѡднократными ӥ ѹчащателными, а дальше силꙋ доданои части мовы. Приіменники: въ, вы, до, за, пере >< по, съ, ѿ, разъ ><, додані до теперішнього часу недоконаних дїєслів, перемінюють його в будучий час і доконане дїєслово: берꙋ — выберꙋ, доберꙋ, заберꙋ. Одначе ті самі приіменники при дїєсловах зі значіннем і формою або тілько значіннем ѹчащателныхъ дїєслів не перемінюють теперішнього часу: ношꙋ — доношꙋ, выношꙋ, заношꙋ, ѿношꙋ, сношꙋ. Ті самі приіменники при дїєсловах съ натꙋры совершенныхъ (неполныхъ) по силѣ своегѡ значенѧ виражають спосіб дїйства без переміни часу: кꙋпю — вы-

кȣпю, докȣпю, закȣпю. Ту й примічує, що глаголъ знаю съ предлогами вы, до, по, >< споєный, въ дїалектѣ рȣскомъ двоѧкоє значенє маєּ. Коли гласоȣдареніє дематє на ѿстатнȣ самогласнȣ ю падаєּ, тогды значитъ времѧ настоѧщіоє. Мовѧчи тeды: вызнаю, дознаю, то самѡ є̃стъ, що въ пол҆скомъ: wyznaię, doznaię. Коли зась гласоȣдареніє на самогласнȣ предлога або на ѿстатномъ дематє а предолжаєтсѧ, тогды времѧ бȣдȣщоє знаменȣє. Н. п. дозна́ю, призна́ю, вызна́ю, ѿповѣдаєּ пол҆скомȣ: doznam, przyznam, wyznam. Є й деякі зложені дієслова, що без приіменника не мають у нашій мові ніякого значіння. Отже такі дієслова беруть своє значінне від приіменника: завиваю, обвиваю, перевиваю.

Дієприкметник чи причастїє є̃стъ часть мовы скланѧєма свойства и̃менє и̃ глагола маючаѧ. З іменем має дієприкметник спільні роди: муж., жін. і сер., відмінки та числа, з дієсловом часи: теперішній і минувший і залоги: діяльний і страдальний. Що до закінчення дієприкметника в тепер. часї діяльного роду, воно на чїй, ча, чоє въ дїалектѣ рȣскомъ посполитшоє є̃стъ нежели славенскоє ѿкончене на щїй, ща, щоє, въ нѣкоторыхъ тылко писмахъ рȣскихъ ѹживаноє. О страдальних дієприкметниках взагалї треба зважати, що таковыє особливє причастїѧ времене настоѧщогѡ глаголомъ дїалекта славенскогѡ властивыє, частшє въ писемныхъ рȣскихъ сочиненѧхъ, нежели въ просторѣчїи ѹживаныє бываютъ. Відміняють ся дієприкметники як прикметники.

Невідмінні части мови.

Кілька параґрафів присвятив Мог. невідмінним частям мови, з яких перше нарѣчїє є̃стъ часть мовы нескланѧєма, нєюжє околичность (ѡ̃бстоѧтелство) рѣчи або дѣѧнїѧ ꙗковогѡ докладнійше означуємо (блискѡ лежитъ). Одвітно значінню ділять ся прислівники на а) нарѣчїѧ времене настоѧщогѡ (нынѣ, зарaзъ), прошедшогѡ (вжє, давнѡ), бȣдȣщогѡ (завтра), непевногѡ (докижъ, коли) та непрестанногѡ (всє, николи); б) мѣсцѧ: на вопросъ гдє? (верхомъ, тȣтки), вѣдкїй? (вѣдтый), поки? (дотый), ꙗкъ далекѡ (далѣй); в) способȣ: мышленѧ (вѣрнѣ), мовленѧ (гладкѡ, гарастъ), дѣланѧ (нарокомъ), многости (годѣ, цималѡ, загаломъ), движенѧ (втѣки, вноги, пѣшки), примȣсȣ (кончє, нȣжє), ѹравненѧ (близшє, го̃ршє), ѹвѣренѧ (лишє, прецѣ), переченѧ (бынаймнѣй), ѹказанѧ (нитакъ), заключенѧ (венцъ, затымъ), вонтпенѧ (видишъ (podobno), можє); г) числителныє

(подвѡйнѣ) і д) вопрошена (хто, чомꙋ). Дальше є екскурс про прислівник пакъ: Нарѣчїе пакъ въ писмахъ рꙋскихъ, и посполитой мовѣ звычайное, єстъ также знакомъ дїалекта рꙋскогѡ(,) которымся онъ ѿ россїйскогѡ различае. Россїйское нарѣчїе какъ въ рꙋскомъ дїалектѣ не звычайное. Помянꙋтое нарѣчїе пакъ въ Статꙋтѣ вел: Княж: Литовскогѡ(,) въ писмѣ С. перевода Доктора Скорины, азатымъ на бѣлой рꙋси, въ дїалектѣ ческомъ, сербскомъ и въ просторѣчїи межи Рꙋсинами ѿ пасма Карпадскихъ горъ, въ червоной Рꙋси, на Подолю и Оукраинѣ, а затымъ въ цѣлой Малой рꙋси посполито. Що до прислівників качества, які походять від прикметників, вони въ бѣлорꙋскомъ нарѣчїи на е, а въ малорꙋскомъ на ѣ выходити звыкли (добрѣ, конечнѣ, краснѣ, марнѣ), а близше къ полскомꙋ є такі форми, як: добре, конечне.

Предлогъ є часть мови, що виражає при имени розмаитые тогѡ припадки, при глаголѣ розмаитый способъ дѣянїя. В першім разї ділимо їх по ихъ силѣ, в другім по ихъ положеню. По силѣ можуть бути приіменники: а) движенїя (въ, къ, до), б) блискости (при, блискѡ), в) времени (чрезъ), г) мѣсця (надъ, середъ), д) совокꙋпленя (съ, зъ), е) причины (про, для), ж) сказаня (ѿ) і з) початкꙋ (изъ, ѿ). При дієсловах знову стоять приіменники або сочинителнѣ та сложнѣ, або тільки сложнѣ. Під першим терміном треба розуміти такий випадок, коли приіменник також деінде може сам стояти, під другим складові частиці зложених дієслів (вы, возъ, нызъ, разъ, пере, про), які значінне корінних дієслів перемінюють зовсїм.

Союзъ лучить инші части мови къ лѣпшомꙋ разꙋмѣню і має розмаитꙋ силꙋ и положене. Для вираження сили служать злучники: соединителные (и, гды), раздѣлителные (або, ани), оусловные (варꙋнковые) (єсли, гдыбы), винословные (причинꙋ ѿказꙋючїе) (абовемъ, длятогѡ), противоположеные (но, єднакъ) і наносителные (и такъ, слѣдователно). По положенїи ділять ся злучники на: предидꙋчїе (поневажъ) і послѣдꙋючїе (теды, єднакъ).

Часть мовы(,) нею же силнѣйшое порꙋшене дꙋши (страсть) выражаемѡ, називаєть ся междометїе, в якім треба уважати на силꙋ и похожене. З огляду на силу можуть означати оклики: радость, смꙋтокъ, оудивленїе, призрѣнїе (взгардꙋ), смѣхъ, заказъ, желанїе, ѿзыкане, боязнь і погрозꙋ. По исхожденю ділять ся на: свойственые, що сами собою стоятъ (ахъ, га, ба) і заимственые, що походять від инших частий мови (бѣда, горе, жалься Бже!).

Третя частина граматики: правопись.

Найкоротша Часть трєта вчить ѿ орѳогграфїи або правописанїи себто про се, як поєдинчїє писмєна, слоги и҆ цѣлыє слова правописати. В писанню самозвуків треба заховати ріжницю між є й є҆, ї, и, ы і ѣ, о й ѡ, ѹ й ꙋ, ѧ і ꙗ. В середині і на кінці слів стоїть є, а є҆ на початку в словах: є҆сть, є҆стєство, є҆дєнь і тоді відповідає польському іе та въ сєр(є)динѣ длѧ различїѧ відмінків однини та множини є҆днакогѡ произношєнѧ: тотъ старєцъ, але тыхъ старєцъ. Ї пишеть ся в чужих виразах (Їѡаннъ) і перед складами, що зачинають ся від мягкого чи тонкого співзвука (тѧжкїй). И стоїть на початку слів, в середині, на кінці по співзвуках г, к, х, ж або творить з другим самозвуком двозвук і стоїть там, де ани ї ани ы ани ѣ писати нє годитсѧ. Ніколи не можна класти ы на початку, але в середині, на кінці прикметників і дієприкметників, закінчених в 1 відм. однини муж. р. на ый, також у деяких відмінках іменників і заіменників, то длѧ выражєнѧ властивогѡ произношєнѧ (тои воды), то ѿбразомъ славєнскогѡ дїалєкта длѧ различїѧ падєжєй, отже в 1 відм. мн. тоты воини, 4 відм. воины, ꙗ҆къ то Мєлєтїй различає. Партію про писаннє ы кінчить приміткою, що свѣдомыи дїалєкта славєнскогѡ(,) рꙋскогѡ и҆ пол'скогѡ признати мꙋсѧтъ а҆налогїю всполногѡ рꙋскомꙋ съ славєнскимъ дїалєктомъ и и҆ ы, и҆ полскогѡ у. Во всѣхъ правѣ рєчєнїѧхъ тамъ(,) дє въ рꙋскомъ и(,) въ пол'скомъ і, а҆ дє въ рꙋскомъ ы(,) полскоє у писатисѧ звыкло. Крім дієслів: ѣмъ, ѣдꙋ пишеть ся ще ѣ в середині і на кінці слів. Тілько в чужих словах стоїть ѵ: Сѵнодъ.

О кладеть ся на початкꙋ простыхъ рꙋскихъ рєчєнїй (орєлъ), в середині і на кінці слів, а ѡ стоїть на початку іменників, дієслів і прислівників, зложених з ѿ, ѿкъ, (ѿдѣвлю), в середині длѧ розности відмінків однини та множини (той воды, тоты вѡды), на кінці прислівників і 2 відм. одн. муж. роду (холоднѡ, доброгѡ), на кінці 1 ос. тепер. часу (носимѡ) та в деяких чужих словах (Ѳлѡръ). Оу та ю треба писати на початку, ꙋ і ѧ в середині і на кінці слів. Але в однім слові ѧзыкъ(,) коли значитъ членъ тѣла(,) ѧ на початкꙋ стоитъ. При писанню співзвуків треба зберегти ріжницю межи з і с, ѕ і з, ъ і ь, а далї межи зложеними сч і щ, ф і ѳ, пс і ѱ, кс і ѯ. Не подає численних і довгих правил правописи тому, що наꙋки призвонтогѡ ѹживанѧ писмєнъ тылкѡ ѹважнымъ читанємъ писмъ достꙋпити можна. Длѧ тогѡ мѣстѡ привєдєнѧ многихъ прикладовъ взиває оучащихсѧ до пилногѡ читанѧ.

По правилах, де писати великі букви, йде замітка, що слоги такъ ся пишѹтъ, ꙗкъ ся слагаютъ. Що тикаеть ся цїлих слів, кожде слово пишеть ся осібно, як і приіменник, доданий до іменника, (з виїмкою прислівників: вкѹпѣ, вдома); не лучить ся з усїми частями мови, коли Ѿрицанїе (negationem) одного тілько слова, не цїлого предложенїя значить, і коли слово, з яким зливаеть ся не, не мае без нього значіння (ненависть, невѣста). Коли ся стоїть по дїесловї, все лучить ся з ним (смѹчѹся).

Четверта й остання часть граматики: складня.

Кінчить граматику Часть четверта ѿ синтаѯи або ѿ Сочиненїи, як називаеть ся наѹка выраженя поединчехъ частей мовы въ певномъ порядкѹ й звязѣ. Згаданий порядок і звязь полягае на логическомъ сходствѣ абѡ гармонїи мысли нашихъ съ част'ми мовы й на особливомъ свойствѣ ꙗзыка. З того виходить, що складня мае общїе правила, спільні всїм мовам, й особеные, властиві кождій мові. Граматицї рідня сестра льоґіка. В льоґіцї мае мисль три части: рѣчь, свойство та признане або перечене. На означенне річи е термін подлежащое, а прикмети сказѹемое. Вираз, який означае схожість або несхожість річи з прикметою, зоветь ся союзъ, признане або перечене сходства сказѹемогѡ съ подлежащимъ зовеся сѹдъ. Суд, виражений словами, се — предложенїе. Речення бувають: оутвердителные, Ѿрицателные, простые, сложеные, Ѹсловные та вопросителные.

Складня розпадаеть ся на сочинене согласованїя (zgody), правленїя (rządu) і разположенїя (szyku). Що до згоди частий мови зі собою — заіменники, прикметники й дїеприкметники згоджують ся зі своїм іменником в роді, числї і відмінку, але для зазначення старшинства або почести говорить ся: Вы(,) пане староста. Васъ(,) татѹ(,) шанѹю. Скорочений 3 відм. ми, ти, си мѣсто мой, твой, свой стоятн звыкли (Она ми мати). Прикметник або дїеприкметник, належний до більшого числа іменників в однинї, стоїть у множинї або годить ся з попереджаючим його іменником: Побожные ґрафъ й сестра; порядокъ(,) праця й терпеливость каждомѹ пожиточна. Заіменник, прикметник і дїеприкметник при двох іменниках, загальнім і імени власнім, задержуе рід і число загального: Давное мѣсто Перемышль; Славна рѣка Сянъ. Прикметник, що заступае мѣсце сѹществителныхъ, е середнього роду: чи го лихо принесло; намъ тото дивно.

Дієслово, що відносить ся до більше підметів, стоїть часом в однині, а часом у множині: минула весна й лѣто: село й дворъ выгорѣли. Межи підметами розмаїтих осіб і родів має попереджуюче дієслово першенство особи й роду, наступаюче першенство особи: Ты бывъ мой братъ й твоя сестра; Мы й ты(,) брате(,) ходилисмо до школы. Коли підмет не є означений, дієслово стоїть у середнім роді: тогω ту не бывало; копа лѣтъ минуло. Так само по неозначених прислівниках: немало же было нещасливых на свѣтѣ? Половина ихъ пропало.

Числівники: єденъ, два, три, четыри годять ся з іменником у роді, числї і відмінку, одначе єстъ звычай въ діалектѣ рускомъ средные числит: двое, трое, четверо лучити без ріжниції роду з 2 відм.: четверо хлѣба. 2 відм. вимагають по собі також числівники: пять, шесть і т. д.

Другий рід складні правленїе граматическое залежитъ на розмаитости падеже й наклонена, якого вимагає одна часть мови від другої. Мог. переходить поодинокі відмінки, на які питання який з них відповідає. Іменники й прикметники, що означають: собране або часть, достатокъ, нужду, желане вимагають по собі 2 відм. (годенъ похвалы). Місце 2 відм. заступає частω также образомъ славенскогω языка дателный: конецъ той справы і конецъ той справѣ. Іменник або прикметник, доданий до другого для його допознення, зі значінням: начиня, великости, милости або способу, яким що дієть ся, кладеть ся у 6 відм. (оране плугомъ); так само маєть ся справа також із вищим і найвищим степенем прикметників: старшїй трема лѣтами, найповабнѣйшїй красотою.

Дієслова: єстъ, бываю, стаюся звичайно стоять із двома першими відмінками: Я єсмъ Богъ твой, Наши хлопы не все (сутъ) дурнїи люде, хоч часто присудок переходить в 6 відм.: стаюся лѣпшимъ. Як дієслово єсмъ означає посїдання, приймає 2 відм.: Будь доброи мысли. Дальше вимагають по собі 2 відм. дієслова, якими хочемо виразити часть(,) потребу, абω що несполна быти (принесли дровъ), глаголы средные(,) возвратные, яко тежъ й иные возвратногω значеня способные (Боюся Бога, хоч при деяких стоїть і 3 відм. хочемися пити), дієслова, що означають: встыдъ, досвѣдчене, выреченеся, желане, надѣю, оборону, опущене, послухъ. Вкінці заперечене дійство вимагає також 2 відм. по собі. Дієслова, що означають: датокъ, взгарду, завистъ, помочъ, пребачене, прировнане і службу, стоять з 3 відмінком. Як що дієслово вимагає по собі доповнення на питанне

кого? що? се доповнення стоїть в 4 відм. В тім самім відмінку стоїть іменник по дієсловах, которымъ спрѧгаютсѧ числителныє оба, єденъ, два, три, четыри на вопросъ ꙗкъ давно, сила(,) многѡ? (ходивъ четыри недѣлѣ) і які означають физическоє порꙋшенє, працꙋ, старанє, любовъ, славꙋ, честь, ꙋмѣєтность. (Поймꙋю Граматикꙋ). З огляду, що в животних іменниках 4 відм. рівнаеть ся 2 відм., дає Мог. отсю примітку: Коли ѿ животныхъ мꙋжєскогѡ рода єстъ мова, то своиствомъ діалекта славенскогѡ также и въ діалектѣ рꙋскомъ родителенъ не различаєсѧ ѿ винителногѡ. Звычай тотъ такъ єстъ славенской мовѣ властивымъ, же животныє мꙋжєскіє особливогѡ винителногѡ не маютъ. Мовимѡ тєды. Н. п. на вопросъ когѡ що? люби брата и сєстрꙋ. Продавъ конѧ и коровꙋ. Познѣйшіи писатели длѧ различіѧ падєжє родителногѡ ѿ винителногѡ родителныи на ѡ а винит: на о кончити звыкли. Друга особа, що має повелителноє, вопросителноє, желателноє або молителноє значіннє, лучить ся із пятим відмінком: Дай Боже щастѧ! Вимагають 6 відм. по собі дієслова, які означають: причинꙋ, способъ, порꙋшенѧ прироженыє и рꙋкодѣѧнієє, ходъ съ мѣсцѧ на мѣсцє на вопросъ кꙋдый, времѧ, свойство, далї средныє (жию хлѣбомъ и водою), страдателныє (звытѧство нашими воисками ѿнесеноє), возвратныє (не хвалисѧ добрими дѣлами) і взаимныє (Дꙋжавсѧ съ Петромъ). Сердж8сѧ, гнѣваюсѧ стоять з 4 і 6 відм.; з 4 відм., як присудок відповідає на питаннє на кого: сердивсѧ на сєстрꙋ, але гнѣваюсѧ з ким вимагає 6 відм. Дієслова средныє часомъ съ именител: а часомъ творит: стоять: Стою цѣлый день. Ѧ вижꙋ моими очима або на мои очи. Дієслова средныє, зложені з приіменниками, мають часто характер діяльних: заспавъ очи.

Неособові дієслова стоять або самостійно (блиснꙋло) або вимагають по собі дієіменника (треба сѣсти). Такуж силу має єстъ: ваша (рѣчъ) єстъ розказовати, а наша слꙋхати. По неособових: снилосѧ, видѣлосѧ наступає 3 відм. (снилосмисѧ). Дієприкметники лучать ся з тими відмінками, що їх дієслова.

Що тикаеть ся складні прислівників, прислівники, які походять від прикметників, мають їх характер; прислівники, які означають: достатокъ, многость, нищєтꙋ, стоять з 2 відм. (многѡ крикꙋ, мало хꙋсна), а прислівники о вдачі приіменників лучать ся з 2 відм., як: близко, противъ і т. д., хоч прислівники зі значіннєм противъ незгоды стоять також із 3 відм. (Противъ намъ вышовъ); так само на питаннє коли? (третогѡ днѧ). На питаннє

к8ди? кладеть ся 6 відм., а по чрезъ 4 відм. (Чрезъ Ѹкраин8 до чорногѡ морѧ). До прислівників зачислює і нини, якому велить лучити ся з 1 і 2 відмінками. 2 відм. вимагають по собі також прислівники в вищім і найвищім степени (близше дом8).

З приіменників жадають 2 відм.: безъ, длѧ, до, за, съ, ѿ, кромѣ, мимѡ, передъ (передъ носа м8 взѧвъ); 3 відм.: къ, ко, к8, по; 4 відм.: въ (к8к8 въ р8к8), за (в 1 відм. стоїть у реченню: не за панъ братъ съ нами), межи, надъ, на (на вовка помѣвка), по (по шїю въ довгахъ), поза, подъ, понадъ, передъ; з 5 відм.: ѡ҃ (ѡ҃ слѣпото наша); з 6 відм.: за, надъ, подъ (хто подъ кимъ ıам8 копае, то самъ въ ню падае), передъ, съ; і 7 відм.: въ (чи ıа҃ въ лѣсѣ народивсѧ, чи ıа҃ въ поли выховавсѧ), а на питанне де?: на, дальше: по, при. Деякі приіменники, як: въ, за, по, подъ, при, передъ, съ лучать ся з двома й трьома відмінками.

Що до злучників, союзы спрѧженїѧ, раздѣлена спрѧгаютъ и҃ раздѣлѧютъ однакові відмінки та способи (а҃ни що ѣсти, а҃ни що пити), а злучники: абы, гдыбы, жебы стоять усе з дієсловом минувшого часу, хоч у дійсности означають теперішній або будучий час: гдыбысь знавъ, абысь памѧтавъ. Оклики лучать ся загалом з 5 відм. Як мова про третю особу й дорозуміваеть ся е҃стъ, стоїть по оклику 1 відм.: о що панъ то панъ, ахъ человѣкъ то!

Третій розділ складнї розположенїе залежитъ на добромъ порѧдк8(,) ıаковымъ слова е҃дны по др8гихъ наст8п8ютъ. Підставою сього порядку є передусім льоґіка, потім свойство ıазыка и҃ народовый звычай. Хто правомыслитъ(,) въ тогѡ мовѣ ладъ и҃ порѧдокъ пан8е. Щосѧ ткнетъ свойства ıазыка и҃ звычаю народногѡ, то дїалектъ р8скїй сходитсѧ въ росположенїи съ и҃нными братными дїалектами славенскими. Найболше зась зближаесѧ къ полском8 и҃ ческом8 ıазык8. Нема цѣлкомъ въ нашомъ дїалектѣ тои неволѣ розположенѧ(,) ıака н. п. въ нѣмецкомъ и҃ франц8скомъ ıазыцѣ пан8е. Свобода р8скогѡ ıазыка малѡ що менша ıакъ латинскогѡ. Наводить примір: Христосъ терпѣвъ за насъ, і переставляючи слова, творить тим робом іще пять відмін.

Кожда з частий разположенїѧ логическогѡ, прим. Сонце е҃стъ тѣломъ кр8глымъ, може мати при собі більше чи менше доповняючих її слів; тим робом повстають предложенїѧ сложены. Згідно з зазначеною уже вище свободою розкладу слів у реченню будує Мог. ось які граматичні речення: Правый человѣкъ

мовитъ правдꙋ; ꙗ̆ го хочꙋ пилнѣ граматики вчити; Закличетъ ꙋ̈богїй до мене, а ꙗ̆ выслꙋхаю; Не можетъ око речи рꙋцѣ: ты ми непотребна; хто намъ покаже дорогꙋ до славы? „Привеликои... свободѣ дїалекта здорова Логика, чтенїе книгъ й въвагъ станꙋтсѧ найпевнѣйшимъ рꙋководствомъ правогѡ разположенѧ“.

Осібні правила розкладу слів у реченню такі: ймѧ правленое по правѧчимъ стоитъ (казавъ панъ, мꙋсѣвъ самъ); наклоненїе неопредѣленное опредѣленномꙋ особливѣ сꙋществителномꙋ естъ послѣдꙋе (ходивъ кликати); прикметники стоять по іменниках (Сынъ Божїй); зворотний заіменник сѧ лучить ся часом з дієсловом, часом з іменником, а часом з заіменником (Ѝсѧ невернꙋ); вказуючий прислівник кладеть ся перед прислівник часу.

Наголос, приповідки, словарець.

Придатокъ ѿ Гласоꙋдаренїи, під яким треба розуміти поднесене або стиснене голосу одного тілько складу в кождім слові, розріжнює три наголоси, якими є: оꙁ̈їѧ (´) — острое, варїѧ (`) — тяжкое, периспомени (῀) — облеченаѧ. Одначе вживанне перших двох наголосів заховало ся у нашій мові з церковно-славянщини, а рѣдко карзо постерегаемѡ въ сочиненѧхъ рꙋскихъ знакъ периспомени. Що сила оксії і варії однака, про се впевнив уже Мог. Добровський въ граматицѣ ꙗзыка славенскогѡ на 52 стор.

Въ рꙋскомъ дїалектѣ є привязаний наголос до означеного самозвука чи складу, як се видно й у церковно-славянщині. Наголошений може бути останнїй або другий, третїй і четвертий склад з кінця. Тому автори граматик від Смотрицького до Добровського не могли вложити наголосу в церковно-славянській мові у постійні правила. Отже, щоби пізнати наголос і навикнути до нього, треба читати церковні книжки й инші твори, де означені наголоси. Автор подає слова з наголосом на першім, другім і третім складі з кінця і табличку слів (усїх 27), яких значінне ріжнить ся тілько наголосом (доро́га, дорога̀). Потім ідуть слова, що в нашій мові однаково вимовляють ся і пишуть ся, а мають ріжне значінне (Мати, matka і mieć). Таких слів наводить 26.

Кінчить граматику Собранїе приповѣдокъ рꙋскихъ (181), що думаю, буде використане в виданню дра Франка, та Словаръ реченїи въ дїалектѣ рꙋскомъ посполитыхъ, въ йнныхъ зась дїалектаx рѣдкѡ ꙋ̈живаныхъ, або цѣлкомъ незвычайныхъ. Ось початок сього словаря: а̑ни дюдю, а̑ни стрꙋхне.

Багнꙋ, багро, бакеръ, банꙋю, баришникъ, баюра, безвѣсть, безꙋмъ, березень, бесѣда, бетюхъ, богатѡ, борю, борзо, бꙋдный день, бꙋрмнъ, бꙋтный, бѣстивнѣмъ(!).

Вараницѧ, ватага, ватра, вдѧка, великдень, верета, верклюхъ, верткїй, вздрю, висꙋсъ, вкꙋчило (сѧ), воначꙋ, вонакїй, вопсѣ, воршꙋ (сѧ), ворꙋдꙋю, ворꙋдка, ворохобю, вохабъ, врѣю, всѧчина, вхопю, схопю (сѧ), вцѣлю, вчинки, вшелѧчина, ввѣрило (сѧ), вѣсенъ, невѣсенъ.

IV. „Вѣдомость ѡ Рꙋскомъ Ꙗзыцѣ" Могильницького передмовою до граматики; ґенеза сеї розвідки й аналїза основних думок.

Передмовою до граматики мала стати розвідка Могильницького **„Вѣдомость ѡ Рꙋскомъ Ꙗзыцѣ"**, звісна доси тільки зі скороченого польського перекладу Набеляка п. з. „Rozprawa o języku ruskim".[1]) Доносячи листом з 30 цвітня 1824 р. митрополитови Михайлови Левицькому про докінчуванне переписування граматики, жалував ся Могильницький, що граматика переписуеть ся уже четвертий раз, бо „niezręczni kopiści poprawnych unikaiąc błędow nowe tworzą", і повідомляв заразом, що „zapobiegaiąc surowey a często bezzasadney krytyce" постановив він „rzecz o narodzie i ięzyku ru-

[1]) Рукопись **„Вѣдомости ѡ Рꙋскомъ Ꙗзыцѣ"** зберігаеть ся в „Бібліотеці ім. Оссоліньских" у Львові під ч. 483. Вона оправлена разом із неповним німецьким текстом і повним польським перекладом Л. А. Набеляка в одну книжку. Одначе друком вийшла „Rozprawa" в значно скороченім перекладі 1829 р. в цитованім уже повище „Czasopismie naukowem księgozbioru im. Ossolińskich", а потім відбиткою 1837 і 1848 р. Здаеть ся, що перекладчик користував ся при перекладі замітками автора, передовсім в транскрипції кирилиці латинкою, далї в поданню деяких топоґрафічних пояснень, вкінці навіть таких термінів, як **народъ, примѣчанїе** і т. д. Вказуе на се картка, вклеена перед українським текстом, з подібними поясненнями самого Могильницького. Тому, що „Библіографія" Левицького не згадуе про виданне „Rozprawy" з 1837 р., подаю ту його точний заголовок: Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego, kanonika kustosza kated. przemysl. ob. gr. radzcy kons. i t. d. Przekład z ruskiego przez. L. A. Nabielaka. (Czasop. nauk. księgozb. publ. Ossolińskich, rok 1829, zesz. III, str. 56—87). W Wiedniu. W wytłoczni Karola Gerolda. 1837". Повний український текст, більший у двое від польського, сподїю ся ще сього року видати в „Українсько-рускім Архиві", справляючи попсований несвідомим переписчиком текст, передусім у цитатах, па основі брулїонових нарисів, які находять ся в бібліотеці „Народного Дому" у Львові (АСІІ) ч. 232. З польської мови перекладено розвідку Могильницького на великоруську й видано два рази, про що буде мова дальше.

skim w sposobie odpowiedzi na załączone pytania poprzedniczo w niemieckim ięzyku wyiaśnić. To samo po rusku mieysce przedmowy do Gramatyki zastąpić by mogło". Долучуючи до листу диспозицію задуманої теми в 15 точках, для якої мав по більшій части вже готові матеріяли, Могильницький поучений сумним досвідом з затвердженим а завдяки заходам неприхильних чинників у Римі невведеним у житє першим українським просвітним товариством у Галичині, питав о раду митрополита, чи „pomienione theses w tey formie pozostać mogą, i czyli wywod historyczny o narodzie ruskim nie obrazi kogo?" Колиж істнує чеський нарід, угорський нарід, то чому не можна „ożywiać pamięci o narodzie ruskim, ktorego exystencya самостоѧтел'ность niegdyś na podobnych historycznych i politycznych polega zasadach".[1]) Отсей лист, пояснюючи в дечім ґенезу розвідки Могильницького, наводить разом з тим причину невидержаности правописи в тексті граматики, що кидаєть ся у вічи вже при виписках з неї в єї описї, звалюючи вину на незрілість і неприготованість переписчика до такої праці.

Збираннє матеріялу для будучої розвідки Могильницького звязане тїсно з його боротьбою з властями, яку вів разом із епископом і пізнїйшим митрополитом Левицьким, за українську мову в народнім шкільництві і з протестом проти недопущення до друку церковно-славянського посланія. Не підлягає найменшому сумнївови з одного боку, що всї протести й вияснення на оречення властий, поки жив, укладав Могильницький, а з другого, що саме недостача в властий ясної відповіди на питання, що таке український нарід у Галичинї, його мова, чи ся мова є ідентичною з польською або великоруською, чи є може самостійна, зродила першу думку потреби будучої розвідки та що матеріяли для протестів і вияснень Могильницького, писаних від імени епископа, а пізнїйше митрополита Левицького, творили заразом частинний матеріял його пізнїйшої „Вѣдомости". Якіж гадки висказав Могильницький про українську мову й український нарід у згаданих протестах?

У відповіди на письмо митрополита Левицького з 1816 р. в справі заведення української мови в народнїх школах зазначила ґубернія між иншими арґументами й се, що українська мова не вживаєть ся і ледви найшли би ся здібні вчителї для неї.[2]) Тоді відніс ся митрополит до ґубернії з представленнєм, де доказував потребу україн-

[1]) Пор. Додатки. 1. Лист Івана Могильницького до митрополита Михайла Левицького.

[2]) Ів. Ем. Левицький, op. cit., ст. 37.

ської мови в народнїх школах, передусїм з уваги на науку релїґії, бо релїґійність упадає межи українським народом головно через те, що український нарід позбавлений у школах науки української мови. Заразом зазначувало ся у письмі, що українська мова не те саме, що польська, та що польської мови треба вчити український нарід. Навіть самі урядники видять потребу говорити по українськи з народом, а коли українська наука упала, зложили ся на се инші причини в давнїйших часах. Також не треба буде заводити двох учителїв окремих для української і польської мови, бо далеко більша часть громад складаеть ся з самих Українців, а де заходила би потреба, можна постарати ся о вчителя, що буде вмів учити по українськи та по польськи, впрочім до української науки можна ужити дяків.[1])

Та ґубернїя заявила ся проти введення української мови в народнї школи, а се тому, що українська мова „eine Mundart sei, in welcher gar nicht oder doch nur sehr weniges geschrieben wird, die mithin noch ganz ungebildet ist, und deßhalb nicht zum Gegenstande des Schulunterrichtes gemacht werden kann“. Сим, стояло дальше в президіяльнім письмі, обтяжено би тілько непотрібно науку. Українець не мав би з того й нїякого великого пожитку, а до того кирилиця, якої уживають в українських церковних книжках, стоїть неабияк на перешкодї. Тому, що галицько-українське сїльське населенне розуміе по більшій части по польськи, взиваеть ся митрополита, щоби розважив, чи не було би порадно, вчити читати й писати польською мовою, „um den Geist des Separatismus unter den Bewohnern einer und derselben Provinz, ja einer und derselben Ortsschaft nicht noch mehr zu nähren“. Як що не годив би ся митрополит на се, нехай вискажеть ся, „ob die ruth. Volkssprache (бо про старославянську чи т. зв. церковну мову чейже не може бути й бесїди) nicht mit lateinischen Buchstaben geschrieben und so beim Volksunterrichte gebraucht werden könnte, weil die cyrillische Schrift hierlands im gemeinen Gebrauche ganz unbekannt ist, deren Kenntniß dem Volke schlechterdings keinen anderen Nutzen verschaffen würde, als einige Gebethbücher zu verstehen“. Впрочім се так важна справа, що краева управа готова відбути спільно з митрополитом нараду над сим. До науки релїґії і рахунків вільно уживати української мови.[2])

---

[1]) ibidem, ст. 38.

[2]) М. Гарасевич: Annales ecclesiae Ruthenae, Львів, 1862, ст. 994—995.

На зажаленнє митрополита проти сього рішення до цісаря Франца I зажадала надворна канцелярія близших вияснень від галицької ґубернії. Тоді письмом з 13 грудня 1816 заявила ґубернія, що не противить ся навчанню релїґії українською мовою, але до шкільної науки не можна допустити української мови між иншим тому, що не найдуть ся учителї, бо самі українські священики уживають тільки польської мови, яка має лїтературу, а в українській є тільки катихизм і буквар, видані заходом митрополита. Впрочім „німецький нарід має богато нарічий, але в школах одна письменна мова; такою у нас є польська, яку розуміє і український нарід". Заводити українську мову в народнї школи було навіть полїтичною небезпекою, як виходить з кінцевого уступу сього ґуберніяльного письма: „Es könnte für eine aufgeklärte, liberale und gerechte Regierung, wie die oesterreichische, keine politischen Gründe geben, welche in Galizien den Unterricht im polnischen Lesen und Schreiben widerrathen sollen. Sie könnte Partheien-Geist weder wünschen, noch bezwecken und wenn ja auch Rücksichten der Politik erwogen werden sollten, dürfte es sicher minder räthlich sein, statt der polnischen die ruthenische Sprache zu verbreiten, nachdem solche nur eine Abartung der russischen ist".[1])

На приказ цїсаря скликано 1817 р. шкільну комісію[2]), в якій з Українців засїдали митрополит Левицький і Могильницький як надзорець народнїх шкіл, а яка по рефераті ґуберніяльного секретаря Кратера рішила також, що українська мова не може бути предметом публичної науки, бо в письмі уживають її рідко та мало кому відома вона в суспільному житю. А хоч викладовою мовою має бути польська, українські школи можуть істнувати, але тільки приватні і без піддержки зі шкільного фонду. Розуміеть ся, і митрополит і Могильницький заявили, що Українцї уважають краєвою мовою українську мову. Вони одинокі оба на шіснайцять членів комісії запротестували проти висновків латинського митрополита Анквіча, що „як українська мова була би головним предметом науки в народнїх школах, вона замінила би їх на церковні шкілки, де виховувано би дячків і церковну прислугу, а Галичина — се прецїнь частина давньої Польщі, де краєвою мовою була польська мова без огляду на се, що на цїлій її просторони від

[1]) Bericht der galiz. Landesstelle an die höchste Hofkanzelei 13 December 1816 Z. 54783.

[2]) М. М(алиновський): Чи Русины въ Галиціи до року 1848 промышляли о собѣ? (Зоря Галицка, Львів, 1850, ч. 27).

Шлеска до молдавських границь уживав нарід богатьох нарічий. Коли хто хоче навчити хлопа гр. кат. віри, аби міг читати свій катихизм і свої літурґічні книжки, треба тілько переложити їх на польську мову, або видрукувати латинкою, а не побільшувати без потреби з уваги на хлопа нарічий і букв".[1]) Против ухвал комісії застерегли собі votum separatum члени-Українцї і прислали з Перемишля 16 листопада 1817 просторий меморіял у 33 §§ не тілько в обороні українсько-народньої школи, але загалом української мови зі становища правно-державного, історично-національного й культурного.[2]) І сей меморіял, укладаний без сумніву Могильницьким, і довів до того, що 1818 р. признав цїсар Українцям деякі права на полї шкільництва, хотьби українські школи в чисто-українських громадах, і творить заразом першу в Галичинї наукову розвідку про українську мову.[3]) Як з одного боку сей меморіял був першим нарисом будучої „Вѣдомости", так із другого грамоти, додані до протоколу з повищої наради на доказ, що вже давно пи-

[1]) Я. Головацький: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ. (Наук. Сборникъ, Львів, 1865, ст. 97).

[2]) Ів. Ем. Левицький, op. cit., ст. 40.

[3]) Уважаючи меморіял Могильницького першою науковою розвідкою в Галичинї про нашу мову, лишаю на боцї інформацийні замітки пізнїйшого професора полїтики на краківськім унїверситетї Миколи Гошовського „Hryc'jo Russyn rodom z Kołomyji" для професора біблїоґрафії на томуж унїверситетї, яким був Юрій Бандтке. З рукописи біблїотеки Ягайлоньского унїверситету в Кракові оголосив їх друком др. І. С. Свєнціцький в другій части „Матеріал-ів по исторіи возрожденія Карпатской Руси", (Львів, 1909, ст. 1—6). У згаданих замітках говорить Гошовський, що „der in Galizien wohnende Kleinrusse nennt sich selbst Russyn oder Rusnak und niemals Rusniak", далї запримічує, що для образованія мови сього народу нїчого визначнїйшого не зроблено від 13 в., бо о скілько знає Гош., нїчо не явило ся друком в сїй мові крім одного перекладу німецького твору з поясненнями євангелій і проповідями (що за переклад, не пояснює), а мимо того задержала ся мова в устах нації в достаточній чистотї. Слїди сеї мови видно в мові Нестора, яку відчитують Великороси зі своєю вимовою г = g, ѣ = je, а не г =г, ѣ = і, ак читають Українцї. Гошов. заявляєть ся за українською вимовою тексту Несторової лїтописи. Українська мова споріднена з польською, тілько два звуки відграють велику ролю в тій гармонії: українське г і т, а польське g і c (hrisz — grosz, tycho — cicho). Хоч кирилиця як „Meisterwerk" є „unnachahmlich", списав розмову двох селян заліщицького округа латинкою. Підчеркнувши велику для студій над народом вагу пословиць наводить таких 170 з німецьким або польським перекладом чи паралелями.

сали по українськи[1]), ввійшли без сумніву до пізнійшого повного тексту його розвідки, що небавком буде по перше оголошений друком.

Другою редакцією будучої Вѣдомости, здаєть ся, відмінною тільки з уваги на узглядненнє відношення української мови до церковно-славянської, яке тим разом входило спеціяльно в гру, був протест проти заборони друкувати церковно-славянське посланіє в справі відпусту. Imprimatur на таке посланіє зажадав митрополит Левицький від цензури 1821 р., але дістав відповідь, що нема жадного цензора для письм „in cyrillischer Sprache". Коли митрополит хоче друкувати що для своїх вірних, повинен „sich der ihnen verständlichen Landessprache bedienen"[2]), отже повинен писати польською мовою, бо в противнім разї стояло би „Muttersprache". Проти відмови апробати для друку посланія вніс іменем митрополита Могильницький рекурс до президиї ґубернії, який опублїкований в „Annales ecclesiae Ruthenae" Гарасевича на стор. 1001—1008. В рекурсї дає Могильницький відповідь на два питання: 1) чи є конечною річию писати пастирські листи церковно-славянською мовою і 2) чи справдї є ся мова для галицьких греко-католиків так незрозумілою, як думав книжковий ревізийний уряд? Що до першого, відповідає, що посланія повинні писати ся церковно-славянською мовою, бо ся мова є складовою частиною греко-католицького обряду, як латинська римо-католицького. Традиція і повага церкви не позволяє ввести на єї місце народньої мови, бо й світські власти не зміняють новійшими традицийних церемонїяльних висловів.

Та й не такою дуже незрозумілою є для селян церковно-славянська мова, переходить Могильницький до відповіди на друге поставлене собі питаннє, коли вони мають її в щоденнім ужитку при відмовлюванню молитов. А що вічно повторюєть ся непорозумінне відношення церковно-славянської мови до народньої української, тому Могильницький „behält sich vor in einer ausführlichen Abhandlung das sich so oft erneuende Mißverständniß über das Verhältniß der slavischen Mundart in Kirchenbüchern zu der ruthenischen des hierländischen g. kath. Landvolkes durch zuverläßige etymologischen und historischen Daten aufzuhellen"[3]). Тимчасом предкладає отсї поміченя, основані на природних прикметах обох згаданих мов:

---

[1]) М. Гарасевич, op. cit. стор. 1005.
[2]) ibidem, стор. 1000.
[3]) ibidem, стор. 1004.

I. „Українська (ruthenisch) або малоруська мова (Mundart) се цілком не якась мішанина, що повстала з польської, великоруської і инших славянських мов. Як український нарід був від непамятних часів окремою, самостійною частиною великого славянського праплемени, так само його мова є відрубною галузию славянської прамови. Ся мова, як показує історія, не повстала з ніякої сусідної мови, але вдержала ся і розвинула ся зі своїми характеристичними, відріжнюючими її від инших, ціхами (Unterscheidungszeichen) тим самим способом, що чеська, країнська, іллірийська та польська мова.

II. Щойно згадана українська мова є що до своеї етимольоґії, відміни іменників, заіменників і дієслів далеко подібнійшою до славянської мови в церковних книжках ніж до польської, якої теперішній розвій числить кілька епох. Доказів на се можна би найти в потребі богацько. З того споріднення української мови з церковнославянською (slavisch) виходить, що остання загалом зрозуміла для греко-католицьких віроісповідників, з виїмкою деяких застарілих слів і ту й там подибуваного в церковних книжках порядку слів, який оснований на грецькій синтаксї.

III. Українська мова не уступає своїм віком, виобразованнєм, а вже найменше своїм історичним значіннєм ніякій славянській мові“. Ту покликуєть ся автор на княжі закони й грамоти, видавані в сїй мові, на уживаннє української мови й кирилицї в урядових справах у польськім королївстві від завойовання Руси Казимиром до половини 17 в., чого доказом є українські грамоти польських королів із Ягайлонського роду та Стефана Баторія, Жигмонта III й Володислава IV, на видаваннє горожанських законів для Галичини, Волини, Поділя й України українською мовою, про що говорить Чацкий у своїй розвідцї про литовські і польські права, а Лінде в розвідцї про литовський статут і вкінцї на уживаннє української мови в двірських і краєвих судах та найвищім трибуналї в Люблинї. Понад сто томів українських урядових актів находить ся в архіві Бернадинів у Львові. „Отже, коли українська мова, як то нераз говорили, ріжнила би ся мало чим від польської або навіть в неї мала свій початок, як була би вкінцї ся мова, як дехто думає, простою і невиробленою, не можна видумати жадної причини, чому давне польське правлїннє уживало в Польщі польської мови, а в руських воєводствах признало українську мову краєвою мовою і правлїння і задержало її майже три столїтя. Причини й наслїдки змін в тім напрямі в часї останнього перийоду польського пановання містить між иншими Енґля Geschichte von Halicz und Wladimir.

IV. Української мови не можна ніяк мішати з властивою російською (великоруською). Далеку ріжницю (Abstand) обох мов відчуває кождий свідомий справи чоловік та й зауважано сю ріжницю від давна". Ту покликує ся Могильницький на роблення такої ріжниці вже в самім заголовку країнської граматики з кінця 16 в. Адама Богорича[1]), про яку довідав ся з Добровського „Slavin-a", та на рецензію Копітара на катихизм Могильницького в „Wiener allg. Literaturzeitung" з 5 жовтня 1817 р. (ст. 89)[2]), де також відмічено означену ріжницю української мови від польської і великоруської. „Але про прикмети т. є ріжниці, спорідненнє і характеристичні ціхи славянських мов годї видати суд a priori, тим менше робити з них висновки. Справедлива гадка про се залежить тілько від докладного знання згаданих мов і від обєктивности, з якою береть ся розслїджувати їх відношеннє поміж собою. Всї ту виявлені погляди освітлюють у своїх творах досить ясно Енґель, Шлецер, Добровський, Лїнде й Бандтке"[3]).

Отсї гадки Могильницького ввійшли в цїлій своїй основі в його пізнїйшу розвідку про українську мову. Могильницький признає українську мову самостійною у відношенню до польської, великоруської і церковно-славянської, хоч із ріжниць останньої і української не здає собі ще ясної справи. Та не так представлена вище боротьба за українську мову в народнїх школах з ґубернїєю і рекурс до президії ґубернії в справі заборони церковно-славянського посланія, які саме представлення і меморіяли приневолювали Могильницького силою своєї ваги серійозно поглубити ся над студійованнєм інтересуючих його питань, але самі сї компетентні і некомпетентні автори й учені, в яких Могильницький шукав відповіди на близькі його душі питання, були передівсїм сею сильною побудкою, що заставила Могильницького писати розвідку про українську мову

---

[1]) Заголовок сеї граматики: Arcticae horulae succisivae de Latino — Carniolana literatura ad latinae linguae analogiam accommodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprehenditur. Vitembergae 1584.

[2]) Що катихизм Могильницького рецензував Копітар, хоч він ту не поданий, пор. студію дра О. Маковея: З історії нашої фільольоґії. Три галицькі граматики. (Відбитка з „Записок Н. Т. ім. Ш. т. LI, стор. 9, зам. 2).

[3]) М. Гарасевич, op. cit. стор. 1004—1007. В продовженню рекурсу заявляє Могильницький, що цензор для кирильських друків мусїв давнїйше бути, бож вийшли такі книжки кирилицею, як Данненмаєра церковна історія, Бавмайстра практична фільософія і т. д. (ibidem, стор. 1007).

на ціле десятиліте перед появою „трійці“ в Галичині. До сього, що найріжнороднійші погляди письменників про український нарід у Галичині та його мову спонукали його виступити зі своею статею, признаеть ся сам Могильницький у вище цитованім листі до митрополита Левицького, а саме на вступі залученої до нього програми розвідки ось як: „Die Verschiedenheit der Ansichten und Meinungen, welche (besonders) die auswärtigen Schriftsteller als kompetente und unkompetente Richter, über das ruthenische Volk und dessen Sprache in Galizien geäußert haben, bewog ihn, Referenten, die Beantwortung nachstehender Fragen bloß nach glaubwürdigen geschichtlichen Daten und öffentlichen Urkunden zu versuchen und die Würdigung dieses Versuches jedem unbefangenen Kenner der slavischen Litteratur zu überlassen“[1]).

Розвідка Могильницького мала бути відповідию на 15 ось сих питань: Чи істнував український нарід, які складові части Польщі займав він і чи творив він інтеґральну частину Польщі чи польського народу? Які з руських країв дістали ся під Австрію по першім розділї Польщі, які по другім? Чи має український нарід питому мову; як так, чи можна її утотожнювати з церковно-славянською мовою, чи є вона властивою мовою, чи треба вважати її діялектом, або навіть якою мішаниною і провінціоналїзмом? Чи була українська мова мовою власти й церкви чи тілько мовою простого сільського люду? Що тикаеть ся відносин до сусїднїх мов, чи відріжнювано її від давна від польської і чи можна ідентифікувати її з великоруською мовою? Як нї, що треба розуміти під термінами: великоруська, малоруська й білоруська мова та чи є крім них іще яка новоруська мова, як хоче Добровський? Чому не дійшла українська мова до рівного значіння, а її лїтература до рівної висоти з її сусїдками й посестрами, польською і великоруською? Як дивили ся на українську мову по ревіндикації і вкінці чи можна називати галицьких Українцїв Руснаками?

Будова питань є сього роду, що не полишае сумнїву, що Могильницький відповість на якенебудь з них. Але близший розбір Вѣдомости потрібний, бо раз він викаже нам сї наукові засоби, якими орудував автор, й тим робом причинить ся до кращого схарактеризовання його наукових інтересів, а потім основна аналїза поглядів автора на українську мову, її історію і відносини до сусїднїх славянських мов подасть нам той науковий фон, на якім

---

[1]) Залучена до листу диспозиция розвідки в німецькій мові друкуеть ся разом із листом, пор. Дотатки. 1.

повстала граматика Могильницького в такім, а не иншім виді, розуміючи під видом складові елементи граматики. Попри се заслугує Вѣдомѣсть на близшу увагу ще й з того огляду, що се перша наукова розвідка в 19 в. в властивім розумінню сього слова про українську мову на галицько-українськім ґрунті, бо попередні коротенькі нариси її і в моморіялї і в протесті були призначені для обмеженого гуртка, а дальше ся розвідка Могильницького „давала молодому поколїню Русинів, як Йосифови Левицькому, Йосифови Лозинському, М. Шашкевичеви і його товаришам, першу наукову основу для зрозуміня становища руської мови поміж иньшими славянськими мовами“[1]). Отже розвідка Могильницького вводила початкуючих дослїдників української мови в лїтературу даного предмету й заразом позіставляла більші чи менші слїди в їх власних працях із сього поля, ледви чи не найбільші на брошурі о. Антона Петрушевича з 1848 р. „Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości“. Та не випереджуймо самої аналїзи її.

Жадна зі славянських мов не має так ріжних назв, як українська, нарікає автор, й про неї є між ученими дуже хаотичні думки, бо промовчали її цїлком в рядї славянських мов Лїнде[2]) й Добровський[3]), (хоч пізнїйше Лїнде називає і українську мову в числї славянських[4]), бо Чацкий[5]) і Ротер[6]) брали її за одно з церковнославянською, Добровський[7]) на иншім місцї уважає українську мову за просторѣчїе россїйское, дехто уважає українську мову мішаниною церковно-славянської, великоруської і польської мови[8]), Раковецький знову в однїй руській мові розріжнює три діялекти: великоруський, малоруський і білоруський[9]), навіть дав ся чути голос, що українська мова повітовщиною польської[10]). Крім того має українська мова назву іазыка малороссїйского[11]) або просто

[1]) Др. О. Маковей, op. cit. стор. 13.
[2]) Słownik języka polskiego, T. I. cz. I. Wstęp.
[3]) Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris.
[4]) В творах: O statucie litewskim і в перекладї Ґречового „Rys-u liter. ros.“.
[5]) Czacki: O prawach litewskich i polskich.
[6]) Rohrer: Versuch über die slavischen Bewohner der österreich. Mon.
[7]) Lehrgebäude der böhmischen Sprache.
[8]) Так висловляли ся Лїнде, Добровський і Ґреч про білоруську мову, яка в Могильницького тотожна з українською.
[9]) Prawda ruska. T. II.
[10]) Ґреч, op. cit. Передмова.
[11]) J. Bandtkie: Uwagi nad językiem czeskim, polskim i teraznieyszym rossyiskim (Pamiętnik Warszawski, 1815, T. I.).

„руської“ мови, а Краттер, Рорер, Чаплович, Кеппен і инші називають її незвісним доси терміном „russnakische Sprache“. З уваги на таку мішанину розумінь, придержуючи ся погляду Копітара, що граматика є аналїтично-історичним справозданнєм мови, в якім рішають факти, не розумовання[1]), твердить Могильницький, що Изыкъ рускій Ѿповѣдає полскомꙋ властивѣ: język ruski, dialekt ruski, mowa ruska, не властивѣ język białoruski, małoruski. Латинскомꙋ властивѣ: lingua ruthena. Нѣмецкомꙋ властивѣ ruthenische Sprache“[2]).

Уживаючи термінів: мова, діялект, язик без ніякої строгої льоґічної ріжниці, називає автор діялектами мовꙋ ческꙋ, полскꙋ, россїйскꙋ, рꙋскꙋ, коли їх къ мовѣ коренной славянской Ѿносимѡ; але коли сї мови розуміємо без такого відношення або ставимо їх поруч инших мов, як німецької, латинської, тодї мова, звана в попереднім разї діялектом, ӥмѧ ꙗзыка слꙋшнѣ прибирає. Український нарід є племенем і галузию рода славенскогѡ, як кождий инший славянський нарід. Так само стоїть справа з українською мовою. Може народъ ꙗкій пострадати политическоє значенѧ ӥ самостоѧнїє, но племѧ и мова остаютъ сѧ властностѧми народовыми. Старинність, слава й досконалість мови не все стоїть поруч теперішньої слави й сили. Нема й слїду сили та слави грецького та римського панования, але грецька й латинська мова нїчого не втратила зі своєї знаменитости. Так само хоч зникла держава, заложена Володимиром Великим, але мова остала ся доси. Ріжницю української мови від польської, великоруської і инших доказує богато урядових письм, особистих свідоцтв заслудуючих на віру своїх і чужих авторів і само просторѣчїє народа рꙋскогѡ.

Подавши в дальшім параґрафі історію переходу руських земель: України, Поділя, Волини, Білої і Чорної Руси в склад литовсько-польської держави[3]), виказує Могильницький, що в Польщі все та всюди відріжнювано українську мову від польської з одного

[1]) Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. (Любляна, 1808).

[2]) Історичне потверджение своєї думки находить Могильницький в Бонфінія: Rerum ungaricarum decades quattuor; в Кромера: Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum.

[3]) Крім цитованої лїтератури опираєть ся тут автор дальше на хронїках Длуґоша й Більского, на творі Енґля: Geschichte von Halicz und Wladimir, на Карамзина: Истор. Госуд. Росс., Бандтке: Dzieie Królewstwa Polskiego, Свенцкого: Opis starożytney Polski, Бантиш Каменського: Истор. изв. объ Уніи.

боку, а від великоруської з другого. Та не тілько просторѣчїемъ народа була українська мова в Польщі, але й ѧзыкомъ правлена, а на дворѣ великихъ Кнѧжатъ Литовскихъ и знакомитыхъ фамилїи рѹскихъ ѧзыкомъ дворскимъ, що доказує автор в третім параґрафі[1]). Що так давна та знаменита українська мова вийшла з загального уживання і стала мовою меншої сільської шляхти, священиків і простого люду по містах і селах, нічого дивного. Відповідь на се дає історія українського народу, а доля ѧзыка рѹскогѡ подъ панованемъ полскимъ ажъ до оупадкѹ королевства полскогѡ нераздѣлна была ѿ долѣ народа рѹскогѡ. Цікава з того розділу гадка автора про се, що обряд і народність не покривають ся і що шляхта, яка покинула руський обряд і приймила латинський, є мимо того української народности, гадка вправді ненова, запозичена в Смотрицького, але висказана рішучо.

Обіцюючи дальше перепровадити доказ різнозначности термінів: малоруський і білоруський, тим часом тілько заявляєть ся за таким своїм розумінням на вступі дальшого розділу, де доказує відрубність і самостійність української мови від польської і великоруської. Самостійність української мови доказує: виписами з привилеїв польських королів, церковними свідоцтвами з требників, тріодий, толкових євангелій, свідоцтвами письменників: Ґваґніна[2]), Богорича[3]), Копітара, Смотрицького[4]), Скарги[5]), Ціхоцкого, Клечевского[6]) Лїнде, Бандтке, Ломоносова[7]), Шишкова[8]), Раковецького, Ґреча, дальше брошур: Elenchus pism uszczypliwych і Sowita wina, вкінці рецензії Наѹки христїанско-ї в Wiener all. Litt. Zeitung (1816,

---

[1]) Нова лїтература, використана автором, отся: Литовський статут, Przedłożenie praw Greków, Окольского: Orbis Polonus, Ціхоцкого: Alloquiorum Osiecensium libri quinque, Нїсецкого: Korona polska, Бандтке: Historia drukarń Krakowskich, Яновського неназваний твір, Werefikacya niewinności (Смотрицького), Supplikacya (1623), Elenchus pism uszczypliwych.

[2]) Sarmatiae Europeae descriptio.

[3]) Про граматику Богорича довідав ся Могильницький з Добровського „Slavin-a“ (1808).

[4]) Граматика з 1619 р.

[5]) O Jedności Kościoła Bożego (1577).

[6]) O początkach, odmianach i wydoskonaleniu ięzyka polskego.

[7]) Россійская грамматика.

[8]) О старомъ и новомъ слогѣ россійскаго языка. Крім того згадують ся у тім розділї: Шерера „Annales de la petite Russie“, Бентковского „Historia literatury polskiey“.

ст. 89). Рецензію, яку писав Копітар, наводить як основател'ное и безсторонное свѣдоцтво.

В переході до пятого параґрафу, де вдаеть у відношенне української книжної мови до устної в її історичнім розвою, звертае увагу на пересторогу Карамзина в „Истор. Госуд. Рос.", абы безъ потребы діалектовъ и Граматикъ не множити. Йдучи за гадкою Нестора словенскои(,) меновитѣ зась ческои Словесности себто Добровського, говорить Карамзин, що коли два або три діялекти можна підвести під правила одної граматики, не треба уважати їх ріжними, хоч кілька слів вимавляло би ся инакше або й мало инше значіннє. Цікаві дальші думки автора. Справедливо відмічуе сей факт, що чим дальше в старину, тим більше були подібні до себе славянські мови. Мову перекладів св. письма, звану книжною, велить називати церковною. Одначе народню мову розріжнюе він подвійну: мовꙋ оустнꙋ поточнꙋ (просторѣчіє) й мовꙋ въ писмахъ оуживанꙋ. Остання — се книжна мова. Устна мова е инша въ оустахъ человѣка посполитогѡ (на селах), якої навчив ся він від батька та матери, і той „діялект" властиво матерныmъ то єстъ просторѣчіемъ зовеся, а инша в устах людий, що читаннем книжок свою природну устну мову перемінили на книжну. Ся друга устна мова мае усі прикмети книжної. Коли проте говорить ся про мову якоїсь книжки, то в такім разі треба розуміти книжну мову.

По таких вступних увагах приступае до нашего рꙋскогѡ діалекта, який е також устний і книжний. Книжный на бѣлой, малой червоной Рꙋси, ꙗкъ то положеные нишше выписы свѣдчатъ(,) ѿ XIII столѣтія ажъ до теперъ праве єднаковый. Въ просторѣчіи заходятъ нѣкоторые малые перемѣны, но такъ незнакомитые, такъ рѣдкіє, же смѣло твердити можна, ꙗкѡ на бѣлой и малой Рꙋси єднакѡ и тымъ самымъ діалектомъ говорятъ. Хто тільки прислухаеть ся добре Русинови від Київа, Чернигова, Брацлава, Львова, Перемишля, Литовського Берестя, Смоленська, Полоцка, арґументуе Могильницький, той признасть се правдою. Малі переміни в вимові самозвуків є тай ѣ, уживанне деяких слів і довільне наслїдованне братніх мов не ввели великих граматичних перемін в українську мову. Дві або три букви, що инакше вимовляють ся в щоденній мові того самого народу в розмаїтих місцях, не е ще достаточною причиною до поділу діялектів.

Другим доказом єднаковости ꙗзыка рꙋскогѡ межи народомъ рꙋскимъ в згаданих землях е писма рꙋскіє, які повиходили

в Вильні, Острозї, Львові, Київі, Заблудові, Стратинї, Почаєві, Униві і т. д. Крім церковних книг друковано в тих друкарнях богато також книжок духовного та світського змісту въ ѩзыцѣ народномъ. А прецїнь сю мову звано без нїякого епітета „руською“ та й мова сих книжок з виїмкою малої ріжницї в уживанню самозвуків є, ѣ, ѩ цїлком та сама та не тілько що до місця, але й що до часу до себе подібна. З тої мабуть причини аж до 18 в., де тілько була мова о дїалектѣ рѹскомъ, назвиано його просто: ѩзыкъ рѹскїй, мова рѹска, а про мову біло — й малоруську не було й чутки. На потвердженнє свойого поміченнє наводить в шестім роздїлї приміри, властиво заголовки документів і книжок, бо самих виписок із них в примірнику „Біблїотеки Оссолїньских“ нема, а з них з 19 в. Котляревського Енеїду з 1808 р. і граматику Павловського[1]).

Заповіджений доказ тотожности книжної української і білоруської мови містить ся у семім роздїлї. Першу згадку ѡ мовѣ малорѹской найшов автор в московськім передруцї з 1721 р. граматики Смотрицького. Сей передрук ріжнить ся тим від оригіналу Смотрицького, що в місцях, де Смотрицький говорить ѡ рѹскомъ дїалектѣ, перемінено терміни Смотрицького: рѹскїй, рѹски на малороссїйскїй, малороски. Та Смотрицькому й не снило ся про „малоруський діялект“, хоч не можна того перечити, що Смотрицький, як не лїпше, принайменше так добре знав „руський діялект“, як котрийбудь пізнїйший письменник. За російським прикладом пішли польські і чужосторонні письменники. Колиж Лїнде, йдучи за прикладом Сопікова, назвав мову литовського статута білоруською, Могильницький уважає її властиве рѹскимъ діялектом, бо мова передмови граматики Смотрицького та Вінця Христового та сама, що й статута, а й оба автори й наші письменники узнали її ѩзыкомъ рѹскимъ. Подїл книжної мови на малоруську й білоруську виплинув не з ріжницї тих мов, а з ріжницї руських земель і їх жителїв. Впрочім Нїмцї говорять далеко більшими відмінами, а не дїлять мови. Одначе звичай розріжнювання мало- й білоруської мови став так загальний, що й Могильницький, прикладомъ и повазѣ новѣйшихъ Авторовъ оулеглючи (бо nec Hercules contra plures), назвиска дїалекта мало-

[1]) З попередніх столїть бере приміри з отсих книжок: Толкованнє на апостольські дїяння, Апокрівіса, Лексикона Беринди, Требника Могили, Каллїста науки в недїлю о митареви і фарисееви, Радивилївського Вінця Христового (1688), Трипіснця, Номоканона, Ключа розуміння і Богогласника (1790).

бѣлорꙋскогѡ задержує, але в нього сї терміни значать то само, що ѩзыкъ або мова рꙋска.

Два дальші параґрафи присвячені арґументації, що коли й приймала українська мова в своїм історичнім розвою поодинокі польські слова, як польська мова українські, годї твердити, що ѩзыкъ рꙋскїй вырикли съ мови полскои, що більше, польська мова завдячує свою чистоту, богатство та склад українській мові[1]). Хибний є також переклад великоруського виразу ѩзыкъ областный на „powiatowszczyzna“ в польській мові, бо під таким терміном у великоруській мові треба розуміти „мову правлїння“.

В десятім роздїлї обговорює Ѡношенє нынѣшногѡ ѩзыка россїйскогѡ къ мовѣ рꙋской. Висказуючи свої думки про Ґречовий поділ великоруської лїтератури на три періоди: грецький, татарський і польський, зазначує Могильницький, що українська мова причинила ся значно до зросту, богатства та краси великоруської мови. Дальше звертає увагу, що коли говорить ся про великоруську мову, треба відріжняти стародавну церковну мову від давньої великоруської; нема сумніву також, що великоруська мова книжна не була за Петра Великого тою самою, що давнїйше. На жаль, богату, здібну до всіх галузий наук великоруську мову, якої силѣ и досконалости в творах Ломоносова треба дивувати ся, почали псувати деякі великоруські письменники наслїдуваннем французущини. Звідти й повстав спір межи приклонниками Шишкова в Петербурзї і Карамзина в Москві[2]).

Покликуючи ся на знану вже нам рецензію Копітара й цитат з Кеппена[3]), зазначує автор в передостаннїм роздїлї, що ѩзыкъ рꙋскїй въ нынѣшномъ Королє(в)ствѣ Галицїи єстъ

[1]) Дальша лїтература, цитована Могильницьким: Пухмаєра „Lehrgebäude der russischen Sprache“, Добровського „Geschichte der böhmischen Sprache“, Оссолїньского „Wiadomości historyczno-krytyczne do dzieiów literatury polskiey“, Лексикон триязичний, словар Гесснера, Аделунґа, церковний, граматика польської мови Копчиньского.

[2]) В нотцї до сього параґрафу виступає автор з жалем проти тих священиків, які знають і читають Массільона, Бурдалу, Цолїкофера, Німаєра, Сайлера і и., а не знають навіть того, що містять у собі: Ключ розуміння, Вінець Христов, євангеліє толкове, октоїх, тріодь і т. д. Годї, щоби такі люди черпали з инших жроделъ рꙋскихъ. До таких священиків відносить двовірш:

Имѣємъ съ верхъ тогѡ Церковныхъ многѡ книгъ,
Хто виненъ въ томъ(,) что ты Псалтыри нє постигъ.

[3]) Über Völker- und Länderkunde in Russland.

ꙗзыкомъ народнымъ ρꙋскогѡ народа, а в дванайцятім виступає проти невідповідности німецького терміну: Russnak у Краттера[1]), Рорера, Крібля[2]), Чапловича й ин., а заявляєть ся за терміном: Ruthener, якого уживають инші німецькі письменники: Шлєцер, Ґебгарді, Гоппе, Енґель і и.

Такі погляди на українську мову, її історичне значіннє і відношеннє до великоруської і польської висловив автодакт Могильницький в 20 рр. минувшого століття. З них у безпосередній звязи з граматикою стоїть два: втягненнє білорущини в обсяг української мови та розуміннє Могильницького становища української мови до церковно-славянської і тої книжної мови України, яка в кількох типах зберігла ся у памятниках нашого давнього письменства від найдавнїйших часів до початку 19 стол. Що Могильницький змішав білорущину з українською мовою, годї навіть дивувати ся. Ледви чи не перший звернув пильнїйшу увагу на памятники білоруської мови Сопіков у своїм „Опыт-ї россійско-ї библіографі-ї (Спб. 1813). Примітки того рода, як прим. при Омілії Захарії Копистенського (I. ч. N. 787), що написана „на бѣлорусскомъ языкѣ", подибують ся у Сопікова частїйше, „но эти произведенія", каже найбільше авторитетний знавець білорущини проф. Карський, „большею частью напечатаны въ югозападной Руси и часто имѣютъ малорусскія особенности рядомъ конечно съ бѣлорусскими"[3]). Так отже вчислюючи українські памятники письменства поміж білоруські, піддавав Сопіков своєю неконсеквентністю Могильницькому можність назвати українським памятник, який уважав Сопіков білоруським.

До баламутних і хибних висновків доходив таких Лінде в своїх розвідках над мовою литовського статута. Він доказував, що білоруська мова близша до польської, ніж до руських. Розбираючи лексичний склад статута поклав Лінде в основу польську мову, а руські слова відмічував як занесені[4]). Замітки Калайдовича „О бѣлорусскомъ нарѣчіи"[5]), здаєть ся, не знав Могильницький. Наукове вивченнє білорущини припадає на три останнї десятилїтя 19 в. Ще в 1880 р. зробив Омелян Огоновський у своїх „Studien auf

---

[1]) Briefe uiber Galizien.

[2]) Beobachtungen uiber die politischen Fortschritte der Provinz Ostgalizien (Vaterl. Blätter, 1812, N. 82).

[3]) Е. Ѳ. Карскій. Бѣлоруссы. Томъ. I. Введеніе въ изученіе языка и народной словесности. (Варшава, 1903), стор. 407.

[4]) ibidem, стор. 408.

[5]) К. Ѳ. Калайдовичъ: Сочиненія въ прозѣ и стихахъ. (Труды Общества любителей Россійской словесности при Импер. Московскомъ университетѣ. 1822 р. ч. I. Кн. 1. 67—80).

dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ таку саму похибку, як Могильницький до р. 1829, й зачислив білоруську мову як діялект до української. Поміж великоруськими ученими такі помилки в користь своєї мови лучали ся дуже часто. Тому й не можна накидати ся на Могильницького, що він не мав ясного розуміння білоруської мови й її ріжниць від української. Що тикаєть ся граматики Смотрицького, се без сумніву плід української науки.

Боронячи своєї гіпотези про тотожність білоруської мови з українською, вказує Могильницький на німецьку мову. Німці мешкають в Австрії, Баварії, Віртемберґії, Саксонії, Бранденбурґії і т. д., а преці́нь, що тикаєть ся книжної мови, уживають письменники в усїх тих краях одної мови й однаково називають її, хоч дїалектъ посполитый в тих краях ріжнить ся значно більше ніж дїалектъ оустный Рѹсиновъ на Волиню, Подолю, Оукраинѣ, въ Галицї(и). Боязнь перед дробленнем мови відогравала також ролю у тім, що Могильницький не признавав білоруської мови осібною від української. І в таких своїх поглядах не стояв Могильницький відосібнений. До дроблення мови зглядно до виринання нової мови на лїтературне поле відносив ся критично такий учений, як Добровський. Коли Копітар виказував Добровському неслушність його такого задивлювання на сю справу й тїшив ся з появи словацького діялекту в друцї, Добровський задав йому влучне питаннє: „Wenn jemand den östreichischen jargon schreiben wollte, würden Sie wider das Hochdeutsche auch zu Felde ziehen?“[1]) Чим більше діялектів, тим лїпше, писав иншим разом Добровський до Копітара, але тілько „in gewisser Hinsicht — für Idiotica, aber nicht zum Unterricht für Schulen“[2]). Слїдами Добровського та його сторонників пішов Могильницький.

Такої своєї думки, яку бачимо в граматицї, що церковно-славянська мова є матерїю й жродломъ всѣхъ иныхъ дїалектовъ[3]), не висказав уже більше Могильницький у Вѣдомости. Всеж таки виписка його зі статї Шишкова проти тих, що мали би

[1]) И. В. Ягичъ: Письма Добровскаго и Копитара въ повременномъ порядкѣ. (Сборникъ отдѣл. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. XXXIX, стор. 442).

[2]) ibidem, стор. 536. Пор. „Введеніе въ переписку Добровскаго съ Копитаромъ“ стор. XXI.

[3]) Сього не міг Могильницький перейняти від Добровського, бо в нього був инший погляд на відношеннє церковно-славянської мови до инших славянських. Пор. уваги Добровського до статї „Uiber die altslavonische Sprache nach Schlözer“ в „Slavin“-ї. (Маю під рукою друге виданнє з 1834 р. Згадана замітка находить ся ту на стор. 244—5).

псувати великоруську мову французщиною, промовляє за його симпатіями до церковно-славянщини, а саме Шишков старав ся за всяку ціну доказати одність великоруської мови й церковно-славянської[1]). В своїм творі „Разсужденіе о старомъ и новомъ слогѣ Россійскаго языка“ писав Шишков, що під іменем славянських, славяно-росийських і руських книжок можна розуміти мову ріжних часів, отже мову Біблії, Патерика або Чети-минеї, Слова о полку Ігоревім, давніх грамот, Несторової літописи, Ломоносова й ин. У всіх них „слогъ или образъ объясненія различенъ; но чтобъ Славенской и Руской языкъ были два языка, то-есть, чтобъ можно было сказать это Славенское, а это Руское слово, сего различія въ нихъ не существуетъ. Между тѣмъ многіе, безъ всякаго основанія, почитаютъ ихъ двумя разными языками, и сіе ложное мнѣніе подало поводъ Руской языкъ подъ именемъ Славенскаго презирать, и тотъ же самый языкъ, унижая до простгорѣчія и располагая оный по свойствамъ Французскаго языка, называть Рускимъ“[2]). І в пізнійших своїх статях збивав Шишков „мниму ріжницю“ церковно-славянської мови та великоруської.

Зародки своїх ідей найшов Шишков у статї Ломоносова „О пользѣ книгъ церьковныхъ въ россійскомъ языкѣ“, яка, як що заключати з його признання для мови писань Ломоносова, могла бути також звісною Могильницькому. Ту розріжнює Ломоносов потрійний стиль у великоруській мові: високий, посередній і низький, який залежить від трьох степенів приличного уживання церковних книжок. Перший степень становлять слова, що загально вживані в давніх Славян і нині у Великоросів. До другого розряду зачислюють ся слова, що хоч мало вживають ся загально, а передусім у розмовах, але є зрозумілими всім грамотним людям. До третього роду треба віднести слова, яких нема в останках церковно-славянської мови себто в церковних книжках. Але всетаки треба виключити звідси погані слова, яких не годить ся ужити в ніякім стилю, хиба що в комедії[3]).

Високий стиль складаєть ся зі слів, які уживають ся у церковно-славянській і великоруській мові, але не є застарілі. Таким

---

[1]) С. К. Буличъ: Очеркъ исторіи языкознанія въ Россіи. (Записки историко-филологическаго факультета Имп. Спт. унив. Часть LXXV. Спб. 1904, стор. 587—588).

[2]) ibidem, стор. 694.

[3]) М. В. Ломоносовъ: Сочиненія... съ объяснительными примѣчаніями академика М. И. Сухомлинова. Т. IV. (Виданнє Пет. Ак. Наук, Спб. 1898, стор. 227).

стилем пишуть ся героїчні поеми, оди, прозові статї про важні матерії і ту передусім треба користувати ся церковно-славянізмами. Середнїй стиль творять слова, які уживають ся уже більше в великоруській мові, але ту можна приймити деякі церковно-славянські слова з високого стилю, хоч осторожно, щоби стиль не видав ся надутим. Таким стилем треба писати театральні штуки, віршовані листи, сатири, екльоґи тай елеґії. Низький стиль приймає слова третього роду то є такі, яких нема в церковно-славянській мові, а мішає їх зі середнїми. Після потреби можуть ту найти місце й низькі слова. Таким стилем пишуть ся всї инші твори, в першій мірі комедії, піснї, веселі епіґрами[1]).

Та хосен із церковних книг не обмежуєть ся на запозичення з них висловів на сильне вираження важних і високих ідей, але й дає инші вигоди, а передусім сю, що „народъ Россійскій по великому пространству обитающій, не взирая на дальное расстояніе, говоритъ повсюду вразумительнымъ другъ другу языкомъ въ городахъ и въ селахъ. Напротивъ того въ нѣкоторыхъ другихъ государствахъ, напримѣръ, въ Германіи Баварской крестьянинъ мало разумѣетъ Мекленбургскаго, или Бранденбургской Швабскаго, хотя всѣ того жъ Нѣмецкаго народа“[2]). Вправдї перепроваджує Могильницький відмінно свій поділ мови, але вихідною точкою був для нього, здаєть ся, потрійний стиль Ломоносова, а вже гадка про загальну доступність і зрозумілість української мови на цілій її теріторії для кождого Українця в протиставленню до не так легкої зрозумілости німецької мови одної провінції для Німця з иншої взорована на щойно наведеній думцї Ломоносова про подібну вигоду великоруської мови супроти німецької.

Велика похибка Могильницького в твердженню, що книжна мова на Україні і Білій Руси майже однакова від 13 віку до початку 19 столїтя, находить своє жерело також у Ломоносова, який думав, що великоруська мова від панования Володимира до його часів, отже більше ніж через сїмсот лїт, не змінила ся на стільки, щоби не можна було розуміти старої. Тимчасом инші народи без науки не розуміють мови, якою писали їх предки чотириста лїт тому, наслїдком великої переміни, яка зайшла в нїй через той час[3]). Отсей погляд Ломоносова, який пізнїйше висказував і Шишков, був дуже на руку Могильницькому, бо йому саме треба було доказати, що в українській мові друковані й инші книжки крім букваря і катихизму, а з українського письменства 19 в. йому була

---

[1]) ibidem, стор. 228. [2]) ibidem, стор. 229. [3]) ibidem.

звісна тілько гумористична „Енеїда“ Котляревського, а жаден поважний твір.

Розвідка Могильницького пояснює незалежно від Максимовичевої передмови до першого збірника пісень з 1827 р. вперше, що на українську мову треба дивити ся як на самостійну мову від великоруської, а тим більше від польської. Розуміння про Українців і їх мову були тодї так оплакані, що „главнѣйшій грамотѣй“[1]), того часу Ґреч уважав Українців майже галузию польського народу. Його слова про українську мову: „Малороссійское нарѣчіе родилось и усилилось отъ долговременнаго владичества поляковъ въ юго-западной Россіи, и можетъ даже назваться областнымъ польскимъ“[2]) — викликали полеміку Могильницького. Доказ своєї хибної інтерпретації Ґречового вислову „областной языкъ“ міг вичитати Могильницький в його граматиці великоруської мови з 1827 р., в якій Ґреч уважає українську мову нарічієм польської, але сеї граматики не видів, здаєть ся, Могильницький.

Розвідкою Могильницького, в якій він привертав гідність українській мові в Галичинї, заінтересували ся і в Росії. Січнева книжка з 1838 р. „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ принесла її переклад з деякими своїми замітками п. з. „О Русскомъ языкѣ“ (стор. 17—43)[3]). Щоби з одного боку зберігти точно слова автора, а з другого відріжнити українську мову від великоруської або від руської в загальнім змислї, додано в перекладї скрізь там, де розуміється ся українська мова, до терміну руський ще южний („южнорусское нарѣчіе“). Замітки або пояснюють деякі історично-культурні факти, згадані в статї, а незрозумілі великоруським чи-

[1]) А. Н. Пыпинъ: Исторія русской этнографіи. Томъ III. Спб. 1891, стор. 312.

[2]) Н. Гречъ: Опытъ исторіи русской литературы, Спб. 1822, стор. 12. Могильницькому був звісний польський переклад Лінде сього твору п. з. „Rys historyczny literatury rossyyskiéy“, де перекладчик долучив „Dodatki do Mikołaja Grecza rysu historyi literatury rossyyskiéy“. (Варшава, 1823). В бібліотецї „Народного Дому“ у Львові находять ся між иншим під ч. 350 замітки Могильницького про прочитане та про неправильний переклад Лінде „областной языкъ“ на „powiatowszczyzna“ й полеміку з Ґречом і Лінде за змішанне розумінь ruski — rossyyski — sławiański. Хибно приписав сї замітки та записки (народнї слова, пословицї, бібліоґрафія то що) Могильницького Лаврівському Іванови др. Свєнціцький в описї рукописий бібліотеки „Народного Дому“. (Научно-литературный Сборникъ, Львів, 1905, стор. 109).

[3]) Звідси передрукував статю Могильницкого Кулїш в 2 т. „Записок о Южной Руси“ (Спб. 1857) п. з. „О древности и самобытности южно-русскаго языка“ (стор. 261 - 278).

тачам, як литовський статут, єствованнє самостійної київської митрополії і и., або висказують згідність чи незгідність з поглядами Могильницького[1]). В одній із таких приміток зроблено увагу, що давня диплоьматична мова Західної Руси ріжнила ся від південної, якою писали ся акти Запорожського війська і т. д., а й нині білоруська мова не те саме, що українська. Запримітити може се кождий, що переїзджає з могилівської ґубернії у чернигівську або з мінської у волинську. Колиж Могильницький виступає проти термінів: білоруська й малоруська мова, можна сї мови назвати більше природно: західньою руською, південною руською, а великоруську мову назвати східньою руською або північно-східньою руською. Але „все же должно какиминибудь именами означить такія нарѣчія, между которыми существуетъ разница дѣйствительная и которыя между тѣмъ всѣ имѣютъ неоспоримое право именовать ся Рускими"[2]). Признаєть ся також немалий вплив української мови на великоруську, передусім з того часу, як у Москві засновано славяно-греко-латинську академію, коли досї одиноке вище заведеннє було в Київі, що саме доставляло Росії духовних і єрархів[3]). Вкінцї треба згадати, що автора статї перехрещено на Могилевського.

Треба признати, що Вѣдомѣсть Могильницького, се „poslidowanie o ruskom jazyku uczeno ułożennoje, ały ne krytyczeskij"[4]), як висказав ся Вагилевич у своїм короткім оглядї української лїтератури, була на свій час інтересною науковою появою. Рішучою обороною самостійности української мови повнила вона громадянську службу й наклккувала до такоїж молодих охочих робітників. Можна жалувати, що ся розвідка не вийшла по німецьки й по українськи. Український її текст був би подав гарний примір наслїдникам Могильницького: Левицькому, Лозинському й Вагилевичеви не вбирати своїх граматик у чужу зверхню одежу, німецьку чи польську, а старати ся уложити їх в українській мові. Дивною виходить у Лозинського арґументація за потребою образовання української народньої мови, коли він сам дїлить ся зі суспільностию своїми улюб-

---

[1]) Коли Могильницький велить називати мову литовського статута просто руською, замічує редакція: „Такъ и должно. Языкъ Статута былъ дипломатическимъ языкомъ Западной Руси и весьма отличенъ отъ настоящаго Бѣлорусскаго". (Журналъ Мин. Народн. Просв. 1838, январь, стор. 33).

[2]) ibidem. [3]) ibidem, стор. 35.

[4]) І. Вагилевич: Zamitki o ruskoj literaturi. (Dnewnyk Ruskij, Львів, 1848, ч. 9, стор. 38).

леними думками в польській мові. Ідею, якою жив Лозинський майже до кінця 50 рр., і її найблизшу форму взяв він також у Могильницького. Зрештою на скільки відбила ся статя Могильницького на граматичних роботах пізнійших авторів, згадаю при кождім із граматиків з осібна. Ту замічу тілько, що вона захоплювала живо Шашкевича Маркіяна, а на ріжних місцях згаданої брошури Антона Петрушевича „Słów kilka“ повторені такі самі думки, на їх доказ наведені такіж факти, як і в статї Могильницького. Петрушевич знав розвідку Могильницького навіть з рукописи, бо обертав ся близько митрополита Левицького, а й бруліонова рукопись зберігаеть ся тепер у бібліотеції „Народного Дому“ у Львові межи збіркою Петрушевича. Потрійне видання статї Могильницького в польскім перекладї протягом не цїлих двох десяток літ промовляе за її великим кругом читачів у ширшого загалу, а факт, що Куліш передрукував її вдруге в великоруськім перекладї, велить видїти в нїй і цінну память української фільольоґії.

V. Жерела, термінольоґія і мова граматики Могильницького; її становище в історії української фільольоґії.

Вправдї ділить ся граматика Могильницького на чотири части, але як одна часть почислена наука правописи, зате недостае ту важної науки творення пнів. Крім тих частий, що в Могильницького, мае ще пяту про наголос граматика Мразовича „Руководство къ славенстѣй грамматіцѣ исправленнѣй во употребленіе славено-сербскихъ народныхъ училищъ“, яка мала три видання: 1794, 1800 і 1821 р.[1]). Дещо спільного запримічуеть ся в обох граматиках і в подрібнім розкладї матеріялу, але се може бути припадковим явищем і від Мразовича незалежним. Зрештою для обох авторів е спільним жерелом граматика Смотрицького. Загалом уклад граматики Могильницького прозорий, хоч лучають ся і нельоґічности, прим. з дефініції „імен“-и виходить, що під тим терміном розуміе Могильницький іменник і прикметник, одначе мимо того в обробітції прикметника виділюе його осібно, зачислючи знову до нього числівник. Того роду похибки в Могильницького е виплисом користання зі своїх жерел, в тім разї граматики Смотрицького.

[1]) Н. Засадкевичъ: Мелетій Смотрицкій, какъ филологъ. Одеса, 1883, стор. 180. Маю під рукою виданне граматики Мравовича в 1821 р.

Сам Могильницький признаеть ся совісно до користання із ріжних граматик, чи то в самім тексті граматики покликуеть ся на поодиноких авторів граматик, чи в просьбі до цензури о апробату не криеть ся цілком із тим, що при укладанню граматики були йому помічними не тілько граматики церковно-славянської мови, але й инших славянських мов, як чеської, польської і великоруської. Найбільше черпав Могильницький з граматики начальника славянських граматиків. І так з граматики Смотрицького взяв Могильницький азбуку, поділ букв на самозвуки та співзвуки, наголоси, титли, знаки перепинання, части мови, їх поділ на відмінні і невідмінні, пізнаванне роду, два правила для означування мужеського роду по значінню і закінченню, означенне роду жіночого й середнього. Звідси довідав ся, що планета й комета е мужеського роду. Три числа, дефініція відміни імен, відмінки ті самі в граматиках Могильницького та Смотрицького. Поділ прикметника, зачисленне числівника до прикметника, дещо з його поділу, його правильне та неправильне степенованне, три степені прикметника деякі вістки зі степенования, як те, що прикметники на — кїй переміняють к у вищім степені на ш, що горкій задержуе к у вищім степені, инші виїмки з того правила, далї се, що прикметники на -ный творять вищий степень через доданне -ѣйшій, завдячуе Могильницький також тому жерелу.

Пять родів дійства, дефініції, поділ дієслів і инші вступні уваги до конюґації зачерпнув також автор з церковно-славянської граматики. Звідси взята дефініція конюґації, поділ конюґації на правильну та неправильну, відріжненне двох конюґацій і знак такого відріжнення. Твореннє поодиноких дієсловових видів і імен мае також богато спільного з граматикою Смотрицького. З невідмінних частий мови богато спільного мае в обох граматиках поділ злучника й оклика.

Найбільше невільничо держав ся Могильницький сього жерела в справі правописи. Своїм зверхнім видом, настрічними знаками тай иншими скороченнями не подобае цілком граматика Могильницького на памятник першої четвертини 19 столїтя. В заховуванню ріжниці при писанню самозвуків є й є̃, ї, и, ы і ѣ, о й ѡ, ѹ й ꙋ, ѧ і ꙗ̃, в питаннях, де яку букву класти, на початку, в середині чи на кінцї слова, як відріжняти правописею рівнозвучні відмінки однини й множини, так само в арґументації потреби зберігання ріжниці при писанню співзвуків з і с, ѕ і з, дальше зложених сч і щ, ф і ѳ, пс і ѱ. кс і ѯ і в теорії навчання правописи й у практичнім приложенню її до своїх рукописий іде Могиль-

ницький за правилами, які подає Смотрицький для церковно-славянської мови. За те складня граматики Смотрицького лишила тілько незначні сліди в граматиці Могильницького[1]).

З инших граматик церковно славянської мови користав автор нашої граматики з підручників Мразовича й Добровського. В першого запозичив Могильницький небогацько: дефініцію „ортепії", замітку, що нинішні письменники не вживають двійного числа, почин конюґації відміною помічного дієслова есьм. Невеличкі також сліди граматики Добровського в Могильницького граматиці. Змішанне в його „Institutiones" видів церковно-славянської і старо-руської мови й такеж подаванне окінчень поодиноких відмінків на основі памятників могло мати тілько відємний вплив на композицію граматики Могильницького. З инших граматик славянських мов знав Могильницький граматику чеської мови Добровського, польської Копчиньского[2]), з якої узяв дефініції імени (іменника й прикметника разом), заіменника, дієслова й оклика, та граматику Копітара. На думку останнього словінська мова не змінила ся цілком від 16 до 19 в., а її деклїнація, конюґація і закінчення форм такіж, як і за часів Трубера[3]), що в половині 16 в. ввів латинську азбуку в словінську мову. Такий погляд Копітара про словінську мову тілько скріплював розумінне книжної і народньої мови в Могильницького. Зате користний вплив сеї граматики під иншим оглядом, а се через зазначенне, що Славянин не любить чистих самозвуків на початку слів. Як у грецькій мові не може стояти жаден самозвук на початку без придиху, так рідко дасть ся чути з уст Славянина на початку слова чистий самозвук без j або v, von, vona, voko, а хоч пишеть ся есть, читаеть ся jest[4]). За вказівкою Копітара зазначує часто придих і Могильницький.

Що тикаеть ся граматик руських мов, з граматик великоруської мови були звісні Могильницькому граматики Пухмаєра й Ломоносова. Передмова Добровського до першої згадує про переклад

---

[1]) Нарочно не вдаю ся у подрібний розбір впливу граматики Смотрицького й инших на граматику Могильницького, а тілько означую його в загальних рисах, як і відповідаю на поставлені собі в тім розділї питання, бо уважаю опис граматики Могильницкого тай отсї уваги про неї тілько тимчасовою інформацією. Розвідка про граматику Могильницького появить ся рівнобіжно з надрукованием її тексту в повнім корпусї старих друкованих і рукописних українських граматик.

[2]) Grammatyka języka polskiego, Варшава, 1817.

[3]) Копітар, op. cit. стор. 158.

[4]) ibidem, стор. 11.

кількох строф новоруською мовою, на який термін негодував саме Могильницький, і подає спис граматик великоруської мови до 1820 р., який одначе ледви чи придав ся нашому авторови, бо його граматика була, здаєть ся, тоді вже на викінченню. З широкозвісної граматики Ломоносова, що мала до часів Могильницького девять видань, не вчислюючи ту її німецького перекладу й польського, виданого Почаївськими Василіянами[1]), переймив Могильницький поділ співзвуків після орудій мови на губні, зубні, язичні, піднебінні і гортанні[2]), дефініцію „руської" граматики[3]), поділ співзвуків на тверді, мягкі і плавні[4]). В Ломоносова є також „три наклоненія" себто „изъявительное, повелительное, неокончательное", а „желательнаго и сослагательнаго наклоненій въ Россійскомъ языкѣ особливыхъ нѣтъ", тілько замісць них уживаеть ся висказуючого способу з злучниками „когдабы, дабы" й иншими[5]). В обох граматиків число часів виносить десять. Вкінці за приміром Ломоносова поділив і Могильницький свою граматику на параґрафи.

Під деяким впливом Ломоносова кінчить Могильницький 1 відм. мн. прикметникової деклїнації на є. Вправді йому звісно, що в нашій мові загальне закінчення в тім разї -їи, але мимо того зазначує його скобками. О се, як кінчити прикметник в 1 відм. мн. в великоруській мові, вели ся довго спори межи Тредяковським і Ломоносовим. Колиж Тредяковський піддержував свою думку кінчити прикметники в 1 відм. мн. на и церковно-славянською й українською мовою, відповів йому Ломоносов: „Отъ Малороссійскаго діалекта для установленія Великороссійскихъ окончений ничего жъ не слѣдуетъ, ибо хотя сей діалектъ съ нашимъ очень сходенъ, однако его удареніе, произношеніе и окончєнія реченій отъ сосѣдства съ Поляками и отъ долговременной бытности подъ ихъ властію много отмѣнились или прямо сказать попортились"[6]). Кінчити прикметники в множинї в 1 відм. муж. р. на е, а жін. і сер. на я казали Ломоносову всї друковані і рукописні книжки, уложені Великоросами, а закінчення є всуміш з иншими правильними найшов Могильницький і в книжках, що вийшли на теріторії України.

Як Ломоносов, так і Могильницький стараєть ся виділити просторѣчїє від церковно-славянської осади, занесеної в українську мову многовіковим спільним житем української і церковно-

---

[1]) Grammatyka Rossyiska, Почаїв, 1778. Автор не зазначений.
[2]) Ломоносов, op. cit. стор. 19.
[3]) ibidem, стор. 41. [4]) ibidem, стор. 45.
[5]) ibidem, стор. 109. [6]) ibidem, стор. 1—2.

славянської мови. В нього запозичений і повищий термін. Слідами Ломоносова йде Могильницький, коли наводить історичні потвердження своїх помічань, але, що правда, виписує доказовий матеріял з українських і білоруських друків.

Хотяй і Ломоносов і Могильницький підлягли дуже сильному впливови того самого могучого жерела себто граматики Смотрицького, всетаки порівнанне обох граматик виходить в некористь Могильницького. Граматичної ролї Ломоносова не судило ся відіграти Могильницькому в розвою української фільольоґії. Тай його граматика уступає в дечому, колиж узглянднити й час, навіть богато граматиці Ломоносова. Смотрицького граматики держить ся невільничо Могильницький, коли не важить ся викинути зі славянської азбуки грецьких букв ѯ, ѱ, ѳ, ѡ, що більше він велить відріжняти їх від зложених кс, пс, фт. Ломоносов заявив сміло, що більшість настрічних знаків приймлено без потреби від Греків і викинув десять непотрібних букв. В правописнім питанню вказав Ломоносов з добрим розуміннем практичних задач ортоґрафії, що під сим оглядом треба йти за вживаннем, а хоч признавав і необхідність етимольоґічного прінціпу, всетаки робив розумні уступки фонетиці

Неподатність Могильницького фонетичному прінціпови видно також із його виступів проти граматики Павловського, в якій стрінув Могильницький кілька законів української звучнї, як перехід **о** в **і**, **л** у **в**, мягченне співзвука **ц**. Одначе користанне з помічних граматик стає у Могильницького другорядною річию. Та й у запозичене він силуеть ся скрізь внести щось свойого індівідуального і стараєть ся уґрупувати його инакше, переробити чи надати инший вид. Головний матеріял для уложення граматики призбирує він від народу, студіюючи старанно природу, прикмети та спосіб уживання його мови. Спостережені прояви порівнує він згідно зі своїми поглядами з тими висловами, які найшов в друкованих і рукописних українських книжках[1]). Через те прибирає його твір місцями закраску історичної граматики. Крім того збуджує граматика Мо-

---

[1]) Свідоцтвом його живого заінтересовання давніми памятниками нашої науки й письменства є листи, які друкую в додатках під чч. 2, 3, 4. Як виходить із них, Могильницькому треба приписати в великій части, як не в цілости меморіяли в справі галицького релїґійного фонду та в питанню, чи в орієнтальній церкві можна брати епископів і архимандритів тілько з поміж черців. Оба вони видруковані в збірці Малиновського: „Die Kirchen- und Staats — Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien“ (Львів, 1861), перший на стор. 435—466, другий на стор. 466—485.

гильницького інтерес відмінними поглядами на деякі граматичні питання, як мали Добровський, Ломоносов чи Смотрицький, та вязаннем граматичних висновків з льоґічними явищами.

Творчим не був Могильницький у термінольоґії. Вона не відбігла далеко від сеї термінольоґії, якої ужив Смотрицький у своїй граматиці[1]). Переймаючи терміни в Смотрицького та Ломоносова, надавав Могильницький їм деколи, хотяй дуже рідко, можливійшу форму, прим. термін: двоегласные явные, бутаенные. Годить ся запримітити, що рівнорядним з терміном языкъ є в нього слово мова. Називаючи свою граматику „славено-руською“, пішов автор слїдом за анальоґічними термінами: славено-сербський і славено-российський. Почавши від „Руковеденія въ грамматику славенороссійскую“ (1706) Копієвича, можна виказати богато граматик із подібним заголовком. Зрештою у Могильницького являеть ся такий термін природним, бо він скрізь підчеркує точки схожости й ріжниці української і церковно-славянської мови.

Мова граматики Могильницького вимагає спеціяльного розслїду. В просьбі до цензури о апробату граматики він ось як характеризував мову свойого твору. Його граматика мала остерігати перед похибками щоденної мови. Мову своєї граматики назвав народньою, але заразом такою, що оминає „duros loquelae plebeae errores“, а є зрозумілою і для найпростійших людий. Таке вичищеннє народньої мови було потрібне Могильницькому в тій цїли, щоби нарід розумів церковні молитви, гимни та псальми. З того виходить, що українською лїтературною мовою хотїв видїти Могильницький таку мову, яка стала би перехідним містком від народньої до церковно славянської. Мало що не взорець такої мови найшов Могильницький в українській книжній мові, а що в основу своєї граматики поклав говір українсько-польського погранича в Галичинї, тому й не диво, що мова Могильницького сороката від польонїзмів і церковнославянїзмів, межи які попадають ся також уже рідше білорусизми й великорусизми. Та про сї складові елементи мови Могильницького, їх скількість і походженнє з книжньої мови, помічних жерел і народнього говору буде мова на иншім місцї.

Одначе такі слабі боки граматики Могильницького дадуть ся оправдати тодїшнім дуже низьким станом української фільольоґії. Історія української мови була незвісною. З виїмкою поверховної граматики Павловського були до нього тільки граматики церковно-

---

[1]) Не подаю поодиноких граматичних термінів, бо термінольоґія граматики Могильницького увзгляднена в її описї.

славянської мови, з яких годї було виснувати правила для української мови.

Головним жерелом для написання граматики послужили Могильницькому його власні лінґвістичні спостереження і пильне вчитуванне у друкованих і рукописних творах. І коли під традицийною скаралущею сеї граматики бе жива струя народньої мови, се велика заслуга Могильницького. Що правда, ся струя не так чиста й дальше віддалена від свойого жерела, нїж мова граматики Павловського, але зате в Могильницького ся струя повнїйшою, ширшою і глубшою. Зацікавлений украї̈нською мовою Великорос тїшив ся тим, що зберіг для будучности „нї живу, нї мертву" украї̈нську мову, яку вважав майже самостійною, Могильницький із вірою в живучість і будучність української мови перший відмічує на кождім кроцї точки схожости й ріжницї украї̈нської мови як самостійної між иншими славянськими з иншими її посестрами, польською, чеською і великоруською мовою. Вправдї з точки погляду нинїшньої лінґвістики є його граматика нинї рішучо перестарілою і не видержує критики, навіть його ориґінальна деклінацийна система, не оперта на ніякій науковій підставі, але як зріло обдуманий твір довголїтнїх студій була би по появі друком лишила значнїйші слїди в розвою галицько-українських граматик, нїж малоприступна рукопись. Видрукована в своїм часї була би стала основою для діяльности мертвородженого першого просвітного українського товариства в Галичинї. А хоч граматика Могильницького богата в ненароднї види, на всякий спосіб є вона кращим і далеко більше самостійним підручником, нїж перша в Галичинї друкована граматика української мови Осипа Левицького.

Хоч мова, якою написав Могильницький свою граматику, неприродна, всетаки він бодай старав ся написати свій твір по українськи й тим також користно відріжнюєть ся він, не говорячи про Левицького Осипа, навіть від таких пізнїйших граматиків, як горячий прихильник і борець за народню мову Лозинський або член української „трійцї" в Галичинї Вагилевич, які написали свої граматики в чужій польській мові. Щоби почути силу в собі дати свойому народови граматику української мови в народній мові, треба було одушевленого для сеї мови Головацького Якова, але й він один — два роки по виходї граматики написав иншу скорочену мовою, яка рівноважить ся з мовою писань Могильницького.

VI. Передмова Лучкая до своєї граматики. Вплив її на пізнійші граматики. — Українська мова в граматиці Лучкая.

Першою друкованою в Австрії граматикою, в якій автор втягає ту й там українську мову при порівнуванню її ріжниць із церковно-славянською, була граматика Лучкая: „Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russiae, ceu dialecti vigentis linguae (Budae 1830)". Михайло Лучкай, автор визначного твору: „Historia Carpatho-Ruthenorum", що по нині не видана її рукопись в пятьох великих томах, помістив передмову перед текстом граматики, а ся передмова полишила значні сліди в пізнійшій галицько-українській граматичній літературі. Лучкай зазначує, що з великим поступом усїх наук розвиваєть ся також граматична штука так, що мабуть нема жадної мови, яка не мала би своєї граматики. Що більше, самі діялєкти віддїлюють ся старанно від своїх сестер, а потім усувають їх від усякої почесної функції і входять у суспільне житє та науку. Що так є, стверджують се Росія, Франція, Італїя й инші краї, де „pro diversitate Provinciarum diversae Dialecti obtinent, una tamen praevaluit, in eruditorum pultis non minus; quam Iudiciorum Foris pro reliquis sororibus legumlatrix"[1]).

Впрочім инакше й не може бути, бож „si quis omnes Dialectos pariter perfectas habere cuperet, neutram haberet, aut locum pararet pro aliena firmanda"[2]). Подібної судьби дізнали й старі Славяни, що, мешкаючи по ріжних провінціях Европи без лїтературного зєдинення, стали образувати власні нарічія. Одні вже в 12 столїтю хотїли відріжнити ся глаголитською азбукою, а инші, як Чехи, Поляки, Росіяни, Серби й Хорвати образували свої нарічія. Навіть незначні провінції, як Моравія, Лужиччина, Каринтія і Країна зачинають утворювати осібні нарічія, тому й побоюєть ся автор, „ne separatio haec plures Dialectos evanescere, et per alias lingvas absorberi faciat. Multis in locis ubi antea Slavica viguit, vix seniores noscunt maternam"[3]). Яким велитнем була би стала серед мов церковно-славянська, коли була би тїлько вона одинока лишила ся лїтературною!

Тай не богацько перешкод повинна мати така ідея, бо „nullam existere lingvam eruditam cum plebe communem, nam id significaret,

---

[1]) Лучкай: Grammatica. Praefatio, стор. V—VI.
[2]) ibidem, стор. VI. [3]) ibidem, стор. VII.

ut ruricola similes idaeas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem, et lectionem nanciscuntur"[1]). Прецінь ні француська, ні італійська, ні тим більше німецька мова не є та сама в освічених верств і простолюдя і нікому не прийшло й до голови „communes modulationes, flexiones, et expressiones"[2]) ставити вище від літературних. І так само одна мова літературна німецька в Льондоні, Петербурзі і Відні. Тілько одні Славяни старають ся злити літературну мову з простою, щоби або розумів її загал або лекше вивчив ся. Одначе хто хоче знати літературну мову, мусить учити ся граматики, а „iliterati ita sunt remoti a stylo polito, sicut a V. Slavico"[3]).

Серед такого змішання літературної мови з простою „unica Dialectus mansit absque Grammatica et forte corruptione: scilicet Ruthenica, aut Карпато-рускаѧ"[4]). Становище сеї мови до церковно-славянської означує ось як Лучкай: „Quae lingva siquidem ab omnibus reliquis Dialectis differet, et cum V. Slavica ferme conveniret, ideo necessarie haud existimabatur distincta ejus Grammatica, siquidem flexiones V. Slavicae pro hac quoque deservirent, paucae vero differentiae pro nihilo justo reputarentur"[5]).

Лучкай висказує жаль, що в тій мові нема инших творів крім катихизму. Що сей нарід „linguam suam a Polonica, Russica, et Bohemica diversam mutuaverit"[6]), нїчо дивного, бо український нарід жиє в Угорщині від давна й тому „ideo sedi affixa (gens) facilius lingvam incorruptam servare potuisse, praesertim cum usus lingvae Biblicae in Ecclesiis quotidianus agrestibus etiam familiaris sit, scribere vero gnari imitentur potius Biblicas, quam Communes expressiones"[7]). Тому й уважали зайвим писати граматику української мови.

Видав свою граматику тому, „quod Mrazovits[8]) pro alterius labii discentibus servire nequeat"[9]), а Добровського за широка й за дорога для убожших (5 зрл.). Признавши церковно-славянську мову материю української, ось якого методу ужив він при трактованню її дочки: „Ruthenicas flexiones ideo adjeci, каже він, ut uberius noscatur, quantumnam haec lingua a Matre sua deflexerit? Ubi ab hac

---

1) ibidem. 2) ibidem.
3) ibidem, стор. VIII. 4) ibidem.
5) ibidem, стор. IX. 6) ibidem, стор. XII.
7) ibidem, стор. XVI.
8) Рѹководство къ славенстѣй грамматїцѣ исправленнѣй во ѹ҆потребленїе славено-сербскихъ народныхъ ѹ҆чилищъ.
9) Praefatio, стор. XVI.

differt(,) praenotavi, praenotatione non occurrente sequitur regulam Slavicae"[1]).

Лучкай не був обзнайомлений з сучасним йому станом язикознавства, тому помішав українську мову з церковно-славянською і перемінив одну в другу. Що погляди, висказані в передмові до його граматики, мають богацько спільного з поглядами на такіж питання Добровського, не треба, здаєть ся, над сим і розводити ся довше. В епільоґу до граматики назвав сам Лучкай Добровського своїм провідником у церковно-славянській мові, коли тимчасом основою в українській мові послужило йому його власне знаннє. Добровський вказав також на зайвість знаку ъ по твердих співзвуках[2]), а Лучкай опускає ъ у своїй граматиці. Крім Добровського граматики звісні були також Лучкаєви граматики: Таппе (виданнє з 1826 р.)[3]), далї Смотрицького, Ломоносова, граматика Петербурської Академії і Мразовича[4]). Добрим узнав додаток в Лучкая граматиці вже Срезневський, особливо народні пословиці, хоч і там народня мова потерпіла від правописи[5]).

Граматика Лучкая, передусім передмова до неї, не полишила ся без впливу на пізнїйшу граматичну лїтературу українську не тілько в Угорщинї, але й у Галичинї. „Сокращенную грамматику письменнаго русскаго языка" (Будапешт, 1853) написав Духнович „на мѣстномъ нарѣчіи, лучше сказать на славяно-русскомъ языкѣ"[6]). Завдяки руссофілам Раковському та Войтковському вийшла грама-

[1]) Лучкай, op. cit. стор. XVI.

[2]) J. Dobrowsky: Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris, (Відень, 1822, стор. 21).

[3]) Лучкай, op. cit. стор. 14.

[4]) ibidem, стор. 31.

[5]) Донесенія адъюнктъ — профессора Срезневскаго г. министру народнаго просвѣщенія. (Журналъ Министерства Народн. Просв. часть 37, ст. 49). В додатку подані оповідання, байки й анекдоти: **Тыква и дꙋб, Мꙋж и жена, Дикїй и сѣльскїй человѣк, Шꙋка, й карас, Лев, й медвѣдь, Сойка межꙋ потятми, Трꙋбарь.** Крім того находять ся тут пословиці (Adagia Ruthenica) числом 101, приказки (a similitudine petita) числом 21, заклинання (imprecationes), усїх 8, пісоньки (cantilenae populares), зразок гри слів (Lusus Verborum) та загадки (Aenigmata), всїх 11. Ту й додає, що Українцї мають безлїч загадок („гатка заганка"). Дуже частими є також остроумні травестії величаній і стихарів. „Ipsi mythi populares tanto sunt ingenio concinnati, ut inter cultiores gentes perperam simile quid quaesieris". (Граматика, стор. 176).

[6]) Матисовъ: Движеніе народной жизни въ Угорской Руси. (Бесѣда, Москва, кн. VI, стор. 243).

тика в великоруській мові зі змінами в тексті граматики. Коли по такій перерібці в великоруськім дусі замітний є вплив граматики Лучкая на граматику Духновича[1]), можна припускати, що він був більше слїдний в ориґінальнім тексті Духновича. Дальший угроруський граматик Кирило Сабов, хоч не згадує навіть про граматику Лучкая, йде в своїм методї за Лучкаєм з тою тільки ріжницею, що в граматиці „излагаетъ правила языка письменнаго, какъ такого, который на основанiи языка Церковно-Славянскаго образованъ изъ стеченiя всѣхъ нарѣчiй языка Русскаго, мѣстами же, гдѣ нарѣчiе Подкарпатское уклоняется отъ правилъ общихъ, — дѣлаетъ свои примѣчанiя, и сравняетъ языкъ письменный съ дiалектомъ Подкарпатскимъ"[2]). Граматика Евменїя Сабова[3]), що в своїй „Христоматі-ї"[4]) називає граматику Лучкая першим підручником матїрної мови в порівнанню із церковно-славянською — се граматика язичія у такім же язичію й угорській мові.

В галицько-українських граматиках і граматичних статях вплив граматики Лучкая зливаєть ся і перехрещуєть ся з відгомоном поглядів Могильницького в його **Вѣдомости**. Тягнеть ся він червоною ниткою і в дискусіях на зїздах „руських учених" в 1848[5]) і 1850 рр. і в продовженню полєміки за й против народньої мови на склонї 40 рр. і в 50 рр.[6]) і на зборах „Матиці" 1864 р., слїдний він іще навіть у граматиці Осадцї в тім, що Осадця в такій великій мірі уживає церковно-славянщини при виясненню поодиноких прояв живої української мови. Вплив передмови Лучкая бачили ми в цитатах з рукописної граматики Малицького. Граматика Лучкая подобала ся Вагилевичеви, що рекомендував її Поґодінови як один з найлїпших тодї творів у своїм родї[7]). Тодїж і Шашкевич уважав

---

[1]) І. Сованський: Олександер Духнович. Угро-руський автор народних учебників і публїкаций. (Львів, 1908, стор. 9).

[2]) Грамматика письменнаго русскаго языка. По образцу лучшихъ авторовъ составленна и изданна. (Ужгород, 1865, Предисловiе).

[3]) Е. Сабов: Русская грамматика и читанка. Къ изъученiю угорско-русскаго литературнаго языка. (Унґвар, 1890).

[4]) Е. Сабов: Христоматiя церковно-славянскихъ у угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. (Унґвар, 1893, стор. 194).

[5]) Пор. мій „Проєкт правописи Івана Жуківського на з'їздї „руських учених". (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевч. т. LXXXII).

[6]) Пор. передмову дра К. Студинського до „Кореспонденції Я. Головацького в лїтах 1850—1862 (Львів, 1905).

[7]) Свѣнцицкiй: Матерiалы, I. (Письмо Вагилевича къ Погодину отъ 8 марта 1836 г. ст. 147).

граматику Лучкая найліпшою, ліпшою від граматик Павловського й Левицького[1]). Хоч Осип Левицький цитує граматику Лучкая у передмові до своєї граматики, одначе в иншім місці тоїж передмови говорить, що мимо обіцянок українських учених не появила ся ніяка українська граматика з виїмкою Павловського в великоруській мові[2]). Проти поглядів Лучкая в передмові до граматики виступив Лозинський у переднїм слові до своєї граматики з 1846 р.

З огляду на таке заінтересованнє граматикою Лучкая в початках галицько-українського відродження подаю обсяг Лучкаєвого знання ріжниць української мови від церковно-славянської на стілько, на скілько воно пробиваєть ся із його граматики. Говорячи в звучні про г, каже Лучкай вимовляти його в українській мові як х в слові: легкїй. Одначе в чужих словах, що дістали вже в нашій мові право горожанства, задержує г вимову рівну латинському h: Гаврило, Havrilo, Гриц, Hritz, але в деяких церковнославянських, як і чужих, г = лат. g: нигды, nigdy, бигарь, bigarj. Впрочім також Великороси й Серби вимовляють г у слїд за Греками як лат. g[3]). Є вимовляєть ся в українській мові по ж, ш, ц, ч і щ як о: жолтый, пошол, лицом, чорт, одначе не в усїх словах, передусім ненаголошене є, прим. желѣзо. Вимовляєть ся також є як французьке u, угорське ü в словах: рекл, rükl, пекл, pükl, пастырем, pasztirüm. Ту й застерігаєть ся автор, що не наводить тих примірів, аби вчити в той спосіб вимовляти звуки, але „ut soni ex ore ruricolae auditi resolvi, et exscribi valeant“[4]).

Що до ѣ, яке Великороси, Серби, а в части й Чехи вимовляють як іе, вимовляють його „Rutheni, huc inclussis Galliciae, et parvae Russiae Incolis velut accentuatum і seu Germanicum wie“[5]). О має в деяких околицях межи Українцями (розуміеть ся угорськими) вимову подібну до угорського ü, француського u, поп püp, пост püszt, волом volüm. Инші люблять вимовляти о як ї або ѣ, прим. пїп, снїп, кїнь, пѣп, снѣп, кѣнь, вѣл, ще инші йдуть за взором Волохів і вимовляють о як оу або ȣ, прим. снȣп, кȣнь, вȣл. Але в устах освіченої людини задержує о, як і є, свій первісний звук. Для зазначення зміни в вимові можна й ту, як і над є, покласти дві точки[6]).

---

1) М. Шашкевич: Азбука і abecadło (Перемишль, 1836, стор. 19).

2) О. Левицький, op. cit. Vorrede, стор. XIX.

3) Лучкай, op. cit. стор. 3.

4) ibidem, 5) ibidem, стор. 4.

6) ibidem, стор. 5.

В церковно-славянській мові не зачинають ся слова від ѣ, але Українції, на думку Лучкая, мають від Великоросів: ѣд (venenum), ѣсти, ѣхати, ѣздити, ѣж[1]). По повноголосї і такій переміні а в о, як раз в роз, є зазначена українська вимова церковно-славянського закінчення їє як ѧ, прим. спасєніє — спасѣнѧ[2]), поява окінчення ов в 6 відм. одн. замісць ою[3]), ч замісць црслв. щ в мочи, печи[4]). Як і Чехи, кладуть й Українції в звичайній мові в перед о й ȣ, прим. вочо (sic, воко), вȣхо, вон (vün) ille, вȣдица, але се „nullatenus probandum"[5]).

Деклінацій три: для іменників мужеського, жіночого й середнього роду. Ось табличка взірців першої відміни іменників для української мови.

Однина.

1.	вол,	Бог,	орел,	пастырь,	ключь,	мȣжь,	край,
2.	-а,	-а,	-рла,	-ѧ,	-а,	-а,	-ѧ,
3.	-ови,	-ови,	-ови,	-єви (ови),	-єви,	-єви (ови),	-ю,
4.	-а,	-а,	-а,	-ѧ,	-а,	-а,	= 1 або 2.
5.	-є,	-жє,	-є,	-ю,	-ȣ,	-ȣ,	-ю,
6.	-ом,	-ом,	-ом,	-єм (ом),	-єм (ом),	-єм (ом),	-єм (ом),
7.	-ѣ,	-зѣ,	-ѣ,	-и (ѣ),	-и (ѣ),	-и (ѣ),	-и.

Множина.

1, 4 і 5.	волы,	Богы,	орлы,	пастырѣ,	ключи(ѣ),	мȣжи,	краи(ѣ),
2.	-ов(üv),	-ов,	-ов,	-єв, ов,	-єв, ов,	-єв, ов,	єв(ов),
3.	-ом(üm),	-ом(üm),	-ом(üm),	-єм,(üm),	-єм,(üm),	-єм,(üm),	-єм(üm),
6.	-лми, ами,	-ами,	-ами,	-рми, ѧми,	-ами,	-ами,	-йми, ами,
7.	-ѣх,	-ѣх,	-ѣх,	ѣх,	-єх, ах,	-єх, ах,	-ѧх.

Зазначених скобками окінчень уживають тілько менше освічені Українції, каже Лучкай, тому не треба їх наслідувати[6]). Крім спільних заміток при першій відміні для церковно-славянської й української мови відмічує Лучкай спеціяльно в українській мові: іменники на -єнко (хлопєнко)[7]), 2 відм. зам. -єнє -єнѧ (камєнѧ)[8]), загальне закінчення в 6 відм. одн. -ом і в 7 відм. -ѣ поб. на жирȣ, на вєрхȣ[9]), закінчення 1 відм. мн. на ы, при мягких на ѣ, яке пов-

[1]) ibidem, стор. 10. [2]) ibidem, стор. 16, 24 і 30.
[3]) ibidem, стор. 17. [4]) ibidem, стор. 18.
[5]) ibidem. [6]) ibidem, стор. 34.
[7]) ibidem, стор. 35. [8]) ibidem, стор. 36.
[9]) ibidem, стор. 38.

стало, на думку Лучкая, зі стягнення церковно-славянського двозвука їє тай загальне закінченнє 2 відм. на -ов[1]), окінченнє ѣ по ж, ш, щ, ч і ц в 4 відм. мн., хоч Лучкай з правописних причин пише замісць ѣ — и[2]), вкінці уживаннє в 6 відм. в залежности від евфонії закінчення ми побіч -ами, -ѧми[3]).

Друга деклїнація іменників жіночого роду має для української мови чотири взірції.

Однина.

1.	вода,	землѧ,	рѣчь,	церковь.
2.	-ы,	-и,	-и,	-кви.
3.	-ѣ,	-и,	-и,	-кви.
4.	-ȣ,	-ю,	= 1 відм.	= 1 відм.
5.	-о,	-є,	= 1 відм.	нема
6.	-ов,	-єв,	-єв, ов,	-квлєвь.
7.	-ѣ,	-и,	-и,	-ви.

Множина.

1. і 5.	воды,	землѣ, и,	рѣчи,	церкви.
2.	вод,	-єль,	-єй,	-вїй.
3.	-ам,	-лѧм,	-єм, ом,	-ам.
4.	-ы,	-ѣ,	-и,	= 1 відм.
6.	-ами,	-ѧми,	-ами,	-ами.
7.	-ах,	-ѧх,	-ах,	-ах.

Так само чотири взірції в відміні іменників середнього роду.

Однина.

1, 4 і 5.	село,	полє,	былѧ,	телѧ,
2.	-а,	-ѧ,	-ѧ,	-ѧтє,
3.	-ȣ,	-ю,	ю,	-ѧти,
6.	-ом,	-єм, ом,	-єм, ом,	-ѧтєм, ом,
7.	-ѣ,	-и,	-ѣ, и,	-ѧти, ѣ.

Множина.

1, 4 і 5.	села,	полѧ,	vacat,	телѧта,
2.	сел,	поль,	—	-ѧт,
3.	-ом,	-єм, (üm), ѧм,	—	-єм, ом,
6.	-ами, сильми,	-ѧми,	—	-ѧтми,
7.	-ѣх, ох,	-ѧх,	—	-ѣх.

[1]) ibidem, стор. 39. [2]) ibidem, 40. [3]) ibidem, стор. 41.

З приміток до своЇ деклінації довідуємо ся, що в церковно-славянській мові кінчить ся 3 відм. мн. на ом, але в українській мові закінченнє сього відмінка -ам і -ѧм „ex com(m)uni Russica ad Libros etiam irrepsit"[1]). Былѧ і казанѧ, де ѧ повстало з їє, не творить мн. на ѣ, „nam est dualis"[2]).

При взірцях відміни прикметників у церковно-славянській мові не подає зразків тоЇж відміни в українській мові, бо ту відміна та сама, що й церковно-славянська. „Unica differentia, quod in uno casu formae determinatae, in altero indeterminatae desinentia utantur, Rutheni intra se Socialem foemininum in ов et єв contrahere solent velut in Substantivis"[3]). Взірцем служить прикметник: старый, стара, староє. Муж. і сер. рід має 6 відм. старым, 7 відм. старѣм, ом. Стара-має в 2 відм. старой, в 3 відм. старой(ѝй), в 6 відм. старов, в 7 відм. старѣй. Множина так інтересна, що подаю її в цілости.

1.	старй,	стары або ѣ,	старѣ
2.		старых,	
3.	старомъ або ым,	старам або ым,	старом або ым
4.	стары,	старѣ,	старѣ
6.		старыми,	
7.	старѣх,	старах,	старѣх

По ж, ш, щ і ч чути все „in communi ore" о: нищому, божому, волчом. Лучкай не дивуєть ся такій появі, бо такі види містять у собі дуже старинні кодекси, прим. у мункачівській дієцезальній бібліотеці, та видані в Венеції книжки. На закінченнє -ом і ам в 3 відм. мн. наводить примір: нєкогом простаком (ubique ŭm) бѣды завдают, нєкогам женам покой нє дают. Другий степень від: глаткїй, рѣткїй — глажїй, рѣжїй. Найвищий степень творить ся через доданнє до другого префікса най (найлѣпшїй).

При головних числівниках зазначено скобками: шѣсть, сѣм, восєм, попри осьмнадцѧть, (восмь)[4]). Побіч двасто, тристо, четыристо також виступає дваста і т. д. Єдєн, єдна відміняєть ся на взір прикметника: старый, але в 7 відм. є єдном, єдной. Мн. на три роди: єдны, єдных, єдным, єдны, єдными, єдных. На сер. рід єдно має 2 відм. єдинаго, але тілько в книжках, а ліпша форма єдиного. Відміна дальших числівників представлена в отсій табличції.

---

[1]) ibidem, стор. 48. [2]) ibidem, стор. 49.
[3]) ibidem, стор. 59. [4]) ibidem, стор. 64.

1.	два, двѣ,	тріє, три,	четыри,	пѧть,
2.	двох,	тріех, трех,	-рех,	-тех,
3.	двом, двѣм,	трем,	-ем,	-ем,
4.	два, двѣ,	три,	-ех, и,	-ех,
6.	двома, двѣма,	тремѝ,	четырми, ма,	пѧтми, ма,
7.	двоих,	трех,	-рех,	-тех.

В українській мові виступає побіч е також о в формі пѧтьом. Єто має в 6 відм. стом і стома. Відміна тысѧщь ось яка: тысѧщь, а, и, щь, ем, и. Весь, вся, все з виїмкою 1 відм. мн. всѣ відміняєть ся так, як у церковно-славянській мові. Зам. вторый говорить ся по українськи дрѹгїй. Відмінними від церковно-славянських є українські числівники: двараз, трираз, стораз[1]).

При відміні заіменників подані паралельні взірці для обох мов. Цікавійші заіменники: кто або тко, дакто, дакїй, что, што, дашто. Відміна особових заіменників, з яких мы й вы відміняють ся цілком правильно, представляєть ся ось як:

1.	ꙗ,	ты,	заступає он,	мн. caret.
2.	мене,	тебе,	єго, єй, єго,	их(ѣх).
3.	минѣ, ми,	тебѣ, ти,	ємѹ, єй, ємѹ,	им(ѣм).
4.	мѧ,	тѧ,	єго, ю, єе,	их(ѣх).
6.	мнов,	тобов,	ним, нев, ним,	ними.
7.	мнѣ,	тебѣ,	нѣм, ней, нѣм,	них.

Заіменники: он, она, оно й тот, тота, тото, то відміняють ся як числівник єден, так само в множині з виїмкою 1 і 4 відм., які звучать: они, оны, они й тоты, тотѣ, тотѣ. Відміна взірців: мой, моѧ, мое; наш, наша, наше; чїй, чїѧ, чїе такаж, як і взірця: сесь, сесѧ, сесе. Єесь має в 2 відм. сего, в 6 відм. сим, в 7 відм. сем. Від сесѧ є 2, 3 і 7 відм. сей, 4 відм. сесю, 6 відм. сев. Мн. сеси, сесѣ, сеси, 2 відм. сих і т. д.

Що тикаєть ся вимови, в заіменниках, зложених з єго, як моего, чїего, звучить е як о (моїого), але писати форми через о не вільно. В жіночім родї вертає уже первісний звук[2]). В 1 відм. мн. заіменників он і сам годї відріжнити, чи сей відмінок у жіночім родї є рівнозвучний з мужеським чи має ѣ[3]).

Конюґацій шість. В першій кінчить ся 1 ос. одн. теп. ч. на ю, дїєім. на -ти, в другій -ю -ати, -ѧти, в третїй -ѹ -ти, четвертій -нѹ -нѹти, пятій -ю -ѣти, шестій -ю -ити. Перед конюґаціями на-

[1]) ibidem, стор. 68. [2]) ibidem, стор. 75.
[3]) ibidem, стор. 76.

ходить ся відміна помічного дієслова: быти, якого головні часи ось такі:

	теп. ч.		мин. ч.		буд. ч.	
	одн.	мн.	одн.	мн.	одн.	мн.
1 ос.	єм,	єсме,	быв, была, было єм,	были єсме,	бѹдѹ,	бѹдеме.
2.	єсь,	єсте,	быв, была, было єсь,	єсте,	бѹдеш,	бѹдете.
3.	є,	сѹть,	быв, была, было.	были,	бѹде,	бѹдѹт.

Приказовий спосіб: бѹди або бѹдь, най бѹде, бѹдѣм або бѹдьме, бѹдѣте або бѹдьте, най бѹдѹт. Можливий спосіб тепер. часу: абым або абых был, абы єсь або абы был, абы єсме (єсте) зглядно абы были. Можл. сп. мин. ч. был бым або был бых, был бы єсь, мн. были бы єсме і т. д.; в давноминувшім часі є сей спосіб: был бы был єм. Дієприкметники: минувший -был, -а -о, будучий — бѹдѹщїй -ая -ее. Дієприслівники: теперішній — бѹдѹчи, а минувший — быв, бывша, бывше.

Закінченнями є в 2 ос. сь, в 3 ос. ть, в 1 ос. мн. ме, в 2 ос. те, в 3 ос. ѹть (у Великоросів ѹтъ). Замісць абым або абых можна виразити можливість в українській мові ось так: обым, обесь, обы, обесме, обысте, обы они, обых і т. д. Лучкай уважає сї сполучення з о правильнїйшими, бо о виражає можливість і в церковнославянській мові: о еже сподобитися нам[1]).

Взірцем першої конюґації є бити. Теп. ч. бїю, бїеш, бїе, бїеме, бїете, бїють. Мин. ч. бив, ла, ло єм. Через додання до мин. ч. бывало творить ся давноминувший час. Буд. ч. бѹдѹ (3 ос. мн. бѹдѹть) бити. Приказ. сп. бїй, най бїе, бїйме, бїйте, най бїют. Инші часи й способи утворені тим робом, що й при відмінї єсьм. Дієприкметники: бїющїй, -а, -е й был, -а, -о. Дієприслівники: бїючи й бив, бивша, бивше. При помочи страдального дієприкметника творить ся страдальний рід: бит єм, єсь, є, бити єсме, єсте, сѹть; бит был і т. д. Крім того творить ся страдальний рід також через додання до діяльного заіменника ся (бїюся). В примітках зазначує Лучкай, що замісць знаю, плюю уживаєть ся в українській мові знавѹ (знаеш) і плювѹ[2]).

Взірці дальших конюґацій: орю і держѹ для другої, несѹ для третої, сѹнѹ для четвертої, горю і разѹмѣю для пятої, творю для шестої. Від орю приказ. сп. мн. орѣм, а дієприкм. орющїй і орал, страдальні: оран, а, о й оратый, а о. Держѹ має в 3 ос. одн. держить, в 3 мн. держать і держѹть. Від несѹ дієприкмет. несѹщїй

---

[1]) ibidem, стор. 85. [2]) ibidem, стор. 89.

і несл, дієприслівн. (в Лучкая gerundium) несѹчи й нес, несла, несло. Замісць црсл. щ стоїть в українській мові ч в дієсловах: печи, мочи[1]). Прик. сп. від сѹнѹ: сѹни, най сѹнет, сѹнѣм, сѹнѣте, най сѹнѹть. Як при попередніх взірцях, так і ту виступає форма сѹнѹл, а, о як дієприкм., а сѹнѹв, ла, ло як дієприсл. Від горю дїяльний дїєприкм. т. ч. горѧщій і горѧчїй, страдальний мин. ч. горѣн і горен. Відміна дїєсл. хотѣти в Лучкая тотожна в обох мовах з виїмкою т. ч.: хочѹ, еш, е, еме, ете, тѧть. Де в церковно-славянській мові виступає жд в 1 ос. одн. т. ч., там в українській мові находить ся само ж: пѹджѹ — пѹжѹ[2]).

Неправильно відміняеть ся ѣм, ѣш, ѣсть, ѣме, ѣсте, ѣдѧть. Прик. сп. ѣжь, най ѣсть, ѣжьме, ѣжьте, най ѣдѧть. Дієприкм. м. ч. ѣл, страдальний ѣден, дієприслівники: ѣдѹчи тай ѣв. Подібно відміняеть ся повѣмь, але побіч повѣл і повѣв виступають форми повѣдѣл і повѣдѣв. Замісць имамь, имѹ є в українській мові маю. Идѹ має однакові форми в обох мовах, від шедѹ є тілько шел, а дальше від хожѹ. Кінчить конюґації відміна дієслова дам: даш, дасть, даме, дасте, дадѹть. Прик. сп. дай, най дасть, дайме, дайте, най дадѹть.

У своїх спостереженнях над конюґацією велить Лучкай кінчити в теп. часї 1 ос. на ѹ і ю, 2 ос. на ешь, ишь, 3 ос. на ть зглядно на е, як по нїм ть відпадає, 1 ос. мн. на ме, 2 ос. на те, 3 ос. на ть. Тїшить ся, що форму есме найшов в Острожськім кодексї[3]); на ме кінчить ся навіть 1 ос. прик. сп. Як у инших мовах, так і в українській занидів мин. недок. час з виїмкою форми бых. При помочи есть і сѹть, як прим. бив ем, не творять ся третї особи одн. й мн. мин. часу. Що тикаеть ся приказового способу, и в другій особі переходить часто в ь, але се „a Bohemis et Slovacis irrepsit"[4]), бо зрештою лишаеть ся постійно и: возми; замісць црслв. ц в українській мові стоїть ч в таких приказ. способах, як извлечи. В 2 ос. мн. заступає укр. ѣ црслв. и. В уступі про творенне можливого способу покликуеть ся на давність форм: былм, бысь, бы, що находять ся в Острожській Біблїї[5]). Дієіменник кінчить ся в українській мові на ти, в кількох дієсловах на чи.

Прислівники того роду, як единицею, вторицею і т. д., зазначені як чисто церковно-славянські, а як спеціяльно українські отсї: наспак, далѣй, скорѣй, рацки, раз, двараз, трираз, стораз, двѣчи, трѣчи, сѣм, там, але й з о, як у церковно-славянській мові, прим.

---

[1]) ibidem, стор. 96. [2]) ibidem, стор. 105. [3]) ibidem, стор. 112.
[4]) ibidem, стор. 114. [5]) ibidem, стор. 116.

мимо, токмо, боұма (боұме) в сполуці з боже („plebea formula jurandi“[1]), инде, кѫды, тѫды, сѫды, инкѫды, всѧгды, все, завтра, издалече й изначала. З приіменників зачислює до виключно українських: ид і про (про землю); зі злучників: кедь, стягнене з когда, бо, ги (sicut), хоть, предца (предвсѧ), гей, айно (ita); вкінці з окликів: оуйю! дай Боже! о Боже! цыть! ни! егенде! еге! ачей? цибы, цитак? кедбы!

В українській мові двійні види не уживають ся з виїмкою 6 відм. Але коли іменники сер. і жін. р. на ѧ творять множину через ѣ, Лучкай догадуеть ся, що се закінченне взяте з двійного числа: отже казанѧ, казанѣ, землѧ, землѣ, бремѣ, имѣ, а зі вставкою ен именѣ, а церков мае у множині церкви також по анальоґії двійного числа[2]). Також задержують Українці дуальне закінченне ѣ в жіночім і середнїм роді в відміні прикметників, хоч іменник не положений в двійнім числі[3]). В українській мові уживаеть ся двійне число для 6 відм. при відміні числівників: четырма, пѧтьма, шестьма, десѧтьма, стома, а при деяких навіть для 3 відм. по випущенню о: пѧтѣм, двадцатѣм, тридцатѣм і т. д.[4]). Українські дієслова не творять двійного числа.

Позістають іще замітки Лучкая що до наголосу та складні в українській мові. Наголос досить зберігають Українці, але в богатьох точках ріжнять ся від Великоросів і Хорватів, пр. оце́т, слѫга̀, ло́за[5]). Про згоду прикметника з іменником одинока увага: „Pluralis adjectivorum in Com(m)uni Ruthenica in ѣ, est dualis terminatio краснѣ телѧта, билѣ коровы. Sed male, si ad masculinum etiam haec terminatio transferatur добрѣ люде, pro добри люде“[6]). 4 відм. его ставить ся в українській мові по слові і викидаеть ся е, отож: дайго, оставлюго, оубїюго. Се на взір італїйської мови: averlo і т. д.[7]). Форми: ми, ти, си, себѣ заступають також присвоюючі заіменники, прим. где ти отец (де твій батько), дай ми Матери (дай моїй мамі)[8]). Церковно-славянська складня приіменника також тотожна з українською з виїмкою приіменників: чрез або през, скрозь і про (про твою землю дѫшѫ не оутрачѫ)[9]). 2 відм. змішуеть ся часто з 4 відм., але по українськи говорить ся: продам волы, кѫплю кони. По дієсловах напоїти й подібних кладеть у церковно-славянщині 2 відм., в українській мові 6 відм.,

---

[1]) ibidem, стор. 120. [2]) ibidem, стор. 128.
[3]) ibidem, стор. 130. [4]) ibidem. [5]) ibidem, стор. 136.
[6]) ibidem, стор. 141. [7]) ibidem, стор. 143. [8]) ibidem, стор. 144.
[9]) ibidem, стор. 147.

прим. напой нас вином[1]). По другім степени прикметника може стояти або сам 2 відм. або з ѿ: меншїй мене й богатшїй ѿ мене[2]). Українське ид має значіннє латинського ad і лучить ся з 3 відм.: пой идо мнѣ, не иди ид нему, златый ключь ид каждым дверем придается[3]). За стоїть в 6 відм.: не иди за мнов, не иду з' ним. Як що зійдуть ся два перші відмінки, резонує Лучкай, один кладеть ся у 6 відм., прим. коли ю дѣвков была[4]). Заміткою, що по українськи говорить ся часто: лѣтѣ, полудни[5]), кінчить ся Лучкаєве знаннє української складнї.

Ось і все, в чім неподібна дочка до матери. Але й межи тими точками неподібности стрічають ся нераз прикмети, прим. у конюґації, якими відзначаєть ся мати, а не має їх дочка, а мимо того Лучкай приписує їй такі прикмети. Всетаки, треба признати, що автор підхопив деякі появи народньої мови вірно, жаль тілько, що не знав граматики Павловського, яка, можна припускати, була би піддала Лучкаєви инший плян трактовання української мови. При граматичних виводах і помічаннях втягає автор до помочи появи инших індо-европейських мов, а спеціяльно славянських, отже великоруської, сербської, чеської, словацької, говорить і про польонїзми, а дальше німецької і італїйської мови. І в історії української фільольоґії заслужив собі Лучкай на вдячну згадку, бо перший в австрийській Україні, на скілько позволяло на се йому його знаннє і погляди на справу, дав граматичне обробленнє української, спеціяльно угоруської мови. З граматики Лучкая користав також автор найблизшої граматики української мови Осип Левицький.

VII. Перша друкована в Галичинї граматика української мови Осипа Левицького з 1834 р. Неприродна, макаронічна мова граматики й причина того — її жерела.

Антін Добрянський, автор граматики церковно-славянської мови, виданої 1837 р. по польськи, а 1851 по українськи, оповідає у своїй автобіоґрафії, що „батько-учитель славянъ" Копітар впровадив у цїсарську бібліотеку в Віднї і вчив „одного русского конвиктора, именно нашого первого знакомитого языкослова Іосифа

[1]) ibidem, стор. 149. [2]) ibidem.
[3]) ibidem, стор. 151. [4]) ibidem, стор. 152.
[5]) ibidem, стор. 153.

Левицкого"[1]). Сей ученик Копітара видає 1830 р. у Львові **Приручный словарь славено-польскій, или собраніе реченій славенскихъ неудобъ разумѣтельныхъ, обрѣтающихъ ся въ книгахъ церковныхъ на языкъ польскій толкованыхъ.** Ту вичислює Левицький славянські мови, згадує і про „Россійскій (Московскій, Русскій) языкъ", а своєї мови дасть Бог. Рік пізнійше вносить той сам автор рукопись своєї граматики до львівської цензури з просьбою о позволеннє друкувати її. Граматика має заголовок: „Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien". Ґуберніяльний президент бар. Кріґ відіслав рукопись до віденської „Polizeihofstelle", а там віддано її до оцінки Копітарови.

Копітар переглянув совісно духовий плід свойого ученика та поробив бистроумні замітки, якими міг покористувати ся Левицький[2]). Та Левицький дуже мало зважав на замітки Копітара й випустив друком майже незмінену давну рукопись. Замітки Копітара є того роду, що инший автор, не Осип Левицький, був би не то переробив свою давну працю, але написав цілком нову. Левицький не зробив сього. До написання порядної граматики не було в нього потрібного підготовання, не було й знання і талану для такої праці. Граматика Левицького — се невдатна компіляція головно трьох граматик, двох рукописних української мови й граматики великоруської мови Таппе. Обсяг власних спостережень автора невеличкий.

В отсій статї вже була згадка, що Левицький, як твердить Дідицький, мав користувати ся рукописною граматикою української мови Паславського Петра. Граматика Паславського, що була готова перед 1820 р.[4]), певно й піддала першу гадку Левицькому написати такуж граматику. Недостача рукописи граматики Паславського Петра не дає можности виказати, на скілько послужила ся граматика жерелом для Левицького граматики. Що одначе можна вірити словам Дідицького, можна вносити з того, що Левицький не цитує таких граматик, з яких черпав обильно до своєї, що більше своє користаннє з одної навіть заперечив. Ледви чи не найбільше кори-

---

[1]) Б. Дідицький: Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. (Львів, 1881, стор. 17).

[2]) Що автором сеї книжки Осип Левицький, пор. цитовану статю „Доля галицко-русского языка".

[3]) Рукопись граматики Левицького враз з замітками Копітара зберігаєть ся у львівській університетській бібліотеці. Сї замітки видав друком др. Маковей в додатку до цитованої статї.

[4]) Дідицький: Михаилъ Качковскій. стор. 80.

став або просто відписував Левицький з граматики А. В. Таппе: Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche.

На жаль з львівських бібліотек находить ся ся книжка тільки в однїй унїверситетській і то пізнїйше її виданне, бо семе поправлене й побільшене з 1835 р. Та навіть і в сїм виданню подібних місць і тотожних повнїсїнько. Ось один зразок зараз з 2 §: Bemerkungen über das Eigenthümliche der Buchstaben:

Левицький: **Б.** Tönt a) weich wie w; b) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor **л**, **н**, **ь**; z. B. **Бол**ѧ (wolä) der Wille, **власть** (włast') die Gewalt, **вн**ѹ**къ** (wnuk) der Enkel, **кровь** (krow) das Blut. Hart wie ff tönt es am Ende vor **ъ** und vor einem Consonanten z. B. **Ровъ** (rüff) der Graben; **ōвц**ѧ (wüffciä) das Schaf; **вчера** (fftschera) gestern u. s. w.[1]).

Таппе: B Tönt 1) weich wie w; und 2) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor л, н, р; z. B. **вода**, (woda) das Wasser; **владѣніе** (wladjenije), die Herrschaft; **внукъ** (wnuk), der Enkel; **врагъ** (wrak, Siehe Г), der Feind. — Hart wie ff oder ph tönt es am Ende, und vor einem harten Consonanten z. B. (По **прикладах**: **Строгоновъ**, **Черниговъ**, **вторникъ**, **впечь**) **овца** (offza) das Schaaf; **вчера** (fftschera), gestern, u. s. w.[2]).

У згаданій книжцї вичитав Левицький також, що в 2 відм. прикметників і заіменників вимовляєть ся **г** в околицях Москви як **г**[3]), що ѳ приймлено замісць грецького ϑ і що воно звучить як ф[4]), звідти й переписав він се, що говорить про ѵ:

Левицький: Ist das griechische Ypsilon und kommt noch in einigen wenigen, aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere am Anfange eines Wortes oder nach einigen Consonanten, und das letztere nach einem Vokal. z. B. **Сѵнодъ** (Sy-

Таппе: Ist das griechische Ypsilon, und kommt nur in einigen wenigen aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere im Anfange eines Wortes, oder nach einem Consonanten, und das letztere nach einem Vokal, z. B. **Сѵнодъ** (ssynod),

---

1) Левицький: Grammatik, стор. 5.
2) Таппе; Russische Sprachlehre, стор. 7.
3) Лев. стор. 6, Таппе, стор. 8.
4) Лев. стор. 17, Таппе, стор. 16.

nod): Єѵангелїє (Ewanghelije) das Evangelium[1]).

der Synod;... евангеліе (ewangelie) das Evangelium[2]).

Зі сеї граматики взяті знаки інтерпункції і їх великоруські терміни[3]) й чотири правила правописні, додані чомусь то до розділу „Vom Tone". Два перші з них отсї:

Лев.: Hinter г, к, χ, steht nie ы, sondern и.

Hinter г, к, χ, ж, ц, ч, ш, щ, nie ѧ sondern а[4]).

Таппе: Hinter г, к, х; ж, ч, ш, щ steht nie ы, sondern и.

Hinter г, к, х; ж, ч, ш, щ, ц steht nie я, sondern а[5]).

Таппе написав свою граматику для Німців, тому по поодиноких партіях граматики находять ся в ній практичні вправи. Левицький по вступних увагах, як вимовляють ся поодинокі букви, інтерпункції і наголосї наводить як „Leseübung" пісню: Гримнуло, тупнуло в лїсї, де ось як учить читати українські слова: лѣсѣ (liésié), собѣ (sobié), вылѣтѣла (wyłiétiéła), вѣръ (wiér) і т. д. Чисельна вартість азбуки взята також звідси[6]).

Порядок частий мови й їх терміни однакові в обох граматиках[7]), так само числа, роди, дефініції чисел, навіть замітка, що іменники generis communis закінчені на а і ѧ[8]). Як невільничо держав ся Левицький свойого жерела, просто місцями переписуючи його, нехай послужать доказом отсї виписки:

Лев. Der Casus (der Fall das Verhältniss der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjekte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniss, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist derselbe in

Таппе: Der Casus (der Fall, die Relation, oder das Verhältniß der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjecte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition, den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniß, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist

[1]) Лев. стор. 17. [2]) Таппе, стор. 16.
[3]) Лев. стор. 21—22, Таппе, стор. 23.
[4]) Лев. стор. 22. [5]) Таппе, стор. 54.
[6]) Лев. стор. 28, Таппе, стор. 21—22.
[7]) Лев. стор. 32, Таппе, стор. 36.
[8]) Лев. стор. 33 і 34. Таппе, стор. 40 і 41.

der russinischen Sprache in der einfachen und vielfachen Zahl von siebenfacher Art, nämlich:

1-tens. Der Nominativ (der nennende Fall именительный падежъ) Hauptfall oder am besten die Subjectform, steht auf die Frage wer? oder was?

2. Der Genitiv (родительный) oder der zeigende (sic, zeugende) Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform, steht auf die Frage wessen?

3. Der Dativ (der gebende Fall дател'ный oder die Zweckform) steht auf die Frage wem?

4. Der Accusativ (der anklagende Fall винител'ный der Wirkfall oder am besten direkte Objectivform) steht auf die Frage wen? oder was?

5. Der Vocativ (oder rufende Fall звательный) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet oder anrufet.

6. Der Instrumental (deutsch: der Vermittelnde творительный) ist der eigentliche reine d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel oder Werkzeug dargestellt wird. Er steht daher gewöhnlich

derselbe in der russischen Sprache, im Singular und Plural, von siebenfacher Art, nämlich.

1) Der Nominativ (der nennende Fall, именительный падежъ, Hauptfall, oder am besten die Subjectform) steht auf die Frage: wer? oder was? (далї пропущено в Лев.).

2) Der Genetiv (родительный, oder der zeugende Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform) steht auf die Frage: wessen? (дальший текст у Лев. пропущений).

3) Der Dativ (der gebende Fall, дательный, oder die Zweckform) steht auf die Frage: wem? (далї пропустив Лев.).

4) Der Accusativ (der anklagende Fall, винительный, der Wirkfall, oder am besten die directe Objectform) steht auf die Frage: wem? (далї пропустив Лев.).

5 Der Vocativ (oder der rufende Fall, звательный) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet, oder anruft. (далї пропустив Лев.).

6) Der Instrumental, deutsch vielleicht: der Vermittelnde (творительный), ist der eigentliche reine, d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel- oder Werkzeug dargestellt wird. Er

auf die Frage womit? wodurch? z. B. mit der Hand ρȣкою (ρȣковь;) durch die That, дѣломъ.

7. Der Präpositiv oder der Praepositionalis, deutsch, etwa der Vorwortsfall (предложный) steht dagegen nicht allein; sondern erfordert immer noch eine Praeposition vor sich z. B. о von; при bey, въ in, на auf, u. s. w.[1]).

steht daher gewöhnlich auf die Frage: womit? wodurch? wie z. B. mit der Hand, рукою, durch die That, дѣломъ.

7. Der Präpositiv oder besser: der Praepositionalis, deutsch etwa: der Vorwortsfall (предложный), steht dagegen nie allein, sondern erfordert immer noch eine Präposition vor sich (daher denn auch sein Name,) z. B. о, von; при, vor; въ in; на auf; u. s. w.[2]).

Як Таппе[3]), так і Левицький[4]) подає табличку закінчень деклїнацій іменників. Від нього взяв Левицький і замітку, що находить ся зараз під табличкою, про рівність 2 й 4 відмінків при животних, а 1 й 4 відмінків при неживотних іменниках[5]). Відси зачерпнув Левицький й один із взірців відміни мужеських іменників, а се злодѣй, замітку, що іменники з окінченнями: окъ, єцъ й иншими викидають в 2 відм. є або о, з виїмкою іменників кокъ і чтєцъ, що задержують о й є, виписуючи звідси навіть богато примірів[6]), далї взірцї для відміни жіночих іменників: жєна, вода, слȣга, ρȣка, богинѧ, якої відміна одинаковісїнька в обох авторів, шєѧ (на іменники: дȣша, мышь, чєсть, які є взірцями в Левицького, вказав в увагах Таппе), взірцї для відміни іменників середнього роду: полє, морє (вказано на имѧ) й замітку до сеї відміни[7]), уступ про втручуваннє є й о в 2 відм. мн. таких іменників жіночого роду, як бочка, зємлѧ (разом із примірами)[8]), й середнього роду, прим. вєдρо, сєρдцє[9]). Параґраф „von den Vergrösserungs und Verkleinerungswörtern" взорований на відповіднім параґрафі великоруської граматики[10]). Зпоміж трьох неправильних іменників, які наводить Таппе, а се дитя, мать, дочь, два перші находять ся і в Левицького межи неправильними іменниками (матєρь, мати,

[1]) Лев. стор. 34—35. [2]) Таппе, стор. 41, 42, 43.
[3]) стор. 51. [4]) стор. 36-37. [5]) ibidem.
[6]) Лев. стор, 45—46, Таппе, стор. 63—64.
[7]) Лев. стор. 61, Таппе, стор. 72.
[8]) Лев. стор. 56—57, Таппе, стор. 67—68.
[9]) Лев. стор. 63, Таппе, стор. 67.
[10]) Лев. стор. 66—77, Таппе, стор. 70.

дѣтина)[1]). Уваги про pluralia tantum[2]) і singularia tantum[3]) також запозичені з сеї граматики великоруської мови.

В обох граматиках однакові дефініції прикметника, його поділ на „vollständige, abgekürzte und Possessiv-Adjectiva“ та відміченне у першій ґрупі твердого й мягкого виду[4]). В обох граматиках взірцем твердого виду прикметників мѹдрый, ал, ое, мн. в Лев. мѹдрыи(ые), в Тап. мудрые, жін. і сер. рід в обох мѹдрыа[5]), дальші два взірці Левицького: синій і сѹхій вказані в примітках великоруської граматики. Що говорить Левицький за скорочені прикметники в своїй граматиці[6]), взяте з Таппе[7]), як і партія за присвоюючі прикметники в Левицького[8]) анальоґічна з тою, яку помістив Таппе в своїй граматиці[9]). Великоруські форми в відміні взірця: весь, вса, всѐ вказують також на їх жерело[10]). З того жерела довідав ся Левицький, що найвищий степень творить ся, додаючи до першого прислівники дѹже, весьма, вельми, отмѣнно[11]) та що прикметники можна збільшувати й зменшувати[12]).

Розклад заіменників і числівників однаковісїнький в обох граматиках[13]). В обох також відміна тих самих числівників з виїмкою сорокъ, девяносто, двадцатьпять, чого нема в Левицького. Не диво, що четыре має в 2 відм. четырёхъ або три — трёхъ[14]) і т. д., бо в Таппе подибуємо такі самі форми. До того Левицькому навіть не прийшло на думку, як таких самих точок уживає він раз на означенне о перех. в і (ö), а другий раз для йо або ьо (ё). Безкритично виписав також Левицький з підручника Таппе відміну числівників: оба, обѣ, двое[15]), четверо, полтора, 2 відм. полторыхъ[16]).

---

1) Лев. стор. 68, Таппе, стор. 71. 2) Лев. стор. 69, Таппе, стор. 74. 3) Лев. стор. 69, Таппе, стор. 75.

4) Лев. стор. 72, Таппе, стор. 94.

5) Лев. стор. 72—73, Таппе, стор. 100. 6) стор. 75—76.

7) стор. 95—96. 8) стор. 76—77. 9) стор. 97—98.

10) Лев. стор. 80, Таппе, стор. 105.

11) Лев. стор. 82, Таппе, стор. 105.

12) Лев. стор. 82—83, Таппе, стор. 106.

13) Вступні замітки до заіменників в §. 29 в Левицького (стор. 83) тотожні з §. 31 в Таппе (стор. 119). Взірці; тотъ (Лев., стор. 89, Таппе, стор. 121), чей (Лев. стор. 90, Таппе, стор. 121), кто (Лев., стор. 91, Таппе, стор. 122) також однакові; на взорець оный (Лев., стор. 89—90, Таппе, стор. 121) вказано в граматиці Таппе. § 36 „Unbestimmte Fürwörter“ в Левицького (стор. 93) анальоґічний з заміткою 6 на 125 стор. великоруської граматики.

14) Лев. стор. 95, Таппе, стор. 138.

15) Лев. стор. 97, Таппе, стор. 140.

16) Лев. стор. 98, Таппе, стор. 141.

Невільничо за великоруською граматикою іде також Левицький в партії про дїєслово. З широкого вступного викладу Таппе робить Левицький витяг майже тими самими словами[1]). Подїл дїєслів після дієіменника на 12 кляс взорований на такім самім подїлї Таппе з тою ріжницею, що накручуючи великоруські дієслова на українські, змішав Левицький першу клясу з четвертою й утворив сам одну, щоби було повне число дванайцять. Розумієть ся, із того жерела забрав і приміри на поодинокі кляси[2]). В однім місцї поправляє Левицький Таппе, вважаючи цїлком справедливо дієприкметником мин. ч. страдального роду форму, якій Таппе підсуває теперішнїй час, але творить сей дієприкметник у сей сам спосіб, що й Таппе[3]) (кликаный). „Muster für die unbestimmten Zeitwörter“ разом зі взірцем двигати[4]) та „Muster für die einfachen Zeitwörter“[5]) Левицького утворені на основі таблички „Tabelle der 17 verschiedenen Brauchen von Verbis“ у Таппе[6]). Говорячи про „illimitirte“ і „limitirte Bewegung“ дієслів, виписує Левицький дієслова з Таппе дословно, тілько замісць гонять ужив догонати, зам. ползаю — посылати[7]). Так само §. 46 „Von den vollendeten zusammengesetzten Zeitwörtern“ взятий в цїлости майже дословно з Таппе[8]). Цїлу таблицю неправильних дієслів витягнув Левицький також з Таппе[9]).

І невідмінні части мови, на скілько приходять ту неукраїнські слова та звороти, взоровані на граматицї Таппе[10]), передусїм треба се сказати про прислівники[11]).

---

[1]) Лев. стор. 99—101, Таппе, стор. 44—50.

[2]) Лев. стор. 111—113, Таппе, стор. 163. Замітка 3 на стор. 115 в Левицького відповідає Anmerkung 4 c на стор. 162 в Таппе, а перша замітка Левицького на стор. 117 замітцї по відмінї „я грызъ“ на стор, 165 в Таппе. Дальші анальоґічні партії: Von dem Mittelworte в Левицького на стор. 120 і Von den Participien у Таппе на стор. 168; Vom Gerundio в Лев. на стор. 120 і Von den Gerundien на стор. 169 в Таппе.

[3]) Лев. стор. 122, Таппе, стор. 191.

[4]) стор. 123, [5]) стор. 130, [6]) стор. 195.

[7]) Лев. стор. 135—136, Таппе, стор. 179—180.

[8]) Лев. стор. 139—142, Таппе, стор. 181—184. Дальші анальоґічні місця в обох граматиках: уступ, де Левицький говорить про значінне зворотних дієслів, відповідає тому, що находить ся на стор. 199 під B в Таппе, а долїшня замітка на стор. 149 в Левицького = Таппе, стор. 202 2).

[9]) Лев. стор. 156—160. Таппе, стор. 203—204.

[10]) Лев. стор. 161—162, Таппе, стор. 206—207.

[11]) Лев. стор. 162—167, Таппе, стор. 222—223.

Не менше користав Левицький з граматики великоруської мови Таппе й у складні. І так в §. 57 п. з. „Von der Angemessenheit“ правило про складню прикметника взяте з §. 142 граматики Таппе, навіть один примір **Вѣчнаѧ памѧть**[1]), так само складня дієслова, всї відносні правила аж до замітки, між ними й приміри: **Виргилїй и Омиръ были (бꙋли) славныи** (в Таппе: славные) **стихотворцы**; мир і любов най будуть з вами[2]). В §. 58 „Von der Abhängigkeit“ правила виписані з анальоґічної партії в Таппе „Syntaktische Bemerkungen“. Для ілюстрації своїх правил взяв відси Левицький також богацько примірів:

Лев.: **локоть сꙋкна; много дѣтей: мало хлѣба; кôлько людей? дость грошей; ничь нового; Богꙋ и людамъ милый; Богъ сотворилъ небо и землю, и всё що видимо и не видимо; ôнъ жилъ сорокъ лѣтъ; ꙗ ѣхалъ лѣсомъ; она ишла оулицею (оулицевь); высокїй ростомъ; ôнъ рокомъ старшїй**[3]).

Таппе: аршинъ сукна; довольно денегъ; много дѣтей; сколько людей; ничего нового; мало благоразумія; Богу и людямъ любезенъ; Богъ сотворилъ небо и землю; онъ жилъ девяносто лѣтъ; я ѣхалъ улицею, лугомъ, лѣсомъ; высокъ ростомъ; вотъ братъ годомъ старѣе меня[4]).

Годї виписувати все докладно, що переймив Левицький з підручника Таппе. Як мало старав ся Левицький внести свойого, індівідуального в свою граматику, нехай іще послужать доказом отсї приміри:

Лев.: **красти не наше дѣло; она то сробила не знаючи на що; ôнъ пôшолъ не дождавшись его; знатисѧ съ добрыми людьми; водовь смыло землю; сбити непрїѧтелѧ съ полѧ; всё оупованїе возлагаю на Бога; ôнъ напровадилъ его на правꙋ дорогꙋ**[5]),

Таппе: лгать не наше дѣло; она это сдѣлала, не зная на что; онъ ушёлъ, не дожидавшись его; знаться съ добрыми людьми; водою смыло землю; сбить непріятеля съ поля; всё упованіе возлагаю на Бога; онъ наставилъ его на путь истины[6]);

[1]) Лев. стор. 172, Таппе, стор. 229.
[2]) Лев. стор. 172—173, Таппе, стор. 230—232. Останнїй примір узяв Левицький з німецького тексту, призначеного до перекладу на великоруську мову.
[3]) Лев. стор. 174—176. [4]) Таппе, стор. 227—229.
[5]) Лев. стор. 183—184. [6]) Таппе, стор. 232—233.

або: Bei den Wörtern niemand никто und nicht ничого steht immer noch eine zweite Negation z. B. ꙗ ничого не видалъ і т. д.[1]).

Bei den Wörtern niemand, nichts steht immer noch eine zweite Negation. Ту й примір: я ничего не слыхалъ[2]).

Не без інтересу буде також увійти в тайни Левицького будовання українських віршів, чого вчить він при кінці своєї граматики. Він же сам уважав себе „собственно лишь „знатокомъ" русского стихотворства", а Дідицький признав йому таке знаннє[3]). І ту § 61 Левицького п. з. „Regeln des Versbaues" запозичений головно з підручника Таппе, в якого найшов Левицький і се, що члени вірша повстають з правильно зложених довгих і коротких складів, які називають ся в поезії стопами, і дефініції стіп і розріжнюваннє мужеського й жіночого риму[4]) й вкінці навіть один примір, який Левицький перелицював на українську мову:

Таппе:
Звѣри работы не знаютъ,
Птицы живутъ безъ труда;
Люди не звѣри, не птицы,
Люди работой живутъ[5]).

Лев.
Звѣры роботы не знаютъ,
Птахи жїютъ безъ труда;
Люди не звѣры не птахи,
Люди роботовь жїютъ[6]).

Подаваннє великоруських взірців віршовання за такіж українські згідне з поглядами Левицького на наголос в українській мові, який, на його думку, той сам, що й великоруський, й тому відсилає цікавих основнійше пізнати наголос до Пухмаєрової граматики: Lehrgebäude der russischen Sprache (Прага, 1820)[7]). Випливом такого погляду Левицького є і вірш в його граматиці, який переписав він з граматики Бутовського. Сей вірш — се переклад із польської мови. Тому поданнє його в цілости є потрібне, щоби показати, як невеличкі ріжниці в Левицького межи великоруською й українською мовою, а потім, аби доказати користуваннє Левицького також граматикою Бутовського. Ось як виглядає сей вірш по великоруськи й українськи:

[1]) Лев. стор. 184. [2]) Таппе, стор. 235.
[3]) Дідицький: Михаилъ Качковскій, стор. 76.
[4]) Лев. стор. 192—194, Таппе, §. 186.
[5]) Лев. стор. 200. [6]) Таппе, стор. 259.
[7]) Левицький: Grammatik, стор. 188. Про наголос говорить Пухмаєр у своїй граматиці на стор. 13—51.

Бутовський:

Красные Майскіе дни наступили,
Вѣтвы зелёны листки распу-
[стили.
Мягкой одѣлись луга муравой,
Тѣшился зайчикъ пріятной по-
[рой.
Только сердился на то, что ве-
[сною
Травы закрыли его съ головою;
Не было видно вдали ничего,
Издали не было видно его.
Въ гнѣвѣ вытаптивать лугъ на-
[чинаетъ,
Тутъ старый заецъ ему пред-
[лагаетъ:
„Травы поникнутъ, ты взрос-
[нешь; — вѣрь мнѣ,
„Осенью будешь жалѣть о ве-
[снѣ! [1])

Левицький:

Красные майскїе дни настȣ-
[пили,
Лозы зелены листки роспȣстили;
Мѧгковь одѣлись лȣки мȣра-
[вовь,
Тѣшилсѧ зайчикъ прїѧтновь
[поровь,
Тôлько сердилсѧ на то, що ве-
[сною
Травы закрили его съ головою,
Не бȣло видно вдали ничего,
Изъ дали не бȣло видно его.
Въ гнѣвѣ вытаптивать лȣгъ
[починае,
Тȣтъ старый заецъ емȣ пре-
[кладае:
Травы поникнȣтъ(,) ты взро-
[снешь(,) вѣрь мнѣ(,)
Осени бȣдешь жалѣть о веснѣ[2]).

З граматики Бутовського виписав Левицький инші потрібні йому відомости з науки віршовання, яких не найшов у Таппе. Як ученик Копітара знав Левицький також його граматику, заключаючи з кількох відсилок до анальоґій в мові Країнців. Але головною основою для Левицького була все таки граматика Таппе, здаєть ся, у виданню з 1825 р. Одначе тому, що се мала бути граматика української мови, звернув ся Левицький за иншими відповідними жерелами. Такими були: згадана вище рукописна граматика Паславського, граматика Лучкая і рукописна граматика Могильницького.

За вказівкою Лучкая, що **о** перехідне в **і** можна означати двома точками, ввів Левицький у нашу правопись сей знак. Лучкаєва се, як і Левицького, улюблена форма 6 відм. одн. на **ов** і **ев**. Хоч Левицький уложив ніби граматику української мови, він не відбіг цілком від того становища, яке займив супроти рідної мови Лучкай, а може й не дорівнав йому. Ось як означує Левицький

[1]) Мих. Бутовський: Грамматика россійскаго языка въ пользу Польскаго юношества въ Волынской Гимназіи. (Почаїв, 1809, стор. 339). Се взорець на „Дактилическій Четырестопный" вірш.

[2]) Левицький: Grammatik, стор. 200.

ріжницю української мови та церковно-славянської: „Den ganzen Unterschied zwischen der ruthenischen Kirchensprache und gemeinen Volksprache macht die, von den Grammatikern festgesetzte Regel, das ist: Nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten darf nie in der Kirchensprache ein о geschrieben werden, sondern є: das Volk geht über diese Regel hinaus, und spricht nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten lieber о als є"[1]). Се свідоцтво вбожества знання рідної мови в Левицького пригадує нам такеж поміченне Лучкая. За пізно, здаєть ся, дістав Левицький граматику Лучкая в руки й тому не помістив сеї замітки на своїм місцї,а в додатку.

Нетактовно поступив собі Левицький з рукописною граматикою Могильницького. В передмові до першого видання „Манявського Скиту" боронив ся Могильницький Антін перед будучими нападами на його мову та правопись: „Не выступаю, писав він, яко Идіота и Перестроитель (Reformator) съ новыми помыслами Грамматики и правописи, якихъ вже въ нашихъ часахъ такъ много черезъ зрѣлище переминуло, и слѣду по собѣ не лишивши, но такожь, яко человѣкъ ползующій ся питомымъ мнѣніемъ и пересвѣдченіемъ, не могу челомъ низко бити передъ указами гденекотрыхъ Диктаторовъ Грамматикальныхъ, и Героѣвъ азбучныхъ, що якіись тамъ свои сновидѣнія, або гôрше! присвоени перелицьовали спадщины, славою и именемъ давно вже упокоившихъ ся писателей, иннымъ яко неопровержимый законъ, и зеркало неошибности накинути силуютъ ся, нехотящихъ покорити ся Самоуками прозиваютъ, — а въ Грамматикахъ своихъ часто густо издаваемыхъ густыми противорѣчіями, питому будôвлю, дѣло рукъ своихъ розваляютъ"[2]). Граматичним і правописним диктатором, що присвоїв собі чужу спадщину та видавав граматики одну противорічну другій, був саме Осип Левицький. У своїй промові на зїздї „руських учених" в 1848 р. згадав Левицький за Могильницького граматику „языка Галицко-руского", якої Могильницький „анѣ за житья, анѣ по смерти ко образованью ся во тôмъ языцѣ не дозволилъ". А хоч Левицький сходив ся так часто „съ тымже правдиве усерднымъ Русиномъ", говорив він, „тѣмъ менше зъ неи хôсновати мôгъ"[3]).

---

[1]) ibidem, Anmerkung на останній сторонї.

[2]) А. Могильницький: Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епическое основане на повѣстехъ простонародныхъ русскихъ. (Перемишль, 1852, стор. XIX).

[3]) Я. Головацький: **Историческій очеркъ основанія Галицко-руской Матицѣ.** (Львів, 1850, стор. 83).

В анонїмнім памфлетї на Лозинського Осипа розширив Северин Шехович сю вістку й на Лозинського[1]).

Обвинувачування Левицького о користуваннє граматикою Могильницького находять своє потвердженнє при порівнанню обох граматик, його запереченнє несправедливе. Вже на перших сторінках граматики Левицького кидаєть ся в очи ось який виступ проти Павловського: „Ein Zeichen ober dem (ѻ) muss zugegeben werden; weil man auf keine konsequente Art diesen Unterschied anzeigen könnte; denn schriebe man ein и, (ї) wie es Pawłowski gethan hat, so würde man Anderen, die diesen Unterschied nicht beobachten, das Verstehen erschweren, und eine grosse Unregelmässigkeit in der Sprache einführen, was zu beseitigen ist. Wer könnte wissen, dass кѻнь (küń) das Pferd, in der zweyten Endung nicht künia, sondern конѧ hat?“[2]). Обуреннє Могильницького на такий спосіб віддавання і, що повстало з первісного о, в Павловського вже нам звісне. Як Лучкай піддав Левицькому гадку поміщення загадок при кінцї граматики, так Могильницький в великій мірі достарчив Левицькому народнїх приповідок; від Могильницького також відписав Левицький майже дословно, тілько ту й там дещо поправляючи й опускаючи, „Taufnamen höheren Styls, und des gemeinen Lebens“[3]). Отсе було би те з граматики Могильницького, що відразу впадає в очи при переглядданю граматики Левицького.

Але попри се на канві, переймленій у Таппе, находить ся богацько взорів, запозичених у Могильницького. Чи говорить Левицький про вимову звука г[4]), чи про чистий і нечистий виговір звуків є[5]) й ѻ[6]), чергованнє є і ѣ, чи про переміну букв[7]), чи стараєть ся зясувати характер української мови[8]) або подати її характеристичні прикмети[9]), всюди видно сильні слїди, дуже часто навіть ті самі приміри, що в граматицї Могильницького. Спільні в обох граматиках взірцї відміни іменників: олїй (Мог. єлєй), оучитєль, вода, шїѧ (в Лев. шєѧ, бо сей взорець, як згадано, відписав Левицький від Таппе), имѧ, полє й деякі замітки до деклїнацій. В Могильницького поінформував ся Левицький про збільшені і здрібнїлі іменники[10]), звідси вивчив ся українського степеновання прикметників[11]), яке

---

[1]) Др. К. Студинський, op. cit. стор. 82.
[2]) Левицький: Grammatik, стор. 13.
[3]) ibidem, стор. 212. [4]) ibidem, стор. 6.
[5]) ibidem, стор. 7—10. [6]) ibidem, стор. 12—14.
[7]) ibidem, стор. 20. [8]) ibidem, стор. 28—30.
[9]) ibidem, стор. 30—31. [10]) ibidem, стор. 66—67.
[11]) ibidem, стор. 81—83.

відмінне в нашій мові і великоруськiй, звідси й зачерпнув два взірці відміни прикметників: мѹдрый і синій[1]). Менше значні сліди граматики Могильницького в Левицького партіях про заіменники й числівники. В науці про дієслово стала в пригоді Могильницького граматика Левицькому передусім при відміні помічних[2]) і неправильних[3]) дієслів. Невідмінні части мови не вільні також від слідів впливу сеї рукописної граматики. Неперервною ниткою веть ся через цілу граматику Левицького робленнє ріжниці межи „gemeine Volkssprache" а вищим стилем. Перший термін тотожний із простортчїемъ Могильницького, другий — мова його творів й висновок думок його Вѣдомости, хоч сама назва „вищий стиль" походить також від Таппе[4]).

Вістки з галицько-української діялектольоґії, які рідко розкидані по граматиці Левицького, завдячує, здаєть ся, автор Лаврівському[5]). Що й його граматику міг читати Левицький, промовляє за тим відношеннє Левицького до граматик Таппе та Могильницького. Коли додати до того, що граматику Левицького в рукописи читав його свояк Лозиньский і поробив йому свої замітки, які навіть мав використати автор[6]), не богато лишить ся в граматиці Левицького

[1]) ibidem, стор. 72—74. [2]) ibidem, стор. 102—110.

[3]) ibidem, стор. 150—155.

[4]) Таппе, op. cit. На стор. 256—257 є спис імен, а при „Иванъ" відмічено: „im höheren Style: Іоанъ".

[5]) Від нього мабуть і походить кілька заміток в рукописній граматиці, виписаних на маленьких карточках. Ту зазначено, що побіч на верху вживаєть ся також на версѣ, що по українськи, говорить ся чій non чей, четыриста, non четыреста. При відміні числівників три, четыре так і написано: „oj, oj, za te deklinacye три четыри będę gwałtu krzyczał". Поб. о стѣ вживаєть ся о сетцѣ. На закінченнє е в 1 відм. мн. прикметників викрикує рецензент: „ach! znowu in adjectivo na koncu е — dla czego nie и". Дальші замітки: abnehmen отобрати надбрати dicitur, jam vero оубрати (вбрати) est: jemanden, sich v. etwas anziehen induere vestem; auch дождитъ — снѣжитъ; non ишёлъ sed ишолъ (ишовъ); non ѣчъ, sed ѣджъ (ѣђъ), non ѣженъ sed ѣждженъ (ѣжђенъ). Поданий також прик. сп від хотіти й могти, яких нема в рукописи Левицького: хтѣй ти, най онъ хочетъ, хтѣйте вы, най они хтятъ; можи ты, най онъ может, можитъ вы, най они можатъ. Ту й примір: хтѣйже ты, коли не можешъ, а я можу. Дальші замітки такі: non жѧти sed жати; мию, миешъ, миетъ, мий, мийте, миющій, миючи; клѧти v. клѧсти est fluchen; клѧти сѧ v. клѧсти сѧ schwören; сѣсти, сѣджу (сѣђу) — gebiethende Art сѧдь; полоти, полю, полешъ, полетъ; слыти, слыну, слынешъ, слынетъ, gebieth. слыни о. слынь, слынущій, слынучи; собъ links (auf die Achsen), цебе rechts.

[6]) Ос. Лозиньский: Автобіографическіи записки. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 116).

самостійних дослїдів і спостережень. Колиж узяти під увагу се, що Левицький навіть не згадав про українську мову в слівнику, який видав рік перед внесеннєм рукописи граматики до цензури, а потім користуваннє граматикою Могильницького в Левицького, можна означити час, кола повстала його граматика в тій формі, в якій находить ся в рукописи та друкованій книжці.

Передмова до граматики датована 24 червня, а Могильницький умер 12 червня 1831 р. В межичасї написана ся часть передмови, що основуєть ся на Вѣдомости Могильницького й то рукописнім текстї. За Могильницьким не дивуєть ся Левицький відмінам ту й там в українській мові, бо те саме явище находить в польській і німецькій мові[1]), мало чим доповнює спис Могильницького книжок з попереднїх столїть[2]), за Могильницьким говорить про актову мову, за ним виступає проти назви „Russnak“[3]), покликуючи ся ту на цитат, який міг найти також в рукописи Вѣдомости, за його приміром вкінцї подає христоматійку[4]) при кінцї граматики, бо до подібної христоматійки, потрібної для Могильницького як доказовий матеріял, є відсилки в рукописи Вѣдомости в Оссолїньских Бібліотецї, хоч самих виписок нема. О скілько робив Могильницький виписки з творів, друкованих на Українї, ті самі грамоти й виписки майже з тих самих книжок в обох авторів. До 14 листопада 1831 р., коли вніс просьбу о дозвіл на друк граматики, а до 25 жовтня 1832 р.[5]), коли доповнив рукопись „Nachtrag“-ом, мав досить часу Левицький до користання із граматики й Вѣдомости Могильницького-

---

1) Левицький: Grammatik. Vorrede, стор X.

2) ibidem, стор. XI—XVIII. 3) ibidem, стор. XXII—XXVI.

4) У своїм „Anhang zur ruthenischen Grammatik“ подав Левицький ось які „Auszüge aus verschiedenen ruthenischen Schriftstellern“: грамоти князя Льва з 1292 і 1302 рр., уривок із Литовського Статута 1588 р., зі Скоринового перекладу Біблії, зі Смотрицького граматики, з Книги о вѣрѣ єдиной свѧтой 1625 р., з Каллїста проповідий з 1637 р., з Могилового требника 1646 р., з Ґалятовського: Ключа разꙋмѣнїѧ і Месїи праведного, з Радивилівського: Огородка П. Богородицы та Вѣнца Хꙋистового, з Сѣмен·и Божого, Собранїѧ припадковъ 1722 р., Народовѣщанїѧ 1768 р., Добриловського: Наꙋкъ парохїальныхъ, з Котляревського Енеїди 1808 р. (Еней був паробок... У пекло, щоб і дух не пах; Еней болячка був Юнонї... пути-вочку Венері дав), з катихизмів 1818 і 1833 р., а як „Muster des ruthenischen Dialects in Ungarn“ уривок з Церковныхъ бесѣдъ Лучкая 1831 р.

5) Др. К. Студинський: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49. (Львів, 1909, Причинки до історії культурного житя Галицької Руси в лїтах 1833—47, стор. XXIV).

кого. Що Левицький міг знати обі рукописи, не треба сумнївати ся. Граматика переписувала ся кілька разів і здаєть ся, так само й Вѣдомѣсть.

І вийшло з граматики инакше діло, як плянувало ся. При писанню граматики, каже Левицький, кермував ним „der Volksgebrauch, welcher durch gesunde Kritik von dem, was durch mehrere Jahrhunderte in einigen Gegenden polonisirt wurde, wohl zu unterscheiden ist“. Не міг держати ся ніяких друкованих книжок при укладанню граматики, бо й письменники не держали ся ніякої загальної граматики, тілько „jeder nach seinem Gutdünken handelte“[1]). Довідавши ся може щойно перший раз із Могильницького розвідки й граматики, що українська мова є самостійною, він признав її сю самостійність у теорії, начислюючи навіть 8 мілїонів народа, який говорить сею мовою. Але в практицї не написав Левицький граматики сього народу, тілько граматику якогось великорусько-білорусько-церковно-славянсько-польсько-українського макаронїзму, яким, здаєть ся, і сам автор ніколи не говорив. Левицький злучив в одно похибки Могильницького та Лучкая, впроваджуючи до того в українську мову великоруські слова, види, навіть складню. Тому й мова його граматики не заслугує на близший розбір. Як дотепно висказав ся Головацький, мала Левицького граматика одиноку заслугу, що з неї навчила ся молода українська суспільність в Галичинї скопійованої з Таппе скорописи[2]).

Несвідомо вводив Левицький в баламутне розуміннє народньої мови тих, що пізнавали її з його підручника, який був легким переходом до великорущини. Зрештою про Левицького записав Муравйов у своїх записках 1840 р., що він „особенно занимается распространеніемъ знанія русскаго языка, преданъ Россіи и написалъ даже грамматику русскую, которая вошла въ употребленіе“[3]). Годї притакнути думцї дра Коцовського, що ся граматика була великим кроком вперед[4]), повтореній може за Срезневським, який висказав ся про Левицького, що він „далеко оставилъ за собою своихъ предшественниковъ: Павловскаго и Лучкая“ й „умѣлъ

---

[1]) Левицький: Grammatik, Vorrede, стор. XX.

[2]) Я. Головацький: Вспоминки изъ дѣтскихъ и школьныхъ лѣтъ. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 137).

[3]) Свєнцїцький: Матеріалы, Ч. II, стор. 18.

[4]) В. Коцовський: Житє и значенє Маркіяна Шашкевича и въ додатку матеріялы и замѣтки до генезы руско-народного ôдродженя въ Галичинѣ. (Львів, 1886, стор. 30).

наблюдать характеристику языка"[1]). Та боротьба Левицького з народньою мовою, його правописні дивацтва й вічне побоюваннє, аби українська мова не віддалила ся своєю правописею далеко від церковно-славянської, заперечують твердженнє Срезневського про дар обсервації язикових появ у Левицького. Своєю народністю стоїть граматика Павловського геть вище від граматики Левицького, яка уступає навіть граматиці Лучкая недостачею ясної і прозорої диспозиції. Обі сї граматики перевисшає граматика Левицького хиба обємом. Зрештою иншим разом видав Срезневський цілком влучний суд про Левицького, що се „плохой грамотѣй, хотя и написалъ грамматику"[2]).

Саркастичним висловом Срезневського про граматику Левицького не кінчить ся просте глузованнє з неї людий, що займали ся також, в більшій мірі і з лїпшими успіхами, граматичними дослїдами. Вагилевич писав до Поґодіна про неї, що вона „очень недостаточная, чего и можно было ожидать отъ Нижне-Сянянина (изъ Перемышля)" і брав за свої слова Венедикта Левицького: „Выдумалъ себѣ языкъ, а тамъ видумываетъ народъ, который бы такъ говорилъ"[3]). Одначе пізнїйше, коли Вагилевич сам переймив ся сильно граматиками Греча й Востокова, узнав він граматику Левицького першою порядною граматикою української мови теоретично й окрім невеликих хиб добре уложеною, але практично цілком неправильною, коли судити з віршів Карамзина й инших великоруських поетів, які помістив Левицький у своїй граматицї, та на основі частих згадок про вищий стиль закинув йому, що „ne poniał perejmu serednioruskoho jazyka do teperisznehо"[4]). Копітар називав постійно граматику Левицького макаронїчною[5]). Іронїзував собі з неї і Максимович, коли писав, що Левицький, звісний своєю граматикою української мови, „съ неменьшимъ успѣхомъ подвизается и на лирическомъ поприщѣ"[6]). Ту й радив Максимович писати мовою українського народу в Галичинї і в Росії. Та Левицький на чисто-народню мову не зважив ся до кінця житя, а своєю граматикою

---

[1]) Журналъ Мин. Нар. Просв. ч. 37. стор. 56.

[2]) Свєнціцький: Обзоръ, стор. 71.

[3]) Свєнціцький: Матеріалы, Ч. І. стор. 147. Лист походить з 8 марця 1836 р.

[4]) І. Вагилевич, op. cit. стор. 38.

[5]) Окрім звісних уже заміток Копітара на рукописи граматики Левицького пор. лист Копітара до Як. Головацького з 1839 р. (Др. К. Студинський, Кореcп. Як. Голов. в лїтах 1835—48, стор. 15).

[6]) О стихотвореніяхъ червонорусскихъ. (Кіевлянинъ, Книга вторая, Київ, 1841, стор. 122).

має о стілько заслугу в українській фільольоґії, що своїм невдатним твором побудив кого иншого забрати ся до такогож діла й стараннійше приложити ся до вивчення сеї мови, а се Осипа Лозинського.

VIII. Граматика Лозинського.

Ділом показав своє невдоволеннє з граматики Левицького Лозинський[1]). З його „автобіоґрафічних записок“ довідуємо ся, що вже на четвертім році теольоґії читав граматику церковно-славянської мови Мразовича й Добровського „Institutiones“ і тоді вже полюбив читати книжки, передусім про славянські мови й народи. На тімже році ходив на виклади польської мови й літератури проф. Мик. Михалевича, якого виклади граматики живо заінтересували Лозинського так, що він зробив з них публичний іспит з знаменитим успіхом. Се знаннє розбудило в нім любов до граматичних дослідів і пізнійше придало ся йому при уложенню граматики української мови[2]). Буваючи в ріжних околицях Галичини, на границі Угор і Польщі, прийшов до пересвідчення, що без постійних правил не можна писати чогобудь народньою українською мовою, що потрібно граматики, а що такої не було тоді, уложив таку граматику для себе[3]). Левицький давав йому читати рукопись своєї граматики й він поробив свої замітки до неї, але, видно, граматику Левицького не вважав доброю, коли 1833 р. вніс разом з рукописею „Руського весіля“, і рукопись своєї граматики до цензури для апробати.

Мимо того, що рукопись граматики дістала апробату 13 липня, Лозинський не видрукував її зараз, а коли до того він змінив у дечім свою думку, переписав на ново рукопись і вніс 1837 р. вдруге просьбу до цензури о дозвіл на друк[4]). Книжковий ревізийний уряд поручив рецензію книжки цензорови польських книжок Пайманови,

---

[1]) Житєписні дані: „Автобіографическія записки“. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 114—126), Полянскій Петръ: Іосифъ Лозинскій (Новый Галичанинъ, Львів, 1889, чч. 16 і 17); Некрольоґи в часописях в 1889 р.: Дѣло (ч. 175), Правда (стор. 160), Зоря (ч. 15 і 16), Червоная Русь (ч. 162), біоґрафія в „Календар-і Просвѣты“ за 1890 р. (стор. 48), також в „Календар-і Общ. им. Мих. Качковского“ за 1889 р.

[2]) Литературный Сборникъ, 1885, стор. 115.

[3]) ibidem, стор. 116.

[4]) Додатки. 5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики в 1837 р.

але він зажадав, аби наперед переглянув рукопись цензор для українських книжок. Венедикт Левицький не дав апробати, закидуючи Лозинському як головну тенденцію, „nicht sowohl die einst unterbrochene Bildung der ruthenischen Sprache zu fördern, als deren Reformirung zu bewirken, durch die von demselben dargelegte Neuheit aber wird auch der grundzügliche Charakteur der Ruthener — conservatives Prinzip angetastet, die Neuerungssucht der Jugend hingegen angefacht". А таким усім новаторствам противне галицьке духовенство. Зрештою граматика написана так, що може „zur Verumstaltung und Verworrenheit der fraglichen Sprache sehr Vieles, zu deren gründlichen aber umfassenden Kenntniß wenn nicht gar Nichts, doch sehr weniges beyzutragen"[1]). Ореченню Левицького притакнув, здаєть ся, і Пайман.

Лозинський відобрав рукопись, подоповнював передмову, значно переробив і доповнив граматику й вислав втрете рукопись до цензури 1844 р. Цензор Левицький повичеркував самі ессенціональні місця, передусім ті місця з передмови, які протестували проти ідентифіковання живої української мови з мертвою церковщиною і проти мішання до неї чужої великорущини та маніфестували язикову єдність на цілій теріторії України, розділеної політичними кордонами. По довгих протестах видрукував Лозинський незмінний текст граматики в третій редакції аж 1846 р. в Перемишлї п. з. „Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego)[2]).

З огляду на се, що знаменита на свій час передмова до сеї граматики показала ся для цензора так дуже небезпечною і була головно причиною відмовлювання апробати, а потім і тому, що вона вяжеть ся з думками, які ми вже почули або ще почуємо в отсій статї, займу ся трохи ширше сею передмовою, нїж се зробив др. Маковей[3]). Тому, що на розвій мови народу впливають усякі історичні обставини, подає автор коротеньку історію україн-

---

[1]) Др. К. Студинський: Кореспон. Я. Гол. в лїтах 1835 - 49. стор. CXXVIII.

[2]) Докладно переповідає історію боротьби Лозинського з цензурою о друк граматики др. Маковей у цитованій гарній статї „Три галицькі граматики". Коротко вібрана вона також у Тершаківця Михайла: Матеріялах і замітках до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. на стор. 252—253 як пояснення для зрозуміння рекурсу Лозинського в справі граматики, який саме там видрукований. Пор. йогож „Галицко-руске літературне відроджене", стор. 77—78, а також стор. 143—150, де подані уваги цензорів і ревізийного уряду в порівнанню із текстом Лозинського.

[3]) Др. Маковей, op. cit. стор. 45—47.

ського народу, щоби вказати на ті напрями, якими йшов розвиток нашої теперішньої мови. Сам історичний огляд ширший від того, який є в Могильницького розвідці. Повертаючи до мови, зазначує Лозинський, що українська мова одержала крім властивої своєї назви ще назву малоруської. Назвали її так письменники, що побачили її ріжницю від великоруської мови. Задля деяких відмін в сій мові на Білій Руси назвали тамту білоруською, але „nieznaczne zmjany nie są dostatecznym powodem do twierdzenia, jakoby te dwa narzecza różne były“[1]).

Далї говорить Лозинський, що колись була одна славянська мова, з якої в міру розселення і розмножування народу витворили ся ріжні нарічія. Ще за Кирила й Методія мусїли бути славянські нарічія близькими, коли Славяни приймили й зрозуміли перекладені святі книги, які на Руси стали взірцем для руських письменників. Отож зачали держати ся правил церковно-славянської мови й повстали тим робом дві мови: книжна, якою писали, й народня, якою говорили[2]). Не відступаючи від правил церковно-славянської мови, зачали пізнїйші письменники вживати щораз більше руських слів, в 16 в. з приводу унїї почали писати навіть народньою мовою, але ся мова тратила свою чистоту й набирала в себе богацько польщини. В литовській Руси була ся мова мовою двора, науки, суду, права та дипльоматії; в ній відбували ся усї справи. Наводить докази, звісні з розвідки Могильницького. Як і в сїй мові, так і пізнїйшій видно велику польонїзацію, від якої ще найсвобіднїйша Угорська Русь[3]). Сильний вплив польської мови на українську дасть ся пояснити історичною долею українського народу. Хоч українська мова підлягала також впливам татарської, турецької, угорської і нїмецької мови, але се не зашкодило чистотї української мови. Не можна сказати сього про польщину, перед якою могла тілько незначно боронити українську мову мертва церковно-славянщина. На російській Українї є мовою правлїння великоруська мова, яка з часом полишить найбільший вплив на українській мові. Розрадою є се, що там працюють над образованнєм мови: Максимович, Срезневський, Гребінка, Квітка, Бодянський, Синельників, Забіла, Метлинський, Костомарів, Боровиковський, Шпиговський (! Шпигоцький) і богато инших[4]). Чистїйшою від мови в книжках є мова люду, але найчистїйшою мова пісень, казок і пословиць

[1]) Лозинський: Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego), Wstęp, стор. XVIII.
[2]) ibidem, стор. XIX. [3]) ibidem, стор. XX.
[4]) ibidem, стор. XXI.

Виказавши, що в поділї славянських мов у Добровського на дві ґрупи: полудново-східну й північно-західну належала українська мова зразу до першої ґрупи себто південно-східних мов, а через вплив польської мови, яка лишала значнїйші слїди в нїй нїж церковно-славянська, зближила ся до другої ґрупи себто до західнїх мов, а й ґеоґрафічне положеннє ставить нас по серединї обох ґруп, жалуєть ся автор, що навіть тепер виступає дехто проти образовання української мови[1]). Ту й полємізує він з міркованнями Лучкая. Навіть піднесеннє тільки одного нарічія до висоти лїтературного, каже Лозинський, не зарадить помішанню мов. Як усї славянські племена були би приймили церковно-славянську мову за лїтературну, всетаки кожде племя того народу говорило би своїм власним нарічієм: Чехи чеським, Поляки польським, Українцї українським і т. д. І не тому можна говорити, що прийшла пора вавилонського помішання мов, бо образують ся поодинокі нарічія, але радше тому, що ріжні части того народу говорять ріжними нарічіями, а що розгалуженнє мови на діялєкти залежить не від волї народу, але має основу по части в спосібности мови до розродження, по части в инших зверхнїх обставинах, тому годї обвинувачувати нарід, що більші його частини говорять власними нарічіями або що образують свої нарічія.

Неоправданим називає також побоюваннє Лучкая, що через образованнє одного нарічія гине инше, бо инше нарічіє не тому гине, що одно образуєть ся, але що воно само не образуєть ся. Приміром з розвою грецьких діялєктів доказує, що як инше нарічіє на взір першого образувало би ся, жадне з них не загинуло би.

Мова є не тільки умовою суспільности, але й умовою з ясною свідомостию полученого думання і розуму. Суд вимагає уявних розумінь, а їх творить чоловік і висказує назверх словами. Мова робить чоловіка спосібним до думання і розумовання, а заразом спосібним до товариства. Через те від образовання знаків думання або радше мови залежить також образованнє душі. Тому як усовершеннє душі, так і образованнє мови є обовязком кождого народу. Сей загальний погляд вірний є і в приложенню до поодиноких частий народу та їх мови або до нарічій. Кожде нарічіє є саме в собі добре тай уздібнює душу до думання і до удїлювання своїх думок иншим, отже є пригідне до образовання душі; через те кожде нарічіє не то що можна, але й треба образувати, бо про-

---

[1]) ibidem, стор. XXV.

тивно ті части народу, яких нарічіє виключить ся від письма, будуть ледви черепашиним кроком зближати ся до цивілїзації[1]).

Висказавши такі погляди за Копітаром і Вуком Стефановичем, він підносить за ними корисність запровадження одної письменної мови у всїх славяньских племен, але що се залежить більше від зверхнїх обставин, нїж від змагань учених людий, треба лишити се, як виражаєть ся Копітар[2]), повільному, але певному поступови природи. А тимчасом аби всї части народу поступали в освітї, треба образувати поодинокі нарічія, поки так, як у Греції, найгіднїйше не стане загальною письменною мовою.

„Z tąd więc wypływa, говорить далї Лозиньский, że narzecze ruskie różniące się znacznie od innych narzeczy sławjańskich, którém więcej jak 15 milionów mówi(,) kształcone być powinno. Jeżeli bowiem mniéj liczni Polacy, Czesi, Serbowie i t. d. swoje narzecza kształcić mogli, a niektórzy z nich nawet bardzo znaczne postępy poczynili, niewiém dla czegoby kto 15-tu milionom Rusinów to dzieło chciał sprzeczném uczynić. Wprawdzie nie możemy naprzód wiedzieć, do jakiego stopnia wykształcenia narzecze nasze podnieść się zdoła, albowiem przyszłość przed nami zakryta; lecz do nas należy wypełnić powinność naszą, a przyszłość zostawmy następcom.

Tak więc język ruski, chociaż jest tylko narzeczem sławjańskim, według poprzedniczych uwag powinien być kształcony, i temu nie wielu się jeszcze sprzeciwja, ale cóż znowu za rozmaite zdania względem sposobów jego kształcenia! Jeżeli język ruski tym celem kształcony być ma, aby naród w cywilizacyi postępował, nie potrzeba żadnego innego języka używać, łecz (sic) tego(,) którym naród mówi, i który w ustach jego żyje. Lecz właśnie na to nie wszyscy się chcą zgodzić; jedni radziby mu narzucić pęta starosławjańszczyzny, drudzyby radzi, aby się narzecza przez zbliżanie do siebe kształciły, a inni nie życzą nam Literatury własnej“[3]).

Далї зазначує Лозиньский, що погляд на церковно-славяньску мову як на матїр української дав декому причину твердити, що наша мова повинна достроїти ся до церковно-славяньских форм. Та для такого погляду нема жадного доказу. А коли було би й так, яка потреба жадає того, щоби покинути мову народу, а хапати ся мертвої мови? або щоби жива мова двигала невільничо пута мертвої мови? Чиж українська мова, як говорить нею нинї український

[1]) ibidem, стор. XXIX.
[2]) Цитована граматика в 1808 р. [3]) Wstęp, стор. XXX.

люд, є зла або чи скорше прийде до освіти нарід, як накинеть ся йому инше образоване нарічіє? Противно, припізнить ся його освіта. Вкінці з яким успіхом дасть ся увести церковно-славянщина до українського письменства? „Kiedy Rusin języka cerkiewnego nie wiele rozumieć może, i kiedy formy tegoż zanadto są oddalone od form ruskiego narzecza, byłoby zupełnie bezowocną pracą narzucać Rusinom starosławjańskie narzecze albo jego formy“ [1])

Що Лучкай говорить про ріжницю межи образованими мовами й мовою простолюдя, не виходить ще з того, аби одно нарічіє, що хоче образувати ся, приймило друге вже образоване до письма. Ріжниця межи мовою письменною і простою походить по части звідти, що тілько одно з ріжних нарічій образувало ся і тим робом віддалило ся від инших нарічій; також походить се звідти, що мова, яка стала письменною, скорше образувала ся, а мова простолюдя поступала тілько звільна за нею, а в такім разї є ріжниця у знеслих гадках і богатстві висловів. То само станеть ся з часом і з українською мовою. „Uczeni będą używać wznioślejszych myśli, gładszych i przyjemniejszych sposobów wyrażenia się; język stanie się bogatszym, nowe słowa wejdą w używanie, inne zastarzałe pójdą w zapomnienie, inne znowu odmienią swe znaczenie, a nawet formy z innych narzeczy przybywać będą i tym sposobem język uczonych w wykształceniu będzie wyprzedzał mowę ludu, ktora za nim zwolna postępować będzie. Lecz to dopiéro z czasem przy dalszém kształceniu nastąpi(,) teraz zaś kiedy język ruski od wyższej klassy Rusinów prawie zaniedbany li w ustach ludu prostego żyje, pismienny od prostej mowy różnić się nie powinien“ [2]). Хто перший писав в якімбудь нарічію, певно не послугував ся иншим образованим нарічіем, але писав так, як говорив, а з часом щойно повстала ріжниця. Як що Українцї приймили би церковно-славянську мову за письменну, не помогло би се нічо цивілїзацїї народу. Бо тодї „tylko uczeni będą mogli mówić i pisać po rusku; lecz czyli to garstka uczonych naród stanowi, lub czyli tylko niektórym potrzeba oświecenia, a naród składający sią z milionów niéma nigdy przyjść do oświaty? Zadaniem uczonych jest językiem pismiennym oddziaływać na uprawę mowy ludu. Lecz zaprowadzenie starosławiańszczyzny do ruskiego języka byłoby zaklęciem ostatniego; i temu zaprowadzeniu sprzeciwia się dążność języka ruskiego, przez którą on się oddala, ale nie zbliża do staroslawjańskiego“ [3]).

---

[1]) ibidem, стор. XXXI. [2]) ibidem, стор. XXXII.
[3]) ibidem, стор. XXXIII.

Безосновним є також стремлїннє зближати українську мову до инших нарічій, бо нарічія повстали саме в той спосіб, що віддаляли ся від своєї матери й самі від себе, а з їх стремлїння показуєть ся, що віддалять ся іще більше. Зближати нарічія до себе значило би цофати їх в щораз давнїйші форми аж до загальних форм загальної матери. Та таке цофненнє не може бути твором людських рук. Нехай отже розвивають ся нарічія в тім напрямі, який самі собі витичили, то значить відповідно до свойого стремлїння.

На забаганки Вацлава Залеского[1]), щоби Українцї пристали до польської лїтератури, питає, як можна лишати пятьнайцятьмілїоновий нарід без власної лїтератури та пустити в занедбаннє його мову, коли 9,365.000 Поляків і 4,414.000 Чехів мають власні лїтератури? Як можна получити українську лїтературу з польською, коли межи обома нарічіями така велика ріжниця?

Отже при образованню української мови не треба нї церковнославянської мови чи єї форм, нї зближати її до инших мов, анї не прилучати до польської лїтератури, бо в кождім разї утратила би свою характеристику та перестала би бути мовою відмінною від инших. Але треба брати мову з уст простого люду, треба вложити її в якісь постійні правила, треба очищувати її з чужих слів, як має свої, треба добувати єї богатств з пісень, пословиць і казок, а ввесь матеріял нагинати до форм, які визначила собі сама мова та до яких стремить.

Коли в мові простого люду недостане якого слова чи на означеннє уявного розуміння і вищого, чи на означеннє предмету, незвісного народови, або нововинайденого, треба утворити нове слово й то або з українського кореня і відповідного що до значіння або з иншої мови, найблизшої до нашої мови, як прим. великоруської і польської. Несправедливо поступають ті, що черпають усе з церковно-славянської мови, а занедбують близші мови. В той спосіб, оминаючи польонїзмів, уживають церковно-славянських слів і з гіршим наслїдком, бо перші бодай зрозумілїйші народови. Коли вже є готовий відповідний корінь або жадане слово з иншої мови, треба надати йому форму властиву українській мові, отже такий склад, такий початок або таке закінченнє, які згоджували би ся зі звісними вже формами українських слів. Слова, брані живцем з чужої мови, видають ся дивними: исполнити, младенецъ, предъ, стараніе,

---

[1]) Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Львів, 1833, Przedmowa, стор. XLIII.

житіе, хоч і легко надати їм українську форму: виповнити, молодец, перед, старанье, житье. Та всетаки тілько щасливі таланти утворюють влучні нові слова. Як жадна славянська мова не може зарадити недостачі якогось слова, беруть ся слова з инших мов.

До образовання мови потрібна граматика. Павловського граматика дуже коротка й недокладна. Лучкай дотикає у своїй граматиці властиво тілько угорсько-карпатської відміни; впрочім автор держить ся славянської граматики Добровського, бо є того переконання, що в Карпатах говорять Українці церковно-славянською мовою. Третя граматика Левицького не подобала ся Лозинському, коли робив свої поправки, і тепер тілько згадує про неї, не додаючи ніякої критичної замітки. Коли й Вагилевича граматика не зарадила потребі мови, Лозинський оголосив свою давно написану граматику.

Якого становища держить ся Лозинський у своїй граматиці, говорить про се сам у передмові. Не приносить ніяких готових правил для української мови, як робили се ті, що хотіли приложити українську мову до правил церковно-славянської. Противно автор хоче виказати ті правила, які визначила собі сама мова. Виходячи потім з тої точки, що українська мова є наріччєм, ріжним від инших славянських нарічій, підчеркує передусім ті точки, в яких ріжнить ся вона від инших мов, бо такі точки становлять її характеристику. Коли прим. напишеть ся отъ замісць вѣд, скаже кождий, що се по церковно-славянськи або по великоруськи, бо Українці так не говорять. І саме такі точки хотіли дотеперішні письменники затерти може з привязання до церковно-славянської мови.

Менше рішучим оборонцем правописи був Лозинський. Вправді він виходить з розумного становища, що „zadaniem grammatyka jest nauczyć pewien język dobrze rozumieć, mówić i pisać. Dla tego téż piérwszém prawidłem każdej Grammatyki jest, tak pisać jak się powszechnie mówi. Wszakże każda Grammatyka jakiego bądź języka nie może żadnych innych mieć zasad jak wymowę, inaczej nie byłaby właściwą Grammatyką jego“. Та саме трудність найти загальну вимову чи навіть узнати правилом се, чого держить ся більша часть народу, пхнула його в обійми етимольоґії. Бо щоби письмо було вірним образом мови, повинно відповідати їй цілком. Як отже чуємо в мові які звуки, то й у письмі не бажаємо видіти инших знаків, як ті, що означають ті звуки, які чуємо. Тої засади держать ся деякі цілком, як Серби, Дальматинці, Хорвати, а инші,

---

[1]) ibidem, стор. XXXVIII.

як Поляки, тілько в части. Яким піти ту шляхом? „Mojém zdaniem, резонує Лозинський, pisownia powinna być dokładniejsza i doskonalsza jak wymowa, albowiem wszelką niewyrozumjałość w mowie osoba mówiąca jako przytomna wnet usunie i wytłumaczy, lecz pismo martwe nie da objaśnienia. Aby więc i w tym razie wyrozumjałości, jasności i dokładności pisma dopomódz, należy okazać, która głoska zamieniona została, a to tym bardziej, że w ruskim języku wiele słów jednakobrzmjących się znachodzi". Отже „jeżeliby więc przez wierne naśladowanie mowy ustnej pismo na wyrozumiałości traciło, w tym razie lepiéj jest trzymać się Etymologii, a zmjanę stosownym, znakiem oznaczyć, bo tym sposobem i mowie ustnej i Etymologii i wyrozumiałości pisma zadosyć się uczyni. Gdy zaś zachodzi potrzeba etymologicznej pisowni, więc oczywistą jest także rzeczą, że pismo ruskie tylko na pierwiastki (radices) w ruskim narzeczu używane odwoływać się może, ale nie na te(,) co się w innych narzeczach znachodzą. Ruski język sam pokazuje, że w słowach mid, kiń, witcia (2 przyp.), byw, pierwotnymi głoskami są: e, o i ł, bo się mówi: medu, konja, wotec, była; lecz aby pisać: ot, pod, hrobow (2 przyp. l. mn.), tego ruski język sam pokazać nie może, bo się tak nigdy nie mówi; a więc taka pisowna u nas nie może być usprawiedliwioną, chociaż Etymologia innych narzeczy to okazuje. Na ostatku etymologiczna pisownia przynosi jeszcze tę korzyść, że prawdziwą i dobrą wymowę ochrania od zepsucia"[1]). Що до того погляду покликуеть ся на граматику Ґрімма[2]). Отже ceterum censet — три букви е, о і л повинно ся заховати в письмі мимо зміни, якій підлягають, але всетаки велить писати пѣд, вѣд.

Українську мову уважає Лозинський іще неписьменною, яка живе тілько в устах простого люду. Та тим ліпше: „Prędzej bowiem język prosty w grammatyczne prawidła ujęty wykształci się, jak ten(,) co pod wpływem obcych form i grammatyk męczył się"[3]). До збогачення нашої мови маємо невичерпане жерело в народнїх піснях, пословицях і казках, а хто доповнив би збірники пісень, пословиць і казок, причинив би ся чимало до збогачення і виобразовання української мови.

Кінчить свою передмову, писану в Медиці 1 сїчня 1844 р., пересторогою, що „nam nie należy ślepo naśladować pradziadów na-

[1]) ibidem, стор. XXXIX i XL.
[2]) Vuks Stephanovitsch kleine serbische Grammatik von J. Grimm, 1824. Vorrede, стор. XVIII.
[3]) Wstęp, стор. XLI.

szych, ale postępować z czasem. Gdzie niema ruchu, tam niéma życia. Dawność lub nowość nie nadaje zdaniu wartość, ale gruntowność"[1]). Тому й горячо бажає, „aby każdy według swej możności przyczyniał się do kształcenia języka ojczystego"[2]).

Такі теоретичні погляди на народню мову висловив Лозинський у передмові до своєї граматики. Повторяв і розширяв їх автор відповідно до потреби майже протягом десятиліття від 1848 р. в боротьбі з приклонниками церковно-славянщини й великорущини, коли й відступив від етимольоґічного прінціпу в користь фонетики. Практичне переведенне його теоретичних поглядів виступає в самім тексті граматики.

(*Далї буде*).

Замітка. На стор. 52 в 9 і 12 стрічках замісць *Вѣдомость* має бути *Вѣдомѣсть*

[1]) ibidem, стор. XLIII. [2]) ibidem.

Деканальні й парохіяльні біблїотеки
перемиської епархії.

Написав *Михайло Зубрицький.*

В давнійших шематизмах перемиської епархії, друкованих в латинській мові, поміщувано на початку деканата по-при назви деканів і їх заступників також назву деканального біблїотекаря тими словами: „curator bibliothecae decanalis“, а пізнійше в руських виданях: „библіотекаръ деканальный“. В епар. шематизмі з 1908 р. подано лиш при шістьох деканатах (всїх є тепер 40) назву деканального біблїотекаря, мабуть в инших вже нема декан. біблїотек. Поміж старими паперами жукотинського деканату найшов я звязку урядових листів про відкритє деканальних і парохіяльних біблїотек, а на верхнім папери є напись: „Acta Biblioth. Decanal.“ Одні письма висилані з перемиського консистора дотикають загально цїлої епархії, другі лише самого жукотинського деканату, инші висилав декан до підвласного собі духовенства полагоджуючи консисторські розпорядженя. Як буде видно з консисторських наказів, духовенство мало відкривати деканальні і парохіяльні біблїотеки, одначе парохіяльних, бодай в жукотинськім деканатї, з незначними виїмками не заложено, мабуть задля бідности духовенства, яке в тім скрутнім часї примушене було свої незначні доходи обертати передусїм на виживленє себе і своїх родин. Проте, хоча в урядових письмах є згадка і про парохіяльні біблїотеки, дальше буде мова переважно про деканальні.

Перше письмо що до деканальних і парохіяльних біблїотек видано в Перемишли такого змісту:

№ 1198. Wysoki c. k. Rząd krajowy dekretem swoim pod d. 14 sierpnia r. b. № 45.032 na mocy Naywyższego Nadwornego Dekretu pod d. 9 lipca r. b. ogłosić raczył Naywyższą Nayiasnieyszego Monarchy wolą d. 1 lipca r. b. oświadczoną względem ustanowienia bibliotek parafialnych i dekanalnych w sposób następuiący:

1. Życzeniem iest Nayiasnieyszego Pana, aby dla dobra religii i dla podania srodkow duchowieństwu do coraz większego udoskonalania się w naukach teologicznych biblioteki parafialne i dekanalne dobrowolnie wszędzie ustanowione były.

2. Zalecono względnemu Ordynariatowi, aby podręczne duchowieństwo do uskutecznienia tego zbawiennego dzieła zachęcał.

3. Zarządzeniu tegoż Ordynariatu zostawiono, gdzie i iak, z oglądaniem się na zachodzące okolicznosci, maią bydź bądź parafialne, bądź dekanalne biblioteki umieszczone. Jeżeli się w iakim mieyscu znayduią fundacyonalne biblioteki, mimo woli fundatorów na bibloteki dekanalne obracać ich nie można. A chociaż dekanalne biblioteki ogólnie uważane maią to pierszeństwo, że łatwiey i z mnieyszem natężeniem zaprowadzone i urządzone bydź mogą, niżli biblioteki parafialne, iednakże i z parafialnych bibliotek pożyczane do czytania książki mogą służyć całemu dekanatowi do użytku.

4. Na utworzenie tych bibliotek żaden fundusz publiczny, a więc ani fundusz interkalarny duchownych beneficiów obracanym bydź nie może.

5. Dobrowolne składki na te biblioteki mogą powstawać z książek, które przez darowiznę za życia, lub po śmierci (per donationem inter vivos, aut mortis causa) na to ofiarować można; albo mogą pochodzić z ofiar pieniężnych na skupienie książek przeznaczonych. Te składki pieniężne mozna raz na zawsze uczynić, albo corocznie ofiarować. Jeżeli kto czyni ofiarę na te biblioteki przez darowiznę po śmierci dopiero maiącą się uskutecznić (per donationem mortis causa), ilość zostawia się zupełnie iego dobrowolności tak względem książek, iako też względem ofiary pieniężney.

6. Wpływ publicznych urzędów na wybór książek, z których te biblioteki składać się maią, iest częścią wyłączaiący (negativ), częscią dozwalaiący (positiv):

a) wyłączaiący wpływ zależy na tem, że w regule nie można żadney książki do tych bibliotek kupować, która iest od c. k. cenzury zakazana. Wyięcie może bydź co do takowych dzieł uczonych, które by kto bibliotece darował, które w ogólności mogą bydź wielkiey wartości i tylko dla niektórych miejsc nieprzyzwoitych publiczności bez wyięcia pozwolić ich do czytania nie można, ale duszstarownikom do

użycia bez obawy pozwolone bydź mogą. Względem przyięcia iakiey książki zakazaney do biblioteki parafialney, lub dekanalney trzeba prosić c. k. cenzury decyzyą; pozwolenie zaś tey, lub owey osobie czytania iakiey książki zakazaney zostawia się względnemu Ordynariatowi, którego o to prosić należy.

b) dozwalaiący wybor książek nie zakazanych zostawiony iest Ordynariatowi, który upoważniony iest zalecać do kupowania osobliwie książki katolickie od c. k. cenzury pozwolone, sciągaiące się do urzędu pasterskiego w obięciu nayobszernieyszém, zawieraiące także obowiązki dusz starowników co do dawania publicznych nauk, co do wychowania młodzieży, co do postępowania z ubogiemi i t. d.

Względem darowizny książek niezakazanych dla tych bibliotek ten tylko stanowi się warunek, aby nic przeciwnego powołaniu dusz pasterza, religii katolickiey, moralnosci, monarsze i kraiowi nie zawierały, aby nie były bez żadnego szacunku i wartości, iżby w bibliotece daremnie nie zaymowały mieysca, gdyż ogólnie każda umieiętność dusz pasterza zdobi, iedna mu szacunek i w rozmaitych względach może mu się stać pożyteczną.

7. Jak tylko te biblioteki urządzone zostaną, przybiorą własność fundacyinych inwentarskich bibliotek dekanalnych i parafialnych. Ztąd poznać można, iak postępować należy względem ich utrzymywania, żeby ci, którzy własności parafialnych doglądać powinni, nad ocaleniem tychże bibliotek czuwali.

8. Zalecono Ordynariatowi, aby plan organizacyi tych bibliotek należycie wypracowany Wysokiemu c. k. Rządowi krajowemu do zatwierdzenia podał i żeby dobrowolne składki w pieniądzach i książkach na ten zbawienny zamiar uczynione corocznie przy końcu roku temuż Wysokiemu c. k. Rządowi krajowemu wykazywał, iżby o tém Naywyższey Instancyi potrzebny wykaz mógł bydź przedłożonym.

Tą tedy Naywyzszą Wolą i zbawienny zamiar Nayiasnieyszego Monarchy Pana Naszego Miłosciwego oświadczywszy, czyniemy Naymilsi w Xsie Bracia i współpracownicy w winnicy Zbawiciela Pana! do waszego czułego, wspaniałego i dobroczynnego serca odezwę, abyscie się starali tak zbawiennemu życzeniu Nayiasnieyszego Pana skutecznie odpowiedzieć. Widzicie sami nieuchronną potrzebę bibliotek bądź dekanalnych, bądź parafialnych, poznać łatwo możecie dobroczynne skutki ztąd nie tylko na was, ale też na następców waszych spłynąć maiące. Poczytaycie sobie to za osobliwsze dobrodzieystwo boskie i za szczególną łaskę monarchyczną wzywaiącą Was do uczynienia tey na zawsze trwać maiącey fundacyi. Wam zachowana iest chwała, iakiey przodkowie nasi nie mieli, abyście iako fundatorowie dekanalnych

i parafialnych bibliotek w obecnym i potomnym świecie słynęli. Imiona Wasze z zaszczytem i chlubą duchowieństwa podane będą wdzięczney potomności. Nie oszczędzaycież ofiar bądź w pieniądzach, bądź w książkach, do których was zachęcamy zapewniaiąc, że te ofiary Wasze tém będą świetnieyszemi, im większa każdemu zostawia się wolność w ich czynieniu.

Przewielebny zaś I. x. Dziekan da nowy dowód swey w urzędowaniu gorliwości, kiedy tę Naszą odezwę dosłownie ogłosiwszy duchowieństwu swieckiemu i zakonnemu, tudzież zebrawszy dążące do tego zamiaru oświadczenia i ofiary przedłoży Nam iak nayprędzey i naydokładniey takowey dobroczynnosci wykaz.

Ponieważ zaś Wysoki c. k. Rząd krajowy domaga się od Nas niezwłoczney relacyi, spodziewamy się, iż ıak nayspieszniey te wykazy zewsząd odbierzemy.

W Przemyślu dnia 8 września 1825.

Jan Biskup. J. Ławrowski.

На се розпоряджене консистора декани не предложили ніяких заяв, як се показуєть ся з консисторського письма з 5/6 1826 ч. 892. В нїм взиває консистор поновно деканів, аби зібрали заяви священиків що до датків в грошах і книжках, та вислали до консистора, бо краєвий уряд письмом з дня 6/5 с. р. ч. 21886 жадає предложеня такого виказу. В відповіди на ті два письма дав відповідь жукотинський декан о. Олексій Левицький дня 30/9 1826 р., в якій доносить, що подав оба розпорядженя консистора до відома деканального духовенства аж два рази, і взивав, щоби заявили охоту жертвовати гроші і книжки на біблїотеку, потім на деканальнім соборчику за III чвертьрік дня 28/9 повідомив знов про консисторські розпорядження, на що зібрані духовні однодушно відповіли, що не можуть свої богословські книжки, анї иншого змісту, давати анї до парохіяльних анї деканальних біблїотек, навіть по смерти, бо се було би кривдою для їх родини; в грошах не можуть нїчого в так тяжких часах жертвовати, бо тяжко приходить їм себе і родину удержати. Супротив сього декан не може предложити нїяких виказів дотично біблїотек.

Мабуть на сю заяву відповів консистор письмом з 7/9 1826 ч. 1632 так: „Zasmuciliscie Nas, naymilsi w Chrystusie bracia!“ своєю однодушною заявою, що на відкрите деканальної або парохіяльних біблїотек нїчого не дасте. На заявлену волю монарха і наші відозви оправдуєте ся бідністю. Знаємо добре про незавидний стан матеріяльний духовенства і про його дуже

незначні доходи; одначе ми пересвідчені, що ніякий духовник не так бідний, щоби не міг кілька злр. на парохіяльну або деканальну бібліотеку дати. Не жадаєть ся відразу богато, а тільки де-що, не вимагаємо, щоби відразу богато книжок закуплено, але бажаємо, щоби се наступило з часом, щоби теперішні і будучі душпастирі мали засоби до дальшого образованя в науках, потрібних до духовного стану. Крім сього відповідно до найвисшого розпорядженя маємо з кінцем біжучого року виказати найяснїйшому монархови наслїдок його відозви. З инших деканатів предложимо йому виказ богатьох книжок жертвованих і поруку щедрих грошевих складок, а з жукотинського деканата нїчого не викажемо, з чого покажеть ся легковаженє візваня монарха і погорда нашої відозви; видно буде недбалість в науковій вправі і охота наємного повненя душпастирських обовязків без духовних наук, без катихизації і без гляданя потрібних до сього засобів. Маємо надїю, що сї наші батьківські уваги приймете до свого серця і заявите охоту до грошевих складок по спроможности на закупно книжок, а отець декан покаже більшу дбайливість, як при повисшій декляраціï, і найдальше до 20/12 пришле нам бажані заяви.

На деканській заяві є дата 30/9, а відповідь консистора датована 7/9, мабуть письмо консисторське зладжене по 30/9, може в жовтни.

Дня 23/11 1826 р. ч. 1805 вислав консистор письмо в деканат, до якого долучив виказ підручної бібліотеки в 208 томах (elenchum librorum, cui titulus „Handbibliothek für Theologen und Freunde der Religion") уложений найславнїйшими і найученїйшими мужами. Сю бібліотеку обіцяв віденський книгар Geistinger продати в пренумератї по зниженій цїнї. З иншого письма виходить, що за ті книги треба було заплатити 51 злр. Консистор взиває декана, щоби сей виказ подав до відома духовенства і заохотив його до закупна книг до деканальної або парохіяльних бібліотек і про успіхи своїх заходів в своїм часї доніс консисторови. Заяви з деканату не висилано, проте консистор вислав дня 31/12 1826 р. ч. 2049 поновно відозву, в якій пише:

„Wielką ząd żałość serca czuiemy, Naymilsi w Chrystusie Bracia! що на нашу потрійну відозву не прислали ви нам заяви на відкритє деканальної або парохіяльних бібліотек. Відозва подає майже дословно мотиви письма з 7/9 1826 р. ч. 1632. Потім додає: „Треба тямити, що до сього спасенного

діла завзиває найяснійший монарх, який в батьківській своїй журливости так богато робить накладу з релігійного фонду для добра і ущасливленя нашого клиру. Побоюємо ся, щоби не взяв вашої неохоти, яку показали ви на його візванє, за доказ невдячности. Відповідно до найвисшого розпорядженя маємо небавки виказати найяснійшому монархови вислід його відозви. З 33 деканатів (всїх було тоді 39 в перем. епархії) предложимо викази численних книжок жертвованих і заяви щедрих складок грошевих на закупно книг що мають тепер вийти. А що з вашого деканату викажемо? Судїть самі! Розважте, найлюбезнїйші, чи се принесе вам честь, як перед лицем найяснїйшого Пана і ученого світа покажете ся нелюбителями наук і неревними душпастирями. Заяви з 33 деканатів, прислані на відкритє чи то деканальних чи парохіяльних бібліотек, достаточно пересвідчили нас, що з сього деканату, в якім декан є ревним в своїм урядованю і любителем наук, прислано нам зобовязаня щедрих жертв. Надїємо ся, що наші батьківські уваги приймете радо до свого серця і радо зробите заяви грошевих складок на відкритє бібліотек, а о. декан схоче дати добрий приклад і пришле нам від себе і від підвласного духовенства бажані заяви жертв на відкритє парохіяльних або деканальної бібліотеки.

На таке рішуче письмо консистора вислав декан дня 9/2 1827 р. обіжник в деканат, в якім повідомляє духовенство, що зробив все можливе, аби спекати ся клопоту з бібліотеками, залучає висше подане письмо консисторське і свої відповіди в копіях, але те все нїчо не помагає, мусимо заяви подати, та в сїм наша кривда, що пізно повідомлено нас про закупно 208 книжок під заг.: „Handbibliothek für Theologen und Freunde der Religion“ за так малу суму 51 злр. к. мон. Проте підпишіть усї заяви, що сї усї твори купимо в 1827—1828 р., а на будуче будемо старати ся більше книжок купити до деканальної бібліотеки, та нехай кождий від себе обовяже ся, кілько жертвує.

Консистор візвав своїм письмом з 15/2 1827 р. ч. 219 деканів, щоби чим скорше предкладали заяви на відкритє парохіяльних і деканальних бібліотек від тих духовних, які ще не підняли ся зложити на сю цїль потрібні жертви, а се через те, що краєвий уряд домагаєть ся предложеня таких заяв.

Письмом з дня 22/2 1827 р. ч. 265 повідомляє консистор декана, що вислав до ґубернії відобрані заяви, поручає прислати ті, що бракують, а для переведеня відкритя бібліотек наказує

деканови порозуміти ся з духовенством над отсими точками: 1) яким чином можна би парохіяльні і деканальні бібліотеки найуспішнійше відкривати, переховувати і з часом побільшувати? 2) в якім місци можна би їх найбезпечнійше примістити? і 3) який спосіб і порядок заховувати в випозичаню книжок до читаня? На сї три точки мали декани дати відповідь консисторови.

Для вібраня всїх заяв вислав декан дня 20/2 1827 р. письмо до духовенства, в якім зазначує, що ще не всї підписали заяви, які він їм вже готові вислав 8/2, а консистор жадає від кождого поосібно освідченя, проте має кождий підписати. А що консистор замовив тих 208 томів „Handbibliothek", то треба так заяви робити, щоби зложити 51 злр., а на будуче треба доконче зобовязати ся давати меншу квоту. Нехай не побоють ся видатку, бо на 1825 і 1826 рр. даровано духовним еквівалент, то заплатить ся з сього і ще щось лишить ся. Нехай кождий заяву власноручно підпише, щоби вже раз заспокоїти так прикрі домаганя що до заснованя деканальної бібліотеки. А щоби сю орудку як найскорше полагодити, посилаєть ся нарочного післанця, якому кромі харчу треба заплатити по 6 кр. в. вал.

Священики підняли ся зложити суму 52 злр. на заплату 208 томів підручної бібліотеки, декан і приватний сотрудник о. Іван Шеремет з Хащова дали по 6 злр., один священик 5 злр., 8 по 4 злр., а один 3 злр., кромі того названий висше сотрудник дав 6, а один парох 5 книжок. Консистор тим не вдоволив ся і жадав ще заяв на дальші літа і тоді зобовязали ся священики складати річно 13 злр. 30 кр., декан і о. Шеремет обіцяли платити по 2 злр., 9 духовних по 1 злр., а один 30 кр. На справозданє декана з 28/5 1827 р. відповів консистор письмом з 7/6 т. р. ч. 855, що радо приймає до відома заяви з жукотинського деканата, по яким духовні жертвовали для деканальної бібліотеки 17 книжок, грішми 52 злр. к. м., які мали зложити в тім роцї, а на будуче платити на помноженє бібліотеки річно 13 злр. 30 кр. к. м. (Сю суму мабуть лиш раз зложили).

Справозданє декана з 28/5 1827 р., заховане між паперами в чорнику, доносить консисторови про заяви духовенства, як подано висше. До сього урадили священики, щоби той, що не прибуде без оправданої притоки на тримісячний іспит, заплатив 2 злр. на декан. бібліотеку, стільки ж мав заплатити той, що

дістав злу ноту при іспиті [1]). Ураджено також, щоби кождий священик, який мав би прийти до жукотинського деканата, при институції на душпастирство, обовязав ся при институції зложити даток на декан. бібліотеку. Місце на декан. бібліотеку призначено в долішній церкви в Вовчім, де вона ще і тепер переховуєть ся; в сій церкви є над бабинцем на першім подрі комната з 2 вікнами, зелізними ґратами і дверми на 2 замки, до них один ключ остає у бібліотекаря о. Дмитра Паславського, пароха з Жукотина, найблизшого сусіда, а другий у о. Василя Денищака, місцевого пароха. Для переховання книжок священики подбають про потрібну шафу. Спис книжок має провадити бібліотекар, а також визичати священикам до читання за реверсом. Хто випозичену книжку знищить, має зроблену шкоду винагородити. Се справозданє, а то його конець був також відповідю декана на розпорядок консистора з 22/2 1827, ч. 265.

Поміж паперами переховуєть ся також начерк орґанізації парохіяльних і деканальних бібліотек в перемиській епархії, зладжений в німецькій мові і поділений на 8 параґрафів. Сей начерк зладжений на основі вис. декрету надворної канцелярії з 9/7 1825 і ґуберніяльного рішеня з 14/8 1825, ч. 45032 дотичить відкритя, приміщеня, передачі, надзору, переховання, забезпеченя, управи, пожиткованя і помноженя парох. і декан. бібліотек.

§ 1. Про основанє парох. і декан. бібліотек.

1. До основаня декан. бібліотек мають ужити ся ті книжки і грошеві датки, які дотичні душпастирі в кождім деканаті добровільно обіцяли зложити і які консистор виказав дня 31/12 1826, ч. 2049 краєвій управі.

2. На ту саму ціль мають обернути ся ті книжки і грошеві датки, які епархіяльне духовенство в біжучім році на декан. бібліотеку обіцяло, а про се подасть ся додатково виказ краєвій управі.

3. На парохіяльні бібліотеки оберне ся книжки і грошеві датки, які виказано в повисшім виказї і сього року приобіцяні на відкритє таких бібліотек.

4. На ту саму ціль оберне ся признана вихованцям семинаря декретом надв. канцелярії з 30/10 1822 р. до ґуберніяльного числа 65396

[1]) На ті тримісячні іспити (соборчики) консистор розсилав по деканатах готові виписані теми з богословських предметів, декан пересилав їх обіжником поміж священиків і кождий повинен був записати їх до записника дійств та вивчити ся. На соборчику перепитував їх декан так, як в школї, прим.: „Dic mihi Domine, quid scis de Angelis?"

з релігійного фонду сума 30 злр. к. м., за яку мало ся закупити 18 богословських книжок. Ті книжки, закуплювані три роки, а се 1834—6 і роздані поміж 50 питомців, мають піти за відкрите 50 парохіяльних бібліотек.

5. На коли би тих 18 книжок не коштовало 30 злр., то злишка має обернути ся на закупно ще инших богословських книг, які мають піти до парох. бібліотек.

6. На ту саму цїль мають обернути ся ті книжки, які на основі декрету надв. канцеляриї з 25/9 1786 р. видавав ректорат семинаря питомцям від 1786—1808 р.

§ 2. Про приміщене названих бібліотек.

Перед приміщенем парох. і декан. бібліотек треба конечно зібрати обіцяні книжки і грошеві датки; длятого треба:

1. поручити в кождім деканатї виконане сього важного дїла, а се збиране книжок і гроший, а також уложене і предложене консисторови катальоґів, призначене льокалю, обезпечене (Sicheistellung), передачу названих бібліотек дотичному душпастиреви місцевому і т. д., деканови і двом вибраним духовенством деканата, яких вибір треба предложити консисторови до затвердженя,—розважним і ревним парохам, які свій уряд мають совістно і безплатно виконувати. Про все належить переслати до консистора докладне справоздане.

2. Закупном книжок за зібрані гроші займе ся ординаріят, як се він заявив консисторським письмом з 26/6 1818 р. ч. 1233 і потрібні твори запише від книгарів та перешле їх деканови до парох. і декан бібліотек за рецепісом і зворотною посвідкою.

3. Щоб по змозї заспокоїти лїтературні потреби парохіяльного духовенства, буде пересилати ся друковані катальоґи книжок епархіяльному клирови через деканів і полишить ся йому вибір. Про вибір сповістить декан консистор, який розгляне його і лиш відповідні твори замовить.

4. Так зібрані і ново закуплені книжки треба примістити в сухім і безпечнім місци, а саме парох. бібліотеки треба би переховувати в дотичних церквах або на попівствах, а

5. декан. бібліотеки в якій церкви парохіяльній, або на попівстві дотичного деканата, як лиш се можливо, в його серединї. В обох випадках треба примістити книжки в шафі з потрібними полицями і замком.

§ 3. Про передачу висше названих парох. і декан. бібліотек.

§ 4. Про надзір над тими бібліотеками.

§ 5. Про переховане і обезпечене тих бібліотек — сї постанови

мало інтересні, не наводимо їх.

§ 7. Про відповідне ужиткованє біблїотек.

Тому що заснованє парох. і декан. біблїотек має на меті образованє і усовершенє духовенства в його заводових науках, то не можна відмовити нїякому духовникови книжок переховуваних в тих біблїотеках. Тут наведемо отсю (першу) постанову): Треба б закупити до декан. біблїотеки більше примірників таких книжок, які не легко знайти в парох. біблїотеках, а вони дуже потрібні до душпастирства, щоби тим чином зарадити конечній потребі парохіяльного духовенства.

§ 8. Про приріст парох. і декан. біблїотек.

Для приросту парох. біблїотек треба ужити таких способів:

1. заохотити парохів кождого року, щоби вони по приміру деяких добре мислячих душпастирів причиняли ся не лиш до заснованя, але також і до помноженя парох. біблїотек;

2. завізвати патронів церкви до помноженя тихже;

3. як умре душпастир, полишивши свою біблїотеку без завіщаня, то можна б 3-ту часть з неї долучити до парохіяльної.

До побільшеня декан. біблїотек ужити:

а) ті грошеві датки, які деякі душпастирі обіцяли вложити на приріст декан. біблїотек і які додатково виказати треба;

б) щорічно заохочувати дотичних парохів, а також будучих духовних, щоби по змозї схотїли причинити ся до сеї цїли;

в) як перейде парох на иншу парохію, а особливо як іде з одного деканата в другий, треба його наклонити до добровільних датків на декан. біблїотеку, з якої він на будуче хісновати буде;

г) те саме треба зробити, коли декан або парох заслужить собі, що його іменують почесним крилошанином;

д) на конець заохочувати умираючих священиків, щоби в завіщаню дещо на побільшенє декан. біблїотек відказали.

Перемишль дня 7 червня 1827, підписано Johann Ławrowski, а на початку начерку підчеркнена примітка: Abschrift ex № 841 ex 1827, та сього числа межи паперами нема.

Консистор в своїм розпорядженю з 27/3 1828 р. ч. 620 повідомляє декана, що монарх рішенєм надворної канцелярії з 13/1 с. р. ч. 378 висловив своє вдоволенє на заяви відкритя декан. і парох. біблїотек, про що повідомила ґубернїя консистор письмом з 21/2 1828 р. долучаючи формуляр табелї про стан біблїотек, який мало ся предкладати що 3 роки (omni triennio). Консистор пересилає заразом також затверджений орґанїзаційний плян біблїотек, який подано висше. Деканови наказано декрет надв. канцелярії, формуляр і плян подати до відома всім

священикам деканата, завізвати дотичних бібліотекарів, щоби предложили табелї з кінцем грудня 1829 р. і так предкладали що три роки по прилученому формуляреви. Декан мав відповідно до § 2, точка 1 орґанїзаційного пляну бібліотек на найблизшім соборчику припоручити духовенству вибрати з поміж себе двох кураторів, яким би разом з деканом можна повірити збірку книжок і гроший на закупно нових книжок і споруджене катальоґів. Ті бібліотекарі мали сповняти свій уряд безплатно. Про їх вибір мав декан донести до кінця вересня, бо бажав, аби вже з кінцем грудня відкрито парох. і декан. бібліотеки. Також наказав консистор деканови повідомити його про тих духовних, які зложили більші датки в грошах або книжках, щоби їм видано похвальні грамоти „pro Eorum consolatione et posterorum grata memoria“.

Висше згаданий формуляр має такий наголовок: Übersicht des Standes der Bibliotheken des Kurat Klerus in dem Żukotyner Decanate Przemysler Diözes. Поодинокі рубрики: деканат, число духовних стацій, місцевости з декан. і парохіяльними бібліотеками, число томів кождої з них, вартість по змістї, капітали і річні датки на їх побільшенє, леґати і дари в книжках і грошах, примітка.

Розпорядженє краєвої управи з 21/2 (Hornung) 1828 р. ч. 7340 доносить те, що вже наведено в повисшім консисторськім письмі і що тичить заснованя бібліотек і їх дальшого треваня. Пригадує постанови висказані в першім письмі консисторськім з 1825 р. і заявляє, що в границях того розпорядженя переведенє цілої роботи полишаєть ся ординаріятам. Далї подано поуку, як належить виповняти рубрики формуляра. Предложений орґанїзаційний плян з 1827 р. признано відповідним і його затверджуєть ся та взиваєть ся консистор, щоби наперед визначив місцевости на приміщенє декан. бібліотек і про се духовенство повідомив. Підписано: Stutterheim Baron.

Письмом з 11/3 1830, ч. 442 пригадує консистор деканови свій розпорядок з 27/3 1828, ч. 620, що мав предложити виказ стану деканальної і парохіяльних бібліотек до кінця лютого 1830 р., одначе сього не зробив, проте взиває його, щоби зараз переслав виповнений формуляр, і затверджує приміщенє декан. бібліотеки в Вовчім. На тім письмі уложив собі декан відповідь до консистора і так пише: Відповідно до розпорядженя консистора з 11/3 1830 року пересилає підписаний табелю про стан декан. бібліотеки з тою приміткою, що обіцяні

гроші і в табели записані не всї духовники зложили в декан. уряді, хоча вже два рази їх завзивано, а виправдують ся тим, що до сеї пори не мають признаного їм додатку до конґруї. Скоро лиш зберуть ся всї гроші, постарає ся підписаний за них закупити книжки найбільше потрібні до душпастирства.

Своє справоздане, зладжене 3/6 1830 р., вислав декан разом з табелею, що приняв консистор до відома письмом з 17/6 т. р. ч. 999 і рівночасно припоручив зладити катальоґ 34 книжок і його до нього переслати, а на найблизшім соборчику перевести нараду з священиками, які книжки, потрібні до душпастирства, треба б закупити і вислїд нарад переслати до затвердженя. Наказав також завізвати священиків, що обіцяли значну суму гроший зложити на декан. бібліотеку, аби не забували про заснованє парохіяльних бібліотек.

Письмом з 29/8 1833, ч. 1778 взиває консистор декана, аби на найблизшім соборчику перевів ухвалу, які книжки і від кого схотять закупити за суму 52 злр. кон. мон., а для вибору пересилає катальоґ з зазивом, щоб декан його назад відослав і виказ закуплених книжок з поданєм їх цїни. Ті 52 злр. се мабуть ті самі, які давнїйше обіцяли священики зложити на „Handbibliothek“ і т. д.

Катальоґ (consignatio librorum pro bibliothecis decanatibus comparandorum..., уложив мабуть крилошанин Іван Лаврівський, він і підписав ся під ним), подає в двох відділах старі і новійші книги, старих подано 25 примірників, а між ними Knyhu S. wetchaho i nowaho Zawita w Poczaiowi; Ioannis Maldonati commentarius in 4 evangelia, tom II, in folio, Musiponti 1596; Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae, a. 1720; Calendaria ecclesiae slavicae seu graeco Moschae, studio et opere Iosephi Simonii Assemani, tom 6 in 4⁰ Romae 1755; Euchologion seu rituale Graecorum cura Jacobi Goar Venet., 1730 fol.; Allatii dissertationes de festis Graecorum, ejusdem de consensu Ecclesiae Orientalis et Occidentalis; новійших виказано 56.

Для списованя книжок, придбаних до бібліотек, велїв консистор надруковати катальоґ і вислав його письмом з 1/2 1833 ч. 2566 до деканатів; жукотинському деканови прислано 38 аркушів катальоґа з припорукою, щоби деканальному бібліотекареви доручив 6, а парохам, завідателям і капелянови по 2 примірники за заплатою 2 кр. к. м. за аркуш. Ті гроші треба було відослати до консисторської канцелярії. Всї книжки наказано

записати чи до деканального чи парохіяльних катальоґів, які треба старанно переховувати будь в деканальній бібліотеці, будь в парохіяльних актах, потім з цілого деканату зібрати і післати консисторови до перегляду перед 15 липня 1833 р.; на будуче припоручаєть ся деканови що 3 роки ті катальоґи пересилати до перегляду, а перший раз перед кінцем грудня 1835 р. Ті катальоґи має декан в часї деканального огляду переглянути, а як би доглянув які хиби, повинен сьому зарадити. Книжки, які дістають питомцї при виходї з презвитеріяльного дому за суму 30 злр. к. м. з реліґійного фонду, треба вписати на початку тих катальоґів по залученому ту формуляреви, одначе такого впису не можна домагати ся від завідателїв парохій і капелянїй через те, що вони не маючи сталого осїдку, перенесені на инше місце, можуть ті книжки з собою забрати. Книжки впишеть ся до катальоґу доперва там, де ті завідателї станутъ дійсними парохами.

Для обезпеченя парохіяльних бібліотек від всякої можливої розтрати і крадїжи постараєть ся декан, щоби всї книжки вписано до парохіяльних інвентарів, щоби вони становили fundum instructum приходства. Якби переслані примірники для спорядженя катальоґів не вистарчили, вишлеть ся більше на жаданє декан. уряду.

Декан не виповнив консисторського порученя з 1/2 1833 і не вислав катальоґів перед 15 липня, проте візвав його консистор письмом з 19/9 т. р. ч. 2048 до виконаня порученя до кінця жовтня 1833 подаючи покази аж до найменших дрібниць, як ті катальоґи належить виповнити.

В письмі з дня 4/2 1836 р. ч. 282 наказує консистор деканови, щоби візвав деканального бібліотекаря до більшої пильности в своїм урядї, і поручив йому предложити собі виказ тих духовників, які зложили обіцяні гроші на заснованє і побільшенє деканальних бібліотек і тих, що ще не зложили, і щоб старав ся з деканальним духовенством основувати парохіяльні бібліотеки, аби тим чином найвисший уряд пересвідчити, що священики нашого обряду дбають не лише про виживленє своєї родини, але старають ся поступати і удосконалювати в науках.

На розпорядженє консистора з 12/11 1836, ч. 3040 прислали деканальні уряди не однакові відомости і викази тих парохій, в яких переховували ся богословські книжки закуплені за суму 30 злр. к. м. з реліґійного фонду, давані молодим ду-

ховникам від 1822 р. при їх відході з презвитеріяльного дому (по рукоположеню), що переходили на fundus instructus парох. бібліотек і мали бути вписані до парохіяльних. Проте запорядив консистор своїм письмом з 17/12 1836 задля поуки і виконаня ще ряд детальних поучень.

Щоби запобігти розтраті і привласненю книжок парохіяльних бібліотек через непокликані особи, особливо по смерти пароха, консистор просив письмом з 9/6 1836 р. ч. 1461 заради у ц. к. прокураторії скарбу, на що таж запорядила, щоби кождий прибуток вписувано до парох. інвентаря і потім доперва передавано дотичному парохови, який мав власноручно в інвентари підписати ся. Деканів візвано, щоби з декан. бібліотекарями повписували книжки до парохіяльного інвентаря і про сї вписи повідомили до кінця грудня 1836 р. консистор, а на будуче виконували висше подані запорядки.

Консистор письмом з 11/12 1836, ч. 3478 заявив, що нема перегляду зібраних і виданих гроший на закупно нових книжок до декан. бібліотеки і що вони не обезпечені належито, проте наказав:

1. Декан завізве деканального бібліотекаря, щоби предложив спис побраних гроший і виданих на прибільшене декан. бібліотеки, до чого прилучено формуляр, а ті списи зладити з добрим переглядом і як найдокладнїйше.

2. Декан сї списи докладно зладжені і належито переглянені дасть на найблизшім соборчику всїм парохам, капелянам і завідателям підписати, додавши виражені в формуляри засторогн (cum clausulis in formulari expressis).

3. Сї підписані списи перешле нам до кінця мая 1837 р. і катальоґ книжок декан. бібліотеки до перегляду.

4. Завізве парохіяльне духовенство до грошевих датків в тім IV трирічю на побільшене декан. бібліотеки.

Відобравши виказ зібраних і виданих гроший на закупно книжок до декан. бібліотеки, консистор письмом своїм з 24/6 1837 р. наказав всїм священикам, що зложили датки, а особливо поіменно названим 5-тьом, виявити письменно похвалу, завізвати тих, що в послїдних трех трирочах нїчого не зложили, до грошевих датків. Консистор хвалить бажаня священиків жукотинського деканата і годить ся, щоби за решту грошей і дальші датки закуплено книжки під заголовком: „Brentano Auslegung der h. Schrift des alten Bundes“ до декан. бібліотеки, та по-

ручає вписати її до декан. катальоґа і переслати про се справоздане.

Письмом з 29/8 1840, ч. 2335 взиває консистор деканальний уряд, щоби безпроволочно доніс, до котрої парох. бібліотеки віддав книжки доручені яким парохом по імени і назві, чи ті всї книжки в названих бібліотеках находять ся і щоби зладив виказ завідателів і сотрудників, які мають у себе ті книжки, а вони ще не віддані до якої парохіяльної бібліотеки.

Катальоґ книжок деканальної бібліотеки списав дня 1/8 1833 р. і продовжав в 1837 р. о. Клим Турчманович, парох в Лімнї і жукотинський декан, пізнїйше вписував о. Онуфрий Ганкевич, парох в Вовчім і декан. бібліотекар. З кінцем 1847 р. було вписаних 133 нумерів. З церковно-руських або руських друків були такі:

Рука Дамаскина, російська; ода Богъ, автор Gabriel Romanowicz; Historia Ecclesiastica Idiomate rutheno, tomus I et II, автор Mathias Dannemayer; Bohosłowia nrawouczytelnaja; Hałyckiy prypowidky i zahadki Grzegorza Ilkiewicza; Katechesis Ruskaja, автор Симеон Sławnicki, друкована в Почаеві, рік друку не поданий; Cerkownyia Besidy na wsi Nedili Roka, czast wtora Michał Łuczkay; Slavono Ruthena Grammatica Michaelis Łuczkay. З творів, що дотикали українських справ, були: Badania historyczne o drukarniach rusko-sławianskich Galicyi Д. Зубрицького; його ж Rys do Historyi Narodu Ruskiego w Galicyi i Hierarchii Cerkewney w temze krolewstwie; Abhandlung über die Regeln, nach welchen die Slaven des griech. Ritus den Ostern-Tag berechnen Гр. Яхимовича; Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien Йосифа Левицького і його ж Listy tyczące się pismiennictwa Ruskiego w Galicyi, в Перемишли 1843 р.; Umrisse zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthenen Michael Malinowski. Побіч твору: Antiquus liber grammaticalis Alvar-a без поданя року друку і двох словарів підручних грецько-латинського і латинсько-грецького з 1771 р. в Штутґардї та книжок богословського змісту були: Fizyka незнаного автора, Institutiones Matheseos Horvatt-a, Geometrya, Nützliches Krankenbuch, Manipulacya powszechna dla c. k. w krol. Galicyi i Lod. szlach. Sądow w języku polskim i łacińskim, Lexicon quadrilingude i. e. latinae, germanicae, hungaricae et bohemicae linguae, Księga ustaw na zbrodnie i ciężkie policyyne przestępstwa, том I i II, französische Grammatik C. Majdinger, Odyssea, Liber variorum Epitaphiorum, Elegiarum et Inscriptionum, Wywod o rozkrzewieniu drzew sliwowych do powszechnego uzytku, C. k. Towarzystwo Rolnictwa, Institutiones grammaticae in

usum schol. gram. linguae hungaricae, Selecta latini sermonis excerpta e scriptoribus probatissimis, tomus I et II, 1789, P. Chompre, Lehrbuch der alten Staaten und Völkergeschichte, Anleitung zum Studium griech. und römisch. Klassiker I und II Theil, Fundamenta linguae Arabicae, Andreas Oberleitner, його ж Christomatia Arabica cum Glossario, Messias in fünf Gesängen Кльопштока, C. Julii Caesaris Commentarii de bello gallico et civili una cum Hirci vel Opii Suplementis, Pferde und Viehzucht nach bequemster und wohlfeilster Art zu heilen, Peter Christian Abelgaard, 1785.

Зменшували вартість сеї бібліотеки: „Berichte der Leopoldiner Stiftung im Kaisertum Österreich", яких кільканадцять зошитів записано під 10 позиціями.

З тих 133 книжок даровано до декан. бібліотеки 79 примірників, решту закуплено зі складок декан. духовенства.

Для призбираня гроший на закупно книжок до декан. бібліотеки написав декан. бібліотекар письмо підписане і деканом до декан. духовенства дня 15/7 1844 р., в якім доносить, що того року пора предложити виказ до консистора про стан декан. бібліотеки, а що ніхто анї ніякої книжки анї гроший не жертвовав, проте просить усїх, щоби кождий зложив бодай по 20 кр., а за ті гроші купить ся які книжки до бібліотеки. Від себе зложив він ще перед тим 20 злр. к. м., і так 24/12 1838 дав 10 злр., а 13/1 1839 обіцяв дати других 10.

Останній виказ декан. і парох. бібліотек зладжено 1/1 1854 р. Заголовок його такий: „Ausweis über das Fortschreiten der Decanats und Pfarrbibliotheken des Kuratclerus in dem Żukotyner gr. kath. Decanate während des Triennimus vom 1ten Jänner 1851 bis Ende December 1853". В нім виказано з кінцем 1853 р. в декан. бібліотеці 126 томів і 40 зошитів, а в парох. бібліотеках: в Михнівци 22 томів, 6 зошитів, в Лімнї 3 і в Днїстрику головецькім 3 томи, всього 154 томів і 46 зошитів. В виказї є замітка, що в тім часї ніхто не зложив грошевих датків. Виказ підписали: о. Іван Ломницький, декан, посол до державного сойму з 1848 р., бібліотекар о. Григорий Шапдицький і його заступник о. Онуфрий Ганкевич. Новійших письм в справі декан. і парох. бібліотек в збірцї я не найшов.

Парохіяльні бібліотеки були в початках 1830-тих років в Ґалївці 6 книжок, в Головецьку 40, в Вовчім мало бути 76, в Михнівци 21. Михнівський парох і декан. бібліотекар заявив, що ті книжки по його смерти мають перейти до декан. бібліо-

теки. О. Василь Погорецький, капелян в Липю списав 1830 р. ті книжки, які він дістав від перемиського консистора за ціну 30 злр. к. м. з релігійного фонду. Ті книжки були такі:

1. Biblia Sacra Veteris et Vulgatae editionis pixta Exemplar Vaticanum sub Pontifice Clemente VIII Romae excusum... Viennae 1813. Typis Antonii Pichler.

2. Die heilige Schrift des neuen Testaments in vier Theilen... Von Dominicus von Brentano auf Befehl des Hochwürdigsten Fürsten Rupert II herausgegeben. Fünfte vermehrte und verbesserte Auflage. Grätz in Commission bey Josepha Miller 1813 und 1814.

3. Christenlehre zum Gebrauche bey dem katholischen Religions-Unterrichte der Jugend sowohl bey Erwachsenen. Von Johann Michael Leonhard. Wien 1816.

4. Euchiridion Iuris ecclesiastici austriaci a Georgio Rechberger, idiomate germanico editum, latinitate donatum... Lincii apud Cajetanum Haslinger 1824.

5. Institutiones Theologiae Dogmaticae En-Gelberti Klypfel... opera et studio Gregorii Thomae Ziegler... Viennae apud I. G. Binz 1821.

6. Ethica christiana Mauri Schenkl... Viennae apud Franz Wimmer et Augustae Vindelicorum, apud Christoph Kranzfelder 1825 et 1826.

7. Institutio pastoralis in usum academicum, quam elucubravit Andreas Reichenberger... Viennae apud Rehm 1818 et 1819.

Тих 7 творів обнимало 13 частий, 9 томів, а книжок 16. Крім висше наведеного виказу є в актах ще два викази з тими самими творами, але без підпису тих, що ті книжки дістали.

З поданого висше матеріялу виходить, що товчок до відкритя деканальних і парохіяльних бібліотек дав віденський уряд, а було се бажанєм цісаря Франца І. Ціле діловодство мала перевести краєва управа при помочи консисторів. При всім тім потрачено по тодішньому бюрократичному звичаю богато часу і праці на непотрібну писанину. Одначе духовенство прийняло заміри віденського уряду досить байдужно, а навіть відпорно. На 1820-ті роки припала економічна кріза, спричинена наполеонськими війнами, через які попала Австрія в грошеві клопоти, що відбило ся і на матеріяльнім положеню її горожан. Ту економічну крізу відчули також і наші священики, що при щоденній журбі за прожиток з родиною не могли і не мали охоти відкривати бібліотеки. Їх приміщенє по церквах було для священиків ненаручне, годі ж було від часу до часу наїжджати

бібліотекаря і жадати від нього видачі книжок, коли він мав свої домашні занятя, а ще годило б ся гостя у себе приняти. Зібрані книжки не давали інтересної лектури, се ж був в більшій части лише дар, а до бібліотек звичайно давали те, що для жертвуючих мало малу або й ніяку вартість. Хто хотів мати підручники, старав ся їх сам для себе набути; а хто по останнім іспиті закляв ся, що більше книжки до рук не возьме, такому і бібліотека нічого не могла помогти і він її не потребував. Таким чином змаганя віденського уряду при відкритю декан. і парох. бібліотек не принесли майже ніякого хісна для руського духовенства. Бодай не чувати, щоби хоч одна де в якім деканаті добре розвинула ся і видатно служила для просвіти і поступу в науках.

До психольоґії 1848 року.

(Справа Ст. Гошовского).

Подав *Іван Кревецький*.

На психольоґічні екстраваґанції 1848 р. у Галичині не звертали історики XIX ст. до тепер належної уваги. Навпаки, польські історики-публіцисти, як пр. Шнір-Пепловский, Штаркель, Осташевский-Бараньский й ин., трактують їх дуже часто як серіозні факти й події, затемнюючи через те з одного боку — фактичний стан річи, з другого — дискредитуючи серіозність і повагу історичного моменту.

Клясичною ілюстрацією до наших слів служить звісна „цуцилівська трівога“ з 1848 р. Скільки шуму й крику наробила ся справа в краю й поза його границями, до якого розміру й значіння виросла вона в описах сучасних польських публіцистів і пізнїйших польських істориків, про се мали ми вже нагоду говорити ширше на иншім місці[1]). Тут пригадаємо тільки те, що причиною „трівоги“ був дрібний факт корчемної бучі, яку викликали прислані непотрібно до села пяні жовніри й яка поза пяницькими ексцесами не мала ніякого иншого характеру.

До таких естраваґанцій 1848 р. належить також инша голосна подія т. зв. справа Ст. Гошовского.

Зачала ся вона з т. зв. „котячої музики“[2]) у Станиславові, яку виправили тамошні вуличники двом „шварцґельберам“[3]) за їх надмірний австрійський патріотизм. В обороні „шварцґель-

[1]) Пор. Ів. Кревецький, Цуцилівська трівога в 1848 р. (Науковий Збірник присвячений проф. Мих. Грушевському... Львів, 1906).

[2]) „Котяча музика“ й „гусак“ — роди полїтичних демонстрацій у 1848 р., які певні партії й ґрупи виправляли ревнійшим представникам австрійського бюрократичного режіму.

[3]) Schwarz-gelber (чорно-жовтий) = австрійський патріот.

берів“ виступило війско і в результаті — на улиці міста лишив ся труп одного з демонстрантів, Ст. Гошовского. — Здавало б ся, що в такім бурливім часї, як 1848 рік, така подія, як убите одного демонстранта, не зверне на себе спеціяльної уваги. Тим більш, що згадана „котяча музика“ не мала зовсїм характеру поважної політичної демонстрації, а сам Гошовский упав жертвою в більшій мірі нещасливого випадку, як плянової протипольської репресії. Тим часом стало ся инакше. Смерть Гошовского набрала відразу незвичайного розголосу й значіння і відбила ся голосним відгомоном не тільки у Галичинї, але також у Віднї — у міністерських кабінетах і молодім австрійськім парляментї. Його справа приняла різко-національний польський характер а він сам став в очах сучасників і потомків польським національним героєм і символом терпінь польського народу...

I.

Ми згадали висше, що справа Ст. Гошовского зачала ся найперш від т. зв. „котячої музики“.

Ініціятива до того рода демонстрацій вийшла з Відня. Технїчний їх бік описує з гумором В. Чапліцкий у своїм памятнику так[1]):

„Віденцї бувають дотепні. Зловивши нпр. денунціянта чи шпіона, що майже одно й те саме, — саджали його до песьої будки, а радше до гицлївського візка так, що була видна тільки голова; обвозили його відтак всїми улицями міста, кажучи йому гавкати, до чого не дуже чемно змушував його гицлївський помічник, що кермував візком. Товариство опіки, оборони чи там охорони звірят запротестувало против сього, між иньшим з тої причини, що цїлий песїй рід бачить у тім для себе велику зневагу, що денунціянта чи шпіона ставили через те неначе на рівнї з тими шляхотними звірятами, які — не так як денунціянти й шпіони, — є прецїнь божими сотворіннями... Вправдї на той протест не звертали великої уваги, мимо того одначе повтаряли такі церемонії рідко, а вкінцї для меньше винних політичних злочинцїв, нпр. для всїх прихильників реакції, для прихильників меттернїхівської, поліцийної й ин. управи, винайшли лекшу кару в тім сильнім переконанню, що по виміренню такої кари може ще наступити поправа.

[1]) F. M. Wł. Czaplicki, Pamiętnik awtora czarnej księgi. Kraków, 1871. T. I, ст. 90—93.

„От, — і винайшли котячу музику й гусаки. Котячу музику робили по найбільшій части підмовлені малі вуличники, часто одначе вмішували ся до того також дорослі обох полів. Інструменти такої музичної банди ріжнородні й о стільки догідні, що не вимагають ніякої науки. А таки, я зробив похибку! Власне наука потрібна, бо так, як кожда иньша музика повинна оперти ся на як найдокладнійшій гармонії тонів, так при котячій музиці всьо залежить від як найбільшої їх дісгармонії. Коли нпр. одні найріжнороднійшими способами свищуть, то другі мявкають преріжними тонами, иньші знов гавкають і виють, наслідуючи при тім псів усїх рас і віків, ще иньші вдають голоси диких звірят і птахів, деякі вкінці брязкають і немилосерно бють в ріжнороднє зелізє, бляху, дошки й що попаде під руку. Все те видає такий гарний тон, повний найдоскональшої дісгармонії, що хто тільки має нерви зі шкіри, званої сирівцем, і кого тільки Бог не обдарував слухом, той з цїлою розкішю може упоювати ся звучними тонами тої музики. Таку музику, прозвану також котячою серенадою, робить ся тільки нічною порою й все тільки перед мешканнєм мужів, заслужених на полї гнету й тиранії мешканців того чи сього міста, краю, або цїлої людскости. Тодї признавали заслуги того роду всім мужам чорно-жовтої краски й взагалї тим із бюрократів і реакціонїстів, що визначали ся мученнєм увязнених в 1846—1848 р. і всім тим, які вважали ся репрезентантами гнету, темноти, оглуплювання, ґерманїзовання й були охочі викликати різню, або збомбардувати місто Львів. Таку музику виправляло якесь анонімне товариство від часу до часу ріжним львівським високим урядникам, між иньшим нпр. перед мешканнєм ґубернїяльного радника ґр. Туна, иньшим разом перед мешканнєм радника кримінального суду д. Оттави, там знов перед мешканнєм б. циркулярного старости д. Чеча, або перед мешканнєм президента апеляції д. Кронвальда й иньших того рода заслужених людий.

„Робили також котячі музики й гусаки дд. Польберґови, Відманови, Мартінеттови й богатьом багато иньшим. Гусак виглядає справдї забавно; принайменьш я придивляв ся йому з замилуваннєм — до того гріху признаю ся з цїлою покорою — одначе на моє оправданнє мушу додати, що підчас гусаків студіював я емпірично психольоґію.

„Одного дня, вже не памятаю якого місяця, вийшовши з дому і йдучи Галицькою улицею, побачив я певну громадку людий ріжного віку й стану, що чекала недалеко кримінального

суду. Зацікавлений запитав я одного з громадки, якогось молодого чоловіка, чого й на кого чекають?

„Е, — то так, пане“, відповів він, „одному зі славних інквізиторів 1846 р. думаємо зробити гусака!

„Що?“ — запитав я здивований „гусака? А щож то сей гусак, який він, на що, по що?“

„Молодий чоловік подивив ся на мене ще більше здивований, як я, й усміхаючись, сказав тихо: „Пождїть хвилину, а наочно переконаєте ся. Побачите й гусака й зрозумієте, на що й по що?“

„Ледви докінчив слова, коли з кримінального будинку висунув ся якийсь невеликий чоловічок із цилїндром на голові. На перший погляд я пізнав у нїм мойого інквізитора д. Мартінетта, який жертвував менї дуже сердечну прихильність, коли-б я тільки за ту цїну зрадив батька й матір, братів і приятелїв, знакомих і чужих, одним словом усїх добрих Поляків. Д. Мартінет виходячи з великим плїком паперів, поправив цилїндер, затиснув його глубше на голову, після звичаю лизнув, потім легко пригриз долїшню губу й скорим кроком перейшов подвіре, перебіг скоро кільканайцять сходів і несподївано побачив себе окруженим згаданою громадкою людий.

„Всї стали так, що д. Мартінет не міг поступити нї одним кроком наперед.

„Чого“ спитав д. Мартінет, здіймаючи капелюх, „чого ви від мене хочете?“

„Чого ви від мене хочете?“ Кланяючись, повторила у відповідь цїла громада.

„Алеж прошу!“ кланяючись, заговорив д. Мартінет зі здивованнєм.

„Алеж прошу!“ повторили всї кланяючись і наслїдуючи його. Та по тих словах кликнув один з громади до нього „йди!“ „Йди!“ повторили всї за ним і д. Мартінет, заложивши капелюх на голову й притиснувши сильнїйше до себе плїк паперів, зробив крок наперед.

„Слїдом за ним йшли всї одинцем, один за другим, т. зв. „гусаком“, а кождий наслїдував кождий хочби найменьший його рух. За ним поступав довгий ряд людий, що кілька кроків прилучували ся нові аматори гусака й за паном консиляром творив ся чимраз довший хвіст. Пан Мартінет пчихнув, за ним пчихнули всї, він витягнув хусточку до носа, а всї, наслїдуючи його, витягнули також. Він оглянув ся, всї зробили те саме, коли він

приложив руку до чола, руки всїх піднесли ся також до гори, коли він приспішав хід, всї приспішали слїдом за ним. Для малих вуличників була то не аби яка забава, бо коли в рядї тих, що уряджували гусака, йшли більше дорослі й поважнїйші, то перед особою, якій робило ся гусака, хлопцї сї скакали, сміяли ся або весело співали.

„Д. Марінет, зненавиджений більш як иньші, тягнув за собою дуже довгий хвіст і зібрав коло себе дуже численну свиту вуличників. Його положеннє було справдї дуже прикре. Вправдї я був і на Шпільберґу і на Сибірі, одначе менї здаєть ся, що під оглядом моральних терпінь гусак кара багато прикрійша від Шпільберґа й Сибіру“.

Так виглядали „котячі музики“ й „гусаки“.

„Ті котячі музики — оповідав п. Ромуальд Турасєвич, що памятає ті часи, пише др. К. Осташевский-Бараньский[1]) — викликали панїчний перестрах між урядниками. В моїм домі мешкав один із найбільш — а зовсїм слушно — зненавиджених кримінальних урядників Воттава, звісний з рр. 1846 і 1847, як непримирений ворог Поляків і правдивий кат увязнених. Дня 16 цвітня приходить до мене — двох академіків із повідомленнєм, що того дня вечером відбуде ся серенада для Воттави, із просьбою, щоби я упередив другого урядника, що мешкає в мене, що то не для нього.

„Розуміеть ся, каже дальше п. Р. Турасєвич, я згодив ся з найбільшою охотою, впевняючи, що хоч би серенада відбула ся при акомпаніяментї шиб, буде для мене дуже приємною. І справдї, вечером відбуло ся все по проґрамі, пішло кільканайцять шиб, після чого академіки пішли перед мешканнє президента апеляції ðе Кронвальда, так само скаженого ґерманїзатора. По закінченню забави, цікавий, яке викликала вона враженнє, йду до мешкання пана радника, щоби сказати вставити йому шиби й висказати співчутє. По довгім стуканню й запевненню, що я тільки сам один, отворили ся двері й назад замкнули ся на ключ. Питаю, де пан радник-добродій?... А тут на мою немалу втїху пан радник у повнім мундурі, зі шпадою в руках, блїдий як труп, висуваєть ся з під канапи й благає ратунку. Я сим-тим заспокоїв його, одначе зараз на другий день він по-

[1]) Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848). Ст. 192—194.

просив відпустку й дїставши її „в цїли поратовання здоровля“, втїк зі Львова“ [1]).

„Одначе всеж показало ся, каже дальше Чаплїцкий [2]), що нї гусаки, нї котячі музики не принесли бажаних наслїдків. Хто був лихим, лишив ся ним на все, а може став ся ще гіршим...

II.

„Між иньшими дурницями, якими рік 1848 був такий богатий, каже в своїх споминах о. А. П. Ш(анковський) [3]), увійшли в моду також так звані „котячі музики“, які робили ся особам, що були нелюбі активній (польській) партії. Робили їх у Віднї, то-ж і Львів не міг лишити ся по заду; робили їх у Львові, то чому-ж би не мали позволити собі того самого инші міста й місточка нашого краю?... З трудом вишукувало ся особи, яким би можна було зробити таку серенаду, поки вкінцї не вдало ся винайти якого „бюрократа“ або „шварцґельбера“, що при чарцї чи картах позволив собі висказати ся з насмішкою про „раду“ [4]) або „ґвардію“, за що конче треба було його покарати „opinią ludu“.

„В містї С.(таниславові), каже дальше згаданий автор-сучасник, знайдено скоро дві особи, достойні такої серенади: циркулярного комісаря — Нїмця [5]), про якого ходила чутка, що брав участь у руху й різнї мазурських хлопів, і начальника тодїшньої камеральної фервальтерії [6]) радника А. Ж.(улавского) — Поляка, що десь там при винї висловив ся не дуже похвально про народову ґвардію. Одному й другому постановлено виправити серенаду, а хоч до таких музикальних продукцій не треба було нїяких проб, то все таки рознесла ся про них вістка по цїлім містї, бо вже від білого ранка роздавано імпровізованим музикантам ріжні інструменти, як пр. свиставки, тарахкала, сопілки, звіночки, бляшанки й ин.

„Коло 7 год. вечером зібрала ся товпа звиш 600 людий коло жидівської синаґоґи й пішла звідти найперш до Нїмця.

---

[1]) Пор. крім того: Stanisław Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (1772—1862). Lwów, 1894. T. II, ст. 257.

[2]) Op. cit. ст. 93.

[3]) А. П. Ш., Воспоминанія изъ недавной бывальщины. — Родимый Листокъ, 1880. (Чернівцї) № 3.

[4]) „рада“ = польська полїтична орґанїзація Rada Narodowa (на провінції Obwodowa).

[5]) Швабе. [6]) нинї фінансової дирекції.

Там виконано перший концерт. Ще нині чую шум в ухах, коли пригадаю собі той писк і вите, яке зробила музикальна товпа. Та мудрий Німець виїхав з дому й навіть не чув зробленої йому овациї. Камениця була отворена на розтвір, а після роздираючого вуха „potpourri“ отворило ся тихенько віконце, й бліда молода женщина — жінка комісаря, родом Полька, сказала гарним польським акцентом: „dziękuję wam rodacy!“ — і більш нічого. Того не сподівали ся музиканти, тому остовпіли на ті слова й поспускавши носи до долу, пішли до другого „шварцґельбера“.

„Та тут — оповідає дальше о. Шанковський — не пішло їм так легко. Радник мешкав в уряді, де були маґазини тютюну, табаки, стемплів і камеральна каса і зажадав на випадок якого нападу на дім війска, що скрило ся то по коритарях, то в подвірю будинку.

„Коли відмявкали першу пєсу серенади і зачали другу, хтось з публики вдарив палицею в заперті двері камениці; двері відтворили ся і вибігли жовніри з наїженими баґнетами, розганяючи зібрану товпу. Більша частина музикальних героїв втікала перед війском; але лишило ся ще декілька смілих студентів, а на їх чолї Гошовский, ученик зі VI ґімн. кляси з величезним барабаном від музики, яким засланяв ся перед напором жовніра. Але коли він не уступив, а навіть став ганьбити війско, жовнір обернув карабін і вдарив кольбою делїкатного шляхоцького панича так в груди, що той упав зараз трупом на землю“.

Зовсім инакше описують згаданий факт польські автори. „Дня 27 цвітня, пише др. К. Осташевский-Бараньский[1]), зібрало ся кільканайцять школярів, ремісничих хлопців, майже самих дїтий, перед помешканнєм від давна вже тут загально зненавидженого камерального радника Жулавского, щоби виправити йому котячу музику; була то забавка, що не мала й не могла мати ніякої політичної цїли, якої врештою ніякий заказ передтим не заборонив. П. Жулавский вистарав ся через циркул віддїл війска, а сховавши його з одної сторони за близьким муром військового шпиталю, а з другої в недалеких валах, вичікував заповідженої музики. Коли тільки вона зачала ся, випало війско зі засідки, окружило гурток тих дітий з трьох сторін, і не візвавши передтим, щоби розійшли ся, стало бити й мордувати. Окружені не могли ратувати ся навіть утечею. Замордували на місці ґімна-

[1]) Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848). Ст. 204—205.

зіяльного ученика Стефана Гошовского. Чули, як він кричав і кликав: „чого від мене хочете, за що мене мордуєте?“ Та жовнїри товкли його дальше кольбами. Зранили смертельно переходячого старця Іполїта Броневского, поранили також кількинайцять осіб обох полів і то вже не перед мешканнєм Жулавського, навіть не в часї біганини по улицях. Били й обдирали по улицях людий, що йшли туди припадком, жінок били кольбами й тягнули за волосє по бруку, зривали з них перстенї, шалї й окраси. А нїхто з офіцерів не гамував тої дичі! Що більше, той сам Жулавский грозив, що на кождий зазив спровадить тисяч гуцулів із камеральних дібр, що віддані під його необмежену власть. Зрештою так вже був зробив у 1845 роцї, коли спровадив до Станїславова на поміч війску 250 узброєних гуцулів з лїсового персоналу[1]).

[1]) Пор. також: I. Starkel, Rok 1848. Lwów, 1899. Ст. 211. Ту саму подію описує в своїх записках Василь Ільницький так: „Банду крикачѣвъ проводивъ ученикъ гимназ. Гошовскій. Тимъ часомъ Жулавскій довѣдавши ся напередъ о тôй предстоящôй єму котячôй музыцѣ, выхлопотавъ собѣ у коменды войскови цѣлый отрядъ жовнярь (кажуть, що була ихъ цѣла компанія), скрывъ ихъ у себе на подвôрю и въ корытари, и дожидавъ способнои хвилѣ. Коли толпа крикунôвъ и другихъ приближила ажъ до самыхъ дверей и взяла кричати, свистати и галасуваты, — наразъ отвирають ся дверѣ вôдъ Жулавского помешканя, и зъ вôттамъ валить ся товпа пяного жовнярства, и нападає кольбами и багнетами на безборонныхъ людей. Декого ранено кольбою, декого штикомъ; кажуть (я сего не бачивъ), що невѣстамъ ковтки обривано, фустки та мантылѣ здирано и т. д. Найбôльше але зôвсѣхъ дôстало ся проводирови Гошовскому; бо ударь сильный кольбою въ груды поваливъ го объ землю; кровъ бухнула єму ротомъ, и въ кôлькохъ хвиляхъ застигъ онъ мертвый на мѣсци. Товпа котячихъ музыкантовъ розбѣгла ся справдѣ заразъ, ражена несподѣванымъ нападомъ пяного жовнярства, але убѣйство Гошовского выкликало въ серцяхъ всѣхъ якій то сумъ, яке то неописано прикре чувство, — котре потôмъ перейшло, именно у польскои народности въ велике обурене и кликанє о пôмсту... Жулавскій вынѣсъ ся зъ Станиславова тои самои днины. (Іван Созанський, З лїтературної спадщини Василя Ільницького. Ст. 18—19. — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. LXVI). Чому жовнїри вийшли в Ільницького пяними, коли про се нїчого не згадують польські автори, годї знати. — Як скоро росли події в фантазії тодїшної польської публики, свідчить лист із Галичини до редактора познанського „Przegląd-у Poznańsk-ого“, де анонїмний автор побіч богатьох иньших неправдивих фактів наводить також й той, що „w Stanisławowie wojsko znienacka podszedłszy, dało ognia(?!) do malców kocią muzykę wyprawiających, i zabito studenta Hoszowskiego (Galicya w roku 1848. (List do Wydawcy ibid. 1848. T. VII, ст. 41). Остерман у своїх записках

Чи справді одначе всї ті тяжкі закиди зроблені жовнїрам польським автором, правдиві? Коли вірити свідкови тих подій, згаданому висше о. А. П. Ш(анковському), — вони значно переборщені, так що викликали навіть зі сторони станїславівської руської молодїжи певного рода протест.

„Після того (зн. розігнання війском демонстрації), каже згаданий свідок у своїх споминах[1]), иньші слухачі й музиканти розбігли ся домів, а забитого студента занесено на його кватиру. На другий день появили ся на площах в нашім городї знов столики — і нуте підписувати нову петицію, а властиво жалобу на „rozbestwione żołdactwo“. А які закиди не робило ся тим бідним жовнїрам!.. Три рани від баґнета дістав невинний мученик-хлопчина!... Вояки кололи на всї боки й били невинні дїточки, по тім кинули ся на жінок, безчестили їх, здирали з пальців перстенї, а з вух виривали навіть з тїлом ковтки!...

„Того для нас Русинів, каже дальше згаданий автор, було вже за багато! Таж ми були всього того свідками, але такого ми не видїли; коли-ж так брехливо писало ся про те, чого ми були очевидцями, то як же-ж могли ми вірити в те, що де инде дїяло ся. Згадана скарга отверезила майже всїх руських студентів і від того часу стали ми сторонити від Поляків. Остання наша участь у польських комісіях були похорони забитого товариша“.

III.

На другий день у пятницю, дн. 28 цвітня 1848 р. появили ся на улицях Станиславова такі оповістки[2]):

„Szczepan Hoszowski, uczeń gimnazyalny Stanisławowski, lat 16 mający, zabity dnia 27-go kwietnia b. r., pogrzebanym będzie dnia 30-go kwietnia r. b. o godzinie 5-tej z południa.

обмежаєть ся тільки невеличкою заміткою в своїй „Хронїцї“: „Die zu jener Zeit beliebt gewordene sogenannte Katzenmusik, kam in Stanislawow blos am 27 April 1848 zur Ausführung. Beehrt wurden mit solcher Kreiskomissär Schwabe, und Kameral-Rath Zuławski. — An lezterem Orte wurden durch bereit gehaltenes Militär, beiläufig 10 Uhr Abends, Musikanten und Zuhöreranhang, hart hergenommen, wobei Stephan Hoszowski und Leben kam. (Хронїка Остермана. Т. I, ст. 402. ркп. бібл. Н. Т. ім. Ш. ч. 19).

[1]) Воспоминанія недавной бывальщины. А. П. Ш. — Родимый Листокъ (Чернівцї). 1880, ч. 3.

[2]) Хронїка Остермана. Т. I, ст. 402 (ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Ш. ч. 19).

Jest to jeszcze jedna niewinna ofiara męczeństwa narodu naszego.

Współrodacy zapraszają na ten obrząd pogrzebowy wszystkich prawych obywateli kraju, proszą oraz o modlitwę za duszę Jego, i by Bóg wyprowadził z obłędu Jego morderców.

W poniedziałek dnia 1-go maja o godzinie 10 tej z rana odprawi się nabożeństwo żałobne za duszę nieboszczyka w kościele parafialnym.

Stanisławów 28-go kwietnia 1848“.

В одній кімнаті, вибитій чорним сукном, зроблено для Гошовского катафальк. Там, виставлений на публичний вид, пролежав він через три дні, — з розкритими грудьми, на яких синїла закипіла кровю його смертельна рана. „Багато людий, пише в своїх записках В. Ільницький[1]), з близька і з далека прибувало сюди, до тїла Гошовского, живлячи у грудях Бог зна' які почування й які замисли; і я бачив се сумне й страшне видовище на свої власні вочи. Потім відправлено сьому мученикови за волю, як говорили Поляки, дуже торжественний похорон, на якім було кільканайцять тисяч людий, що прибули з близших і дальших сторін“.

Похорон Ст. Гошовского описує о. А. П. Шанковський так [2]):

„Був то похорон, який не так скоро прийдеть ся видїти. Здвиг народа в нашім містї був такий великий, що годї було через улицї перепхати ся. З'їхала ся майже вся шляхта нашого й сусїдного округа, а крім того спровадили аґітатори багато селян із сусїдних сіл. Труну несли всї стани — люди всякого віку й пола; несли її дїдичі, селяни, ремісники й жиди в кафтанах; несли гузари, студенти, шляхоцькі й міщанські дївчата, несли її навіть наші руські алюмни в синїх конфедератках пущені в половинї курсів на довший час домів до родичів, щоби там отямили ся й охолонули з польського патріотизму, а які вертали в ту пору назад до Львова“.

Інтересний опис похорону Гошовского поданий у сучасній кореспонденції зі Станиславова до „Rad-и Narodow-oї“[3]):

---

[1]) Ів. Созанський, З лїтературної спадщини Василя Ільницького (Записки Наук. Тов. ім. Ш. Т. LXVI, ст. 19).

[2]) Воспоминанія изъ недавной бывальщины. А. П. Ш. — Родимый Листокъ (Чернівцї). 1880, ч. 3.

[3]) Rada Narodowa. 1848, № 17 (з 11 мая): Z Stanisławowa.

„30 цвітня ховали тут Стефана Гошовского. В його тлінних останках обходили тріюмфально сю символїчну Ідею посвячення — знак тих жертв, що падали й ще мають падати за велику й святу справу народу. Ховали його?... Нї — радше несли його до житя народньої памяти й переказували торжественним обрядом релїґії потомним поколїнням, що жертвенна смерть є ключем до вибавлення людського роду.

„50 дївчат — наче свита сумних ангелів, перемінених на земські постати — повбираних у чорну одїж, з кипарисовими вінками на головах, окружало труну, з якої звисала біла ослона як непорочна будуччина молодця — чиста і вже нетикальна ніяким письмом історії його житя(?). — 5 вінків, ознаки побіди над ворогами народу, лежало на трунї, перед якою йшли дві малі дївчинки, повбиранї в білу одїж, й несли на тацї мученичий вінок — як дві сльози матери, що відводять сина до гробу. — Священники, урядники, війско надавали сьому походови величавий і торжественний вигляд; а народна ґвардія, побравши ся за руки наче кільця непереломного ланцюха, йшла в подиву гіднім порядку. Саму труну ніс народ на переміну: селяни, гузари, студенти, дївчата, ґвардийцї, пани з ріжних станів, львівські академіки, жиди й священники; всї тиснули ся, щоби сього дорогого тягару діткнути ся своїм раменем або долонею, — здавало ся, що цїлий народ складав німу присягу на останках сеї свіжої жертви: для свободи й вітчини посвятити житє так само, як той, якого на очах народу несли в країну памяти. — Труну занесли до костела, а похоронна мова священника потверджувала те, що присутні відчували у своїх грудях, а чого з причини безмірного жалю й смутку не могли назвати. — По закінченню мови й релїґійного обходу тїло мученика винесли перед святиню, де на уставленій трибунї один з молодїжи знов виголошував слова пошани й чести, належні невинній жертві[1]). Звідти цїлий похоронний похід подав ся на цвинтар, де Болоз Антоневич релїґійно-польським духом одушевляв ся в ревній мові над тими дорогами, повними чудес, по яких Провидїннє призначило Польщі дійти побідно до славного воскресїння — над тими крівавими жертвами, без яких нї один поневолений край не піднїс ся до давної слави[2]). По тїй промові говорив Цибульський по україн-

[1]) Ся промова (на підставі рукоп. записки) подана при кінцї статї: Додаток ч. І.

[1]) Див. Додаток ч. ІІ.

ськи[1]). Була се мова особлива своїм родом, проста, але щира, сумна й повна резиґнації — як слізна думка їх народу, яку, здаєть ся, співає само серце й сльози, коли хоче виляти у співі почуте жалісного прощання. — О! таких промовців нам треба нинї богато, які вспіли зрозуміти, що українська неволя покінчила ся вже разом з нашою неволею. Як мало нинї таких товмачів і посередників між українським і польським народом, які потрафили би переконати мужика, що будуча Польща лагодить для нього щирійшу й тріваліїшу свободу, чим та, якою його заманюють союзники темноти й неволї.

„Вкінцї спустили жертвенного героя в могилу, де мав відпочивати може на... віки... До сього вічного спочинку вистелили йому гріб вінками — кидали цвіти — і знов вінки... і знов цвіти, які накрила вкінцї все-мати — матїрня земля.

„Так відбув ся похорон Стефана Гошовского, який, коли зносив ся духом в мрацї майбутньої безсмертности над вдячним йому народом за ту понесену жертву — то вже зложив обжалованнє перед стопами Божества проти своїх убійників-катів; а таке післанництво буде мати більший успіх, чим сї безчисленні посольства до земських престолів, де свободу краю й щастє народу відважуєть ся що-йно на вазї еґоїзму й холодного вирахування".

Такий був похорон Ст. Гошовского.

Та на тім одначе справа не покінчила ся. Її відгомін розійшов ся широко по краю й поза його границями й відбив ся, як ми згадали вже висше, також у Віднї — в канцелярії мінїстра і в парляментї.

IV.

Зараз по похоронї вислали станиславівські Поляки, а властиво станиславівська „Rada Obwodowa" в справі оповідженого випадку спеціяльну депутацію до Відня, аби представила цїлу подію польській делеґації, яка перебувала там з меморіялом ще від дн. 26 марта с. р. і разом з нею постарала ся о покараннє виновників смерти Гошовского.

„Друга знов депутація — пише у своїх споминах член згаданої польської делеґації Ф. Земялковский[2]) — зі Станиславова.

[1]) ibid. ч. III.

[2]) Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Kraków, 1904. T. II, ст. 40.

Досить, що шляхта вдоволена, що має претекст до поїздки. Якийсь студентина, п. Домбровский, що вічно говорить про самопосвяту й побряскує кривою шаблею, якої ніколи вже не зложить, бо його батьки мали право ходити з карабелею — той молодик, кажу, відграє тут ролю станиславівського делеґата. — Чи подуріли! Та-ж то значить блазнити себе в очах світа чи вже не мали вислати кого иншого. Привіз зажаленнє на поступованнє війска при „котячій серенаді“; просьба вистилізована до нас, кінчить ся тим, що нас роблять відвічальними за кожду каплю крови, яка поплине в Галичині. Бігме, то за велика честь, чи ті люди гадають, що ми всемогучі? Коли-б бодай вислали чоловіка, що вміє говорити або писати; одначе ні, пришлють якогось мазґая, який забирає нам тільки час; ми й поміж собою маємо досить мазґаїв. Справді, сама справа тратить на тім, що попирає її блазен. І так станиславівські події, що покривають ганьбою наше війско й кличуть до Бога о пімсту, яку-ж можуть вони викликати симпатію, коли представить їх п. Домбровский. Ми взяли справу на себе, — написали просьбу до Лятура[1]), злучили ті свіжі випадки з подією у Цуцилові й Гостові й цілий той паштет подали Лятурови. — Про сей крок повідомила згадана делеґація станиславівську „Rad-у Obwodow-у“[2]).

Незабаром подаппє польської делеґації було вже полагоджене. Під днем 6 мая нотує Земялковский, що Лятур післав уже до Галичини наказ, щоби військові власти перевели слідство в цуцилівській і станиславівській справі й наказали війску поступати конституційно[3]). — Як довго одначе трівало слідство й який був його результат, на се з браку яких небудь актів до справи Гошовского в архіві міністерства війни у Відні не можна дати зовсім певної відповіди[4]).

---

[1]) Тодїшнїй австрійський міністер війни.

[2]) Pamiętniki Fl. Ziemiałkowskiego, ibid. ст. 136.

[3]) ibid. ст. 137, 174.

[4]) На наші запитання в сїй справі (при посередництві д. М. Тершаківця), Управа Архіву Міністерства війни у Віднї подала таку відповідь:

Tod eines gewißen Hoschowski betreffend.

Über die Angabe, daß ein gewißer Hoschowski bei der polnischen Demonstration (wahrscheinlich in Stanislau) am 27. April 1848 getötet worden sei, finden sich im Kriegsarchiv keine Akten.

Im Verzeichnisse der beim Aufstande in Krakau am 26. April 1848 gefallenen Insurgenten ist derselbe nicht enthalten. Auch findet

Одначе на інтервенції польської делеґації у міністра війни Лятура не покінчило ся. Пять місяців пізнійше, дн. 26 вересня 1848 р. вніс у тій справі посол ґр. Александер Дідушицкий на 46 засїданню австрійського парляменту остру інтерпеляцію, звернену знов до мінїстра Лятура, в якій зажадав між ин. виложення на президіяльний стіл всїх актів з переведеного війскового слїдства. Інтерпеляція ся така:

„Дня 27 цвітня було місто Станиславів ареною грізних війскових ексцесів. Ґімназіяльна молодїж загадала зробити одному з тамошнїх нелюбих урядників котячу музику. Ледви уставили ся перед домом сього урядника й ледви відізвали ся перші тони, коли 3 відділи війска кинуло ся на товпу, — була 8 година вечером, напад був несподїваний, не було нїякого зазиву, щоби опорожнили площу й таким чином підступно вдарили кольбами на малих студентів. 15-лїтній студент, на імя Стефан..., побачивши, що жовнїри загрожують житю одного з його молодших товаришів, заклинав їх, щоби пощадили житє молодого чоловіка й залишили кріваву роботу. Йому й удало ся вратувати житє свойого приятеля, одначе він сам ляг на площі з розторощеним черепом і поколений баґнетами. Наполохана товпа кинула ся втїкати, одначе перешкодив сьому напір жовнїрів. Коло 30 осіб, жінок і дїтий, були поранені й мусїли цїлими тижнями лежати хорі в ліжку. Один факт мушу піднести спеціяльно. За одною молодою дївчиною гнали ся жовнїри. В смертній трівозї стала вона голосно кричати; сей крик почув один 60-лїтній чоловік і поспішив їй на поміч. Він хотїв опамятати жовнїрів, одначе його звалили з ніг і так поранили баґнетами, що він ледви виратував ся від смерти, про-

sich kein Hinweis auf die Interpellation des Grafen Dzieduszycki, oder die Beantwortung derselben durch den Kriegsminister Grafen Latour vor.

Ein nachträglicher Bericht des damaligen Polizeidirektors von Krakau Krobl besagt, daß Hoschowski damals als Schwager Bem's stark verdächtigt wurde, mit demselben im Einverständnisse zu sein; die Nachforschungen haben jedoch keine genügenden Anhaltspunkte ergeben, um eine Untersuchung wider ihm einleiten zu können.

Von den Akten des Kriegsministeriums findet sich nur eine Meldung des k. k. Oberkommandos zu Krakau an das Kriegsministerium.

In dieser am 11. Juni 1849 erstatteten Meldung wird unter Anderem des Hoschowski (Mann der Schwester Bem's) mit dem Beifügen Erwähnung getan, daß sich derselbe noch nicht auffalend verdächtig gemacht hat.

лежавши цілий місяць у ліжку хорим. Війско не тільки мордувало, але також рабувало. Жовнїри волочили жертви по землї, зтягали їм перстенї з пальцїв і відрізували насильно навіть вуха й пальцї (сензація). То самі факти, загально відомі в краю і на вістку про сї злочини підняв ся загальний крик обурення. Жадали справедливости від тодїшнього ґубернатора Галичини ґрафа Стадіона, жадав також я; одначе він був тої думки, що се була полїтична партійна демонстрація демократичних підбурювачів і знайшла ся відвага в публичнім орґанї, у Lemberger Zeitung[1]), ті страшні випадки як звичайне „непорозумінне". Привбіцяли також справедливість, а попереднє мінїстерство прирікло подбати про се. Минуло одначе пять місяцїв, а про вимір справедливости нїчого не чути. Тому гадаю, що мій виступ з інтерпеляцією саме на часї, тим більш, що безкарність сього факту потягла за собою инші й знайшла наслїдувачів. Найлїпший доказ — се одна скарга, яку я дістав на тих днях, де також прийшло до подібної страшної сцени, де навіть проводив офіцер. Додаючи сю скаргу як додаток до моєї інтерпеляції, позволю собі поставити такі питання до пана мінїстра:

1) Який результат видало слїдство в справі тих крівавих подій? 2) Чи мінїстерство годить ся забрати згаданого камерального урядника зі станиславівського округа й успокоїти тим способом звернене проти нього невдоволеннє? 3) Чи мінїстерство годить ся виложити на стіл палати акти слїдства в справі сих крівавих ексцесів цивільних і війскових властий? 4) Чи, коли слїдство ще не покінчило ся, мінїстерство годить ся вести його явно? 5) Тому, що подібні насильства трафляють ся у Галичинї частїйше, взиваю мінїстра війни, щоби виложив на стіл палати всї розпорядки й деннї розкази, які були з нагоди сеї скарги видані від мая до армії у Галичинї[2]).

У відповідь на сю інтерпеляцію зажадав мінїстер війни Лятур її повного тексту, обіцюючи, перевести в сїй справі слїдство і його результат подати до відомости парляменту. Коли-ж ґр. Дідушицкий звернув йому увагу на те, що ще дн. 4 мая внесла в сїй справі меморіял польська делеґація і дн. 5 мая привбіцяло мінїстерство всї акти з переведеного слїдства предложити як найскорше палатї послів, чого до тепер зовсїм не

[1]) Офіціяльний орґан.

[2]) Officielle stenographische Berichte über die Verhandlungen des öster. Reichstages. (Sitz. 46, am 26 September 1848). B. II, ст. 590.

зроблено, мінїстер обіцяв зробити се вже на однім із найблизших засїданнь.

Зробив се на 48 засїданню, дн. 30 вересня. „Я мав честь, сказав він — забравши слово, повідомити високий збір, що на однім із найблизших засїдань предложу акти зі слїдства в справі ріжних ексцесів, які зайшли у Галичинї. Щоби одначе Палату не томити, зложу виїмки з них разом з приналежними додатками на стіл Палати“ (голоси: славно!) [1]).

На тім і покінчила ся голосна справа Ст. Гошовского. Відгомін її подибуємо ще тільки у сучасній вірші-сатирі на Жулавского, який був безпосередною причиною цїлої афери й якого незвісний автор схарактеризував як вовка; вірша починаєть ся словами:

Czy wy znacie wilka tego,
Co zjadł ucznia Hoszowskiego і т. д.

*
* *

З описаною нами траґедією, а властиво з її епільоґом — похоронами, звязаний один факт, що має певне значіннє в історії розвою української національної свідомости у самім Станиславові і в давнім станиславівськім окрузї. Було се заснованнє філїї львівської „Головної Руської Ради“.

„На похорон студента Гошовского — пише Шанковський[2]) — явило ся також наше мійське духовенство й кільканайцять сїльських священників, завізваних своїми коляторами. Дїставши того самого дня досить обємистий пакет з консисторії, мій батько запросив деяких із них по похоронах до себе на чай. Не забуду нїколи того вечера. З поважним виразом витягнув пок. батько згаданий пакет і винявши з нього відозву „Головної Руської Ради“, пороздавав її між гостий, які не могли скрити своєї радости з того, що Русь раз таки заговорила. Дальше описує автор дуже інтересно самий хід нарад, які покінчили ся вибором комісії з 4-ох осіб, а які разом з господарем дому мали занятн ся приготованнем до формального заснования у Станиславові філїї львівської „Головної Руської Ради“.

Незабаром нова філїя зачала свою роботу.

---

[1]) ibid. ст. 646. [2]) А. П. Ш. op. cit. ч. 3.

Промови на похороні Ст. Гошовского.

I.

Mowa Academica Stanisławowskiego.

My jako towarzysze szkolni chcemy słów kilka poświęcić pamięci drogiego nam brata, któremu ku ostatniej posłudze zesliscie się kochani ziomkowie. Sławny zgon Jego jest Wam wszystkiem wiadomy, więc opisaniem nie chcemy zakrwawiać na nowo serc Waszych. Był to młodzian odznaczający się moralnem postępowaniem, jak najlepszem sercem, najgorętszą miłością Ojczyzny, skromny i cichy, jak zwykle prawdziwej zasługi udziałem. Szlachetna ta ofiara znów powiększyła niezliczone zastępy męczeników Ojczyzny naszej, ktorzy krwawym z grzechów ziemskich oczyszczeni chrztem poszli błagać Przedwiecznego o jak najrychlejsze wskrzeszenie Matki Ojczyzny naszej. Szlachetna młodzi, koledzy moji! W tej uroczystej chwili przy zwłokach ukochanego brata naszego wzywam Was, byście nigdy w slady Jego nie przestali, a miłuiąc najgoręciej Ojczyznę naszą, kształcąc się na użytecznych obywateli kraju, godnem zachowaniem się nie tylko ziscili nadzieje życzliwych nam Rodaków, ale i wrogów naszych do poszanowania zmusili.

Dnia 30 Kwietnia 1848. (ркп. у дра Ів. Франка).

II.

Мова кс. Болоза Антоневича.

Idzie godzina, że wszelki, któren was zabija mniemać będzie, że czyni przysługę Bogu, a to wam uczynią; — bo nie znają Ojca, ani mnie. (Ew. św. Jana).

I przyszła ta godzina, i zabili młodzienca, i mniemają, że tym mordem uczynili przysługę Bogu, a oni uczynili przysługę nam; bo nie znają Ojca na niebie, któren miłuje cierpiących za prawdę, bo niewiedzą, że nasze męczeństwo jest drogą do wiary naszéj, że Bóg sprawiedliwy pocieszy na koniec cierpiących, i że im wróci tą drogą mąk cel ich poświęceń na ziemi, a padłe ofiary miłe sobie umieści obok siebie. —

Oto leży przed nami taka ofiara świeża, niewinna! przelano jej krew na dodatek do tylu łez i tyle krwi wytoczonéj z serca narodu naszego; bo może nie dosyć jeszcze tej krwi, może nie dosyć jeszcze tych ofiar, do uzupełnienia męczeństwa naszego, z którego zmartwychwstać ma Matka nasza, Ojczyzna! —

Zamordowany! — i za co? — o, któż z nas tu nie zna tej błahej, téj że tak rzekę dziecinnéj przyczyny skonu, tego tak zacnego, tak pełnego nadziei, młodzienca? — Padł, bezbronny przez ślepe złości ludzkiéj narzędzie, którém samolubna i namiętna kierowała ręka! — Padł bez wawrzynów, które go może czekały na polu chwały za swobody i wolność braci, tam za słupami granicznémi rozdartego kraju naszego, tam za Ludzkością dotąd jeszcze w ciężkiéj jęczących niewoli. Lecz nie smućmy się skonem Jego! stanął on w téj chwili przed obliczem Boga wielkiego, Boga sprawiedliwego, któren przebłagany na koniec męczeństwem naszém, ulitował się nad biédną naszą krainą i zsyłając nam swobody, może téj jeszcze ostatnéj potrzebował ofiary, by je na całą naszą rosprzestrzenił ojczyznę! Stanął on przed Niem i przyspiesza może niewinnem skonem swoim tę wielką chwilę oswobodzenia całego naszego narodu! — Duch jego powionie po całéj z więzów oswobodzonéj Europie i przetworzy w wolnych narodach tak silnie dla nas rozbudzone współczucie w czyn, w działalność. Wszakżeż ta niewinna śmierć tego zacnego młodzieńca stanie i przed tronem césarza i króla naszego konstytucyjnego Ferdinanda, jako świadek krwawy prześladowań tyluletnich, ponoszonych przez nas; stanie jako krwawy dowód terazniejszego położenia naszego, w którém postawieni jesteśmy przez szkodliwych nam samolubów. Ten świadek i dowód krwawy przyspieszy oswobodzenie zupełne nasze od ludzi złych, nam i Jemu nieprzyjaźnych. — Nieprzyjaźnych mówię! bo tylko miłość króla do narodu, a narodu do krola jest tym węzłem, tą spójnią, tém mocném ogniwem, co łączy królów z narodami co w przyjaźném porozumieniu i obopólnym zaufaniu stawia rządy z rzędzonemi, bo taka tylko miłość obopólna jest podstawą praw, swobód i porządku społecznego; — a któż jeżeli nie oni, ci królowi i nam nieprzyjaźni ludzie targali, ba, co mówię! niedopuszczali nawet zawiązku téj siły moralnéj, tych węzłów obopólnéj miłości — ale postawiwszy siebie między króla i naród zaporą, przez którą głos do tronu przebić się nie mógł, karmili obie strony fałszem, i wlewali w społeczeństwo jad stronnictwa, którego okropne skutki przysiąkły ziemię naszą, krwią bratnią w roku 1846. Pomimo tego, nie mogą nam zarzucić ci ludzie, żeśmy z najszlachetniejszą cierpliwością nie znosili ten krzyż męczeństwa, żeśmy się powodowali zemstą lub dzis mściwe mamy zamiary, bo gdy ofiara za ofiarą pada, oni, ci ludzie źli, co te ofiary wywołują, śmiało i bezkarnie chodzą po między nami; bo my wierzymy w Boga i sprawiedliwość Jego, któren rzekł: mnie zostawcie karę, mnie zemsta przynależy!

Patrząc na zwłoki tego zacnego młodzieńca pomimo że nam niewinny skon jego tyle stawia korzyści, nie możemy pożegnać się z nim

bez łzy braterskiéj; ta mu przynależy! wszakże sama ciśnie się z wezbranego żalem serca w oczy nasze. Oddajmy Mu tę łzę, ale zmyjmy nią oraz, tu na mogile, wszelkie uczucie i chęć zemsty za skon jego, bo ci co go zamordowali niewiedzieli co czynią. Nareszcie czyż się nie przyczynili tym czynem mimowolnie do prędszego zbawienia naszego? Wszakże każda kropla krwi naszéj, jestto o jeden śmiertelny grot więcéj w sercę naszych ciemięzców! Krew ta przelana zacnego tego młodzieńca jest tym grotem, tą kroplą nasienną, dodaną do strumieni krwi przelanéj przez lat tyle, i widziemy teraz teraz jasno jakie z tego nasienia dla nas dzis wyrastać poczęły już plony; — czyż nie rozświeciła już czerwoną łunę po całéj Europie, w któréj jasności odbiły się jak piekielne cienia chytrość, oszczerstwo, złość i ohydne samolubstwo ciężące aż do tychczas jak potępienie na narodach. Runęli juz niektórzy, co nas rozdwajali w téj spójni miłości społecznéj, dziś już wszyscy jesteśmy równi jak przed Bogiem tak i przed prawem, niemaż różnicy stanów; pan, wieśniak, rzemieśnik, wojskowy, urzędnik, jakiego bądź wyznania, wszystko to spływa w jeden naród, wszyscy jesteśmy braćmi, którzy silnym spółecznym węzłem złączeni każdem mamy swój zawód, swą dążność, a tém jest dobro Ogółu. Nikt z nas niema sprawy wyłącznéj, bo sprawa nasza jest sprawą Ludu, a dążności nasze powinny zmierzać do wybawienia wspólnéj Ojczyzny. Dziś, kiedy cała Europa chce podać nam dłoń bratnią ku Jéj wybawieniu, wymaga ona od nas wytrwałości i cierpliwości. Uzbrójmy się w tą cierpliwość i wytrwałość, i niedajmy się wrogom naszym uwieść przez drażnienie nas do niepokojów, bo ich celem jest zaburzyć nas, by pokazać światu, żeśmy jeszcze do wolności niedojrzeli. Spokój i porządek niech będzie naszém hasłem, a na nich niech wszyskie ciężą grzechy.

Żegnamy Cię Bracie nasz, jakeśmy żegnali męczennika naszego Teofila Wiszniowskiego, którego ostatniem słowem było: „niech żyje Polska"; i który przez krzyż męczeński wskazał nam drogę do wiary; w téj wierze składamy Cię w grób ten, bo wiémy, że przez grób droga zmartwychwstania.

III.

Мова Й. К. Цибульського[1]).

Bratia!

I otwerłasia nasza światаja zemla, żeby pryjmyła nezabawki w swij ustysk nowoho wandriwnyka, i pered naszymy oczyma na zawsihda ho skryła.

---

[1]) Сучасний друк п. з. Hołos na pochoroni zamordowanoho detiati dnia 27. bereznia Stefana Hoszowskoho uczennyka Stanisławowskoho Gimnazium dnia 30. bereznia 1848 hoda. Ст. 4 нен, 8⁰.

I chtož win je toj podorožnyj, Bratia moi?! kotoroho tutki, tak mnohymy a rewnymy slozamy, pry rostaniu z Wamy na wiki skraplejete. —

Wydżu tut z hromadżenych wyznawciw wsich wir — wsich staniw; wydżu tut tych, kotori werh uriedu w kraju derżat, i tych kotorii orudiom władiat, — je tut i Selane — i zdala prybuły Zemlane i miszczane, — tut słowom je taka mnohost' myru, jakby żaden Syn Witczyzny Naszoi, w doma ne łyszywsia. —

I chtož win, Bratia moi, toj podorožnyj, dla kotoroho tilko myru zijszłosia, aby ho pochoronyty?! Może Pan wełyki? — może wełyki uriednyk, abo wijskowyj? Ni Bratia. — Je win serota. Bez bat'ka, bez matery — Detyna. Ne umer win w doma swei ridni, złożenyj chorobiją. Pau win łysze powałenyj na bruku — na czużyni. Brat ni sestra oka mu nezlipyły; — ani ho ksiądz światym Sakramentom w ostatniu wyprawyw dorohu.

Pau zamordowanyj z ruki bratnoj prowadżenoj obłudom — złosteju — i pidłotoju toho, kotoryj znaty nechtiw szczo brat, a z rozumity neumiw szczo Witczyzna! —

Stało sia! — Dobry Cisar i korol nasz konstytucyjny Ferdynand I. neznaje za tote szczo sie u nas dije serce joho Bat'kiwskie boliłoby na tote duże i bolity bude. — I dla toho tut na mohyli, tej newinnoj ofiry hde wsi stany i wyznania na nowo bratni podały sobi dołoni, a żałom serdecznym i slozamy rewnymy tote pobratenye uświatyły; tut woskryknim hromko, żeby aż ciłyj świt tote wzdwyżenye uczuw, że to je ostatnia ofira jaku hospod' Boh w hrichach naszych dla spasenya naszeho, czerez ruki neprawosty worohiw naszych zażadaw. —

Wy zaś Bratia selane! kotorii z krasnych nyw naszych ćwitamy wesny prybułyśty, koby ich na mohyli brata naszoho zamordowanoho zaszczepyty; koły wernete do waszych neńki wże swobidnych zahorod, — rozkażit waszym i naszym bratiam szczośte buły na pochoroni seroty. Detiati — zabytoj newynne zatote szczo chotiło w zabawci z pustoty pośmijatysia z nepriatela waszoho, szczośte na hrobi światoho newynnoho muczennyka w slozach waszych sojedynenyje bratnoje drużby i myłosty Chrestiańskoj spoiły. —

Nayże od nyni na hruzach Hałycza, na połonynach Malawy, nad berehamy Bystryci i w dołynach Dnistru; zahremyt widhołos żałoby pomeże wamy, — że jak za waszu wilnist' Wiszniewski wi Lwowi powiszenyj i światym ho jako muczennyka w sprawi waszi uznałyśte, — tak i imia Hoszowskoho naj od tut wid was czczenym i w piśniach waszych na zawsihda wspomynane bude.

A teper woźmit totei zemli kotoroju tak lubyte jak jei lubyw brat wasz Hoszowskij, woźmit totu własť Rusyna i Polaka w sopruzi, i sypte jeju na joho mohyłu wona mu tiażyty nebude; bo jei ruka bratnaja, ruka Polakiw i Rusyniw, w bratnim sojedynenyj usypała.

Stanisławiw, 30. bereznia 1848.

J. Korol Cybulskyj.

Трудно би счислити всї ті промови, каже в своїх споминах Шанковський, які виголошувано в часї похоронів у костелї майже на кождім десятім кроцї на вулицї, а вкінцї й на цвинтарі — і диво! всї вони кінчили ся промовою, виголошеною по українськи, промовою, яку ми перший раз у житю чули в тій мові. А говорив нею не Українецъ, а Поляк, амнестований вязень Шпільберґа товариш Ценїлевича, Попеля й инших, що зложили в вязницї багато руських крайно-революцїйних віршів, з яких деякі, нпр. „Ой роле моя!“, або „Далї братя в руки коси!“ ширили ся якийсь час навіть в кружках інтелїґенції. Ся промова, виголошена до сїльського народу досить плавною мовою, була віддана з таким житєм і так вимірена до чутя, що деякі польські жінки дістали спазмів і треба було виносити їх з цвинтару непритомних і заводячих страшними голосами[1]).

[1]) Пор. Родимый Листокъ, Чернівцї 1880, № 2: А. П. Ш., Воспоминанія изъ недавной бывальщины.

Miscellanea.

Кілька документів до історії 1848—1849 рр.

Історичний матеріял до пізнаня національно-культурного й соціяльно-політичного житя галицьких Українців у названих у горі роках далеко ще неповний. Публікацій документів, що дотикають сеї теми, довго іще не буде можна вважати вповні вичерпаними. З причини недостачі більшого числа записок, мемуарів, кореспонденцій і т. д., які полишили-б нам люди, що були заанґажовані активно в тодішнім українськім руху в Галичині, кожда публікація мати-ме свою вагу, бо з відірваних фактів зложить ся колись повна історія сього часу та сеї части українського народа, якій доля судила бути під управою Австрії.

І поміщені низше документи докинуть дещо нового до знаних вісток. Мало звісна прим. історія одної із найцікавійших пробяв нашого політичного житя в 1848 р., засноване т. зв. громадських, деканальних та окружних рад, що повставали з ініціятиви центральної „Головної Руської Ради“ у Львові та вважали ся її філіями. Таку деканальну раду засновано між ин. також у Бродах. Про час заснованя та людий, що займали ся орґанізацією Брідщини поданий нами документ нічого не згадує. Одно тільки певне, що в пол. місяця листопада 1848 р. згадана деканальна рада продовжала свої наради. Підписаний на брулїоні протоколу (він переховуєть ся у декан. брідськім архіві) о. Іжак, парох в Бродах, а потім митр. канонїк і цензор українських книжок у рр. 1852—57, був здаєть ся підоймою національного культурного руху серед доокоиїшної людности.

Коли прочитати сей протокол, то зараз пізнати цілу фізіономію тодішньої галицько-української інтеліґенції з її наївністю у розуміню історичних подій 1848 р., відрухів політичного житя сього часу, її жах перед сміливійшим вчинком, той надмірний льоялїзм до австрійських властий, яким націхована уся наша тодішня робота. Ся деканальна рада заманїфестувала себе на зверх між ин. сим, що вислала на руки ґубернатора Галичини ґр. Стадіона меморіял, у якому висловила домаганя руського народа. Подібно, як се робили й инші ради, висунула вона в своїм меморіялї на перше місце поділ Галичини на дві самостійні провінції, східньо-українську та західньо-польську, справу, що стала дуже актуальною вже на провеснї нашого культурного житя. Бо з сим постулятом виступила галицько-українська делеґація на славянськім конґресї в Празї 1848 р., де ся справа, діставши на засїданю т. зв. галицько-української секції більшість голосів, викликала явне неґодованє, погрози смерти, клеймо національної зради на адресу предсідателя згаданої секції кн. Сапіги, який під напором польських делеґатів виміг від українських представників, що вони згодили ся, аби сей ухвалений постулят полагоджено остаточно в краєвім соймі чи то державній радї.[1]) Вправдї сього першого й найважнїйшого домаганя галицьких Українців до нинї не зреалїзовано; за те постуляти другорядні, про які згадує меморіял брідської ради, принаймнї в части, або на недовгий час переведено в діло за поміч, яку галицькі Українцї подали австрійському урядови.

На такій власне помочи українського народа в Галичинї оперли ся державні чинники особливо в часї мадярської революції. На цілім галицько-угорськім пограничу, в округах коломийськім, станїславівськім, стрийськім та самбірськім переведено оборонну орґанїзацію, бо заходила небезпека, що Мадяри впадуть до Галичини.[2]) Подане нами розпорядженє самбірського окружного старости позваляє нам пізнати теоретичні вказівки, яких мали тримати ся підчинені орґани у зорґанїзованю оборони у згаданім окрузї.

Мадярської революції дотикає своїм змістом також останній документ — офіціяльне повідомленє нашого духовенства про

[1]) Пор. Ф. И. С.(вистун). Прикарпатская Русь... Ч. I, ст. 282—3.

[2]) Пор. Ів. Кревецький, Оборонна орґанїзація руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848—1849 рр. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. LXIII—LXIV і окремо).

перехід російських помічних військ через Галичину й вказівки, як воно має в тім випадку поступати.[1])

1.

Протокол засіданя брідської деканальної „Руської Ради“ в дн. 15. XI, 1848 р.

Дня 15 Ноємврія 1848 дальшеи тягъ ради руской деканальнои.

А. Предсѣдателъ премови же мало бути забурене въ цѣломъ краѣ; але Богъ насъ оборонилъ отъ тыхъ вороговъ, только вѣденъ много забуреніє притерпѣлъ — але тіи ворохобники повтѣкали — а міщане послали депутаціи и просили, абы былъ спокой, же ся на ласку цесарску здаютъ — але повторне учули вороги же Угри идутъ на помыщъ, знову повстали неспокій робити — але Богъ милосердніи не допустилъ. То само зе Лвовомъ ся стало — много нещастія наробыли — отожъ подякуймо Богу, же оны ніцъ намъ не зробили.

Мовятъ злѣи люди же мы васъ бунтуємъ: чежъ то правда? Отожъ потреба намъ написати и о нашу кревду опѣмнемо ся — бо ми завше хощемъ жити спокойни — и вѣрни ми хощемъ нашому Найяснійшуму кисару, отожъ подамо на пѣсьмѣ, же ми не бунтуємъ; али спокои утримуємъ. Найяснійшеи Монарха всіо дотримає, що тилько добро народу вимагати будетъ. Отожъ Сеімъ до Кремсу перенесенній тамъ далѣ радити будетъ надъ добромъ краю, отожъ не даймо ся намовити од злыхъ людей, тримайте тимы маніфестами, которими Цѣсаръ намъ забезпечаєтъ, же ся самъ о нашу долю старає.

Б. до школи посилайте, бо єстъ позволено по школахъ нормалнихъ и наказано, бы по руску учили.

Подати хочимо до ґуберніи — на тоє ся всѣ згодили рускіи люди — а) о подѣлъ Галиціи на двѣ провінціи, б) о завиденіє нашого языка рускаго по урядахъ и школахъ, в) о ґвардію руску по мѣстахъ и по селяхъ, бо єно тимъ способомъ може бути спокои.

Споминали также о Зорѣ абысьмо принумерували, але потреба пренумерату послати. Число 25 читали честній господенъ Ніколай Іжакъ теологъ нашъ.

Закончена рада руска деканална дня 15 Ноємврія 1848, зѣйдемо ся дня 29 Ноємврія 1848 то єстъ въ середу.

Іжакъ.

---

[1]) Пор. Dr. B. Łoziński, Agenor hr. Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1845—1859). Ст. 69—71.

2.

Меморіял брідських Українців до Ґуб. Стадіона з дн. 19. XI, 1848 р.

Euere Exzellenz!

Schon seit mehreren Malen haben wir sowohl unserem allergnädigsten Monarchen als auch dem h. Reichstage unsere gerechtesten Bitten vorgelegt, die aber bis nun zu erfolglos sind. Tiefer Schmerz ergreift daher das Herz eines jeden Ruthenen, der in seinem Busen die feste Uiberzeugung hegt, dass das ruthenische Volk in Galizien stets die klarsten Beweise der Treue und Anhänglichkeit zum allerhöchsten Monarchen an den Tag legte und zu jeder Zeit Gut und Blut für das Wohl des allerhöchsten Monarchen und der Gesammtmonarchie aufzuopfern bereit ist. Jedoch die Hoffnung nicht aufgebend und auf Euere Exzellenz Güte vertrauend wagen wir im Namen der Brodyer ruth. Decanalversammlung Ihnen folgende Bitten zu unterbreiten:

1. dass Galizien in 2 Provinzen, eine ruthenische und eine polnische getheilt werde, denn die traurigsten Erfahrungen beweisen hinlänglich, dass die polnische Fraction zum Ziele hat sich von dem Scepter unseres allergnädigsten Monarchen sich loszureissen und das ganze Land in den unseligsten Zustand zu verwandeln. Allem dem kann nur durch die Theilung Galiziens ein Damm gelegt werde und nur dann kann den Wühlereien der Polen in unserem Lande ein Ende gesetzt werden. Ferner wird auch hindurch die von S. Majestät uns versprochene Entwickelung unserer Nationalität zugesichert, deren wir uns durch die Treue und Anhänglichkeit zu unserem gütigsten Monarchen würdig gemacht haben.

2) Die Ruthenen bemerken, dass von Seite der Polen sowohl in Aemtern als auch in niederen und höheren Schulen die polnische Sprache eingeführt wird und dadurch von Seite der Polen die Vernichtung unserer Nationalität beabsichtiget wird, dieses schmerzt uns ungemein, da dadurch die konstitutionellen Rechte der Nationalität des seinem Monarchen treuen ruthenischen Volkes gänzlich beeinträchtigt und der ungerechten Forderungen der polnischen Fraction hintangesetzt, werden, die hier in unserem Lande sich unfähig gemacht hat und wie wohl bei weitem geringer in der Bevölkerung und durch die Einführung der polnischen Sprache in Aemtern und Schulen polonisiren will. Wir bitten daher Euere Excellenz unsere inbrünstige Bitte in Betreff der Einführung der ruthenischen Sprache in Aemtern wie auch in niederen und höheren Schulen gnädigst erhören und bei S.

Majestät wegen Erhörung unserer gerechten Bitten Einsprache thun zu wollen. Damit die im Lande besonders in den jetzigen Zeiten so sehr erwünschte Ruhe erhalten werde, ist die Einführung der Nationalgarde nothwendig, deren heiligster Zweck Schutz des konstitutionellen Monarchen, Schirm der Verfassung und der Gesetze und Erhaltung der Ruhe und Ordnung wäre. Dass aber die polnische Nationalgarde diesen Zweck nicht von Augen hat, ist uns aus ihrer Benehmen in der neusten Zeit ersichtlich, die im Gegentheil nur die Ruin unseres Landes beabsichtigt durch ihre anarchistischen Tendenzen. Allein statutenmässig kann nur in jenen Orten die Nationalgarde organisirt werden, wo über 1000 Seelen erwohnte sind. Auf die Art könnte die ruthenische Nationalgarde nur in Städten und einigen meisten Dörfern existiren, da in Galizien selten ein Dorf über 1000 Einwohner zählt. Daher bitten wir Euere Exzellenz in Betreff der Einführung der Ruthenischen Nationalgarde eine gnädige Verfügung, dass sowohl in Städten als auch in allen Dörfern die ruthenische Nationalgarde organisirt werden könnte. Brody am 19 9ber 1848.

3.

Зазив „Гол. Руської Ради“ до брідської филії, аби вибрала одного світського члена до депутації, що мала привитати в імени Українців нового цїсаря 12. XII, 1848.

Ч. 662.

Всечестній Господине!

Свѣдомо Вамъ, яко по доброволномъ уступленію попереднѣйшаго милостиваго Монарха нашего Фердинанда засѣвъ на пристолѣ царскôмъ Монархіи Австрійскои наслѣдникъ Єго подѣй Цѣсаръ Францѣшокъ Іосифъ. Измѣна дуже великои важности на пришлôсть нашу, яко и всѣхъ людей тои державы.

Въ такôмъ переконаню и почуваюшися до повинности поспѣшаютъ всѣ племена того великаго Царства сложити у пристолѣ Єго Величества черезъ посланниковъ своихъ должное почтеніе. И мы Русини Галицкіи не хотѣли би и не повиннисмо зъ унищеніемъ тоей должности приостати ся. Подобаетъ щоби депутація наша складала ся отъ честнѣйшихъ численнихъ Русиновъ всякаго стану, которая очевѣсти отси зъ мѣстця висланна бути мае. Для того не можемъ препоручати того депутованимъ на Сеймѣ уставодателнôмъ, тіибо яко заступники также въ справѣ всѣхъ жителей округа, въ которомъ вибранни, не могутъ въ заходящимъ разѣ складне и належите заступити сами цѣлій народъ рускій и только до депутаціи прелучити ся. Вирозумѣете сами, якъ много намъ нинѣ на тимъ залежитъ, аби тои способности Єго Величеству не

ино священники и селани, але и отъ инныхъ такожде становъ правіи и просвѣщеніи Русини представили ся. Тими то такъ важними поводами склоненна рада головна узнала за рѣчъ порадну и лного потребну, аби окромъ депутатовъ ради головнои кажда рада окружна вибрала одного, честнáго, праваго и просвѣщеннаго Русина мѣрского яко депутованого въ предложенномъ намѣренію. Протое взиваемъ умилно Честность Вашу, щобисти рѣчъ тую якъ наискорше на собранію ради окружнои подъ розвагу взяли и такого человѣка обибрали, которій скоро зможе, схоче запевни той трудъ и накладъ на дорогу для святои общои справи рускои понести, а якъ въ станѣ не буде ѣхати власнимъ коштомъ, приложитъ всякои старанности, щоби по потребними на дорогу грошми заопатрити, а въ разѣ якбисти тамъ жаднаго такого человѣка усмотрити не могли, ми его ту пошукаемъ, скоро потребніи на дорогу гроши принаимніи 150 рин. среб. прислати изволите.

Що будь въ тои мѣрѣ на собранію установитъ ся, даите намъ о томъ знати наидаліи до 10 сѣчня 1849 а сли виберете депутованого, треба аби 19 сѣчня прибилъ сюда, бо 20 маютъ всѣ въ далшу дорогу отси виѣздити.

Отъ ради головнои рускои. Львовъ дни 12 Студня 1848.

Куземскіи. Леонтовичъ.

Відозва писана на 2 стор. 4° у мойому посїданю.

Адреса: До Честнои рускои Рады Бродзкои zu Handen S. Hochwürden des Herrn Iżak in Brody.

4.

Циркуляр самбірського старости в справі оборонної орґанізації на галицько-угорськім погранича. 19. III, 1849.

Nr. 520. Dem H. C. Kuraten in Kupnowice.

Die in dem benachbarten Königreiche Ungarn ausgebrochene Rebellion führte die Nothwendigkeit herbey die Treulosen mit der Gewalt der Waffen zur Pflicht gegen ihren angestammten Landesfürsten zurückzuführen. Uiberall werden die Rebellen von unserer tapferen Armee geschlagen und vertrieben. Es steht zu besorgen, dass die Insurgenten in der Verzweiflung einen feindlichen Einfall in Galizien wagen, und solchen mit Mord, Brand und Plünderung bezeichnen werden. Zum unmittelbaren Schutze der Kreisgränze gegen Ungarn wurde in dem Gränzbezirk eine entsprechende Abtheilung des k. k. Militärs und der k. k. Finanzwache abgesendet und zu deren Unterstützung die Mitwirkunk der waffenfähiden Männer jeder Gemeinde in Anspruch genommen.

Mit h. Landespräs. Erlasse von 7-ten März 1849, Z. 2728 wurde angeordnet dieses Aufgeboth der Gemeinden als eine vorbedeutende Sicherheitsmassregel auch in den übrigen Theilen des Kreises zu organisiren. Zu diesem Behufe hat man den ganzen Kreis in Hauptgeboths Bezirke, und jeden solchen Bezirk in mehrere Districkte jede Gemeinde gehört, wie viel jede Gemeinde ungefähr an wehrfähigen Männer im Falle eines Aufbruches zu versammeln haben werden. Dem Dominio wurde aufgetragen in jeder unterstehender Gemeinde Zehendmänner zu wählen, jeder Zehendmann 9 wehrfähige Gemeindeglieder zu zuweisen und solche zu belehren, worin ihre Obliegenheiten bestehen werden. Die von Ihnen pastorirte Gemeinde gehört zu dem Districkt Mistkowice des Aufgebothbezirkes Sambor, dessen erwähnter Districktsort auch der Sammelplatz seyn wird. Tritt der Fall ein, dass die konsignirten Gemeindeglieder wirklich aufgebothen werden müssen, so werden in die Aufgebothsbezirke und Districkte zur Leitung und Führung des Aufgeboths politische Komissäre abgesendet werden, deren Anordnungen, sowie den Aufforderungen der ihnen beygegebenen Organe sich die Gemeinde unbendingt zu fügen haben wird.

Der Zweck dieser Massregel ist der Schutz des Lebens und Eigenthums aller Kreisinsassen ohne Unterschied des Standes, wenn eine Gefahr droht — von jeder feindlichen Antastung. Die Gemeinde wird hierauf besonders aufmerksam gemacht und bey sonstiger strengen Verantwortung des Gemeindvorstandes und bey Strafe des Schuldigen gewarnt, sich jedes Uibergriffs gegen friedliche ruhige Landesbewohner zu erhalten und zur Aufrechthaltung der öffentlichen Sicherheit bloss in der Art treu und unverdrossen mitzuwirken, wie es von den abgesendeten politischen Komissären oder deren Organen befohlen werden wird. Hievon werden Sie in Gemässheit des bezogenen hohen Landes Präs. mit der Aufforderung verständigt, das Landvolk über den Zweck des organisirten Aufgeboths in der angedeuteten Art zu belehren und selbst durch Aufklärung von Missverständnissen und Abmahnung vor Uibergriffen jeder Art zu dessen vollkommener Erreichung mitzuwirken. Sambor am 19-ten März 1849. Hintzgern.

(Сей документ винятий з архіву комарнянського деканату).

5.

Офіціяльне повідомлене нашого духовенства про перехід росийських помічних війск через Галичину і вказівки в тій справі. 8. V, 1849.

Nr. 993/48. Dem Komarner g. k. Dekanate in Kupnowice.

Durch die unewartete Wendung der Ereignisse in dem benach-

barten Königreiche Ungarn fand sich unsere Regierung bewogen zur schnelleren Unterdrückung und der sich dort verbreitenden Auflösung aller gesellschaftlichen Ordnung die bewaffnete Hilfe S-er Majestaet des Kaisers von Russland in Anspruch zu nehmen. Die angesuchte Hilfeleistung wurde auch sofort mit der edelsten Bereitwilligkeit zugesichert und eben so rasch als ergiebig ins Werk gesetz. Auf den Ruf ihres hochherzigen Gebiethers hat eine zahlreiche Abtheilung der sieggewohnten russischen Heere bereits das kaiserliche Gebieth betretten, noch stärkere Truppenmassen sind im Anzuge, um vereint mit unseren heldenmüthigen Kriegern für die Integrität der Monarchie und die Aufrechthaltung der gesellschaftlichen Ordnung zu kämpfen. Der Erfolg kann nicht zweifelhaft sein.

Das hohe Landes Praesidium trieft alle Anstallten, welche nothwendig sind, um den anrückenden Hilfstruppen eine möglichts gute Unterbringung und Verpflegung zu sichern und giebt sich zugleich der Hoffnung hin, dass den kaiserlich russischen Truppen auch Seitens der Landesinsassen jene gastiche und freundliche Aufnahme zu Theil werden wird, wie sie der treuestbewährten Landesgenossen unseres Kaisers und Herrn, wie sie Kriegern gebührt, die für unser Wohl ihr Blut auf den Schlachtfeldern zu verspritzen, den Staat von dem Gräuele der Anarchie, unser Land vor Brand und Verwüstung zu schirmen, daher eilen. Hievon wird das Dekanat in Gemässheit des hohen Landes Präsidium Dekrets vom 7 May l. J. Z. 5840 mit der Aufforderung in die Kenntnis gesetzt, die unterstehende Geistlichkeit hiernach zu verständigen und anzuweisen, falls sie bei dem Landvolke irrige Ansichten über den Zweck und Bestimmung der kais. russischen Hilfeleistung wahrnehmen sollte, so gleich berichtigend und belehrend anzuschreiten, die Verbreiter beunruhigenden Gerichte aber sogleich zur Kenntniss des Gefortigten zu bringen.

Sambor am 8ten May 1849. Hintzgern.

Пис. на 2 стор. аркуш. Адреса: Vom Samborer k. k. Kreishauptmann Nr. 993/48. Dem Komarner g. k. Dekanate in Kupnowice. Оригінал у комарнянськім деканальнім архіві.

Подав *Іван Созанський.*

Матеріяли до біоґрафії Е. П. Гребінки.

В альбомі відомого российського письменника Н. Гербеля (переданім недавно до Публичної Бібліотеки у Петербурзі) є чимало віршів, листів, оповідань, малюнків видатних

російських та українських письменників (усе автографи, вписані авторами або-ж наліплені на сторінках альбому). Серед тих матеріялів є між иншим і два листи, що мають вагу для біографії Е. П. Гребінки. Один лист з 11 цьвітня 1848, самого Гребінки до якогось ґенерала Михайла Васильевича (найпевнїйше — до начальника тої школи, де Гребінка в останні роки житя свого служив); з листу сього знати правдиву, щиру вдачу Гребінки.

Другий лист ранїйший, 5 марця 1837, з Тобольська від Єршова, автора відомої казки российською мовою „Конек-Горбунокъ“ (вийшов року 1906 в українському перекладі О. Коваленка в Київі). З листа сього знати, що Гребінка в той час жив у Петербурзї кольонією ще з трьома иншими лїтератами (один з них Е. Гудима, якому в р. 1840 Гребінка присвятив вірш „Е. В. Гудимѣ“, і в однім місцї в тім вірші згадує про спільне житє:

„Давно ли мы на Острову[1])
Съ тобой такъ скромно жили вмѣстѣ?)

і був хорий. Єршов з Гребінкою був в дуже приятельських відносинах.

Милостивый Государь
Михаилъ Васильевичъ!

Я будучи больнымъ не могъ лично засвидѣтельствовать Вамъ мое почтеніе и по принятому обычаю отправилъ къ Вамъ мою визитную карточку, но не могу понять почему Вы её не приняли. Я со всѣми стараюсь вести себя прямо и открыто, тѣмъ болѣе съ Вами, цѣня высоко Васъ, и въ душѣ не виноватъ передъ Вами ни словомъ ни дѣломъ. Чѣмъ же объяснить Вашъ поступокъ? Я, Ваше Превосходительство, не мальчикъ и мнѣ тяжело сносить подобныя оскорбленія отъ чьей бы ни было прихоти. Я, какъ благородный человѣкъ, прошу у Васъ, какъ у благороднаго человѣка объясненія.

Имѣю честь быть съ истиннымъ почтеніемъ
Вашого Превосходительства покорный слуга
Е. Гребенка.

11 Апрѣля 1848...

---

[1]) Василївський Острів в Петербурзї, по той бік Неви. *В. Д.*

Лист Єршова до Гребінки.

5 марта 1837. Тобольскъ.

Уфъ! сейчасъ только кончилъ два письма къ Треборну и Пожарскому, весь смыслъ свой поклалъ туда, и потому не прогнѣвайся, если станешь читать безсмыслицу. Начну по пунктамъ.

1. Болѣзнь твоя, мой милый Евгеній, во все ни къ селу, ни къ городу. И вздумалось же слечь, когда нужно писать. О, это вѣрно все наговоръ Гудимы (которому я кланяюсь). Дѣло вѣдь шло къ масляницѣ, а ты знаешь, что блинъ есть вещь недѣлимая, по крайней мѣрѣ судя логически...

2. Радуюсь, что четверица наша живетъ здорово. Только собранія ваши для меня не выгодны. Вы себѣ остритесь на чемъ свѣтъ стоитъ, а я долженъ только смотрѣть на васъ. Къ слову, я думаю, что Гришка не упускаетъ случая щелкать меня по носу. Сердце мое мнѣ это сказываетъ. Охъ, бѣдная харя моя! А все этотъ окаянний Мокрицкій! вѣдь надоумилъ же его Господь найти время для рисованія.

3. Это будетъ статья нарочитой важности. Дѣло идетъ о такомъ человѣкѣ, который проглотилъ всю Монгольщину, и объ умѣ своемъ чертъ знаетъ какого мнѣнія. Пишешь ты, что этотъ язычникъ вздумалъ издать свою (тфу!) Исторію въ 10 томахъ съ комментаріями. Мысль чудесная, сказать нечего. Она могла родиться только въ такой же головѣ, которая устояла противъ всего напора Вандальскаго. Вотъ подумаешь, мѣдь-голова! хоть сейчасъ за деньги показывай. А что ты думаешь! Собрать всѣ нераспроданные экземпляры, и тѣ, которые онъ навязывалъ на шею всякому встрѣчному и поперечному, спорудить изъ нихъ родъ налоя, и поставить туда Отрепьева, а самому, вымазавшись, какъ требуетъ приличіе, кричать во все горло: не хотите ли, господа честные, видѣть чудо чудное, диво дивное! оно не привезено изъ чужой земли, а свое доморощенное, ну и прочее, что Савка лучше меня знаетъ. А Отрепьеву для большаго эффекта кланяться на всѣ сторона и говорить: се азъ и дѣти мои! Вѣдь картина хоть куда.

Мои занятія идутъ по прежнему, кромѣ того, что я пустился теперь писать для театра, который смастерили ученики здѣшней гимназіи. Вслѣдствіе сего я написалъ Сельскій праздникъ, чертъ знаетъ что такое въ двухъ частяхъ, говоря по романтически; теперь пишу комическую оперу: Якутка въ трехъ актахъ, въ которой хочу пародировать всѣ оперы, начиная съ Matrimonio segretto до знаменитаго Роберта Дьявола. Къ этому присоединяется желаніе надорвать у всѣхъ животы, и потому можешь заключить, что дѣло идетъ тутъ не на шутку. Да сверхъ того, вспоминая Лунныхъ жителей мы съ Чижовымъ стряпаемъ водевиль: Черепословъ, въ которомъ Гаძь получитъ

шишку 'пречудесную. Куплетцы — заядѣнье! Вотъ ужо пришлю ихъ къ тебѣ послѣ перваго представленія. Со второй недѣли поста начнутся малеванье декорацій, спѣвы хоровъ, репетиціи актеровъ, однимъ словомъ — всѣ театральныя хлопоты. И чертъ меня возьми, если театръ будетъ не на славу. Вотъ хоть сами посмотрите. Что вамъ театръ? такъ... плевое дѣло!... исторія Монголовъ!... присказки Гребенки!... А нашъ театръ — настоящій Конекъ Горбунокъ! Теперь къ дѣлу. Извѣщаете вы о смерти Пушкина, о чемъ мы здѣсь и по газетамъ знаемъ, а не пишете, отчего и какъ и когда и гдѣ и при какой помощи. Пожарскій же Васъ умнѣе. Онъ разсказалъ всю подноготную, да только, прахъ его возьми, прибавилъ къ концу, что это можетъ и не такъ. Напиши же, моя гребеночка, все что знаешь. А кстати, спасибо тебѣ за привѣтъ твой въ Пчелкѣ. Это, нечего сказать, по пріятельски. Я и самъ за это отслужу тебѣ. Только выйдутъ твои стихотворенія, такъ тотчасъ же прочту ихъ моимъ ученикамъ, людямъ вѣло талантливымъ, которые знаютъ почти всего Бенедиктова, и собираются во время Великаго поста изучать нѣкоторыя Исторіи. — Кланяйся Калашникову и скажи ему, что Петръ Андреевичъ Словцовъ здоровъ, что занимается приведеніемъ къ концу Сибирской Исторіи (охъ! ужъ съ этими исторіями наживешь исторію), и что онъ писалъ къ нему 19 Декабря 1839 года.

Ну, теперь поклонъ всѣмъ нашимъ и вашимъ. Да скажи имъ, начиная съ себя, лѣнтяи-де вы первостатейные! пишите къ Єршову письма, а онъ-де отвѣтами своими васъ до животовъ порадуетъ.

Вотъ и все. 1 ex W.

Подав *В. Доманицький.*

До історії українського театру в Галичині.

(*Лист С. Паливоди-Карпенка до Юліяна Лаврівського з дня 3 мая 1865 р.*)

Українська сцена в Галичині грішила все вводженнєм у репертуар таких штук, які инші щасливійші від нас народи давно повикидали зі своїх репертуарів. Зразу по заснованню театру у Львові 1864 р. таке поступованнє навіть не було дивне. В Галичині не бачимо до 1864 р. жадного письменника, крім Рудольфа Моха, що брав би ся за писаннє оригінальних драматичних штук в українській мові. Серіозний репертуар драматичних штук із закордонної України був невеликий; тому не

дивно, що на новозаснованій сцені найшли захист усякі „Адами й Еви“, „Покійники Опанаси“, „Дочки полку“ і т. д. Разом із чужими штуками такого крою здобули собі місце в театральнім репертуарі і „замѣчательныя по отсутствію какого либо дарованія, сочиненія братьевъ Карпенковъ, между которыми трудно рѣшить, кто кого превосходитъ бездарностью и какимъ-то цинизмомъ пошлости“.[1])

Брати Карпенко Григорій і Степан Даниловичі писали в кінці 50-их і з початком 60-их років. 1860 р. вийшли „Сочиненія Г. и С. Карпенко“ в 4 томах у Петербурзі. В драматичному відділі надруковано сім пєс: 1. Судъ и росправа пана Тысяцкого, комедія въ 2 д. съ пѣснями и танцами. 2. Сватання, оперета въ 1 д. 3. Катерина Шевченкова, оперета въ 3 д. (переробка з поеми Шевченка: Катерина). 4. Тетяна Переяславка, оперета въ 1 д. 5. Кіевскій сватъ по прызвищу Хватъ, комедія въ 2 д. съ эпилогомъ. 6. Ныкодымъ Тымохвіевичъ Сосюрченко, старосвитськый панъ Конотопського повиту Черниговськои губерніи, комедія въ 3 д. 7. Жидовская мудрость, цыганская хитрость и хохлацкая простота, комедія въ 2 д.[2]) Автобіоґрафічні звістки находять ся у брошурі, виданій у Переяславі 1886 р.: Карпенко С. Слово про мою щыросердечнисть.[3])

Карпенкові штуки дістали ся на галицько-українську сцену 1865 р., коли зачав уже віяти північний дух і заповідав ся сезон „Обманів очей“, „Голодних і влюблених“. Від таких штук не ріжнять ся своїм змістом і драми С. Карпенка. Стояли вище від них тільно музикою і співами в народнім українськім дусї. С. Карпенко як член російських драматичних труп писав свої штуки тоді, коли майже по цілій Росії виставляли ся з успіхом українські оперети Котляревського. Здаеть ся навіть, що Васильківський співак, як називав себе С. Карпенко, й понаписував свої штуки тому, щоби разом із жінкою і дочкою, які також були в тім часї членами театральної трупи в Мінську, відзначити ся своїм співацьким талантом, яким уже здавна придбали собі славу в російських трупах, передовсім у Новгороді.

Оперетка „Тетяна Переяславка“, яку відограв галицько-український театр 4 мая у Львові, належить до наслїдовань

[1]) Н. И. Петровъ, Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія. Кіевъ, 1884, ст. 7.

[2]) М. Комаров, Українська драматургія, Одесса, 1906, ст. 10.

[3]) ibidem, ст. 187.

„Наталки Полтавки“, від яких аж роїть ся українська лубочна драматична література 19 в. Та в дечім і ріжнить ся „Тетяна“ від „Наталки“. Акція обмежена ту на кілька сцен. Любовник Тетяни молодець Іван Манжара дістає руку своєї нареченої без ніяких перепон, без боротьби з суперниками: зарозумілим столярчиком із Київа, міщухом Закалуйкою і дурноватим обманцем писарем Задерином. Як без замотанности й рухів в акції стає молода пара під вінець без заходу, без надуми та проволоки, так і не дуже напружав ся автор в змальованню дієвих осіб. Тож особи залюблених Переяславян, родичів Тетяни, та ще двох міщан цілком буденні і безцвітні, а тілько дві карикатурні особи: київського міщуха й Задерина випали ліпше. Вистава штуки на львівській сцені випала, здаєть ся, недобре, коли кореспондент „Слова“ каже оцінювати Карпенкові штуки з лекшої точки погляду, себто співної части.[1])

Ще слабше випала вистава другої штуки Карпенка, двоактової комедії зі співами й танцями, яку грали в неділю 28 мая. Се була „Жидівська мудрість, циганська хитрість і козацька простота“. Сюжет до неї взятий з народніх казок і приказок. У жидівській коршмі зявляєть ся козак Хома, що ніби найденим скарбом, брилою золота завбільшки кобилячої голови, обманює прехитро ніби мудрого Жида Берка та його такуж мудру жінку Хайку, на рахунок того скарбу пе їх найліпші наливки, заїдає найсмачнійші колачі і ще в додатку забавляєть ся їх жидівським танцем, до якого рішаєть ся приступити грошелюбна жидівська пара задля золотого скарбу Хоми. Се зміст першої дії. В другій дії являєть ся на суд перед гумористичними фіґурами, змальованими по гумору українського народу, паном Тисяцьким і його писарем, Циган, за ним Берко та Хайка з Хомою. Жиди жалують ся на Хому, що обманув їх своєю простотою, бо не віддав їм приобіцяного золота в кобилячу голову. По презабавнім виложенню претенсій жида та ще забавнійшій репліці Хоми кінчить ся суд вироком пана Тисяцького, щоби й обвинителї й обжалувані, Берко, Хайка, Хома, до того ще циган, утяли в судовій салї веселого тропака з фіґурами та присюдами. Таким танцем і кінчить ся ся комедія. Хоч „дѣло се Карпенка пôдъ взглядомъ искуства на самой низшой стоитъ степени, каже рецензент „Слова“, мае оно яко шутка въ народнôмъ слозѣ, для репертуара нашого неоспоримую цѣнность.

[1]) Слово, 1865, ч. 32.

Комедія сія представлена — если-бъ то днесь уже возможно было — передъ публикою селянъ простолюдинôвъ нашихъ, мала-бъ ту саме блистательне поведеніе: ситуаціи, списаны въ ней изъ живого гумору руско-народного яко и типы, начертанныи всѣ на-вскрôзь по фантазіи зъ-пôдъ сельскои стрѣхи, дѣйствовали-бъ ту съ огромнымъ успѣхомъ и производили бы ефектъ, якого вже годѣ ожидати въ публицѣ образованной, собирающойся на салѣ Дома Народного у Львовѣ. Тутъ бо въ Львôвскомъ театрѣ нашомъ успѣхъ зъ представленья комедіи Карпенка былъ досыть мѣрный, до чого причинялась несомнѣнно и та околичнôсть, же саля была пуста, ледви в 5-части зрителями занята".[1]) Навіть ґалерія була порожна, тому й вистава покінчила ся дефіцитом.

Вже зі змісту повищих двох штук Карпенка видно, що він належить до письменників школи Котляревського, які підхопили неґативний бік гумористично-сатиричного напряму „Енеїди" й перемінили свою безідейну сатиру в глумленне над простонародніми українськими звичаями й обичаями. В парі з таким глузованнем ідуть і грубоваті й вульґарні слова й звороти, якими нанизані прим. твори Карпенка. Коли-ж Петрів зачислює братів Карпенків „къ числу ближайшихъ послѣдователей Квитки, но съ примѣсью другихъ литературныхъ элементовъ"[2]), се умотивоване о стільки, о скільки Квітка в своїй творчости навязував до напряму, приготованого в нашім письменстві в 18 віці, а заманїфестованого „Енеїдою" Котляревського з одного боку, а о скільки брали брати Карпенки теми до своїх писань з творів Квітки з другого. Як мало оригінальними були писання братів Карпенків, доказує ще одна їх штука, яку представляла українська сцена в Галичинї 1889 р., а саме „Насамперед скінчались, а потім повінчались".[3]) Ся комедія була звісна в 18 в. на славянськім ґрунтї дуже скоро, вийшла друком по польськи п. з. „Umarł i ożenił się" й увійшла потім в збірне виданне „Teatr polski" з 1794 р.[4])

Лист Карпенка-Паливоди до Юліяна Лаврівського, який отсе друкую, писаний з нагоди рецензії „Слова" на Карпенкову

[1]) Слово, 1865, ч. 39. [2]) Петровъ, op. cit., ст. 108.
[3]) Зоря, 1889, ст. 154.
[4]) Пор. мою статю „Українські драматичні вистави в Галичинї в 1-шій пол. XIX ст." (Відбитка з „Записок Наук. тов. ім. Шевченка" т. LXXXVII), стор. 31.

штуку „Жидівська мудрість“. Находить ся він в архіві бібліотеки товариства „Просвіти“ у Львові і не безінтересний й для самого С. Карпенка й для історії нашої сцени. Ось його текст, повний граматичних похибок:

Г. Минскъ. 1865-го года Мая 3-го дня. Россія.
Ваше Высокородіе!
Милостивѣйшій Государь!

За особенное счастіе, честь имѣю, благодарить Особу Вашу за то участіе, какое Вы соблаговолили принять въ постановкѣ моихъ піэсъ на сцену Львовскаго Народнаго театра, находящагося подъ непосредственнымъ вѣденіемъ Вашимъ, какъ Предсѣдателя Литературнаго Русскаго Комитета, которому Народный Львовскій театръ обязанъ своимъ возрожденіемъ и существованіемъ, ибо Вы первый подали мысль и осуществили её своимъ патреотическимъ стараніемъ и неусыпнымъ ходатайствомъ, иначебы Русскому театру во Львовѣ не существовать. Имя Лавровскаго останется незабвеннымъ на страницахъ Исторіи Австрійскихъ Славянъ.

Читалъ я и рецензіи о моихъ піэсахъ въ Львовскомъ „Слово“ въ особенности число 39 среда 19 (31) Мая 1865. О „Жидôвская мудрость, Циганская хитрôсть и Ковацкая простота“ неизвѣстно еще, что скажутъ о моемъ Малороссійскомъ попурри. Въ отношеніи же того, что пишетъ о моихъ піэсахъ Г-нъ Львовскій рецензентъ какъ бы упрекая меня за изображеніе типа изъ быта простолидиновъ, то на это ему не мѣшало бы знать, что авторъ долженъ быть выше своего предмета, а рецензентъ тѣмъ болѣе и во 2-хъ).

Не всімъ же буть Соловъя́ми,
Тре́ба буть комусь чижо́мъ,
Не роди́ться всімъ пана́ми,
Буть кому́сь и мужико́мъ.

Біда́ та й го́ді намъ, просто́му лю́ду, зъ отіми пана́ми, абы́ мы въ ко́рчму, то́ и воны́ за на́ми, а не почасту́й же па дурны́цю, якъ привы́кшихъ пы́ти чужу́ крывави́цю, то за́разъ и нісъ копы́лять до гори задира́ючи, ба́чте, ось мы то кислы́ці, зъ насъ то й квасъ, не ру́шъ зъ ны́ми говори́ты, хоть го́лі та въ підвязкахъ. Ну отъ и піды́жъ ты зъ ны́ми, якъ нібі мужи́къ уже й не чоловікъ, на сце́ні театру наро́дного, ёму́ не мо́жна показа́ты свій бытъ и по́бытъ. — Гей — га́й! пожа́лься насъ Боже съ такими рецензентами.

Извѣстнымъ мнѣ стало также, что съ участіемъ Львовскаго Литературнаго комитета, сірічъ выдѣла, во Львовѣ строятся двѣ новыя Русскія Церкви и азъ есьмъ сынъ ея; а такъ, какъ я не множко пѣ-

вецъ, не множко писатель, не множко артистъ драматическій и вмѣстѣ съ тѣмъ, по милости Божіей, такъ себѣ, не то, чтобы уже первостатейный великій живописецъ, но тоже не абы якый маляръ иконописный, то желалъ бы пожертвовать моими трудами для храма Господняго, на память о себѣ, если дозволите и если можно, потому что опасаюсь за Австрійское Правительство, которымъ меня напугалъ Г-нъ номинальный Директоръ Львовскаго народнаго театра Емиліянъ Васильевичъ Бачинскій, а данныя къ тому на лицо слѣдующія: Прислалъ онъ мнѣ довольно щекотливое и злостное письмо съ приложеніемъ трехъ афишъ, въ коихъ означены мои двѣ піэсы и велике попурри, я (?) между прочимъ пишетъ вотъ что:

— „Двѣ изъ Вашихъ піэсъ уже на нашій сценѣ грани а 3-тя „Київський Сватъ" тутешня Цензура и полиція за для многихъ публичну естетику, ображающихъ словъ, запретила". —

Во первыхъ, ужъ если Цензура Ль(во)вская одобрила „Жидовскую мудрость" и не нашла въ ней, какъ выражается Г. Бачинскій: многихъ публичну эстетику ображающихъ словъ, то послѣ этого уже какъ бы черезчуръ слишкомъ нибилъ дѣвственно щекотливъ, вкусъ и взглядъ того, Г-на Цензора, которому поручена была пьеса „Київскій Сватъ" на разсмотреніе, не могъ, безъ особыхъ на то побочныхъ причинъ, нарушающихъ узаконеніе Цензурнаго устава, воспретить къ представленію. Конечно это вопіющая, быть можетъ, и неумышленная несправедливость, требующая сильнаго и энергическаго протеста. Конечно, людямъ свойственно ошибаться, и ошибка въ фальшъ неставится; Цензоръ тоже человѣкъ, слѣдовательно могъ, въ свою очередь, ошибочный имѣть взглядъ, а поставить съ противуположной точки зрѣнія всякое дѣло легко, если не вмѣшается правосильнаго.

Вовторихъ, предположимъ, что Цензура и запретила мою піэсу, да къ чемуже тутъ Г-нъ Бачинскій вмѣшалъ, въ это дѣло, еще и Полицію? Вѣдь она власть исполнительная, а не судебная?

Въ третихъ, всѣ тѣ четыре піэсы мои, высланные мною Бачинскому изъ С. Петербурга прошлаго 1864-го года въ Августѣ мѣсяцѣ, одобрены къ напечатанію С. Петербургскимъ Цензурнымъ Комитетомъ и напечатаны въ Императорской Академіи наукъ въ 1860-мъ Году. Потомъ всѣ тѣ 4-ре піэсы одобрены къ представленію на театрахъ III-мъ Отдѣленіемъ Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи въ 1862-мъ Году; то слѣдовательно неужелибъ же такая піэса какъ „Кіевскій Сватъ"(,) еслибъ она была „ображающая публичну эстетику"(,) могла быть одобрена къ напечатанію и представленію въ Россіи? Нѣтъ, одно изъ другаго неслѣдуетъ, тутъ что-то не совсѣмъ чисто со

стороны, питающаго ко мнѣ непріязнь, Г-на Бачинскаго. Невѣрю, онъ постыдно клевещетъ, на свое Австрійское Правительство. Не спорю, еслибы піэса имѣла какое либо политическое значеніе или хотя намѣкъ такого свойства, который былъ несходенъ съ видами и цѣлью Австрійскаго Правительства, тогда конечно Цензоръ могъ и недозволить и запретить, невыпуская піэсы изъ Цензуры; но къ чему же здѣсь еще и Полиція. Нѣтъ, законъ не имѣетъ обратнаго дѣйствія, а потому всѣ шансы протеста на моей сторонѣ. Піэса „Кіевскій Сватъ" есть ничто иное, какъ драматы́чна вы́грашка театра́льна, въ коей съ комической стороны выставленъ бытъ Кіевскихъ и Васильковскихъ простолюдиновъ съ ихъ взглядомъ на жизнь, а вмѣстѣ съ одной стороны окритикованое простосердечное легковѣріе, а съ другой хитрость и уловки, не совсѣмъ чистаго свойства, Кіевлянина противъ честнаго вдовца Васильковца имѣющаго единственную дочь. — Суть піэсы такая: въ Малороссіи иносказа́тельно говорится въ простомъ народѣ, если кто прилично одѣвается и зажиточенъ, то говорятъ: „одёжина на нёму лю́дцька и копі́йка въ кишенї (карманѣ) ведетця". — Это же самое выраженіе можетъ означать и то, что у этого человíка вся одёжа позы́чена у людéй и вона́ не ëгó, а лю́дцька и при томъ нѣтъ больше денегъ, какъ одна только копѣйка (крейцаръ) въ карманѣ. И опять въ піэсѣ упоминается о двухъ лавкахъ, но лавки разумѣется бываютъ ка́менныя (мурованныя) торговыя, гдѣ складываются товары и лавки въ хатѣ деревянныя, дубовыя или сосновыя. И Сватъ кіевскій, сватая дочь у Васильковскаго жителя, за своего племянника, рекомендуетъ, что на нёмъ одёжина лю́дцька и копíйка въ карма́нѣ ѣсьть (sic) и свій домъ въ Кіевѣ и дві лавки, а когда у него спрашиваетъ какія каменныя или деревянныя, то Сватъ отвѣчаетъ, что бреха́ть нехочетъ(,) обѣ лавки деревянныя дубовыя, но послѣ свадьбы оказывается дѣло въ обратномъ смыслѣ и потомъ оканчивается примиреніемъ. Такъ что же въ этомъ Г-нъ Цензоръ могъ найти обража́ющаго публичну эстетику?... Непонимаю. — Нѣтъ здѣсь кроется умыселъ Бачинскаго.

Это предположеніе основываю на слѣдующемъ:

Извѣстно ли Особѣ Вашей 1-е) Я писалъ ему, что даже я съ моей женою и дочерью, всѣ трое можемъ прибыть во Львовъ съ артистическою цѣлью и привести съ собою довольное количество піэсъ Малороссійскихъ и показалъ ли онъ высылаемые мною афиши?

2) Назадъ тому болѣе $3^1/_2$ мѣсяцевъ, писалъ къ Бачинскому Актеръ Минскаго театра, очень хорошо знающій Малороссійскій языкъ, человѣкъ молодой со способностями и недурёнъ собою, при письмѣ свою фотографическую ка́рточку приложилъ. Это Г-нъ Бернардъ. Украи-

нецъ (Слободзинскій) и еще рекомендовалъ, ему какъ я такъ и Бернардъ, другаго молодаго человѣка, на роли любовника Г-на Дашкевича, актёра опытнаго. Но онъ такъ, т. е. Бачинскій былъ невѣжливъ, что даже не отвѣчалъ ни мнѣ ни Г-ну Бернарду, который очень хорошо знаетъ Бачинскихъ съ Кіева.

И чтоже. Вотъ только теперь въ своемъ письмѣ пишетъ, чтобы я сообщилъ Бернарду и Дашкевичъ о томъ, чтобы они писали къ нему Бачинскому и изложили свои условія. Но начать съ того, что послѣ гласныхъ и печатныхъ отзывовъ въ журналахъ и газетахъ о нёмъ, всякій почтётъ за стыдъ имѣть какое либо сношеніе относительно театра. Тѣмъ болѣе, что Бачинскіе въ Россіи были незамѣтные и... А также 3) сообщилъ ли Особѣ Вашей Бачинскій, еще и о рекомѐндуемомъ мною и Бернардомъ хорошемъ Малороссійскомъ артистѣ въ Житомірѣ Г-нѣ Срочйнскомъ?... А кромѣ этихъ лицъ еще могу Вамъ рекомендовать хорошую Драматическую Актрису, артистку вполнѣ. — Но только рѣшительно, никто съ Бачинскимъ непожелаетъ имѣть дѣла. — Если съ Особою Вашею, это инаго роду дѣло. Сообщите мнѣ условіе, а я имъ и всѣ они будутъ писать Особѣ Вашей.

А такъ, какъ я прочиталъ въ „Слово" Г-на Дѣдицкаго, что во Львовѣ имѣютъ желаніе выписать изъ Россіи артистовъ, знающихъ Малороссійскій языкъ изъ Украйны и Малороссіи, то предлагаю Вамъ писать по этому предмету.

Въ Кіевъ. Его Благородію Петру Викетьевичу Рекановскому, Извѣстному Г-ну бывшему содержателю театра Кіевскаго.

На Новомъ строеніи Либедской части, въ собственномъ домѣ. —

Это мастйстый старецъ, урожѐнецъ Галиціи, артистъ и учитель Драматическаго Искуства, у него жена и дочь актрисы, знающіе Малороссійскій языкъ. — Гардеробъ театральный, всѣхъ вѣковъ, великолѣпный, музыка и библіотека богатые. Онъ можетъ сформировать и привезти съ собою полную Малороссійскую труппу, ему всѣ артисты извѣстны и всѣ его уважаютъ и любятъ, ему отъ всѣхъ другаго имени нѣтъ, какъ только „тáтко". Человѣкъ на весьма хорошемъ счету у Правительства, доказательствомъ чему служитъ то, что онъ уже лѣтъ 10-ть оставилъ быть Антрепренёромъ, а ему однажды и навсегда отъ Начальства положено, по смерть его давать одинъ бенефисъ въ годъ. — Онъ хотѣлъ привести Малороссійскую труппу въ С. Петербургѣ и писалъ мнѣ объ этомъ въ С. Петербургѣ возлагая и расчитывая болѣе на меня и семейство мое, по разстроенному своему здоровью, собирался выѣзжать изъ Столицы и потому дѣло это не моглó осуществится. — Если

будете къ нему писать, то упомяните, не можетъ ли онъ пригласить съ собою Г-на Багилу съ его дочерью, которая окончила курсъ Кіевской жéнской Гимназіи и словомъ кого онъ желаетъ и знаетъ, тогда при настоящемъ составѣ Вашей Львовской труппы теперешней, можетъ быть полный составъ превосходной, знаменитой труппы, которую можно будетъ раздѣлить на двѣ половины, одна будетъ разъѣзжать по Галиціи, а другая постоянно быть во Львовѣ. — Ужъ какъ нибудь походайствуете у Правительства въ Вѣнѣ и у Намѣстника края Баумгартена, относительно театра Скарбка. — Это монополія, которая еще 8-мъ лѣтъ должна, какъ извѣстно, тяготить Русскую народность въ Галиціи, но можна и раньше положить конецъ, если на то будетъ милость Его Величества Императора Австрійскаго.

У Рекановскаго татка и я началъ мое драматическое поприще и по его наукѣ, слава Богу, сталъ извѣстнымъ артистомъ. — Но окончa это, обращаюсь къ моему дѣлу, ибо это дѣло, задѣло честь не только мою, ну и Высшаго Русскаго Правительства, за живóе задѣло, а потому протестъ поставленый на такую пóчву непримѣнно долженъ восторжествовать надъ несправедливостью, или ошибочнымъ мнѣніемъ того Г-на Львовскаго Цензора, который запретúлъ піэсу „Кіевскій Сватъ по прозванью Хватъ".

Завръваю же продѣлки Г-на Бачинскаго, противъ этой піэсы потому, что óная лучшая піэса изъ тѣхъ трехъ малороссійскихъ(,) какія я ему выслалъ, какъ по содержанію, такъ и по музыкѣ, а ему этого нехотѣлось, онъ старается всѣми силами вредить мнѣ, съ тою цѣлью, чтобы я неприѣхалъ въ Галицію, въ особенности онъ испугался за жену свою вразсужденіи конкуренціи ея съ моею дочерью. — Но дочь моя уже навсегда сошла со сцены. Именно 3-го февраля сего 1865-го Гóда, вышла замужъ за Члена, отъ Министерства Финансовъ, Рѣчицкой Повѣрочной Комисіи, Барона Егора Карловича Арнольдъ, человѣка достойнаго и образованнаго, у котораго очень много блестящаго въ будущемъ и въ настоящемъ. Но и дочь моя была достойна своего счастія.

Взаключеніе осмѣливаюсь Особу Вашу, какъ Председателя Литературнаго Львовскаго Комитета, всепокорнѣйше просить вслѣдующемъ: нѣтъ ли возможности, вліяніемъ Вашимъ, походайствовать о снятіи запрещенія съ моей піэсы, посредствомъ разсмотренія оной вновъ Совѣтомъ Львовскаго Цензурнаго комитета. Это невоспрещается узаконеніемъ Цензурнаго Комитета, что мнѣ очень хорошо и фундаментально извѣстно, а тогда „Кіевскій Сватъ" можетъ быть съ успѣхомъ поставлена (sic) на сцену, даже не смотря на неблаговидные прóиски самого рижесёра Г-на Бачинскаго. Онъ можетъ и сказить

піэсу, вымарками лучшихъ мѣстъ и не по характеру раздачею, между артистами ролей, что доказывается уже и тѣмъ, что онъ съ женою своею не занялъ ни одной роли въ сыгранныхъ уже двухъ моихъ, піэсахъ. — Я утруждаю Васъ потому, что не піэса мнѣ дорога́(,) но честь дорога́ какъ моя частная, такъ еще болѣе всеобщая честь Русскаго Правительства.

Я бы, отъ души́ желалъ того, чтобы это дѣло обошлось и прошло́ благополучно безъ гла́сности и шуму, послѣдствіе отъ которыхъ убѣждёнъ покажется щекотливымъ тому Г-ну Цензору, который хотябы и ошибочно, но всёже вопреки́ уставу Цензурному не одобрилъ уже одобрённое, да еще съ такою возмути́тельно неблаговидною аттестаціею. — Причемъ покорнѣйше прошу обратить особое вниманіе на то именно(,) въ какомъ ви́дѣ Г-нъ Бачинскій доставилъ мою піэсу „Кіевскій Сватъ" печатною или рукопи́сною? Я прислалъ ему печатные всѣ 4-ре и въ одномъ эксемплярѣ, пореплетёнными. — Какъ мнѣ не прискорбно, но долженъ сознаться, что мое сомнѣніе противъ Бачинскаго не безъ основанія и еслибы я не успѣлъ на́писать Особѣ Вашéй, то и остальные двѣ пьесы подверглись бы тойже участи, какую понёсъ „Кіевскій Сватъ"; ибо съ какою цѣлью онъ, съ Августа мѣсяца и по настоящее время, держалъ ихъ у себя подъ спудомъ?... Дѣло ясно.

Давно уже я держалъ кисти въ рукахъ, болѣе 7-ми лѣтъ и вотъ теперь у насъ въ Минскѣ, начиная съ 1-го Юня и по 15-го Августа театральныи вакаціи и я съ женою 7-го Юня уѣзжаю къ зятю и дочери въ гости на всё это время, гдѣ на свободѣ живя на фольваркѣ, близь города Рѣчицы надъ живопи́снымъ и преслову́тымъ Днѣпромъ потружусь и надѣюсь успѣть написать на холстѣ (полотнѣ) Святыя изображенія для вновъ отстраивающихся во Львовѣ Русскихъ Церквей, при Божей помощи и постараюсь выслать моё пожертвованіе на имя Ваше.

Еще же для театра пришлю пять Малороссійскихъ піэсъ игривыхъ съ музыкою какъ моею, такъ и лучшихъ нашихъ композиторовъ въ С. Петербургскихъ и Московскихъ Императорскихъ театровъ.(!) — И кромѣ того обѣщанный мой музыкальный и Литературный презентъ на доходъ Литературныхъ цѣлей во Львовѣ. — Если удостоите благосклонно принять.

Съ надеждою на благосклонное вниманіе и снисхожденіе за счастіе имѣю быть всепокорнѣйшимъ къ услугамъ Особы Вашего Высокородія.

Рижесёръ и Артистъ Дирекціи Русскаго Минскаго Городскаго театра. Степанъ Даниловъ сынъ

Пали́вода-Карпе́нко.

P. S. Слѣдующія пьесы мои, и брата моего, не изъ бытá простолюдиновъ, но изъ средняго класса и привелигирóваннаго, одна изъ нихъ подъ заглавіемъ „Натáлочка Швáчка зъ Львова въ Россíйскій Столи́ці Санктпетербурсі". Съ колосальными же піэсами моими, нужно еще пообождать покá сформируется у Васъ вполнѣ труппа, а есть у меня довольно и переводныхъ съ Испанскаго, Англійскаго и Великороссійскаго, а равно и оригинáльныхъ. Начинаю съ: А — а окóнчу Ѳ-той. — Это мой девизъ. —

Были и у насъ въ Минскѣ три пожара 9, 23, 24 мая — но причины пожаровъ еще неразслѣдованы. — Коломыя и Тарнополь...! Коломы́я колибель моего дѣда, отца матери моей. Жительство имѣю съ 15-го Юня и по 15-го Августа въ Г. Рѣчицѣ Минской Губерніи.

— Адресъ. —

Его Высокородію Барону Егору Карловичу Арнольдъ Г-ну Члену, отъ Министерства Финансовъ, Рѣчицкой Повѣрочной Комисіи съ передачею Артисту Минскаго театра С. Д. Паливода-Карпенко.

Лист писаний на 11 сторонах folio.

М. Возняк.

Наукова хроніка.

Праці археольоґічних зїздів у Харкові й Катеринославі.

Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ 1902 г., подъ редакціей графини Уваровой, т. I—III, 1905 (T. I, ст. IV + 751 + 1 мапа + 25 таблиць. Москва, 1905. T. II, ст. 590+22. M. 1905. T. III, ст. V+425+49. M. 1905).

Труды тринадцатаго археологическаго съѣзда въ Екатеринославѣ 1905 г., т. I—II, 1908, (T. I, ст. 434+14 таблиць. Москва, 1907. T. II, ст. VIII+533+173+14 таблиць, M, 1908).

Недавно вийшов останній том публікацій катеринославського археольоґічного зїзду, і можна тепер оцінити наукові результати сих двох зїздів — харківського і катеринославського. Про харківський зїзд в нашій часописи була уміщена статя О. Маркевича („XII археольоґічний зїзд у Харкові“,[1]) де подано враження зі зїзду й вичислено найголовнійші читані на ньому реферати. Маючи тепер друковані „Труды“ зїзду, ми розглянемо їх докладнійше.

Та перше ніж приступити до огляду самих праць, скажемо кілька слів про попередні археольоґічні зїзди, про те, що вони зробили для української науки й як до неї ставили ся.

Російські археольоґічні зїзди повстали з ініціятиви відомого російського археольоґа ґр. А. С. Уварова й орґанізували ся Московським археольоґічним товариством. Перший зїзд був скликаний в Москві з 16 по 28 марта 1869 р. і перед його закритєм ухвалено постанову подбати

[1]) „Записки“, р. 1903, кн. III, т. LIII,

перед урядом про дозвіл зробити археольоґічні зїзди періодичними і скликати їх що три роки. Другий зїзд відбув ся під час святкування Російським археольоґічним товариством першого 25-літя свого істнування в Петербурзї в груднн 1871 р. Третїй зїзд був у Київі в 1874 р.; четвертий в Казани в 1877 р.; пятий в Тифлїсї в 1881 р.; шестий в Одесї в 1884 р.; семий в Ярославлї в 1887 р.; восьмий знову в Москві в 1890 р., де під той час святкувало свій 25-літнїй ювилей московське Археольоґічне Товариство; девятий у Вильнї в 1893 р.; десятий в Ризї в 1896 р.; одинадцятий знову в Київі в 1899 р.; дванадцятий в Харкові в 1902 р.; тринадцятий в Катеринославі в 1905 р. й нарештї чотирнадцятий в Чернигові в роцї 1908. Таким чином з чотирнадцяти відбутих зїздів шість скликано в містах, що стоять на теріторії української землї.

Заслуги сих зїздів для наукового дослїдження ріжних частин Росії безперечно дуже великі. Згадаємо насамперед „Труды" сих зїздів, а також їх орґанїзаційних комітетів. Трудів сих досї ми маємо Труди I московського зїзду — 2 т. з атлясом; Труди II петербурського зїзду — 2 т. з атлясом; Труди III київського зїзду — 2 т. з атлясом; Труди IV казанського зїзду — 2 т.; Труди V Тифлїського зїзду — 1 т. і 1 т. орґанїзаційного комітету; Труди VI одеського зїзду — 4 т.; Труди VII ярославського зїзду — 3 т.; Труди VIII московського зїзду — 4 т.; Труди IX виленського зїзду — 3 т. й 1 т. орґанїзаційного комітету; Труди X ризького зїзду — 3 т. й 1 т. орґанїзаційного комітету; Труди XI київського зїзду — 2 т.; Труди XII харківського зїзду — 3 т. й 3 т. орґанїзаційного комітету; Труди XIII катеринославського зїзду — 2 т. й один том орґанїзаційного комітету, всього за 13 зїздів 39 томів, не рахуючи катальоґів вистав, між котрими особливо треба згадати катальоґи київського першого зїзду, харківського й катеринославського.[1])

Працї зїздів присвячують ся в значній мірі тій теріторії, в районї якої має відбути ся зїзд; через се працї тих зїздів, які відбували ся в містах, що стоять на теріторії України, звертали чималу увагу на розробленнє ріжних питань з области українознавства. Докладно подані назви всїх праць, уміщених в „Трудах" зїздів, в „Алфавитнім Указателї" статей, промов і докладів, надрукованих в „Трудах" перших дванадцяти зїздів і їх орґанїзаційних комітетів. Ми зазначимо тут тільки голов-

[1]) Про вистави сих зїздів див. „Обзоръ" ґр. Уварової (як низше, ст. 422—423). Там же подані докладнїйші відомости про працї, що виходили спеціяльно перед зїздами або були їм присвячені (ст. 423—426, чимало праць належить до українознавства). Сї відомости для катеринославського зїзду маємо в II томі його „Трудів", ст. 180 і дальші.

нійші праці з українознавства, уміщені в Трудах перших одинадцяти зїздів, а докладнійше спинимо ся на працях дванадцятого і тринадцятого зїздів. В працях першого і другого археольоґічних зїздів дотикають українознавства такі статї і реферати: Я. Головацького „Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины, сохранившихся въ Галичинѣ и Буковинѣ“ (Труди І зїзду), Х. Попова „Свѣдѣнія о дрѣвнихъ памятникахъ въ землѣ Войска Донского“ (ibid.), Хвольсона „О происхожденіи слова Русь“, Карпова „О малороссійскихъ лѣтописяхъ Самовидца, Грабянки и Величка“ (Труди II зїзду) й В. Антоновича „По поводу сообщенія Карпова о малороссійскихъ лѣтописяхъ“ (ibid.). Першим зїздом, що відбував ся на українській теріторії й був присвячений головним чином українській археольоґії, був третїй археольоґічний зїзд у Київі. Він випав дуже вдатно, особливо через діяльну допомогу місцевих учених; число рефератів подвоїло ся в порівнанню з першим зїздом (в Москві 57, а в Київі 110). Опріч кількох рефератів загального археольоґічного змісту (наприклад, „Въ чемъ заключаются основныя задачи археологіи, какъ самостоятельной науки“ І. Забеліна), на нім був прочитаний цїлий ряд рефератів з української археольоґії. З статей історичного змісту зазначимо: М. Дашкевича — „Болоховская земля и ея значеніе въ русской исторіи“ і Ф. Бруна „О разныхъ названіяхъ Кіева въ прежнее время“; з історії української літератури — П. Житецького „О пересопницкой рукописи“ (в „приложеніяхъ“ до трудів уміщено ще текст Євангелия Луки з сеї рукописи), Е. Калужняцького „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ письма, находящихся въ библіотекахъ и архивахъ Львовскихъ“. Нарештї зазначимо реферати М. Левченка „Объ уничтоженіи памятниковъ старины въ южной Россіи“, П. Лашкарева „Кіевская архитектура X—XII в.“, Хв. Вовка „Отличительныя черты южно-русской народной орнаментики“, О. Міллера „Великорусскія былины и малорусскія думы“.

В трудах IV археольоґічного зїзду в Казани уміщено такі праці з українознавства: В. Антоновича „О древнемъ кладбищѣ у Іорданской церкви въ Кіевѣ“, його ж „О похоронныхъ типахъ югозападнаго края“, його ж „О пещерахъ каменнаго вѣка на среднемъ теченіи Днѣпра“, його ж „О валахъ, находящихся на територіи древняго кіевскаго княженія“, Н. Константиновича „О городищѣ близъ М. Салтыковой Дѣвицы, Черниговскаго у.“, Д. Проворовского „О монетахъ Владиміра св.“ (усе се в І т.) й І. Сребницького „Слѣды церковныхъ братствъ въ восточной Малороссіи“ (т. II). До української історії можна зачислити реферат Бестужева-Рюмина „О характерѣ власти варяжскихъ князей“ (т. II). Дещо з української археольоґії уміщено і в трудах пятого тифліського зїзду (між иншим В. Антоновича „О погребальныхъ обычаяхъ древнихъ Древлянъ

и Тиверцевъ по новѣйшимъ раскопкамъ“).

Шестий зїзд, підготований в Одесї комісією, яку утворила рада одеського унїверситету, був присвячений історії й дослїдови полудневої України, її переказам, памяткам, камяним останкам, нумізматичним знахідкам і топоґрафії. Він теж визначив ся, як і київський, великою кількістю членів, зголошених рефератів (117), числом засїдань, а також особливою ріжнородністю своїх праць. Реферати, читані на зїздї, зґруповано в II т. трудів. Перед зїздом орґанїзовано між иншим: дослїд печер і могил на побережу Днїпра (В. Антонович), Запорозької Січи (Д. Еварницький), розшукуванне й дослїд невідомих частин Румянцевської Описи України в архивах Полтавської й Чернигівської ґубернїй (І. Лучицький). За винятком II т. Трудів, решта — три томи, присвячені обробленим дослїдам, з котрих зазначимо: В. Антоновича „О скальныхъ пещерахъ на берегу Днѣпра“, К. Мельник „Слѣды мегалитическихъ сооруженій въ Южной Россіи“, Самоквасова „Могильныя древности Александровскаго у. Екатеринославск. гу., Бобринскаго „О курганахъ близъ м. Смѣлы“ й Оссовского „Опытъ хронологической классификаціи находокъ каменнаго вѣка“.

З трудів VII археольоґічного зїзду, що відбував ся в Ярославлї можна зазначити тільки В. Завитневича „Существовало ли славянское племя Суличи“. З трудів восьмого зїзду в Москві: В. Антоновича „О типахъ погребенія въ курганахъ кіевской губ.“ (т. IV), А. Соболевского „Грамота кн. Иванка Берладника 1134 г.“ (т. I), И. Богдана „Грамота кн. Ивана Берладника“ (т. IV), М. Біляшевського „Слѣды первобытнаго человѣка на берегахъ р. Днѣпра вблизи Кіева“ (т. III), Р. Скадовського „Бѣловерское городище Херсонскаго уѣзда, Бѣлозерской волости и сосѣднія городища и курганы между низовьемъ р. Ингульца и началомъ р. Днѣпра“ (т. III), Г. Витковського „Отчетъ объ раскопкѣ кургана Франтиха“ (т. III), Д. Еварницького „Курганы у р. Орели, Екатериносл. губ.“ (т. III), та з IV тому реферати й повідомлення Будиловича, Дмитрієвского (Про грецьке ніжинське братство), Завитневича, Квашніна-Самаріна, Кучук Іоаннесова, Линниченка, Мельник, Павлова, Редіна, Самоквасова, Проворовского, Хойновського, Ядрінцева, що дотикали ся української науки. З Трудів IX археольоґічного зїзду в Вильнї до українознавства належать повідомленя археольоґічного змісту В. Антоновича („Бронзовый вѣкъ въ бассейнѣ Днѣпра“, „О крашеныхъ скелетахъ“), Істоміна, Мельник, Гамченка, Авенаріуса, Богуславського („Волынскія рукописныя евангелія и апостолы“, т. II), Данилевича („Монетные клады Кіевской губ. до первой четверти XV в., т. I), Ефименкової, Люби-Радзиміньского, Петрова, Площанського („Акты Холмскихъ судовъ XV—XVII вв. въ ихъ указаніяхъ для исторіи и этногра-

фіи русскаго Забужья“, т. I), Попова, Соболевського. Нїчого особливо для нас цїкавого або цїнного сї три зїзди не дали.

Про десятий археольоґічний зїзд у Ризї й одинадцятий у Київі ми тут нїчого не будемо говорити, бо докладна оцїнка того, що вони дали для української науки, була вже свого часу зроблена на сторінках „Записок“ (див „Записки“, т. XV, статю д. Мик. Княжевича „Археольоґічний віїзд в Ризї 1896 р.“ й т. XXXVII, його ж „Археольоґічний вїзд у Київі.“)

Тепер перейдемо до розгляду питання про те, як ставили ся російські археольоґічні вїзди до українських учених, — питаннє, яке вже має свою історію. Роблячи в свойому „Обзорі“ загальну оцїнку дїяльности перших дванадцяти археольоґічних зїздів ґр. П. Уварова між иншим пише: „З відбутих 12 зїздів тільки три скликані в столицях, решта 9 — в провінціяльних містах, при чому три з них: тифлиський, ризький і виленський відбули ся в містах, де нема навіть вищих наукових інституцій, що одначе не відбилося нї на їх многолюдности, нї на інтересї, який вони викликали серед місцевої суспільности, нї навіть на вартости їх наукових праць. Се явище пояснюєть ся тим, що всї зїзди, як столичні, так і провінціяльні, як при допомозї унїверситетських сил, так і при їх неприсутности на місцї зїзду — скрізь і завсїгди кермують ся тою самою думкою, яку поклав в основу зїздів їх основатель: звертати ся за допомогою й посередництвом не тільки до всїх Наукових Товариств і інституцій імперії, до всїх окремих учених, але й до місцевого громадянства, до місцевих сил, місцевих збирачів і знавців краю... А в склад Орґанізаційних Комітетів звичайно входять всї ті, котрі бажають справдї поробити й бути корисними для зїзду, або своїми науковими працями, або особистою працею й тим проводом і кермуваннєм робіт і вимог, які зростають з кождим зїздом...“ Не заперечуючи того, що працї археольоґічних зїздів дійсно спирають ся на місцевих силах і інституціях, ми мусимо зазначити, що справа стоїть цїлком инакше що до українських учених і українських наукових інституцій. Докладно і на підставі офіціяльних документів оповіджена ся справа в нашій статї „Російські археольоґічні зїзди й українські вчені“[1]), а спеціяльно інцідентови з участю українських учених і українських наукових інституцій в Чернигівському зїздї присвячена стаття проф. Грушевського „На українські теми. Не пора“.[2]) Не переповідаючи тут знову цїлої історії, скажемо всеж про неї кілька слів. Почала ся вона з XI археольоґічного зїзду в Київі, на котрий заходами київських Українців[3]) орґанїзаційний комітет запросив

[1]) Рада, 1908, ч. 134 і 135. [2]) ЛНВістник, 1908, кн. VII.

[3]) З приводу сього дуже цікаві рефлексії див. в згаданій статї проф. Мих. Грушевського.

як „Наукове Товарисво ім. Шевченка“, так і поодиноких галицьких учених. Але вони участи в зїзді не могли взяти через заборону вживати на зїзді українську мову, при рівночаснім допущенню инших славянських мов. Що до рефератів, приготованих членами Наукового Товариства ім. Шевченка, секції ухвалили надрукувати їх осібним збірником. З огляду на силу матеріялу ухвалено поділити його на дві половинї й призначено на се XXXI—XXXII і XXXV—XXXVI томи „Записок“, що мали вийти подвійними томами: перший для археольоґії, історії й етноґрафії, другий для язика й історії літератури.[1]) Ті реферати, які б не наспіли на час виходу сих томів, або через свою великість чи инші технічні трудности не могли б увійти в сї томи, ухвалено друкувати в дальших томах „Записок“, а в сих подати їз резюме, так само і з тих рефератів, котрі не призначали ся авторами до друку, маючи характер устних комунікатів, призначених для викликання дискусій на зїзді або для познайомлення зібраних там учених з результатами попередних дослїдів автора. Усїх рефератів галицькі члени Наукового Товариства ім. Шевченка оповістили 30, котрі й були надруковані, як в спеціяльно до сього призначених томах „Записок“, так і в дальших томах.

Року 1902 мав у Харкові відбути ся дванайцятий археольоґічний зїзд. В справі участи Наукового Товариства ім. Шевченка в сїм зїзді деякі відомости маємо в Хронїцї товариства за р. 1902.[2]) 20 цвітня відбуло ся спільне засїдання секцій товариства. В протоколї сього засїдання читаємо: „Проф. Мих. Грушевський предложив під розвагу секцій лист „Археольоґічного Товариства“ в Москві з запитом, чи возьмуть які галицькі учені сього року участь в археольоґічнім зїзді в Харкові. По довгій дискусії ухвалено відповісти, що наші учені не відтягнуть ся від сеї участи, коли завчасу дістануть запросини на зїзд і коли будуть мати певність, що українсько-руську мову буде допущено при читанню рефератів“. Та Московське Археольоґічне Товариство не запросило Наукове Товариство ім. Шевченка на харківський зїзд і обмежило ся лише на тому, що запросило тільки трьох поодиноких осіб з поміж членів Товариства. При таких умовах запрошені члени Товариства звичайно не вважали для себе можливим узяти участь у зїзді. І дійсно, р. 1902, на харківському зїзді українських учених з Галичини не було.

На тринайцятий археольоґічний зїзд, що відбув ся в 1905 роцї в Катеринославі, українських учених з Галичини вже зовсїм не запро-

---

1) Див. „Записки“, р. 1899, кн. V і VI, т. XXXI—XXXII. Передне слово.

2) Див. „Хронїка Наук. Тов. ім. Шевченка“, р. 1902, в. II, ч. 10, сїчень—цвітень.

шено, і се зробило дуже немиле враждіннє на членів зїзду українців російських. 37 з них заявили на зїзді з приводу сього свій протест; так само заявили протест і склали відповідну заяву й сто девятьдесять присутних на зїзді осіб.[1]) Про се читаємо в протоколах засїдань Відділу первісних старинностей на зїзді (Труди, т. II, ст. 202): „І. М. Луценко (земський лїкар з Одеси) й М. В. Левицький (артільний орґанїзатор з Єлисавету) попросили слова й відчитали заяви, в котрих висловлювала ся догана Імператорському Московському Археольоґічному Товариству за те, що воно не запросило на зїзд галицьких учених. Почесний предсїдатель засїдання заявив протестантам, що основуючи ся на §§ 22 і 24 правил Археольоґічного зїзду, означені заяви не відносять ся до сього засїдання й можуть бути направлені до Ради Зїзду". А в протоколах засїдань Ради Зїзду („Труды", т. II, ст. 246) читаємо: „Доложено подану до 1-го Відділу і передану до Ради земським лїкарем Луценком заяву, підписану 37 членами, котра висловлює жаль з приводу того, що на зїзд не були запрошені галицькі учені, й пропонує: 1) висловити в імени зїзду жаль з приводу відсутности закордонних учених; 2) висловити здивованнє орґанїзаційному комітету зїзду, що не вжив усїх заходів, щоб навіть на зїзді в центрі Запорожа були присутні всї учені, що присвятили свої сили дослїдам історії Козаччини й України взагалї; 3) післати від імени Зїзду телеґраму вченим Галичини й Буковини з виразами повітання, глибокого поважаня до їх наукових праць і незвичайного жалю з приводу їх неприсутности; поробити заходи, щоб на будучих археольоґічних зїздах такі сумні інціденти не повторювали ся, і щоб інтереси свобідної науки не нарушували ся більше ніякими сторонніми їй впливами та міркуваннями. Після прочитання означеної заяви предсїдатель зїзду й московського орґанїзаційного комітету ґр. П. С. Уварова заявила, що Імператорське Московське Археольоґічне Товариство рішило не запрошувати на зїзд чужоземних учених взагалї, а Галичан з окрема з огляду на ті особливо сумні й ганебні для Росії обставини даного року, що робили присутність чужоземних учених небажаною, а здїйсненнє самого зїзду сумнївним. Рада приняла поясненнє предсїдателя, цїлковито тримаючи ся погляду § 29-го правил, виробленого Московським Підготовчим Комітетом і його предсїдателем, ґр. П. С. Уварова, котрий визнає право на зїзді всїх славянських наріч, між ними й мови галицьких учених."

---

[1]) Сї протести - заяви свого часу були опублїковані в ріжних російських ґазетах, а також в часописи „Южныя Записки" й „Кіевская Старина" й наведені в нашій статї „Рос. археольоґічні зїзди й українські вчені".

Друга заява, представлена особами, присутними на зїзді, навіть не розглядала ся Радою з огляду на те, що була підписана „в величезній більшости не членами зїзду“. Так виглядає ціла ся справа в офіціяльному представленню. Відгомоном подій на катеринославському зїзді являєть ся передмова до „Трудів“ Катеринославського зїзду, виданих московським Археольоґічним Товариством (див. „Труды“, т. I). В сїй передмові між иншим читаємо: „Московскому Предварительному Комитету пришлось работать надъ подготовленіемъ Екатеринославскаго съѣзда при особо грустныхъ и тяжелыхъ обстоятельствахъ, которыя, начиная съ гнуснаго убійства Его Императорскаго Высочества, Великаго Князя Сергія Александровича, Почетнаго Предсѣдателя всѣхъ Археологическихъ Съѣздовъ (начиная съ VI Одесскаго) мало по малу охватывала всю Россію, внося во всѣ отдѣльныя части управленія, во всѣ учрежденія (даже ученыя), во всѣ общества (даже ученыя) такое растлѣніе, такую деморализацію, что нельзя было ни на кого разсчитывать, нельзя было почти никого вызвать на работу, а въ самомъ Екатеринославѣ, представители котораго такъ горячо ратовали за избраніе ихъ города подъ Съѣздъ, Съѣздъ этотъ не нашелъ почти ни одного работника за всѣ три года подготовительныхъ работъ, а къ самому съѣзду, и во время его засѣданій, даже враждебное отношеніе, не только крайней украинофильствующей партіи, но даже лицъ, которыя болѣе другихъ должны были дорожить Съѣздомъ и стоять за его благополучное осуществленіе въ Екатеринославѣ“. Ся передмова настільки виразна й характеристична, що ніяких коментарів, я думаю, не потрібує.

Переказувати історію з участю „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові й „Українського Наукового Товариства“ у Київі в чотирнайцятому археольоґічному зїзді в Чернигові й поводженнє в сїй справі Московського Археольоґічного Товариства я не буду. Історію сю ще всї памятають, і про неї досить писало ся в українській пресї, при чому в „Радї“ була опублїкована й офіціяльна переписка між обома українськими товариствами й Московським Археольоґічним Товариством, а прекрасне мотивованнє, чому обидві українські інституції ухилили ся від участи в Чернигівському зїзді, дав проф. М. Грушевський в своїй статї в VII кн. в 1908 р. „Літературно-Наукового Вістника“ „На українські теми. Не пора.“

Тепер перейдїмо до огляду праць дванайцятого й тринайцятого археольоґічних зїздів у Харкові й Катеринославі.

Проґрама харківського зїзду була вироблена широка й досить ріжнородна. Учені, що зїхали ся в Москву на засїдання підготовчого комітету, поставили на обговоренне зїзду 127 питань, з котрих на Відділ первісних старинностей припадає 18 питань, на старинности історично-

ґеоґрафічні й етноґрафічні — 20, на памятники штуки й умілостей, нумізматики й сфраґістики — 14, на побут домашній, господарський, суспільний, юридичний і военний — 29, на старинности церковні — 5, на памятники мови й письма — 22, на старинности клясичні, східні, візантийські й західно-европейські — 11, на памятники археоґрафічні — 9. З сих питань 54 належать до україновнавства. Опріч сього предложено ще ряд (усього 75) „запитів, на які бажано одержати розясненне на зїзді“ й орґанізаційному комітетови доручено: а) зробити систематичні досліди як в Харківській ґубернії, так і в сусїдних з нею, головним чином на лївому березї Дніпра — Курській, Воронізькій, Чернигівській, Полтавській, Катеринославській і північній частинї Таврійської і в области Війська Донського й Кубанській; б) зібрати побутові річи того самого району для характеристики історичного минулого Старої України, Слобідської України і Запорожа й їх спадкоємців — Новоросії, війська Донського й Кубанського; в) систематично дослїдити могили з камяними бабами й зібрати фотоґрафічні знимки сих баб; г) вияснити по можливости питанне про спосіб похорону у кочовників; д) дослїдити городища Донецького басену, звернувши особливу увагу на городище Донець, де зупиняв ся, по лїтописям, князь Сіверщини Ігор, коли його переслїдували Половцї; е) зробити екскурсію для дослїдження церковних старинностей в тому самому районї; ж) дослїдити й вистудіювати археоґрафічні памятки хоча би тільки Харківщини й Полтавщини; з) продовжити дослїди Заріцького в Богодуховському повітї й неолїтичної стації коло Райгородка; и) вияснити й дослїдити Білгородську черту й Українську лїнію й к) скласти археольоґічні мапи Харківщини, Воронїжчини, Курщини, Орловщини, Полтавщини, Чернигівщини й Кубанщини. Ухвалено також орґанізувати на зїзд виставу, але не лише археольоґічну, а й етноґрафічну.

В цїлях успішнійшого виконання проґрами зїзду при радї професорів харківського унїверситету сформував ся харківський відділ орґанїзаційного комітету, до котрого увійшли представники всіх факультетів, історично-фільольоґічний факультет в цїлости, а так само й більшість членів історично-фільольоґічного товариства. Харківський комітет видав два томи своїх праць, в котрих уміщено опріч протоколів засїдань комітету й вироблених комітетом ріжних квестіонарів (між иншим квестіонар для збирання старинностей первісних й історичних, Д. Багалїя, церковних, Е. Редїна, для збирання етноґрафічного матеріялу, писанок і відомостей про кобзарів і лїрників) ще звіти з пороблених екскурсій і розкопок, відповіди на запити, поставлені зїздови й цїлий ряд наукових праць.[1])

---

[1]) Докладнійше про працї харківського орґанїзаційного комітету.

Відомости про діяльність самого московського Археольоґічного Товариства і його орґанїзаційного комітету, а також про діяльність для зїзду ріжних місцевих інституцій, наукових і суспільних, маємо в „Отчеті“ ґр. Уварової, уміщеному в третьому томі „Трудів“ зїзду, (ст. 267—274). З сього „Отчета“ бачимо, що брали участь в науковій праці для зїзду: комісія при Ніжинському інституті (зазначимо тут між иншим, що з ініціятиви й працею д. Малинки складено цікавий український етноґрафічний альбом), Полтавська тимчасова комісія, Донська комісія з Новочеркаським музеєм і комітети курський, воронїзький, катеринославський і катеринодарський. Опріч того 10 земств на Україні асіґнувало разом кілька тисяч рублїв, головним чином на етноґрафічну виставу. Про сю виставу докладнїйші відомости подає в свойому докладі Д. Багалїй. Він оповідає про заходи, які робив харківський орґанїзаційний комітет для її орґанїзації й зазначає ту її особливість, що вона опріч відділу передісторичних старинностей має ще відділ етноґрафічний і артистичний і таким чином являєть ся першою в своїм роді. Власне сей етноґрафічний відділ і був особливо гарно представлений на виставі. Вистава ся мала величезний успіх, про що може свідчити вже те, що за короткий час, коли тяг ся зїзд, на нїй перебувало 56.759 люда. По зїздї вистава перейшла до харківського унїверситету й дала початок при ньому етноґрафічного українського музея.

Результатом праць харківського зїзду явило ся три томи його „Трудів“. До першого тому увійшли всї праці, що належать до передісторичної старовини, до томів другого й третього решта статей з инших відділів. Опріч того до другого тому додано матеріял з діяльности Підготовчих Комітетів, що працювали для XII археольоґічного зїзду, а в третьому томі надруковані ще протоколи засїдань „предварительнаго“ комітету, протоколи засїдань XII зїзду з докладами, промовами й рефератами, які були на сих засїданнях відчитані й не були надруковані в цїлости в відділї статей; сей том доповнено також „Обзором дѣятельности первыхъ двѣнадцати Археологическихъ Съѣздовъ“ (склала ґр. П. Уварова) й „Алфавитным указателем статьямъ, рѣчамъ и докладамъ, входящимъ въ составъ Трудовъ первыхъ 12 Съѣздовъ и ихъ предварительныхъ Комитетовъ“. Обидві останні праці зроблені в свій час, бо дуже полекшують користаннє з розкиданного, але досить богатого матеріялу, який містить ся в „Трудах“ сих зїздів.

Перейдїмо тепер до розгляду археольоґічних праць, уміщених в „Трудах“ зїзду. Ми вже бачили, що харківському зїзду поставлено за-

---

див. в „Отчет-і“ ґр. Уварової на перших загальних зборах зїзду (Труды, т. III, ст. 266) і в докладї Д. Багалїя (ibid. ст. 275 і далї). Обидва томи були зрецензовані в „Записках“.

дачу поробити систематичні археольоґічні досліди Харківщини й суміжних з нею частин инших ґуберній, між иншим простудіювати городища Донецького басену й дослідити могили з камяними бабами. Теріторія досліду досі звертала на себе дуже малу увагу археольоґів і вважала ся навіть з археольоґічного погляду мало цікавою. А тим часом ся теріторія була колись половецьким степом, через котрий переходили й на котрому довший нераз час перебували ріжні кочові народности. Працею незвичайно важною, котра на дальші часи допоможе всім дослідникам археольоґам орієнтувати ся в місцевости й пляномірнійше провадити свої досліди, являєть ся археольоґічна карта Харківської ґубернії, опрацьована Д. Багалієм і уміщена в першому томі „Трудів“. Зроблена на підставі не тільки друкованих джерел (їх дуже небогато), але головним чином на підставі матеріялу, добутого дослідниками, що працювали спеціяльно для XII зїзду й на підставі дуже значного рукописного матеріялу, ся карта разом з пояснюючим текстом до неї дає загальне поняте про теріторію Харківщини з археольоґічного погляду й докладний перегляд ріжних археольоґічних памятників (могил, стацій і т. д.) і археольоґічних знахідок. Кажемо „докладний“, звичайно в приложенню до даного часу, бо треба сподївати ся, що з часом наукові досліди на сїй теріторії безперечно принесуть чимало нових відомостей. Всї археольоґічні відомости розкладають ся на 11 повітів, але досить нерівномірно, в залежности не тільки від величини повітів, але й від даних, якими розпоряджав автор. Таким чином у Вовчанськиму повіті зроблено 63 вказівки, Зміївському 75, Валківському 39, Сумському 17, Харківському 40, Ізюмському 109, Купянському 79, Старобільському 90, Богодухівському 38, Лебединському 44 й Ахтирському 60, а всього 645, але самих памяток зазначено далеко більше.

Опріч археольоґічної карти Харківщини Багалія ми маємо в сьому томі ще „Карту монетныхъ вкладовъ и находокъ отдѣльныхъ монетъ Харьковской губерніи“ (Труды, т. I, ст. 374—410, сама карта на стор. 385), зроблену В. Данилевичем на підставі не тільки друкованого матеріялу, але й рукописного. Пояснюючий текст до карти находить ся в третьому роздїлї працї Данилевича, а в другому роздїлї уміщено його реферат, читаний на XII зїздї, в котрому зґруповані й порівнані з иншими даними відомости про монетні скарби й нахідки одиничних монет Харківщини, що містять ся в пояснюючій записцї. Сї відомости не можна уважати особливо повними (автор зібрав відомости про 141 нахідку, з них в 121 випадку мають ся докладні означення місцевости, де зроблено нахідку), але вони все ж дають цікавий матеріял для історії Харківщини й через се ми спинимо ся довше на них.

Усього в межах теперішньої Харківщини находять 15 ріжних родів

монет: 1) грецькі, 2) пантикапейські, 3) боспорські, 4) римські, 5) візантійські, 6) сасанїдські, 7) арабські, 8) ілекські, 9) чеські, 10) Золотої орди, 11) московські XVI—XIX столїть, 12) польські, 13) грузинські, 14) ріжні західноевропейські і 15) турецькі. Сюди можна додати яко шіснадцятий рід і так звані „мордовки“, хоч вони в Харківщинї надибують ся дуже рідко. Що до часу, до якого належать сї монети, Данилевич дїлить їх на отсї чотири ґрупи: a) грецькі, пантикапейські, боспорські й римські; b) візантійські, сасанїдські, арабські й ілекські; c) чеські й Золотої орди; d) московські, польські, західноевропейські, турецькі й мордовські. Порівнюючи склад монетних скарбів і нахідок окремих монет Харківщини з тими даними, які маємо про нахідки монет для Полтавщини, Київщини, Поділя й Волини, автор зазначує деяку ріжницю між Харківщиною й названими ґуберніями. Так наприклад в монетних скарбах і нахідках окремих монет Харківщини нема отсих монет або вартостей, що їх замінювали: найдавнїйших руських, срібних і золотих монетних гривн, ґерманських середньовічних, хрестоносцїв, галицьких, литовських, угорських, ґенуезських, венецїйських, молдавських і сербських, а між тим вичислені роди монет подибують ся або в усїх згаданих вище ґуберніях або в деяких з них. Зате в Харківщинї подибують ся деякі роди монет, невідомі в нахідках сих ґуберній, а саме пантикапейські, ілекські й грузинські монети. Далї автор розкладає знайдені монети по добам і робить їх докладнїйшу аналїзу, котра дає йому змогу зробити ряд уваг загальнїйшого характеру, хоч яких він одначе з гори робить застереженнє, що уважає їх не за висновки, а скорше за поставленнє тих питань, які виникли у нього при ознайомленню з монетними скарбами й нахідками окремих монет Харківщини. Не можемо навести тут в повности сих уваг і відсилаємо просто до відповідних місць самої працї (ст. 378—383). Тут зазначимо лише, що кінець кінцем автор приходить до таких висновків: 1) Донець служив від найдавнїйших часів головним торговельним шляхом сього краю, й тільки для часу від II ст. по Хр. й аж до V ст. торговельний рух, імовірно, направляєть ся по допливам Днїпра. 2) З сеї причини береги Донця й його допливів були залюднені густїйше, ніж береги рік Днїпрового басену. 3) Людність теперішньої Харківщини аж до V—VI ст. по Хр. в торговельних справах тягла до півдня, спочатку до грецьких кольоній на півдні Росії, потім, імовірно теж за посередництвом грецьких городів на півдні Росії, до Візантії. 4) За дальших часів, імовірнїйше аж до XIV ст., людність починає все більше й більше тягнути до Сходу. Можна тільки побажати, щоб дальші археольоґічно-історичні дослїди Харківщини дали докладнїйшу й певнїйшу відповідь на сї питання.

Нарешті, щоб уже закінчити з археольоґічними картами, зазначимо уміщену на ст. 167 „Трудів" археольоґічну карту Коротоякського повіту Воронізької ґуб. й працю Савелова „Коротоякскій уѣздъ Воронежской губерніи въ археологическомъ отношеніи" (Труды, I, ст. 157—166).

Зараз після археольоґічної карти Харківської ґубернії на перше місце треба поставити статю Городцова „Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Изюмскомъ уѣздѣ" з матеріялами до неї (написана на підставі численних і ведених автором на широку скалю розкопок, що дали дуже богато ріжнородного археольоґічного матеріялу), а потім статї Бабенка й Покровского про розкопки й археольоґічні знахідки в Верхньому Салтові („Древне-Салтовскія придонецкія окраины южной Россіи" Бабенка й „Верхне-Салтовскій Могильникъ" Покровского). Та в огляду на те, що сї дослїдники (Городцов і Бабенко) продовжували свої дослїди для XIII археольоґічного зїзду в Катеринославі й результати їх дослїдів опублїковані в „Трудах" сього зїзду (т. I) ми їх тут обговорювати не будемо (так само й статю пр. Анучина „О черепахъ изъ кургановъ и могильниковъ Изюмскаго уѣзда") й дамо їх загальний огляд в найближчому томі „Записок".

Статї Трефілєва „Археологическая экскурсія въ Купянскій уѣздъ" (I, ст. 131—140), Харламова „Раскопки по р. Донцу" (I, ст. 168—173), Харузіна „Протоколъ раскопки кургана въ Верхнеднѣпровскомъ у. Екатеринославской губ." (I, ст. 744—747), Міллєра „Раскопки въ Таганрогскомъ округѣ" (I, ст. 748—751) і о. Спєсївцева „Находки въ Райгородкѣ" (I, ст. 153—156) хоч і дають інтересний археольоґічний матеріял, але сей матеріял з огляду на свою неоднаковість і невеликість не дає можливости робити які небудь висновки ширшого характеру й може бути використаний хиба дальшими дослїдниками. Далеко інтереснїйші працї: Хвойка „Городища средняго Поднѣпровья, ихъ значеніе, древность и народность"[1]), Городцова „Результаты изслѣдованій, произведенныхъ экскурсіями съѣзда" (I, ст. 110—173), і Мельник „Раскопки кургановъ въ Харьковской губ.", Данилевича „Раскопки кургановъ около с. Будъ и х. Березовки Ахтырскаго уѣзда".

Наукові екскурсії членів XII зїзду були зроблені насамперед на Донецьке городище, дослїд котрого входив в плян зїзду, а потім на Ницахські городища й кургани. Донецьке городище лежить недалечко від Харкова на полудень від нього й під своїм іменем відоме ще в „Книгѣ, глаголемой Большой Чертежъ", складеній ще на початку XVII

[1]) Обговорена окремо в сьому томі „Записок" в відділї „Біблїоґрафія".

століття. Перший дослідник городища, В. Пассек, в сорокових роках минулого століття знайшов тут уламки глиняного начиння, кістки звірят й ріжні инші річи; в 1901 і 1902 роках П. Єфименко знайшов на похилах городища дві срібні монети Золотої орди, що належали до XIV в. В 1902 ж таки році се городище оглянули ґр. Уварова й Данилевич, і при тім також поробили ріжні цікаві нахідки. Через цікавість сих находок і близкість городища до Харкова й була сюди зроблена перша екскурсія зїзду, результати котрої обробив в першій частині вище названої статї д. Городцов. На початку він дає точну запись матеріялів, які дали пороблені розкопки городища. Вони позволяють робити висновки про спосіб будування самого укріплення, про форму мешкань і домашній побут найдавнійших мешканців городища. Вирівнане наперед подвіре городища оточувало ся валом, а вали укріплювали ся камінием. На подвірю, як показують розкопки, досить тїсно ставили ся невеличкі землянки з деревляними стїнами; навкруги помешкань містила ся домашня худоба, а на поверхнї подвіря помалу утворювала ся так звана культурна верства, що містить в собі ріжні останки й випадково згублені річи. Їх велика кількість, знайдена при розкопках, свідчить, що мешканцї городища довший час жили в нього, а їх характер вияснює домашній побут і занятя мешканців. Сї останки й знайдені річи показують, що мешканцї городища знали рільництво, скотарство, мисливство і рибальство, а також уміли обробляти металї, кість, глину і т. д. Річей з рільництва знайдено небагато: вони складають ся з двох уламків жорен з пісковця й кількох пряслиць; сї пряслицї вказують на оброблениє збіжа й волокнистих ростин, конопляї або льону. Далеко більше знайдено останків скотарства та ловецтва. Знайдено кістки таких домашнїх звірят: корови, коней, овець, свиней, псів, курок. З кісток диких звірят знайдені кістки медведів, лосів, благородних оленів, сайгаків, зайця, бобра, качок. Ведмідь, лось і олень свідчать, що за тих часів в країнї були великі лїси. Опріч того, як се показують знайдені кістки, мешканцї Донецького городища ловили ріжну рибу й уживали при сьому неводів, як свідчать знайдені грузила. На питаниє, до якого часу й до якої народности належало Донецьке городище, д. Городцов дає таку відповідь: „Вся маса останків указує на належність культури до великокнязївської доби, перед нападами Татар, й може бути датована XI–XII в. В ті часи полудень оспорював ся двома народностями: славянською й тюркською. Осїлий спосіб житя, рільничий характер культури й ясно виявлене домовництво полекшують розвязаниє питання, вимагаючи признати оснувателів Донецького городища Славянами. Очевидно, тут ми маємо діло з одною з полудневих пограничних осель, поставлених Переяславським або Чернигівським князївством за синів Ярослава Великого“.

Після приходу Татар сї пограничні оселї запустїли. „Цікаво, каже д. Городцов, що Донецьке городище дає богато ясних доказів насильного зруйнування в останній момент свого істнування: погорілі стіни землянок, в великій кількости розкидані скрізь угле та попіл, говорять про сильну пожежу, підчас котрої були навіть людські жертви“. Як бачимо, розкопки, давши цікавий і богатий матеріял, дали почасти відповідь на одно з поставлених зїздови завдань — дослїдити Донецьке городище.

Друга екскурсія членів зїзду в с. Ницаху, Ахтирського повіту, для дослїдження ницахських городищ і могил, про що йде мова в другому роздїлї статї д. Городцова, теж дала дещо археольоґічного матеріялу, цїлком подібного до знайденого на Донецькому городищу. На сїй підставі він робить висновок, що обидва ницахські городища належать до того самого часу й до тої самої народности, що й Донецьке. Інтересне між иншим спостереженнє, що лїнія, проведена від Ницахських городищ до Донецького городища майже сходить ся з лїнією полудневосхідної границї Переяславського князївства часів Ярослава Великого.

Розкопки К. Мельник і Данилевича робили ся в двох повітах Харківської ґубернії, що відносять ся до двох ріжних систем рік: в полудневій частинї Ахтирського повіта в басенї р. Воркли, допливу Днїпра, і в Купянському повітї по р. Осколу в басенї Дону; усього було дослїджено 9 могильників і розкопано 73 могили. Сї могильники, з огляду на характер похорону і знайдені річи, належать до трьох типів: 1) Похорон камяного віка з повним спаленнєм покійника в могильниках коло села Березовки й Буд; 2) Похорон з фарбованими й скорченими скелетами в могилах коло Кириковки, Купянська й Воронцовки й 3) Похорон славянського типа в могилах коло с. Ницахи.

Про перший тип похорону трактує статя Данилевича „Раскопки кургановъ около с. Будъ и х. Березовки Ахтырскаго уѣзда“ (Т. I, ст. 411 - 433). Могили обох сих ґруп дуже потерпіли від корчування лїсу й від розорування, так що навіть річи, які містили ся в сих могилах, були поперекидані й здебільшого розбиті. Одначе матеріялу дали сї розкопки досить богато; огляд його й дає д. Данилевич, дїлячи його на такі ґрупи: a) керамічні вироби; b) вироби з каміня; c) вироби з кости; d) останки поживи; e) кістки людини. Загалом беручи матеріял для обох ґруп могил однаковий. Не зважаючи на ушкодження могил, всеж можна собі виробити, бодай в загальних річах представленнє про культуру і спосіб похорону людности, що ховала своїх покійників в сих могилах. Так, перепалені людські кістки свідчать про те, що при похоронї покійників палено, а брак слїдів палення в могилах і навколо їх показує, що паленнє відбувало ся окремо, хоч дослїди не дали можливости вияснити се питаннє, де саме відбувало ся паленнє. Роз-

копки вияснили також, що до могил клали ся похоронні урни, а також ріжні річи домашнього побуту, але не вдало ся вияснити, чи сї річи клали ся до одної урни з останками покійника, чи окремо. Пороблені археольоґічні нахідки (див. між иншим приложену до статї таблицю XIX), показують, що людність уміла обробляти волокнисті ростини (про се свідчать пряслицї), знала скотарство (розводила конї, вівцї, корови і свинї), полювала й рибалчила й уживала камяні політеровані знаряди. На підставі сього Данилевич і приходить до висновку, що сю культуру „треба признати чисто камяною“; вона стояла на вищих щаблях свого розвитку й через се її можна назвати пізньою неолїтичною. „На закінченнє, каже д. Данилевич, ми мусїли б порівняти розкопані могильники з відомими давнїйше й означити місце й значіннє добутого тут матеріялу в рядї даних, які вже маємо до сього питання. На жаль, наш матеріял такий убогий і так попсований, що ми не вважаємо за можливе робити які будь порівнання. Зазначимо тільки, що наша розкопка з одного погляду дала цїлком нові дані, невідомі досї ученим. Коли обряд палення трупів відомий в кінцї неолїтичної доби в Росії і в Західній Европі, то розкопка могильників коло с. Буд і х. Березівки вперше вказала на істнуваннє даного обряду і на теріторії теперішньої Харківщини, старинности котрої досї були дуже мало досліджені“.

Обидва другі типи похорону описані й досліджені К. Мельник (див. „Труди“, т. I, статя „Раскопки кургановъ въ Харьковской губ. 1900—1901 г., ст. 673—702, а також „Дневник“ сих розкопок, ст. 703—743). Невідомий нарід, що жив тут колись, ховав своїх мерцїв в ямах, здебільшого уживаючи деревляні гроби. Дуже характеристичне положеннє покійників (скорчене) й їх фарбованнє (17 випадків). Викопані річи дають понятє про культуру сього народу (ріжні окраси з золота, бронзи, скла, залїзні стріли й инша зброя, кінська збруя, чимало керамічних виробів), хоч не можна напевно сказати, чи був се нарід кочовий, чи осїлий. В кождім разї він знав скотарство, будівництво; про останнє свідчить уживаннє в могилах отесаних деревляних брусів і дошок. Між иншим сї розкопки мають велике наукове значіннє, бо захитують дотеперішню клясифікацію типів похорону, по котрій похорони з скорченими скелетами відносили ся до камяної доби. Зовсїм инакше представляєть ся культура розкопок коло с. Ницахи. Тут мало знайдено річий домашнього побуту (начиннє, трохи ножів і вістря стріл), але натомість незвичайно богато ріжних окрас, переважно жіночих: ріжні перстенї, ковтки, намиста, кільця, бранзолети. Добутий матеріял на стільки богатий, що дає можливість відтворити в подробицях убори й окраси Нищахських покійників. Велика кількість і ріжнородність окрас і взагалї розмірне богатство могильної обстанови свідчать про високий рівень до-

бробуту й культурного розвитку свого племени. „По характеру найдених річей, каже дослідниця, К. Мельник, Ницахський могильник найближче підходить до могил і городищ середнього Подніпровя, особливо до тих, які відомі дотепер на теріторії старої Переяславської землї... Тут ми стрічаємо чимало споріднених рис і анальоґій, між иншим такі факти, як нахідки срібних головних віночків, невідомих серед инших полудневоруських племен й ин., але стрічаємо також і деякі важні ріжниці в подробицях: 1) повна відсутність в могилах залїзних гвіздків, що являють ся необхідною приналежністю похоронного типу давних Полян, Тиверців, Лучан, Радимичів й ин. племен; 2) відсутність деяких родів окрас, поширених серед сих племен, наприклад, ковтків київського типу; 3) невелика кількість відомих дротяних ковтків з загнутим в другий бік вушком, незвичайно поширених в полудневій і західній Славянщині; 4) відсутність пацьоркового орнаменту; 5) майже цілковитий брак скляних брансолет і шіферних прясличь; 6) поява нових типів, як наприклад, майже всї роди „лунниць“ і т. д. Всї сї дані, на думку дослїдниці, дають підставу для припущення, що ми в даному разї маємо якусь богату й мирну славянську людність, відрізану від безпосередних зносин з спорідненими племенами Подніпровя, але відкриту для сторонніх впливів з полудня і сходу. Дослїдниця готова бачити в сїй людности тих бродників, про котрих лїтопись говорить, що вони удержали ся проти натиску Половців й істнували аж до приходу Татар. Але ся гіпотеза, на нашу думку, при даному станї дослїдів являєть ся занадто плиткою.

Пропускаємо, як нецікаві для нас праці Городцова „Матеріалы для археологической карты долины р. Оки“ (Труды, т. I, ст. 515—672+2 карти) й Талька-Гринцевича „Древніе памятники Западнаго Забайкалья“ (Труды, т. I, ст. 492—505+1 карта). З решти статей археольоґічного змісту лишають ся тільки чотири. Одну з них — Трефілєва „Курганы съ каменными бабами Купянскаго уѣзда“ ми розглянемо нижче в звязку з даними про камяні баби, які дав XIII археольоґічний зїзд в Катеринославі, а тепер перейдемо до останнього надрукованого викладу археольоґічних дослїдів, зроблених на теріторії, яку мав на увазї Харківський зїзд — до праці Веселовського „Курганы Кубанской области въ періодъ римскаго владычества на сѣверномъ Кавказѣ“ („Труды“, I, ст. 341—373). Праця зроблена на підставі розкопок, які автор провадив в досить широких розмірах (розкопав понад 100 могил); сї розкопки дали дуже богато археольоґічного матеріялу (переважно окраси), котрий говорить про цїлу блискучу культуру тих людей, що лишили по собі сї памятки. Загальну характеристику знайдених річей дає автор в першому роздїлї своєї працї, а детальну й докладну в роздїлї пятім.

Розділ другий присвячений знахідкам, що дали анальоґічний матеріял (розкопки в Керчи, в Херсонесї, Новочеркаський скарб і т. д.), в третьому даєть ся характеристика розкопаних могил і способу похорону (при помочи катакомб), в четвертому говорить ся про ограблюваннє могил. Розглянувши в роздїлї семім, до якого часу зачисляли анальоґічні знахідки його попередники, дає автор в дальшім роздїлї пробу свого розвязання питання і приходить до висновку, що знайдені ним річи треба віднести головним чином до II ст. по Хр., при чому се століте являєть ся часом найбільшого розцвіту даної культури. Сю культуру характеризує автор як римську (докази зґруповано в розд. IX). Правда, богато з сих доказів промовляє за висновком автора, але на нашу думку ще далеко не на всї питання, які виникають при такім розвязанню справи, дають відповідь зроблені дослїди. Так наприклад, треба дослїдами показати гіпотетичне досї твердженнє автора (котре одначе займає важне місце в його арґументації), що поруч з розкопаними ним могилами, котрі на його думку були могилами тільки заможнїйших верств тогочасної людности, істнують і могили низших верств її (досї невідомі).

З праць загальнїйшого археольоґічного змісту уміщено в першому томі дві. Одна з них — Завитневича „Къ вопросу о культурномъ вліяніи Византіи па бытъ русскихъ Славянъ курганнаго періода“ (ст. 105—109) ставить питаннє про візантійські впливи на Русь перед виступленнєм Київа в ролї полїтичного центра і про вплив візантійської культури на ширші верстви (сїльські) східно руського словянства. Автор дає деякий матеріял (статя загалом написана дуже побіжно) для відповіди на сї питання, переводячи порівняннє між славянськими археольоґічними находками і херсонеськими. В другій статї — Скриленко „Глиняные статуэтки до-микенской культуры мвъ среднемъ Поднѣпровьѣ“ (ст. 145—152), на підставі студіовання сих статуеток в колекціях київського міського музея й В. Хвойка даєть ся їх докладний опис і клясифікація по типам.

Нарештї, щоб уже вичерпати весь археольоґічний матеріял, який дають „Труди“ харківського зїзду, згадаємо доклади, що читали ся па самому зїздї, на засїданнях віддїлу доісторичних старинностей і в скороченню видруковані в т. III. Їх небогато: В. Городцова „Погребеніе съ конемъ въ Европейской Россіи“ (ст. 286), проф. Е. Штерна „Раскопки въ сѣверной Бессарабіи въ связи съ вопросомъ о неолитическихъ поселеніяхъ съ керамикой до-Микенскаго типа“[1]) (ст. 314), Д. Само-

[1]) Докладна праця проф. Е. Штерна про сї розкопки уміщена в I томі праць Катеринославського зїзду під заголовком „Доисторическая греческая культура на югѣ Россіи“. Про неї будове ма нижче.

квасова „О Донецкомъ городищѣ и прилегающихъ къ нему могилахъ“ (ст. 330—331, Покровского „О раскопкахъ въ Зміевскомъ и Изюмскомъ уѣздахъ“ (ст. 365) і нарештї Н. Веселовського „Новый типъ каменныхъ бабъ“ (ст. 383—384, про нього буде мова нижче). Опріч того відомости археольоґічного характеру находимо між матеріялом, зібраним для XII зїзду місцевими відділами „предварительнаго“ комітету: від курської духовної консісторії (II, ст. 557—559), від воронїзького ґубернатора (II, ст. 559—561), „Отчетъ объ археологическомъ обслѣдованіи древняго городища при балкѣ Рышной“ І. Тимощенкова (II, ст. 569—576, екскурсія зроблена з доручення Донського комітету), „Объ археологическихъ изысканіяхъ въ первомъ Донскомъ и Донецкомъ округахъ“ В. Харламова (II, ст. 576—583), „Отчетъ объ изысканіяхъ, произведенныхъ на Кобяковомъ городищѣ и прилежащей мѣстности въ юртѣ Аксайской станицы, Черкасскаго округа“ В. Богачева (II, ст. 583—585), „Городища Войска Донского“ (II, ст. 585—586).

Ми оглянули всї археольоґічні дослїди, пороблені спеціяльно для Харківського зїзду й мусимо признати, що загалом сей зїзд, хоч і зробив чимало спеціяльно для дослїдження маловідомої дотепер з археольоґічного погляду теріторії Харківщини, одначе не вніс нічого особливо важного й цікавого в науку української археольоґії. Правда, більші археольоґічні екскурсії, зроблені спеціяльно для зїзду, от як наприклад Городцова або Покровського дали богато археольоґічного матеріялу (що до кількости), одначе сього матеріялу все ще не так богато, щоб можна було робити якісь певні висновки загальнїйшого характеру. Інтереснїйшими являють ся розкопки Донецького городища, але треба признати, що вони потрібують дальшого розширення, щоб дати докладнїйшу і певнїйшу відповідь на питання, які викликають. Загалом беручи, сама вже природа археольоґічного матеріялу така, що допускає богату й ріжнородну інтерпретацію. Особливо се буває в тих випадках, коли археольоґічні дослїди обіймають невеликий район і невелику кількість могил або стацій. Висновки, пороблені на підставі таких поодиноких ґруп здобутого матеріялу часто видають ся дуже привабливими, а навіть переконуючими, але всї вони мають одну основну хибу — вони ширші від матеріялу, на підставі якого зроблені. Через се ми й мусимо більшість висновків, які дають ся в працях, уміщених в „Трудах“ зїзду приймати з певним скептицизмом і бачити в них, як се справедливо зазначив Данилевич, скорше проби поставлення ріжних питань. Виходячи з сього погляду, треба сказати, що Харківський зїзд дїйсно поставив декілька таких цікавих питань і зібрав певну кількість матеріялу для них, одначе докладнїйша і певнїйша відповідь на сї питання вимагає ще богатьох наукових дослїдів, котрі поширили б і поглубили зроблені дотепер.

Більшість статей, уміщених в другому і третьому томах праць Харківського зїзду, має історичний характер. З них статї Х. Попова („Усть-Медвѣдицкій Преображенскій женскій монастырь“, III, ст. 165, „Кременской Вознесенскій мужской монастырь“, III, ст. 167 і „Старочеркасскій Ефремовскій женскій монастырь“, III, ст. 168), А. Ярыгина „Изысканія о древнемъ расположеніи г. Чернигова“ (III, ст. 173—177) і замітка о. Сінельникова „Вниманію XII археологическаго съѣзда“ (III, ст. 171) особливого інтересу не мають. Статя о. Левицького „Городъ Путивль“ (III, ст. 111—164) була вже обговорена окремо[1]), так само окремо буде обговорена й більша праця М. Плохинського „Иноземцы въ Старой Малороссіи“ (II, ст. 175—409). Статї В. Харламова „Характеръ церковнаго управленія и церковной жизни въ Донской области въ началѣ XVIII в.“ (II, ст. 54—62), А. Степовича „Къ литературной исторіи краледворской рукописи“ (II, ст. 410—429), А. Музыченка „Наблюденія надъ народнымъ творчествомъ крымскихъ болгаръ“ (II, ст. 437—445), В. Поливанова „Очеркъ казацкой колонизаціи въ Симбирскомъ Поволжьи“ (II, ст. 24—29) і А. Хаханова „Аѳонскій списокъ 978 г. грузинской Библіи (II, в додатку, ст. 1—22) не входять в межі нашого огляду.

З решти статей до української історії належать отсї: Е. Альбовскій — „Къ первоначальной исторіи г. Харькова“ (II, ст. 1—13), А. Єфименкова — „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ (II, ст. 30—38) її-ж „Къ вопросу о братствахъ“ (II, ст. 39—44), Н. Максимейко — „Русская Правда и обычное право Литовско-русскаго государства до изданія Статута“ (II, ст. 45—53), М. Ковалевський „Къ ранней исторіи Азова“ (II, ст. 109—174), Д. Айналов „Даръ св. княгини Ольги въ ризницу церкви св. Софіи въ Цареградѣ“ (III, ст. 1—4), його ж „Мраморы и инкрустаціи Кіево-Софійскаго собора и Десятинной церкви“ (III, ст. 5—11), його ж „Св. княгиня Ольга въ Цареградѣ“, П. Короленка „Церковныя древности Кубанскихъ козаковъ“ (III, ст. 21—110). З них основна праця М. Ковалевського, написана головним чином на підставі архивного венецького матеріялу, хоч відносить ся властиво до історії української землї, бо трактує про венецьку й ґенуезьку кольонії в Танї в XIV столїтю, але має занадто спеціяльний характер і тому ми не будемо докладнїйше її обговорювати.

Наш огляд почнемо з працї Е. Альбовського „Къ первоначальной исторіи города Харькова“. Праця інтересна і написана на підставі невідомого досї і неопублїкованого матеріялу, що переховуєть ся в московському Архиві мін. Юстиції, в Білгородському столї. З віднайдених

[1]) Див. „Записки“, кн. III за 1909 р., т. LXXXIX.

автором документів один дає найстарші звістки про Харків, які досї відомі — походить з 1655 року, другий з них належить до 1656 року й дає можливість з великою правдоподобністю покласти початок заснування Харкова на 1653 рік; опріч того сей другий документ „Списокъ Харьковскихъ Черкасъ“ дає цікаві відомости про число людности тодїшнього Харкова і про її устрій. Дальші документи, котрі використовує автор дають богатий матеріял до історії відносин між українською людністю Харкова й московським правительством в особі його репрезентанта воєводи. На жаль автор занадто побіжно перейшов сю сторону справи. Останнїй документ, використаний автором, належить до 1657 р.

В першій статї А. Єфименкової „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ на підставі виданого жерельного матеріялу й відомостей про данників, розкиданих в новійших моноґрафіях, дає ся перегляд відносин сеї катеґорії селянства до держави.[1]) Зрештою стаття не дає нїчого нового або цікавого.[2]) Що до другої статї „Къ вопросу о братствахъ“, авторка дає побіжний огляд новійшої лїтератури про цехи і братства — нїмецької, французької і российської.

Далеко інтереснїйшою являєть ся стаття Максимейка „Русская Правда и обычное право Литовско-русскаго государства до изданія Статута“. Автор переводить порівнаннє звичайового права Литовської держави з Руською Правдою й на підставі сього порівнання хоче: 1) означити теріторію, на якій повстали, прикладали ся й розвивали ся норми, що містять ся в Руській Правдї; 2) розяснити деякі темні місця Р. Правди; 3) вказати джерела її. Порівнання, які робить автор цікаві, особливо через те, що він користає з недрукованого матеріялу Литовської метрики. Справедливо також бачить він в тій статї Р. Правди, де говорить ся про пробу обвинуваченого розпаленим залїзом і вогнем, зовсїм не інституцію так званого „суда божого“, лише звичайні судові муки. Зрештою якихось нових поглядів в сїй працї не знаходимо, й вона заслугує уваги тільки з огляду на поданий матеріял, котрий являєть ся доброю ілюстрацією остаточного висновку автора, що Р. Правда являєть ся початковою основою Литовсько-руського права“.[3])

Перша з статей проф. Айналова вияснює справу з даром, який зробила кн. Ольга церкви св. Софії в Царгородї, друга — про мармури й інкрустації київського собору св. Софії й Десятинної церкви.

[1]) Зроблений проф. М. Грушевським в першій частинї V т. його „Історії“ (ст. 119 і дальші), що вийшла на початку 1905 р.

[2]) Була обговорена в Записках т. LXXI, розв. І. Джиджори „З новійшої української історіоґрафії“.

[3]) Найосновнїйше виложено й арґументовано сей погляд в III т. „Історії України-Руси“ проф. Мих. Грушевського.

В сій статї, котра являєть ся цїнним причинком до історії староруської штуки, означує автор, що мармурові окраси київських старинностей звертали на себе найменшу увагу вчених дослїдників і дає перегляд і опис сих окрас. Остання стаття „Княгиня св. Ольга в Царгородї“ дає на підставі візантійських джерел досить докладні відомости про перебуваннє Ольги в Царгородї; написана цікаво й живо.

Цїкаву сторінку з історії Запорожа відслонює праця П. Короленка про церковні старинности Кубанських козаків, котрі були спадкоємцями й наступниками зруйнованої Сїчи. На підставі друкованого й рукописного матеріялу (що переховуєть ся в Кубанському Військовому архиві) оповідає він про сумну долю богатої ризниці запорозької церкви, про ризницю Спасо-Преображенського Межигорського монастира, про ризницю Чорноморської Троїцької церкви. В роздїлї четвертім розвідки виясняє він „Чого не стало й що може бути з запорозьких церковних річей у Кубанських козаків“, а в роздїлї пятім дає опис „особливо важних річей кубанських церковних старинностей“. До розвідки додав автор свою „Справку о розыскѣ документовъ на церковныя древности и войсковые клейноты въ сѣчахъ Запорожскихъ козаковъ бывшихъ“ і „Вѣдомость предметамъ, хранящимся въ Спасо-Преображенскомъ всей Гвардіи соборѣ въ С.-Петербургѣ“. Опріч того маємо ще девять важних додатків: I. Регистръ вещамъ и одѣяніямъ церковнымъ, назначеннымъ для присылки въ Кременчугъ; II. Сего 1789 года апрѣля... дня сколько и чего именно въ Никопольской Свято-Покровской церквѣ и съ какихъ вещей пограблено значитъ подъ симъ. Сего... дня... года сколько и чего изъ оныхъ похищенныхъ вещей за поимкою воровъ сыскано, а именно; III. Вѣдомость отправленнымъ въ С.-Петербургъ церковнымъ серебрянымъ сосудамъ и вещамъ, Евангеліе и уборамъ священническимъ со описаніемъ нѣкоторыхъ тѣхъ вещей 1778 года Апрѣля; IV. Вѣдомость о церковныхъ одеждахъ, поступившихъ при разрушеніи Сѣчи Запорожской въ вѣдомство Екатеринославской казенной палаты и отъ оной присланныхъ въ прошломъ 1876 году сообщеніи къ бывшему Правителю Екатеринославскаго Намѣстничества Генералъ-Майору Синельникову, кои нынѣ хранятся въ казенной кладовой и отправленныя въ Полтаву въ Архіерейскій домъ Апрѣля 12-го дня 1795 года“; V. Выписка изъ описи церковному имуществу] Астраханской Епархіи, Черноморской Екатерино-Лебяжской Николаевской Пустыни съ показаніемъ въ ней золотымъ и серебрянымъ вещамъ вѣса, пробы, а драгоцѣнностямъ достоинства и примѣрной цѣны, когда и отъ кого они поступили въ число церковнаго имущества, съ обозначеніемъ, прочные или ветхіе, составленной въ 1828 году; VI. Опись пріобрѣтеннымъ въ войсковую Черноморскую Свято-Троицкую походную церковь въ бытность при оной

Іеромонаха Антонія Данишевскаго и ктитора Демяна Багмута съ прошлаго 1790 года по нижеписанное число, разнымъ вещамъ и утварямъ церковнымъ, значущимъ ниже сего. Учинена Мая 5-го, 1793-го года. VII. Выписка изъ описи церковнымъ вещамъ хранящимся въ Екатеринодарскомъ войсковомъ Александро-невскомъ соборѣ, замѣчательнымъ по древности и художественной работѣ; VIII. Лист Плятона Зубова, де він сповіщує про посилку війську Чорноморському риз і церковного начиння. IX. Вѣдомость церковнымъ вещамъ войска Запорожскаго, хранящимся въ Спасо-преображенскомъ всей гвардіи соборѣ въ С.-Петербургѣ". Як сама розвідка д. Короленка, так і надрукований ним архивний матеріял являють ся дуже цікавим і важним причинком до культурної історії України.

Опріч статей з української історії уміщено також кілька праць з архивознавства: I. Катаєва „Описаніе рукописнаго матеріала по исторіи Слободской Украины въ Московскомъ отдѣленіи Архива Главнаго Штаба" (II, ст. 14—23), П. Короленка „Войсковой архивъ Кубанскаго казачьяго войска" (II, ст. 63—92) і „Собраніе Дорошенка въ г. Глуховѣ" (II, ст. 93—108), опись споряджена Бережковим. Перша праця містить у собі опис „дѣла" „Объ учрежденіи Слободскихъ полковъ гусарскими", котра має в собі богато цікавих документів до внутрішньої історії Слобідської України за час від 1751 року до 1770. Друга подає докладну історію повстання й дальшої сумної долї військового архиву кубанського козачого війська, початки котрого сягають аж 1788 року. Нарештї в третїй статї „Собраніе Дорошенка въ г. Глуховѣ" уміщено в першому роздїлї опис документів (усього 107) українського роду Соколиків, що вигас в половинї минулого столїтя; в другому роздїлї уміщено опис паперів роду Коропчевських (усього 280). Обидва описи містять цікаві документи до внутрішньої історії гетьманщини. В третьому роздїлї уміщено початок описи паперів з архиву П. Я. Дорошенка (60 докум.). На вступі уміщено виписку з листа П. Дорошенка до предсїдателя Ніжинського історично-фільольоґічного товариства, в котрому між иншим читаємо: „Моє зібраннє складаєть ся з старих паперів, книг що дотикають України, й невеличкої колєкції побутових і художних річей. Се зібраннє можна подїлити на два відділи: мій родинний архив і складена мною збірка ріжних документів до України". Для характеристики сього родинного архиву, початок опису котрого видруковано в третьому роздїлї сеї статї, наводимо відповідне місце з листа. „Родинний архив містить у собі папери роду Дорошенків з кінця XVII столїтя, себ-то з того часу, коли на лївобережну Україну переселили ся, слїдом за гетьманом Петром Дорошенком, усї його родичи. Сюди належать папери сотника сосницького Андрія Дорошенка,

рідного брата гетьмана, і його нащадків; священника села Слабина, під Черниговом, Степана Дорошенка, також брата гетьмана, і його нащадків, і папери сотника ямпільського, Василя Дорошенка, брата в перших гетьмана, і його нащадків. Сї папери являють ся в мойому вібранню почасти в оріґіналах, почасти в копіях, які я зробив з оріґіналів, що переховують ся в архивах чернигівського дворянського депутатського зібрання, при ділї про шляхетство роду Дорошенків. Папери переважно виясняють права власности: жалованні грамоти, папери на землю, тестаменти, акти розділів і т. д.“ Та найцїкавійший з наукового погляду і найбільший віддїл сього архиву — се varia. Протягом двадцятьох лїт з лишком д. Дорошенко набував і збирав усякі папери й рукописи, що відносять ся до минулого України. Насамперед сюди належать усї папери загального характера з родинного архиву самого д. Дорошенка, а також ріжні автоґрафи, документи й зацїлїлі зібрання старих українських родів, усього разом далеко понад тисячу документів. Сюди належать: оріґінальні універсали гетьманів Богдана Хмельницького, Дорошенка, Брюховецького, Многогрішного, Самойловича, Скоропадського, Апостола й Розумовського, числом до 50; відібрані окремо автоґрафи відомих українських діячів, між ними автоґраф в українській мові матери гетьмана Івана Мазепи, игуменї Марії Маґдалени, богатьох осіб з української старшини й духовенства XVIII в., автоґрафи Гоголя, Максимовича, Марковичів, Кулїша й инших; старинні збірники паперів, між ними збірник оріґінальних паперів кінця XVII або початків XVIII ст., що належав до бунчукового товариша, Івана Забіли, де містять ся листи до Забіли вищих духовних осіб того часу й представників української старшини. З сього бачимо, що архивне зібраннє д. Дорошенка має дійсно чималий науковий інтерес і можна тільки пожалувати, що він не виготував до зїзду його докладного катальоґу.

На харківському зїздї, як ми вже згадували, була вистава, на котрій етноґрафічний віддїл займав головне місце і загалом цїлий зїзд дуже велику увагу звернув на етноґрафію, українську очевидно.[1]) Про се найкраще свідчить кількість рефератів етноґрафічного змісту, предложених на зїздї. В третьому томі праць зїзду, де надруковані доклади, промови й реферати, виголошені на зїздї, маємо згадки про такі реферати етноґрафічного змісту: В. Бабенка „Коцарство въ Харьковской губерніи“ (ст. 371)[2]), Р. Брен „Свадебныя пѣсни, преимущественно

[1]) Про сей „етноґрафічний“ сказати б характер археольоґічного зїзду див. в статї його учасника, проф. О. Маркевича „Записки Н. Т. ім. Ш.“, т. LIII.

[2]) Означеннє сторінки тому ставимо далї тільки при заголовках тих рефератів, що були читані на зїздї.

Ахтырскаго уѣзда", В. Василенко „Къ вопросу объ областной этнографіи" (ст. 324), його ж „О ткачествѣ въ Полтавской губерніи" (ст. 353), А. Заріцький „Гончарное производство въ Полтавской губ." (ст. 372), В. Іванов „Артели слѣпыхъ, ихъ организація и современное положеніе" (ст. 309), його ж „О матеріялахъ по этнографіи и обычному праву Харьковской губерніи", його ж „Народная медицина въ Харьковской губерніи", його ж „Изъ внутренней жизни Слободской Украины", А. Краснова „Эволюція жилища и одежды крестьянъ ближайшихъ окрестностей Харькова" (ст. 292), В. Мочульскій „Смерть козака по малорусскимъ пѣснямъ и думамъ" (ст. 323), Л. Падалка „Что сказало населеніе Полтавской губерніи о своемъ бытѣ" (ст. 294), його ж „Историческая обстановка формированія стараго народнаго быта въ Полтавщинѣ" (ст. 316), Е. Радакова „Этнографическая экскурсія по Екатеринославской губерніи" (ст. 294), М. Русов „Игры крестьянскихъ дѣтей полтавской губ.", Стрижевський „Собраніе малорусскихъ сказокъ", М. Сумцов „О кобзаряхъ и лирникахъ" (ст. 402—405), Г. Хоткевич „Нѣсколько словъ о бандуристахъ и лирникахъ" (ст. 320). Вже з сього вичислення видко, що зміст сих докладів був і цікавий і богатий. Трудно одначе говорити про них докладнійше, бо з одного боку частина сих рефератів на зїзд хоч і була принята, одначе не була читана за браком часу. З другого боку протоколярно поданий зміст читаних рефератів теж не позволяє на їх ширше обговоренне. В передмові до третього тому Трудів читаємо, що „Редакційний комітет не найшов можливим умістити в Трудах статї чисто етноґрафічного характера", й така нічим не мотивована постанова виглядає досить дивно, тим більше, що самі етноґрафічні реферати були допущені на зїзді. Правда, богато з сих рефератів з самого початку не були призначені до друку й мали хиба характер устних комунікатів або повідомлень про будучі працї, одначе все ж не можна сказати, щоб так таки всї вони не надавали ся до друку.[1]) Виїмок зроблено тільки для працї Ф. Позванського „Одежда малороссовъ" (III, ст. 178—210), котра навіть не була предложена на зїздї, й А. Ветухова „Краткій обзоръ рукописнаго этнографическаго матеріала, доставленнаго Предварительному Комитету по устройству XII Археологическаго Съѣзда" (II, ст. 508—518).

[1]) Коли б справдї всї етноґрафічні реферати не надавали ся до друку, Редакційний комітет міг би в тій чи инній формі се зазначити. З другого боку д. А. Ветухов в своїй статї „Краткій обзоръ рукописнаго матеріяла, доставленнаго Предварительному Комитету по устройству XII Археологическаго Съѣзда" (II, ст. 508) просто зазначує ряд працъ, варті публїкації. Не знаємо, чим пояснити собі сю нехіть редакційного комітету до статей з української етноґрафії.

Праця Познанського має чималий інтерес і подає опис і спосіб виробу ріжних частин одїжи української людности. Так параґраф перший трактує про шапки і брилї, другий — про білизну, третий — про обув (подано опис і спосіб виробу чобіт, постолів і личаків), четвертий — про верхню одїж (свита і кобеняк). Автор нїчого не говорить про жіночу одїж, лишаючи се для дальшого обговорення.

Нарештї в матеріялах, зібраних для XII зїзду місцевими комітетами, видруковано „Отчет“ (II, 546—548) про етноґрафічні екскурсії по Полтавщинї М. Русова, докладну „Програму“ до збирання матеріялів народньої технїки, вироблену Хв. Вовком і розіслану по Полтавщинї полтавським комітетом (II, ст. 548—554), „Докладъ Черниговской губернской земской управы о сохраненіи памятниковъ народнаго творчества“ (II, ст. 554—557) і „О необходимости учрежденія въ Кубанской области естественно-историческаго и этнографическаго музея (II, ст. 588—590) В. Щербини.

Зазначивши розвідку П. Сімонї „Камеръ-гуслистъ В. Ѳ. Трутовскій и изданный имъ первый русскій пѣсенникъ подъ заглавіемъ: „Собраніе русскихъ простыхъ пѣсенъ съ нотами (1776—1799 гг.)“ (II, ст. 461-507), Карского „Къ вопросу о разграниченіи русскихъ нарѣчій“ (II, ст. 410—429) і Л. Лопатинського „Суффіксы русскаго языка“ (II, 430—436), ми вичерпуємо весь матеріял, уміщений в працях харківського археольоґічного зїзду, що має інтерес для української науки.

Переходимо тепер до огляду праць зїзду Катеринославського. Сей зїзд мав бути безпосереднім продовженнєм Харківського зїзду, бо терїторія археольоґічного дослїду лишала ся властиво та сама — той самий половецький степ, — вона тільки поширювала ся в напрямі на полудневий захід; опріч того та сама українська людність мала дати матеріял для етноґрафічних дослїдів. Ми знаємо, що сам Катеринославський зїзд випав нещасливо (згадаємо про протести й навіть сецесію великої части осіб, що були присутні на зїздї), про се свідчать і „Труди“ його, видані в двох томах (один вийшов в 1907 р., другий в 1908). Перегляд третьої частини другого тому Трудів, де уміщені матеріяли про дїяльність московського орґанїзаційного комітету й инших комітетів і наукових товариств і інституцій, що були запрошені Московським Археольоґічним Товариством і взяли ся працювати для нього, показує, що наслїдки їх дїяльности були мінімальні. Тільки харківський відділ орґанїзаційного комітету, що проявив чималу енерґію в працї для XII зїзду, спроміг ся видати й тепер цїлий великий том своїх праць.[1]) Роз-

---

[1]) Див. рецензію на нього в „Записках“, 1909, кн. I, том LXXXVII.

клад матеріялу в „Трудах“ катеринославського зїзду представляєть ся так. Перший том складаєть ся виключно з праць археольоґічного змісту, том другий складаєть ся з чотирьох частин. В першій містять ся доклади історичного, ґеоґрафічного і побутового змісту, в другій — доклади про архивну справу, в третій — матеріяли про діяльність орґанізаційних комітетів, нарешті в четвертій — протоколи зїзду.

З першого тому праці В. Городцова „Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Бахмутскомъ уѣздѣ, Екатеринославской губ., 1903 г. (I, ст. 211—285), його ж „Дневники археологическихъ изслѣдованій“ (I, ст. 286—365) і В. Бабенка „Что дали новаго послѣднія раскопки въ Верхнемъ Салтовѣ“ (I, ст. 381—386), його ж „Дневникъ раскопокъ въ Верхнемъ Салтовѣ въ 1905 г.“ (I, ст. 387—392), його ж „Дополненіе къ докладу“ (I, ст. 394—410), його ж „Дневникъ раскопокъ въ Верхнемъ Салтовѣ 1906 г.“ будуть обговорені окремо.

З решти праць найбільший науковий інтерес має праця Е. Штерна „Доисторическая греческая культура на югѣ Россіи“ (I, ст. 9 - 52+XII таблиць, тут же надруковано і в німецькій мові). Про початок своїх розкопок в Петренах (Більцевського повіту, Бесарабської ґуб.), що дали богатий археольоґічний матеріял, на підставі котрого написана теперішня праця, читав д. Штерн реферат ще на харківськкму зїзді і там він викликав велике заінтересованнє. Сї розкопки були продовжені, й тепер маємо про них докладну працю, котра кидає богато світла на питаннє про те, що уявляє з себе так звана „трипільська культура“.[1]) Як відомо, сліди сеї культури розкидані дуже широко. Починаючи від Чернигівщини в области р. Десни, сї сліди тягнуть ся через ряд повітів Київщини, виступають в сумежних з Київщиною частинах Херсонщини і далї йдуть через Поділє в Галичину.[2]) Розкопки Штерна свідчать про поширеннє сеї культури також і в напрямі на південь. В першому розділї своєї праці він дає опис розкопок і тих „площадок“, які йому пощастило відкрити. Аналїза даних, які дали розкопки, дають на нашу думку можливість признати справедливим висновок Штерна про те, що уявляють з себе сї „точки“. „Начиннє, сконцентроване в великій кількости на розмірно невеликій просторони, — каже він, — урни з попелом і слїди вогню з одного боку, так само як брак огнища й безсумнївних кухонних останків з другого боку, — безперечно свідчать про те, що сї площадки, відкриті на полї розкопок в Петренах, треба розглядати не як останки оселї, але саме як місця для палення

[1]) Про неї див. реферат В. Хвойка в „Трудах“ XI арх. зїзду, т. I.

[2]) Збірка керамічних виробів з Галичини й Буковини переховуєть ся і в Музею „Наукового Товариства ім. Шевенка“ (керамічні вироби з Більча Золотого і фраґменти з Шипинець).

трупів і приношення жертв“. В кінці розділу й даєть ся проба на підставі даних розкопок реконструувати такі місця для похорону, як „дім для мертвих“.

Установивши зовнішню форму „домів для мертвих“ на Петренському полї розкопок і їх практичний ужиток, звертаєть ся автор в другому розділї до близшого розгляду їх змісту, щоб мати можливість означити час сих будівель і зрозуміти культурний розвиток тої народности, котра їх лишила. Розкопки як петренські, так і инші, показують, що культура ся чисто неолїтична, бо визначаєть ся браком находок виробів з заліза. Зате особливо богато скрізь представлені керамічні вироби. Детальний опис знайденого начиння, його клясифікація і характеристика і займають майже цілий другий розділ праці Штерна.[1]) Се начинне визначаєть ся не особливою ріжнородністю і богатством форм, але своїм розкішним орнаментованнєм. Стиль сього орнаментовання в загальних прінціпах ґеометричний. „На начиню з Петрен, — каже пр. Штерн, — ми стрічаємо вперше в неолїтичній культурі Европи пробу прикрасити малюнками з орґанїчного світа місця, що лишили ся вільними після ґеометричного орнаменту. Уже не можна уважати правильною ріжницю, що досї уважала ся дуже важною, між керамікою камяної доби в Европі й керамікою старовинних культурних країн Середземного басейну“. Ми можемо зазначити, що один випадок малюнку з орґанїчного світа ми маємо в колекції керамічних виробів анальоґічної культури в музею „Наукового Товариства ім. Шевченка“ (колекція начиння з Більча Золотого). Начинне з Петрен опріч двох малюнків з ростинного світа має ще три малюнки людської фіґури і кілька малюнків ріжних звірят (кози, биків і псів по означенню Штерна). Треба сказати, що малюнки псів виконані до такої міри погано (див. табл. IX, 1, 2, 7, 8, 9 і 12 b), що трудно з першого погляду сказати, що саме хотів маляр представити.[2]) Знайдено також і два „глиняні идоли“ (фраґменти); з них другий, „інтереснїйший представляє горішню частину тїла з грудьми й двома зробленими на плечах дірками“[3]); знайдено й фіґурки биків. Розглянувши

[1]) Див. ще таблиці, додані до статї, де гарно репродуковано знайдене в Петренах начинне.

[2]) Навпаки, на фраґментї начиння з Більча Золотого (Галичина) представлено незвичайно виразно постать якоїсь звірини. Малюнок представляє звірину в спокійному станї; вона стоїть на високих ногах, з високо задертим до гори великим хвостом, котрий разом з заднїми ногами творить майже півкруг, і піднятою до гори вузькою гострою мордою. Хитрий вираз морди міг би вказувати на те, що маляр хотів представити лиса.

[3]) Анальоґічну фіґурку, лише в цілому станї, має Музей „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові в колекції з Більча Золотого.

весь матеріял, який дали розкопки, Штерн робить такі висновки про культурне житє мешканців даної доби. „Мешканцї, що спорудили точки („площадки“), були люде осілі й знали вже між иншим рільництво, звичайно досить примітивне. Важнїйші свійські звірята — овця, коза, свиня, велика рогата худоба і, може бути, кінь входять в склад їх господарства. Виготовленнє й полїтерованнє камяних знарядь досить грубе — зате плястика з глини й особливо кераміка високо розвинені, правда, не з технїчного боку, бо ґанчарського кругу вони ще не знають, а саме з художнього. Зручна роспись начиння свідчить про довгу вправу, про розвинений смак і видатне уміннє, й се надає цїлком своєрідне значіннє сїй культурі, з инших поглядів чисто ще неолїтичній... Трупи покійників палять, попіл збирають в урнах і переховують в спеціяльно для сього зроблених будівлях. Духови покійників або богам, що їх стережуть, там же приносять жертви й дарунки — глиняні ідоли й фіґури биків і корів. Та на сім не досить. Поруч урн кладуть ще дарунки: камінне до кидання з пращі, камяні сокири й молотки, вістря стріл, шила з кости й ріжне домашнє начиннє. Сї дари, як і пильна будова цїлого „дому для мертвих“, показує, що ще виразне було представленнє про потребу сих річей для покійника і після його смерти“.

В першій половинї роздїлу третього своєї працї уставлює д. Штерн район поширення сеї культури[1]), а в другій розглядає питаннє про її представників. Як відомо, спочатку вчені пробували пояснити повстаннє сеї культури впливами так званої мікенської культури. Одначе проти сього промовляє цїлий ряд фактів і міркувань, добре зґрупованих у Штерна. Сам він разом з деякими иншими ученими думає, що сю культуру лишили по собі племена грецького походження підчас своєї довгої мандрівки зі сходу на полудневий захід, на ті місця, де ми застаємо Греків історичних часів. Ми не будемо тут переказувати арґументації Штерна на користь сеї теорії, зазначимо тільки, що він при розвязанню сього питання використовує неопублїкований ще матеріял розкопок в Тессалії, котрий теж переконуючо промовляє про належність нашої куль-

Фіґурка представляє голу жінку з наївно і примітивно, одначе незвичайно реалїстично представленими частинами тїла. Дірки зроблено не тільки на плечах, але й на тім місцї, де мусїли бути очи, а також на клубах. Долїшня частина фіґурки уявляє з себе довгий трикутник з двома рівними боками.

[1]) Найбільше докладний і повний перегляд усїх місць на Українї, де зроблені нахідки сеї культури маємо в працї, на жаль ще не скінченій, Хв. Вовка „Вироби передмікенського типу у неолїтичних становищах на Українї“ (Матеріяли до українсько руської етнольоґії, т. VI, 1905, ст. 1—27).

тури до часів культури передмікенської. Своїй теорії д. Штерн дає таке формулованне. „З великої індо-европейської маси народів (рідний край котрої я бачу, звичайно, не в Азії) виділили ся з часом племена і ґрупи, котрі на полудневому сході Европи, в Дунайсько-Дніпровській области, дійшли до осілого житя. Тут вони витворили своєрідну культуру; певний художницький дар, спочатку може бути тільки окремих осіб або ґруп, в свойому остаточному розвитку повів до вироблення високо-художньої росписної кераміки, котра свідчить про намаганне прикрашувати навіть звичайне домашне начинне кольоровими декоративними окрасами. Тому що область, яку вони заселювали, не була перерізана або поділена неперехідними гірськими хребтами, і великі системи рік мали скорше обєднуючий, ніж розєднуючий вплив, то зносини між соплеменними сусідами поволи зробили ся такі близькі, що кінець кінцем ціла область представляєть ся як окрема культурна одиниця. не зважаючи на місцеві відміни, котрі ніколи не заникали цілковито. Під впливом нової народної хвилї з півночи, натиску нових индо-европейських племен, або може бути через те, що ґрунт при примітивних способах рільництва не міг більше виживити людність, що намножила ся, — сї племена прийшли в рух. Вони кидають місця, котрими довго володіли, і в свойому рухови з півночи на полудне заселяють береги Малої Азії, острови Еґейського моря й грецький суходіл. Тут, на нових місцях, під впливом характеру країни повстає більша діференціяція племен і ґруп, при чому однак спільні основи давнїйшої культури не зникають безслїдно“. Власне оглядом слїдів сеї культури на теріторії, де жили старовинні Греки, і кінчить ся цїнна й інтересна праця Штерна.

Часткову відповідь на одно з поставлених XIII зїздови завдань — дослїдити близше з археольоґічного погляду теріторію теперішньої Катеринославщини — дає праця Д. Еварницького „Раскопка кургановъ въ предѣлахъ Екатеринославской губерніи“ (I, ст. 108—157). Він розкопав чимало могил на лївому березї Днїпра на теріторії Катеринославщини і здобув богато археольоґічного матеріялу. Розкопував він могили двох типів — так звані „хвостаті могили“, видовженої форми й „рясні“ могили — ґрупи поменших могил. Розкопки кождого з сих типів могил дали неоднаковий матеріял. Розкопки хвостатих могил, розкиданих по цїлїй теріторії лївобережної Катеринославщини, свідчать, що тут з давних часів жила людність, що уживала кремінь, ріжні камяні знарядя, гірничу смолу для прикріплювання деревяних держаків до камяних знарядь, виробляла, хоч і досить грубо начинне ріжної форми, величини й орнаменту, уживала на поживу річні черепашки, рибу й дрібні звірята, знала деякі річи рільничого побуту й клала в могилу кавалки сухої мінеральної фарби, правдоподібно з ритуальними цїлями, знала

вже металь і виробляла з нього перші знарядя. Людність сих могил по гадці д. Еварницького, жила на межі між добою неоліту й початком доби металю, тому, що „кількість металевих річей, які в них найдено, занадто незначна в порівнанню з річами з каменя". Що до могил другого типу — рясних могил — вони „дали нам богатий і цілком певний матеріял для повного представлення про побут кочовників, що колись залюднювали наші широкі степи й лишили по собі величезне богатство — так звані рясні могили, розкидані спорадично на великій просторонї від устя р. Орелї, котрі далї займають область рр. Самари, Конки й доходять аж до самого гирла Дніпра і його лиману".

В. Ляскоронський в своїй працї „Городища, курганы и длинные (змѣевые) валы по теченію рр. Псла и Ворсклы" (I, ст. 158—210) дає докладний опис городищ, могил і валів в огляненій ним місцевости, а в другій статї „Къ вопросу о курганахъ — городищахъ — майданахъ" (I, ст. 419—434) розглядає питанне про те, до якого часу вони належать й яке їх призначенне. Насамперед він розглядає топоґрафію могил-майданів, а потім доводить, на нашу думку цілком справедливо, хибність думки про те, ніби-то майдани се останки великих могил, розкопаних шукачами скарбів. З огляду на те, що деякі майдани містили в собі фарбовані скелети, він відносить їх до давних часів. „Коли ми опріч того, — каже він, — візьмемо на увагу, що й нахідки так званих „змієвих" валів в богатьох місцях виявили свою належність до таких саме давних часів, що й городища, які входять в склад таких валів, теж містять в собі річи далекої старовини, то можна припустити, що й майдани і змієві вали, що стоять з ними в тїсному звязку, являють ся продуктами тої самої доби. Ся доба характеризуєть ся будовою величезних довгих валів, що тягнуть ся на значній просторонї й очевидно призначують ся для оборони тої теріторії, яку вони оточують". Не можна сказати, щоб відповідь на поставлене питанне була дуже виразна, одначе сучасний стан наших відомостей про вали й майдани не дає можливости робити які небудь докладнїйші висновки.

В. Хвойко на підставі зібраного археольоґічного матеріялу що до середнього Поднїпровя доводить в своїй статї „Начало земледѣлія и бронзовый вѣкъ въ Среднемъ Приднѣпровьѣ" (I, ст. 1—8), що звичайна думка про одночасну появу в Европі бронзи й рільничої культури, котрі ніби-то були принесені сюди якимсь азійським народом, — неправильне й не тільки позбавлене фактичних підстав, але й просто розходить ся з дїйсністю. Його докази проти сеї теорії дїйсно справедливі, хоч мусимо обережнїйше поставити ся до висловленої ним гіпотези, що початків рільництва треба здогадувати ся ще перед неолїтичною

добою на Подніпровю й що повстало воно насамперед у якого небудь племени білої раси, що жило в полудневій частині Прикарпатської і Балканській областях. В другій частині своєї статї, де мова йде про бронзову добу на середньому Подніпровю, автор вказує насамперед на той факт, що в сїй области доба бронзи не йшла безпосередно по камяній добі, а віддїлена була від неї чималою переходовою добою. Аналїзуючи матеріял сеї й пізнїйшої бронзової доби, він приходить до таких висновків: Мешканцї середнього Подніпровя вже далеко ранїйше перед появою тут бронзових річей уже мали деякі примітивні типи металїчних виробів приготованих з чистої міди, при чому уживанне сього металю нї в чім не припинило розвитку давньої неолїтичної культури сеї области, а навпаки сприяло її дальшому розвиткови.

Нарештї зазначимо ще три статї, котрі не мають особливого інтересу: М. Фота „О скиѳскомъ вопросѣ“ (I, ст. 96—107), Д. Багалїя „Раскопка кургановъ въ Валковскомъ и Богодуховскомъ уѣздахъ, Харьковской губ., лѣтомъ 1903 г.“ (I. 369—378, сї розкопки дали богатий інвентар; могили й культуру відносить д. Багалїй до неоскитської доби й датує IV ст. до Хр.) й А. Лаврського „Изслѣдованіе, произведенное надъ гвоздемъ, добытымъ изъ раскопокъ“ (I, ст. 370—380).

На закінченнє обговоримо весь матеріял, який дали обидва зїзди для питання про камяні баби й відношенне їх до могил. Як відомо питанне се було поставлене ще перед харківським зїздом, одначе на ньому не було розвязане, хоч дослїдники й зібрали чималу кількість баб і фотоґрафічних знимків з них. В „Трудах“ обох зїздів про баби трактують отсї статї: Е. Трефілева „Курганы съ каменными бабами Купянскаго уѣзда, Харьковской губ.“ (Труди XII зїзду, I, ст. 141—144), гр. Уварової „Къ вопросу о каменныхъ бабахъ“ (Труди XIII зїзду, II, частина III, ст. 92—96) і Е. Трефілєва „Археологическая экскурсія по теченію рр. Кальміуса и Кальчика въ предѣлахъ Маріупольскаго уѣзда, Екатеринославской губерніи, лѣтомъ 1904 г. (Труди XIII зїзду, I, ст. 366—368). Матеріял, як бачимо, невеликий. Статя гр. Уварової дає опис зверхнього вигляду відомих в лїтературі баб. Ніяких висновків вона не робить і висловлює тільки думку, що треба зібрати весь потрібний матеріял і розглянути ся в ньому насамперед етноґрафічно, „себ-то постарати ся порівнати убранне баб з нашими інородческими убраннями, постарати ся розглянути типи облича баб, їх окраси (гривни, ковтки, позументи), якими вони прикрашені, подїлити їх на катеґорії і тодї вже приступити до виводів відносно тої народности, котра лишила їх нам у спадщину“. Перша статя д. Трефілєва дає опис його розкопок двох могил з камяними бабами. Обидві розкопані могили містили в собі похорон кочовників. Друга статя теж подає цікавий факт. Автор розкопав

могилу, в котрій камяна баба лежала в самій могилї, над покійником, а над бабою лежали кістки коня. Обстанова похорону теж кочовницька. Таким чином сї находки розвязують питанне про камяні баби в тому напрямі, що їх ставили кочовники. Зазначимо ще, що сей висновок підтверджуеть ся даними, які дали археольоґічні дослїди на р. Орхонї й розкопки пр. Веселовского в Кубанській области. Нарештї д. Городцов в 1903 р. знайшов в однїй могилї, що містила в собі безсумнївний похорон кочовника, в лївій руцї дитячого скелету невеличку камяну бабу; вона вирівана з крейди й формою своею копіюе звичайні форми камяних баб.

Перейдімо тепер до розгляду праць, уміщених в другому томі „Трудів" Катеринославського зїзду. Не дуже богато дають вони матеріялу для української науки. З праць історичних найважнїйша праця покійного тепер історика П. Голубовського „Историческая карта Черниговской губ. до 1300 г." (II, ст. 1—50+мапа). Згадаемо ще дві статї Д. Еварницького „Карты Украйны и Запорожья и планы р. Днѣпра" (II, ст. 51—60) і „Запорожская старина" (II, ст. 61—70). Ся друга статя дае інтересний огляд запорожських старинностей, що переховують ся в ріжних старопанських українських родах Катеринославщини. З решти статей згадаемо отсї: Я. Смірнова „Рисунки Кіева 1651 г. по копіямъ изъ конца XVIII в." (II, ст. 197—512, буде обговорена окремо), о. Левицького „Историческое прошлое г. Сумъ Харьковской губ. (II, ст. 79—114, була обговорена в попереднїй книжцї „Записок"), В. Ляскоронського „Походъ князя Витовта на татаръ и его битва съ послѣдними на р. Ворсклѣ 1399 г." (VI, ст. 513 - 531 — була у нас обговорена в иньшій редакції), П. Добровольського „Письменные и вещественные памятники цехового устройства въ Черниговской губ. (II, ст. 74—78), дае дещо недрукованого матеріялу), С. Щербака „Къ вопросу о доставкѣ фруктовъ ко двору Царя Алексѣя Михайловича" (II, ст. 121—135, сировий матеріял) і М. Сумцова и „Заговоры инкантаціи" (II, ст. 145—152).

У відділї другому сього тому, де уміщено доклади з архивознавства, для нас мають інтерес тільки дві статї д. Біднова „Краткія свѣдѣнія объ Архивѣ Самарскаго Пустынно-Никольскаго Монастыря" (II, ст. 174—184) і „Свѣдѣнія объ архивѣ Екатеринославской Духовной Консисторіи по документамъ XVIII в." (II, ст. 185—196, обидві будуть обговорені окремо).

Зміст рефератів, читаних на зїздї, подано в протоколах зїзду, уміщених в IV частинї тому, так коротко, що годї говорити про них. Трохи докладнїйше подано тільки зміст реферату Каманїна „Метрическій методъ въ палеографіи и результаты его приложенія къ изученію южнорусскаго устава и полуустава въ XVI—XVIII в." (ст. 207).

Зате в третьому відділї тому уміщено деякі цікаві матеріяли. З них зазначимо: Опись находящимся Города Екатеринослава въ каѳедральной Успенской Церкви утварямъ, Сосудамъ, Облаченіямъ и разнымъ вещамъ, Служебнымъ и нравственнымъ книгамъ, и колоколамъ, учиненная Августа 11-го дня 1808 года, потомъ поправлена и пополнена Іюля 1823 и Маія 1830 года" (ст. 19—69, подав В. Машуков), „Опись города Новомосковска Соборной Свято-Троицкой церкви со всѣми съ украшеніями, имуществомъ и утварью, учиненная іюня 17 дня 1827 г." (ст. 74—86), „Списокъ церквей Полтавской губ. XVII и XVIII в." (ст. 89—91, подав Филянський). Сим вичерпуеть ся все, що дали цікавого для української науки „Труди" XIII катеринославського зїзду.

Ми скінчили огляд праць харківського і катеринославського археольоґічних зїздів. Вони безперечно зібрали чимало матеріялу для маловідомої досї з археольоґічного погляду теріторії степової України; так само в дуже значній мірі причинили ся вони до збирання етноґрафічного матеріялу й етноґрафічного дослїдження української людности, хоч треба сказати, що ініціятива й переведенне в житє сих дослїдів належить головним чином харківському орґанїзаційному Комітетови. Можна тільки пожалувати, що „Труди" обох зїздів так мало відбили в собі сей „етноґрафічний" характер зїздів, на котрих реферати етноґрафічного змісту були допущені в широких розмірах. Нарештї мусимо зазначити незвичайно значну діспропорцію між тими дезідератами, завданнями й питаннями, котрі російські вчені ставляють до зїздів, і конкретними результатами працї сих зїздів. Тут особливо перешкоджає незвичайна ріжнородність завдань і велике число питань. Враженне одержуєть ся таке, що кождий вчений ставить усї нерозвязані питання з ріжних галузей історичного знання, які йому прийдуть до голови, зовсїм не рахуючи ся з тим, чи можна при даному станї науки й робочих засобів дати на них відповідь. В результатї певна безпроґрамовість і розкиданість працї зїздів. Заразом сї зїзди показують з одного боку, що величезна більшість ріжних місцевих наукових інституцій має бюрократичний характер і виконує мінїмум працї, а з другого боку свідчать про незвичайну байдужність самої суспільности до наукового розроблювання місцевих памяток.

Ся байдужність може зникнути тільки з національним освідомленнєм суспільности, котре покаже їй і наукову і практичну вагу дослїдів рідного краю, рідної старовини. *М. Залїзняк.*

Бібліоґрафія

(рецензії та справоздання).

В. В. Хвойко — Городища средняго Приднѣпровья, ихъ значеніе, древность и народность (Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ. т. I, ст. 93—104).

Городищ в области середнього Подніпровя дуже багато, й вони віддавна вже притягали до себе увагу вчених дослїдників, проте не можна сказати, щоб ріжні питання, які сї городища викликають, були як слїд висвітлені. Розвідка д. В. Хвойка, як се зрештою показує заголовок, хоче вияснити значіннє і давність сих городищ, а навіть відповісти на незвичайно цікаве питаннє, до якої народности вони належать, себ-то, яка народність їх побудувала й залюднювала.

В своїй розвідцї дає д. В. Хвойко насамперед опис зовнішнього вигляду городищ, а далї подає фактичний матеріял, який дали розкопки; усього подано матеріял з розкопок трьох типових городищ, з котрих два подібні до себе, а трете трохи відмінне, хоч самих розкопок зроблено далеко більше. На підставі загальних рис взятих для прикладу городищ, а також на підставі студіовання їх на місцї, разом з дослїдженнєм багатьох иньших, і робить д. Хвойко свої висновки про давність, значіннє і народність городищ середнього Поднїпровя взагалї.

На його думку археольоґічні і стратиґрафічні дані показують, що городища не можна віднести до якої небудь одної доби, що обіймає кілька столїть: вони істнують значно довше, обіймаючи в багатьох випадках кілька послїдовних періодів часу, починаючи від найдавнїйшої старовини. Ідучи в відворотному хронольоґічному порядку, наперед кладемо городища, що цїлковито належать до пізнїйшої, князївської доби —

се ті городища, де зустрічають ся річи, що належать виключно до часів заведення християнства на Україні, де тип похорону теж християнський. Иньші, що мають деякі подібні знахідки, треба проте віднести до ранійших часів, бо, незалежно від характера знайдених тут річей, ми стрічаємо тут ще чисто поганський похоронний тип, головним чином, спалюванне. Найдавнійшими треба уважати городища, де опріч чисто славяньских подибують ся річи иньших діб, що йшли перед тим. Так, ми знаходимо в них річи ґотського типа, в дечому одначе не подібні до таких самих західно-европейських виробів; тут же подибуємо й культуру так звану скитську; паралельно з нею подибують ся також річи чисто грецької штуки. Ті городища, де знайдено річи камяного та бронзового віків, треба віднести до дуже давних часів. Та основуючи ся єдино на історичних даних, можна сказати взагалї, що найдавнійші городища середнього Поднїпровя могли повстати не пізнійше V в., перед Христом й істнували й після принятя християнства на Україні.

„Що до призначення городищ, пише д. Хвойко, їх розклад, устрій і зміст не дають можливости дати на се питанне певну відповідь". Так наприклад, зовнішній вигляд промовляє за тим, що се були оборонні місця, що захищали місцеву людність від ворожих нападів; з другого боку, присутність житла, останків господарських запасів і численних похоронів указують на давне перебуванне в них і до того на значнійшу людність, нїж треба виключно для звичайної оборони. Можливо, що спочатку або пізнійше частина городища дійсно призначувала ся для чисто воєнних цїлей, — але друга частина мала далеко ширше призначеннє. В сих частинах і навкруги їх жили люди, відбувала ся торговельно-промислова діяльність, ховали мерцїв, приносили жертви і відбували народні віча, — коротко кажучи, тут зосереджувало ся житє народу в його найріжнороднійших проявах; через се вони, як священні місця й, може бути, навіть як головні центри окремих володінь, містили в собі й навкруги себе найважнійшу частину народнього багатства, духову й матеріяльну. Се може служити поясненнєм, чому для городищ вибирали ся звичайно місця захищені добре природою або штучними способами, як от насипаннєм валів, ставляннєм частоколів і т. д., щоби місцева людність, лишаючи ся при своїх звичайних занятях, могла кождої хвилї мати захист на випадок небезпеки. „Рільники і ремісники, каже Хвойко, з огляду на свою діяльність, селили ся за межами валів; купцї і майстри могли займати певну просторонь, подібну до рядів або площи, що була біля самого городища, і нарештї певна частина його, на мою думку та, котру означували окремі внутрішні вали, могла бути в розпорядженню вибраної або пануючої особи з її приближеною особою." Що до розміру городищ, він залежав від ріжних

причин: більшої або меншої кількости людности, меж його теріторії, умовин місцевости або, нарештї, самого призначення, котре могло бути неоднакове. Сї причини, всї разом або кожда з окрема, могли впливати як на розміри, так і на внутрішнїй розклад городищ.

Складнїйшим являєть ся питаннє про народність городищ. В деяких з них, наприклад в тих, які описує в своїй розвідцї В. Хвойко, подибуємо річи скитської і ґотської культури. Але твердженнє, що сї городища належать через се до сих народів, було би дуже хибне. Се, на його думку, могло би мати місце тільки в тому випадку, коли б знайдені річи уявляли з себе різко-визначені типи, без домішки певної культури в тому виглядї, в якому вони послужили для її наукової характеристики й вироблення про неї певного понятя, чого в даному разї нема. Присутність ґотських окрас може служити вказівкою тільки на те, що й українські місцевости не лишили ся без впливу ґотської штуки, але се ще не доводить, щоби Ґоти могли довго тут мешкати. З другого боку своєрідне виконаннє й иньші особливости технїки згаданих річей вказують на певну самостійність і привичку до певної, виробленої давнїйше технїки та орнаментації, що на свій лад переробляє чужоземний стиль та впливи. „Ще більше самостійне культурне відношеннє ми бачимо в виробах та річах, що звуть ся скитськими, по анальоґії зі знахідками на полуднї України: заховуючи в більшости випадків їх тип і форму, вони заразом дуже помітно відріжняють ся від них. Ми подибуємо в нашій місцевости й золоті орнаментовані бляшки від одежи, й бронзові люстерка, й черпаки з високими ручками, й иньші звичайні для скитських могил річи, але на полуднї України ми не знаходимо нї костяних псалій та окрас, якими характеризуєть ся наша місцевість, нї рільничих знарядь, нї подібних до тутешнїх типів кераміки, нї нарештї самих городищ, що в данім разї має рішаюче значіннє". Для Скитів українських полудневих степів, народа кочового і войовничого, не було потреби закладати великі, укріплені городища з некрополями та коморами на збіже; опріч того вони не мали від кого шукати захисту, бо самі були займами й кочовниками. Військо у Скитів було кіннє, і через се воно потрібувало більше простору та вигод, нїж се могли дати йому лїсові, усїяні горбами та покопані байраками місцевости, в яких знаходять ся городища; опріч того сам спосіб оборони не надаєть ся для кінного війська. Нарештї, коли звернути ся до такої важної характеристичної риси кождого народа, як тип похорону, то поруч з похороном вояків з конем бачимо в городищах одночасно похорон з паленнєм, котрого Скити нїколи не вживали. Правда, не можна заперечувати присутности в городищах скитського елементу, але нема чого надавати йому домінуюче значіннє, й скорше треба уважати його другорядним, як в хроно-

льоґічному, так і в етноґрафічному розумінню. Як скитські, так і ґотські памятники являють ся тільки захожим елементом, сказати б, плївкою на загальному тлї місцевої, самостійної культури, про істнуванне котрої свідчать конкретні й незаперечені факти, зібрані В. Хвойком. На його думку, розкопки останнього часу показали, що найдавнїйшою культурою середнього Поднїпровя треба уважати культуру похоронних точків та землянок, що має всї ознаки давньо-арійського характеру й належать ще до неолїтичної доби. Ознаками її являють ся глиняні похоронні будови, де відбувало ся спалюванне покійників, своерідна кераміка й слїди ритуалу в формі глиняних жертівників з сьома символїчними кругами. Усе те ми знаходимо в найдавнїйших городищах. Потім ідуть памятки греко-скитської доби, далї річи похоронних піль і нарештї памятники чисто словянські, в тому розумінню, в якому се слово прикладаєть ся за пізнїйших історичних часів, і через усї сї періоди переходить одно, дуже характеристичне явище, — обряд спалювання покійників, що тягнеть ся в сїй місцевости безперервно від часів неолїта аж до запровадження християнства і за всїх часів відбуваєть ся при тїй самій обстанові, чого не могло би бути при переміні народности, вірувань та звичаїв.

Ми умисне трохи довше спинили ся на виводах та міркуваннях, які д. В. Хвойко робить з приводу своїх спостережень над городищами та зібраного в них матеріялу, бо сей матеріял дуже добре стверджує отсей, оспорюваний і досї, висновок, котрий цїлком годить ся з поглядами, які висловив і уарґументував в I-ому томі своєї „Історії України-Руси“ проф. Мих. Грушевський: „Таким чином, очевидно, що не дивлячи ся на тимчасові впливи того чи иньшого зайшлого елємента, ми скрізь стрічаємо ся в нашій місцевости з тим самим народом, що визначав ся тривкістю обряду й мав певну, вироблену в певні форми культуру, головною точкою підпори для котрої служило завсїгди його одвічне заняте — рільництво. Не треба додавати, що се міг бути тільки нарід, що не кидав своєї землї через весь зазначений час, а через се треба признати, що городища середнього Поднїпровя, на підставі всїх наведених вище ознак, належали до народа арійського походження, а саме до давнїх славян, що від віків залюднювали і тепер залюднюють область середнього Днїпра“. *М. Залїзняк.*

A. Brückner — Eintritt der Slaven in die Weltgeschichte (Ullsteins Weltgeschichte, herausgegeben von Prof. Dr. v. Pflugk-Hartung, Geschichte des Mittelalters, Берлїн, 1909, ст. 559—639).

Берлїнський славіст, проф. Брікнер, перекидаєть ся таки рішучо в історика. За такого мають його не тілько його земляки, а вже навіть і Нїмцї, коли редактор роскішної Ульштайнової „Всесвітної Істо-

рії“ віддав йому славянський відділ... Се вже діло проф. Брікнера, що він приняв на себе сю задачу в таких межах, як отсе бачимо з поданих у горі чисел сторін книжки. Славяне, розкинені на половині Европи, разом з сусїдами, дістала аж $^1/_8$ частину книжки! Очевидно, в таких умовах історія середньовічних Славян може вийти хиба як коротенький проспект, а більш нїчого. Так воно й є. Все ж таки автор знайшов спосіб, щоб і в сїм короткім проспектї виложити всї свої „оригінальні“ історичні здобутки. В маленькім вступі знайшло ся, наприклад, місце на досить докладну репродукцію його кирило-методіївської теорії. Сама історія уложена в таких главах: західні Славяне, Моравяне й Чехи, полудневі Словяне, Польща за Пястів, Литовцї й Лотиші, держави Русів, північні народи. Як бачимо, на 80-и сторінках знайшло ся місце не тілько для самих Славян, а й для литовської і цїлої скандинавської ґрупи. Русь обговорена коротко (ст. 613—626). Автор мав і тут змогу розкинути свої погляди на початок руської держави, виявлені перед двома роками у статї про „норманську доґму“.[1] Полїтичну історію України-Руси збуває дуже коротко, дещо довше спинюеть ся на Московщинї. Про староруську лїтературу говорить, що вона складала ся тілько з перекладів релїґійних творів — значить — „Слово о полку Ігореві“ не належить до староруської лїтератури... *С. Томашівський.*

Н. Дашкевичъ — **Смѣна вѣковыхъ традицій въ отношеніяхъ народовъ Запада къ Русскимъ** (Сборникъ статей посвящ. В. И. Ламанскому, II ст. 1375—1415).

Се одна з останнїх, чи може й остання статя пок. київского ученого. Присвячуючи його несторови российського славянофильства, він за вихідну точку взяв його погляд (спільний погляд славянофилів) про глубоку і кардинальну ріжницю між „Европою“ і „Россією“ і так як в славянофильських поглядах притім в понятю „Россія“ непростимим способом мішають ся понятя российського правительства і бюрократії, российської держави, великоруського народу, т. зв. руських, або східнословянських народностей, і нарештї — цїлого словянства, так подібну мішанину бачимо ми і у пок. професора, дарма що його спеціальні студії більш нїж кого иньшого повинні були научити розріжняти сї понятя. Але сила плану принятого в официяльній российській науцї була, видно, сильнїйша від сих студий.

---

[1]) Обговорюючи сю статю (Записки, т. LXXX, 181) зазначив я, що автор кладе великий натиск на завойоване східно-славянських земель Ґерманами, а не розтягає того й на засновок Польщі. Проф. Б. відповідаючи менї (Kwart. hist. 1909, 2) впевняє, що й він бачить початок Польщі у наїздї, хоч і не норманськім; на жаль одначе сього погляду автор не зазначив при історії Польщі.

Пок. автор слїдить насамперед за проявами відчуження між західно-европейськими народами і Русю в старих часах, до пол. XV в.; Русь для них — погани, варвари, через те мішають ся з Татарами, Мусульманами і т. д. Тільки в скандинавськім старім письменстві, завдяки близьким і тїсним зносинам з Русю, вона близька, не відчужена сторона (с. 1379). Причину відчуження від неї решти Европи автор бачить, для того часу, „в релїґійнім фанатизмі“ (с. 1387). Се справедливо; треба тільки памятати, що відчужение на релїґійнім ґрунтї було обосторонне, і коли на Руси проявляло ся слабше, то се залежить від більшої ексклюзивности католицтва в порівнянню з православієм, і по друге — від більшого, глубшого впливу церкви на суспільність на Заходї в XI—XII ніж на Руси. Дійсна вартість культури і суспільного ладу — староруського в порівнянню з західнім і навпаки, грала тут дуже малу ролю, і хоч автор заходить в се питаннє, вказуючи (досить шабльоново і неінтересно) ріжні гарні прикмети староруського житя (с. 1411), то до властивої теми се дуже мало належить. Автор переходить до часів новійших XV—XVIII, але тут уже робить ся звичайна підміна — мова виключно про Московщину, хоч автор нїби далї говорить про відносини до „руських“ взагалї. Автор з очевидним жалем констатує переважно неприхильний, легковажний, або й ворожий настрій, що проявляли західнї письменники і діячі в своїх поглядах і відносинах до Московщини. Автор кінець кінцем признає, що некультурність тодїшньої Московщини до певної міри звиняє „упередження і забобони“ Европи супроти неї, „хотя русскій государственный строй того времени, не исключавшій размышленія земли о всенародномъ благѣ и выраженія этой мысли передъ Государемъ, не былъ такъ несовершенъ какъ кажется инымъ.“ Але не може дарувати автор Зах. Европі її упередження против „Россії“ від часів Петра В., коли вона війшла в близшу спільність з Заходом, і „значительная часть русской интеллигенціи постоянно жила одною духовною жизнью съ Западомъ.“ „Въ особенности больно рѣзало наше серце нерасположеніе къ намъ, сказывавшееся въ недавніе тяжелые дни русско-японской войны: оно мало разнилось отъ того, которое приносило такъ много горя въ годы крымской войны“ (с. 1413). Автор в суміш збирає і відносини европейських дипльоматів і полїтиків до Росії як полїтичного конкурента, і антипатії поступових кругів до „жандармів Европи“, і некористні оцінки великоруської некультурности чи народнього характера. Не розріжняє і гетероґенних, глубоко відмінних складників полїтичного конґльомерата Росії, хоч сї ріжницї були звістні тим, що ставили діаґнози і гороскопи Росії XVIII—XIX в. Несподївано цитуєть ся Гердер, що віщує блискучу будучність Українї („Україна стане новою Ґрецією, чудове небо сього народа, його весела вдача, його му-

зикальність, його богатий край прокинуть ся від разу“ і т. д.) — а тим часом все перед тим і потім говорить ся про культуру, державне і суспільне жите великоруське. І так само всуміш виступають перед нами речники Заходу: поруч з серіозними репрезентантами західньої мисли й такі як постійний співробітник Нов. Времени Валішевский, або кавалер российських ордерів Люї Леже! Взагалї ціла статя, а особливо її друга частина має характер збірки виривків і цитат, часом інтересних, часом характеристичних, але вони анї не вичерпують найбільш характеристичного, типового, не ілюструють головнійших течій, тим меньше — не дають пізнання причини тих або инших поглядів і відносини. Се мозаіка, де принотовують ся дрібниці поруч важного, часом без внутрішнього звязку, а фелетонні—міркування досить дивно відбивають від ґелертерських бібліоґрафічних (хоч теж принагідних) приміток під текстом.

Кінчить автор обороною національного, індівідуального, — його права на поважанне хоч би й супроти вищої, космополітичної культури Заходу, і цитує маніфест інтернаціонального конґреса штуки в Брюселї 1905 р.: „Треба стати самим собою й тримати ся свого рода, своеї раси, своеї національности чутем, мислею, працею!...“ Се гарні слова. Тільки сам автор показав дуже мало поважання до „індівідуального, національного“, всипавши всю ріжнородність національного, областного, хронольоґічного в одну купу і не добачивши нїчого гетероґенного в сїм „чудищу облім, озорнім, огромнім“, яким Радїщев назвав Росію XVIII в., і яким ся Росія здавала ся тодїшньому Заходови, по словам автора.

Жаль, бо студіювавши пильно і східно-европейське жите і західноевропейські лїтератури заслужений автор міг би дати справдї інтересні поміченя на поставлену тему, як би взяв її серіознійше.

М. Грушевський.

Д. В. Айналовъ — Очерки и замѣтки по исторiи древнерусскаго искусства. I. Два примѣчанiя къ Слову Данiила Заточника (Извѣстiя отд. рус. яз. 1908. I ст. 352—365). — II. О дарахъ русскимъ князьямъ и посламъ въ Византiи. III. О нѣкоторыхъ серiяхъ миніатюръ Радзивилловской лѣтописи (ib. II ст. 290 - 323).

Під сим загальним титулом проф. Айналов подає ряд заміток по части до історії штуки, по части до культурної історії взагалї. В першій статї він спиняєть ся на інтересних побутових подробицях Слова Данила, потім близше займаєть ся музичними інструментами Слова і иньших староруських памяток; замітки інтересні, тільки треба б в кождім разї констатувати докладнїйше, нїж се робить (або не робить) автор — де ми маємо до діла з реалїями староруського побуту, а де з фільольо-

ґiєю тiльки — з loci communes вiзантийського письменства, запозиченими нашими письменниками. Друга замiтка присвячена подробицям Ольжиного побуту в Царгородї, i спецiально виясняє, що грошi поданi Ользї на Царгородськiм дворi були не дарунками (як на дарунки вони вже давнїйшим дослїдникам здавали ся занадто маловартними), а грошима на виживленнє, що по трактатам з Русю царгородський двiр був обовязаний давати послам з Руси.

Третя замiтка найбiльше дає для iсторiї староруської штуки. Автор вказує на рiжницю мiж мiнятюрами Радивилiвського кодекса до л. 96 (по пол. XI в.) i дальшими. Першi заховали в повнiй чистотї свiй вiзантийський стиль i архаїчнi подробицї XII—XIII в., другi носять виразнi прикмети пiзнїйшого рисунка, по нiмецьким взiрцям, або сильно пiдправленi по ним. Порiвнюючи мiнятюри Радивилiвського кодекса i Сильвестрового кодекса повiстей Бориса i Глїба, автор вказує, що деякi з них iдуть до спiльного прототипа, ранiйшого вiд к. XIV в., як вiн думає — до iлюстрованого жития Володимира. Помiчення iнтереснi, якi надають мiнятюрам першої частини Радивилiвського кодекса чимале значiннє. Але — студiованнє їх все таки можливе тiльки по ориґiналу, або репродукцiї инакшiй, нiж яку дало Общество любителей др. письменности.

М. Грушевський.

Albert Wesselski — Mönchslatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII Jahrhunderts. Липськ, Heims 1909, ст. LI+264. 8⁰.

Книжка ся в цiлiм обємi заслугує прочитаня; а читаєть ся легко, як збiрник яких новель, чим в дїйсности i є. Тим бiльше заслугує вона ширшого огляду, бо дає богато характеристичного для захiдноевропейського духовно-проповiдного письменства XIII вiку. Початок вступу посвятив автор поглядам давнїх проповiдникiв на екземпляричну (в родї притч) лїтературу i на її велике педаґоґiчне значiнє в широких кругах вiрних. Проповiдники отже або iмпровiзували, або переробляли готовi, або живцем вводили знанi оповiданя в свою проповiдь. Реґiстрацiя сього моралїзуючого письменства починаєть ся вже з кiнцем XII-го вiку i забiгає далеко в XV-ий вiк. Перший збiрник оповiдань в XIII в. належить до Якова з Вiтрi (Jacques de Vitry), що в своїх Sermones dominicales полишив бiльш 300 примiрiв (видав Th. F. Cane, The exempla or illustrative stories from the Sermones vulgares of Jacques de Vitry, London 1890). Стефан Бурбонський (Etienne de Bourbon), домiнїканин, пiшов за його примiром i позiставив Tractatus de diversis materiis praedicabilibus (вид. 1877 р. Lecoy de la Marche — Anecdotes historiques, légendes et apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne

de Bourbon...). Сучасник обох, англїчанин Адо з Черітон (Cheriton) позіставив рівнож не мало таких оповідань в своїх проповідях (гл. L. Hervieux — Les fabulistes latins 1884, IV).

Жерела оповідань, як вже висше одмічено, були ріжні. Анекдотки, перекази, східні притчі і власна уява. Автор передмови задержуєть ся довше на розборі деяких оповідань східного походженя (XXI—XXXIV) і стараєть ся виказати дороги впливу східної азийської притчі — новелї на західно-европейську. Є се оповіданє про пташку св. Мартина, що положилась на хребтї, щоб ногами небо піддержати, як стане падати; про миш, що сватала за свою дочку місяць, сонце, хмари, вітер, за́мок, поки з молодцем з мишачого роду не одружила її; про невинно убитого вірного пса-мученика, та про кирницю молодости — взяті з Панчатантри або Калїла і Дімна, переважно устною дорогою.

Після сього укладчик обговорює Цезарія з Гайстербаху — Dialogus miraculorum (1220 р., видаваний пять разів 1475—1851), Томи Кантіпратана (Thomas de Chantimpré) — Bonum universale de apibus (вид. 1475 р. і в Брюсселї), Вінкента з Бове́ (Vincent de Beauvais) — Speculum historiale; Gesta Romanorum і Mensa philosophica, які позіставили уривки і сліди на проповіді XIII в. Що всї згадані збірники, mutatis mutandis, могли опиратись на народній словесности, автор закінчує передмову. Леґенди про святих, які рівнож могли часто служити проповідникам жерелом влучних прикладів, виключені зі збірника, крім кількох чуд Богородицї.

В книжцї 154 оповідань, до яких долучені бібліоґрафічні замітки (ст. 197—257) і річевий показчик. Зібрана і використана лїтература предмета значна, а в кождім разї подана можливість легкої провірки й орієнтації. Менша часть оповідань розбита в бібліоґрафічнім додатку на поодинокі мотива (напр. XI про Роберта Діявола, XLIX Чорти підміняли хлопця — самі зрадили ся — тайна звязь крови, LXXVII Вихсванє в підземнім замку — Андрокл — боротьба зі змоком, CXVII Мудрий рицар любить королївну, перехитряє її жениха — короля, CXIX Побратимство дуже схожих один на другого рицарів Амелїя і Аміка, користи і конфлїкти від сего, CXXXVIII Рицар влюбив ся в королївну і здобув її, їх любов, CLIII Три усміхи Юродивого), решта має або паралелї, або тільки зсилки на жерело, з якого взяті.

Самі оповіданя дуже нескладної основи, а хоч деякі, напр. наведені висше, і більші розмірами і мотивами — колїзіями, то все таки вони не переходять за рами наївної народної творчости. Сліди їх народного походженя замітні найлучше грубоватим реалїзмом, з яким проповідник описує за народним оповідачем, зовсїм без зовнїшнїх масок — чи то уведенє дївчини, чи гру похоти, чи любовний акт, або хитрощі зводниць.

Сей реалїзм мав у проповідника ще иншу цїль, а то надане цїх правдивости всему оповіданю. Крім того прикмети правди надає він іще і поданєм жерел, хочби дуже мало вартних, в родї таких як: „такий то братчик, монах, епіскоп — видїв, оповідав, передав“, „в книзї знайшов“, або „слуга йшов взаду і все чув, та нам переказав“ (XXXVI).

Що-до змісту, подані оповіданя розпадають ся, кромі дрібних анекдоток з клясичної лїтератури, з житя народа, духовенства, рицарства і королївського двора, на значне число ґруп. От вони: Слуга — правдомовний 1; довгоязикий 20; лїнивий і хитрий 47; вірний чура — діявол 97; дїти — як оказують свій послух, нагорода за нього 3, голос крови 6 і 49; жіночий характер — сварливий 9, сплетниця-розлучниця 22, скрита віроломниця — муж не знає, котрі його дїти 6, хитра местниця мужеви 22, 67, 72, 74, 98, 115, хитра віроломниця 19, 103, слабі, але против їх волї не зійтись з ними 43, 128, брак чистих дївчат в цїлих державах 77, користолюбиві і в любви 41, 42, 72, довгоязикі — тому не сповідають 94, одежами і нарядами обманюють 58, падкі на все заборонене 35, 94, 127; приклади мудрих жінок 93, 138 і сталих в любови 79. Мужі осміяні хиба за заздрість 4, несталість 104; мущини мстиві против непринявших їх женщин 116. Материнство пожадане женщинї хочби за помочию нечистого 11. Мати з сином зносить ся 16, 78 (покута і поміч Богоматери змазують гріх). Любовна похіть — предмет культу (чорна меса) 118. Любов рицаря і королївни 117 (мудрий молодець), 138. Борба з любовною похітю 10 (женщина), 18 (пустельник), 66 (монахиня); любовну похіть королеви лїчать смертю рицаря 50. Побратимство двох подібних 119, християнина з невірним 120. Що другому бажаєш — сам наживеш 34; сила чистоти душі і тїла 51, 144; сила простосердечности 139; хабарники — судиї 156, купцї — обманцї 89, 106; вовнїшнїй блеск жерело почестей 73, 110. Замок запав ся в землю за кару 76, покута рицаря рабівника 86, вороги годять ся через подруже дїтей 91, королевич під землею виховуєть ся — боротьба зі смоком 77, вдумчивому чоловікови не легко веселитись — всюди „меч Дамокля“ 78, все в руцї божій 79, все земне — суєта: женщина, почести, гріш 28 (порів. притчу з Варлаама і Іоасафа про чоловіка на краю пропасти). Друга ґрупа, не менше численна, про гріховність духовенства і монашества. Захланність їх — 23, 60, 83, 107, 129, 143; любов легкого і вигідного житя — 24, 75, 82; зарозумілі без підстави 2; чин і гріш почитають — простодушного обиджують 61; духовники світські і ченцї жиють против постанов церкви з жінками — 70 (блудницю відвів від публичного житя, сам з нею зжив ся, вона дїтей убивала), блудять найчастїйше під впливом вина 17, 81; в часї сповіди намовляють на гріх 49, пристрастні до жінок 147; уводять дївчат-жи-

дівок 52 (женить ся), 53 (щоб оминути соблазнь, нічю віщує наївним родичам, що їх дочка породить очікуваного Месію; Жиди вірять — очікують, народжену дочку і її матїр убивають; проповідник кінчить насмішкою над невірними нехристами); перелюбствують з чужими жінками 5. Монахинї родять дїтей, товаришки догоджують родильницям 38, помагає сьому і настоятелька 59 (говорить епископу, що наложив на ню грошеву кару за розпусту монахинь — „правда, каплун не любить курок"). Дїєть ся се звичайно спокусою нечистого, що розпалює в монахинях похіть і вводить їх в гріх зі всіми наслїдками. Від сього часто вибавляли своїх вірних Спаситель 65 (не пускає монашку на гріховні сходини зі священиком) і Пречиста — 39 (замість настоятельки, що віддала ся на публичне житє, 15 літ управляє монастирем), 44 (ангелови велить занести новонародженого монахинею сина до пустельника на виховане). Пречиста Дїва помагає й иншим своїм слугам, що впали в гріх перелюбства — 63 (воскрешує убиту пустельником зведену дівчину), 68 (спасає матїр і сина, що жили в супружестві від кари), 114 помагає рицарю в бідї, 149 (вертає женї віроломного мужа), 51 нагороджує молодця, що переміг свою похіть і заховав чистоту через память на Неї — поцїлуєм невісти. Нїчого дивного, що мусїло появитись оповіданє, яке показало б, що і від священиків-грішників належить приймати церковні тайни 80; з другого боку проповідники не забули втягнути в свої проповіди й анекдоти про те, як діявол на земли не хотїв вірити, нїби на ній могли ще остати які священики, коли їх щоденно стільки приходить в пекло 131 (порів. не було у кого висповідатись грішній души у небі — мусїла в пекло мандрувати).

Коли зважити, що укладчики сих проповідей і прикладів мали на метї дати духовенству готовий проповідно-моралїзуючий матеріял, щоб розбудити з одного боку само духовенство до поправи житя, а з другого — дати йому субстрат до проповідничої дїяльности в тім же напрямі серед вірних, то піймемо документальне значінє наведених прикладів. Часть тих мотивів війшла в Декамерон і в инші збірники новель і обсценних анекдотів середновічя; вона ж не позістала чужою і народови, який богато оповідань переробив на свій лад. Свідчать про се напр. наші травестиї важнїйших молитов, церковних служб та пісень. Питаня сї, що правда, в нас — на жаль — ще не оброблені, але деяде намічені в описах рукописей.

Хоч укладчикови книжки належить від нас повне признанє за богатий матеріял, то все таки не можна не висказати здивованя, чому він не уложив тих оповідань відповідно до тем, хочби так зовнїшнїх — як се вийшло в сїм огляді вище, придержуючись внутрі кождої ґрупи хронольоґічного порядку. Тодї книжка його зискала б на стільки, що в ру-

ках спеціялїста могла б значно розростати ся, а тим самим стала б дуже добрим інформатором в области поучаючо-новелїстичного проповідничого письменства. *І. Свєнціцкий.*

В. А. Бѣдновъ — Православная церковь въ Польшѣ и Литвѣ (по Volumina legum), Катеринослав, 1908, ст. XVIII+512.

Автор поставив собі широке завданнє: представити юридичне становище православної церкви в польській Річи-посполитій від XIV до XVIII в. — значить протягом мало не 500 років; очевидно обробити такий великий період докладно в однім томі — річ неможлива. Длятого мусимо вважати роботу д. Біднова не так критичною студією, що входить своєю аналїзою в найменші подробиці, як скорше загальним нарисом, котрий дає тільки огляд найважнїйших фактів.

Головним жерелом послужив автору старий збірник польського права Volumina legum; се жерело не все авторитетне, бо видане ненауково і часом неповне; тому використано також значний матеріял, розкинений по инших виданнях. В історії православної церкви в Польщі бачить автор пять ріжних періодів. Перший тягнеть ся від початків польсько-литовської окупації до панования Баторія включно. З початку права руської церкви дещо обмежені, але 1560 рр. православні дістають de iure майже рівноправність з католиками; особливо слїдне се підчас перших безкоролївств. Панованнє Жиґмонта III дає другий період; найважнїйший факт тих часів — церковна унія, котру правительство бере в спеціяльну опіку; істнованнє православних довгий час іґноруєть ся. Трета фаза в житю православної церкви починаєть ся панованнєм Владислава IV; козацтво виборює церкві права більші навіть як мала в першім періодї: нпр. митрополит і владики дістають сенаторські крісла. З кінцем XVII в. приходить новий занепад церкви, що відбиваєть ся некорисно й на її юридичнім становищі; тільки натиск російського правительства дає православним деякі полекші; се четвертий період. Часи чотиролїтнього сойму (1788 92) можна вважати пятим періодом; прінціп релїґійної свободи приносить корисні зміни й православній церкві. — Поділ як бачимо досить схематичний і не все оправданий: і так часи 1386—1586, котрі автор бере в перший період, не такі знов одностайні, щоби можна обняти їх спільною характеристикою; третїй період требаб починати вже з кінцем панования Жиґмонта III (відновленнє єрархії), не аж з Владиславом IV; між третїм і четвертим періодом властиво нема нїякої межі і т. п. Але вкінцї кождий поділ штучний і можна його приймати або нї. Важнїйші закиди можна зробити автору з мериторичного боку, що до його оцїнки становища православної церкви в польській Річи-посполитій. Вже з короткого змісту, який поданий вище, видно, що

автор рiзко розминаєть ся з поглядами бiльшости дослiдникiв церковної iсторiї; так нпр. загально констатували ся обмеження руської церкви з початком XVI в. i їх зрiст у дальших роках, тимчасом у автора стрiчаємо иншу думку: „при преемникахъ Ягелла эти ограниченiя постепенно ослабляются, въ 60-хъ годахъ XVI ст. православные почти уравниваются съ католиками, а во время первыхъ двухъ безкоролевiй равенство православiя (равно какъ и другихъ вѣроисповѣданiй) съ католичествомъ снова торжественно подтверждается конвокацiонными и избирательными сеймами“ (стор. VII). До своєї характеристики доходить автор дорогою аналїзи соймових конституцiй; дорога певно рацiональна, але дуже одностороння: тут важне не тiльки як була справа поставлена в теорiї, але також чи i як була переведена ся теорiя в практицї; якби автор провiрив докладнiйше фактичне становище руської церкви в польськiй державi, мабуть дещо критичнiйше дивив ся би на паперовi конституцiї...

З того, що автор занадто буквально бере кождий правительственний акт, стрiчаєть ся в нього часто й инша хиба (другорядна врештою): занадто перецїнюєть ся значiннє особи короля в уставленню релїґiйних вiдносин. Так Казимир Ягайлович не був фанатик i тому православним було в його часах добре (с. 40), Жиґмонт I був противником релїґiйної нетолєранцiї (с. 93), подiбно Жиґмонт Август (с. 96) i т. и. Безперечно й iндивiдуальнiсть короля мала вплив на релїґiйне законодавство, але особистi переконання монарха все мусять нормувати ся поглядами суспiльности, — а в Польщi се було ще бiльше замiтне як де инше; навiть про Жиґмонта III, котрого iндивiдуальнiсть найбiльше зазначуєть ся в релїґiйних справах, тяжко сказати, чи вiн накинув суспiльности свої переконання, чи вона йому, — мабуть обi сторони тут зiйшли ся i обi рiвно винуватi.

Поза тими методичними недостачами робота д. Беднова як огляд не тратить своєї вартости; науковiсть захована в нiй вповнi при тiм характерi нарису, який книжка носить; виклад легкий; як пiдручник для першого познайомлення з питаннєм робота має чималу вартiсть.

I. Крипякевич.

Źródła dziejowe. T. XVII, część I. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VI. — Podlasie, opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego. Варшава, 1908, ст. 222 + LII.

Сей том „Źródeł“ мiстить виключно матерiяли до кольонїзацiї i статистики Пiдляша, бо розвiдку вiдложив видавець до двох дальших частий XVII тому. З трьох пiдляських повiтiв найбiльше матерiялу маємо

тут до пов. Більского. Є тут реєстр шляхти, що мала ставити ся на війну в 1528 р., дальше люстрація більських староств в 1558—1577 р., реєстри побраних податків в 1579, 1580 і 1591 р. і вкінцї такий же реєстр в міста Книшина, але вже в поіменним вичисленєм міщан. До других двох повітів, Дорогичинського і Мельницького, маємо рівнож спис шляхти в 1528 р. і реєстри податків в 1580 р.

Найбільше (статистичних) даних маємо про шляхту і вони найповнійші, бо подають імена, чого власне недостає при реєстрах міст. Крім одного Книшина, міщани нїгде не вичислені поіменно. Про селян не маємо нїчого.

Сї акти мають ту вагу, що вони хоч почасти дають спромогу вглянути в етноґрафічний склад шляхти. Се спеціяльно інтересне тут, для Підляша, бо ся земля сягала найдальше на північ зі всїх земель Руси, межуючи в заходу в Польщею, зі сходу з Литвою. Тому і часто підпадає під власть тих держав і в 1569 р. приходить під Польщу. Очевидно сї події не могли лишити ся без впливу на склад населеня.

І дійсно, в іменах шляхти XVI в. знаходимо майже виключно імена польської шляхти — головно в сусїдного Мазовша, що в давен тут напливала. Шляхта мазовецька ще здебільша імен родових не має, тільки просто приставляє імя до села, звідки походить, пр. село Бжовово — отжеж земянин Ян в Бжовова, або формує імя Бжозовський. І бачимо велике число сіл й імен, що звучать як і на Мазовшу н. пр. села: Влости, Болєсти, Калєнчіно, Красево, Яблоново, Пєжхали, Зохи, Труски, Паєво і т. д. Се села землї Більської. Ті самі імена стрічаємо в сусїдній землї Цїханівській на Мазовшу. Се і вказує напрям тої дрібно-шляхоцької кольонїзації.

Руська шляхта розплила ся в тій масї Мазовян і спольщила ся, як і деинде. Тільно тут наступив сей процес скорше, бо в реєстрах в 1528 р крім кількох імен, як Іван Карп, Іван Сасин, Грегор Вагановский, Глїбович Арнольф (?), годї доглянути ся руських імен[1]). Правдоподібно останків руської шляхти треба шукати в списї бояр більських, де вичислено 92 бояр в кінцевою заміткою „тиї то земяне"... значить ідентифікують їх в шляхтою земянами. Про міста годї щось сказати, бо як я згадував, тільки один Книшин має поіменний реєстр. Згадує ть ся тут Іван Гроднянин, Ілько, якийсь Боярин, Мікітко, Іван Кучмєж, Іліяс в Богданом і піп руський. Мусїло бути і більше, але польський реєстр польщить імена, так що годї певно рішити. Зрештою Книшин найдальше висунене на північ місто.

---

[1]) Мусїло бути і певне число сусїдної литовської шляхти н. пр. Пашкоіч (Пашко), Хвічкоіч (Хведько), Хвідороіч (Хведор).

В місті Дорогичині згадуєть ся принагідно Гриць тесля, Сидор швець, а дальше маємо в 1581 р. згадку про міщанина Щасного Сутрувку, що дав в тім році чопове „від міста руського Дорогичина“. Звістка відносить ся до міста на лівім боці Буга, що і звало ся руським, а Правобуже — ляцьким. Одначе і на Правобужу мусіло бути богато Русинів, коли там маємо аж 2 церкви, а на Лївобужу тільки одну. Тай взагалї елемент руський мусїв іти що найменче через половину, коли акт маґдебурґії в 1498 р. надає рівні права і Русинам (рівне число радних і свого бурмістра), а устав цеху купецького ще в 1643 р. признає Русинам рівні права.[1])

Згадують ся ще з Дорогичина попи, що платять 10 зл. і піп з м. Семятич.

Про села маємо тільки назви, що також вказують на мішану людність. І так село: Мілковичі руські, Каміонка руська, Савичі руські, Яблонна руська і ляцька, Твароги руські і ляцькі, Мазурі, Литва і иньші. Одначе якогось відношеня процентового руських і польських сїл, в приближеню хоч би, годї обчислити. Зрештою докладнїйше вияснене сього проблєму вимагає використаня всїх даних до Підляша, що очевидно тут у справозданю з „Źródeł“ не можемо робити.

Все инше, що нам дають „Źródła“, поминаю, бо воно входить в обсяг розвідки, обіцяної видавцем у найблизших частях XVII тому.

М. Терлецький.

Carl Riter von Sax — Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der „orientalischen Frage“ bis auf die Gegenwart, Відень 1908, ст. XX+543, 8⁰.

Ся книжка, живо написана, з добрим знанєм предмету, не може називати ся чисто науковим твором: доволї в нїй публїцистичних вискоків, повно субєктивного міркования, та що найважнїйше — се в $^3/_4$ компілятивна праця, між тим на основі турецької історичної лїтератури. З методичного боку се радше історична хронїка нїж історія. Все ж таки може бути уживана як корисний інформаційний підручник для практичних, наукових цїлей. В першім роздїлї маємо загальні уваги про полїтичне становище Туреччини в Европі, її внутрішнїй характер, національні і релїґійні відносини. У другім роздїлї дав автор короткий погляд на часи могутности османської держави від середини XV в. до 1579 р.; по тім приходить повільний упадок державних сил, представлений в дальших роздїлах (до 1683 в третїм, до 1768 в четвертім, до 1840 в пятім, до 1856 в шестім, до останнїх в семім), щораз докладнїйше і щораз менше компілятивно, — найдокладнїйше в двох останнїх роздїлах, що занимають цїлу половину книжки.

С. Томашівський.

[1]) Atheneum 1847. Drohiczyn.

С. И. Масловъ — Описаніе рукописей Историческаго Общества Нестора Лѣтописца. К., 1908, ст. 50+58.

Автор описав 27 рукописів Товариства Лїтописця Нестора. По часу написання вони всї належать до пізних: з XVII, XVIII і XIX вв. Більша часть їх — писання богословського змісту. Вартість сих рукописів майже виключно палеоґрафічна; тільки в чч. 6 і 7 знаходять ся невідомі доси проповіди Георгія Кониського й архидиякона Манасиї Максимовича.

З рукописів, які належать до українського письменства, назвемо: ч. 1, Апостол XVIII в., списаний в с. Богданівцях в 1737 р.; ч. 2, збірка з XVIII в., в якій містить ся статя „о хиротоніи, сирѣчь о рукоположеніи" (чи не Лазаря Барановича?) та уривок Псалтири слїдованої списаної в Новгородї-Сіверськім в 1572 р.; ч. 3, проповідь св. Василія Вел. на похвалу посту в перекладї на славянську мову з масою українїзмів, з XVIII в.; ч. 4, Збірка полемічних писань — Розыскъ о брынской вѣрѣ и о пресуществленіи з початку XVIII в., українською скорописю. В ч. 5 (збірка ріжних статей) знаходимо значне число проповідей, виголошених у Петербурзї деякими українськими духовними, як Симон Тодорський, Амврозий Юшкевич, Іляріон Григорович, Порфірій Крайський, Плятон Малиновський, Теофан Прокопович. Такий самий характер має також ч. 6 — збірка з XVIII в. з проповідями Кирила Ляшевецького, Теофана Прокоповича, Ґедеона Криновського; тут є також лист з Угорщини до сестри Іренея Фальковського. В ч. 7 (збірка з другої половини XVIII в.) містять ся проповіди Е. Дияковського, Ст. Калиновського, Георгія Кониського, Сим. Тодорського, Манасиї Максимовича. В ч. 9 містить ся курс фільософії, викладаний в Київо-Могилянській академії в 1685—6 рр. Йоасафом Кроковським. Ч. 10 — записки невідомого автора з другої половини XVIII в. про реторику і диялектику. Ч. 11 — Слово про Амфілога, список XVIII—XIX в. Деякий інтерес представляє ч. 15 — збірка віршів з половини XIX в., очевидно якийсь альбом, де поруч з російськими віршами невідомих поетів є також два вірші українською мовою. В ч. 17 Сінопсіс Ґізеля в списку кінця XVIII в.; там-же „Исторія о разореніи Іерусалима" і „Исторія о плѣненіи Царгорода". Ч. 18 — Лїтопись келейна Дмитра Ростовського (Туптала) з XVIII в. Під ч. 19 — збірка історичних писань, писана скорописю XVIII і XIX в., яка містить ряд статей: Лїтопись Грабянки, списки зі статей запорожських гетьманів, починаючи від Богдана Хмельницького аж до вибору Данила Апостола, в кінцї „Розговоръ Великой Руссіи съ Малой Россіею". Збірка з XVIII в. під ч. 21 між иншими статями містить: „Краткое описаніе Малороссіи", видане при лїтописи Самовидця, тестамент Ст. Яворського, ряд при-

писів для робленя напитків і страв і для лічення недуг, написаних, на скільки можна оцінити по мові і правописи, Українцем. Ч. 23 — Литовський Статут в редакції 1588 р., список XVIII в. В ч. 26 маємо лікарську книжку п. н. „Ковчежецъ, содержащь медикаменти выборнѣйшіи“, написану в 1744 р. в Глухові. Ч. 27 — копія з кінця XVII в. з відомого лексикона Памви Беринди, а саме з другого кутеінського виданя 1653 р.

Описи Маслова зроблені старанно, з увагою і любовю; де треба, там вказано на инші списки, а також показана бібліоґрафія по даному питанню. В додатку невидані доси проповіди Георгія Кониського і М. Максимовича; виданнє з поправками темних місць і з короткою, але звязкою передмовою. *В. Перетц.*

А. С. Грушевскій — Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Руссовъ“ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности академіи наукъ, 1908, т. XIII, кн. 1. Ст. 396—427).

Під таким скромним заголовком умістив д. О. Грушевський в „Извѣстіяхъ“ петербурської академії наук змістовну розвідку — моноґрафію про „Исторію Руссовъ“. Стисло переглянув він усі питання, які вяжуть ся з сею „Історією“ й на кожде з них дав докладну відповідь. Так на початку схарактеризовано вплив „Історії“ на сучасну українську суспільність і на видатнійших її діячів. Далі вияснено погляд автора „Історії“ на ціль і завдання своєї праці й показано, чим вона ріжнить ся від иньших праць. „Відміна сього твору від иньших, — на думку д. О. Грушевського, — не тільки в критичному розгляді представлень про минулу долю українського народу, що склали ся у польських і російських письменників. Відміна і в основній ідеї викладу — ідеї автономности. Автономічний погляд перевів автор через цілу книгу: Україна се не провінція, що підлягає центральному правительству, хоч часами й живе — фактично — цілком самостійно; се — відосібнена країна, незалежна, що живе цілком самобутним житєм, хоч і відчуває — часом — сторонні впливи. Почавши саме з самобутности української людности, яка істнує відосібнено, — автор і не зраджує свому основному поглядови: він зазначує, звичайно, і вплив польського режіму й асіміляційну політику Москви, але не прояви впливу центра на окраїну, а місцеве житє — основна нитка оповідання.“ Далі власне й показано на конкретних прикладах, як виявляєть ся в „Історії“ ся основна ідея автономности України. Скінчивши з сим основним питаннєм, переходить автор до докладнійшої характеристики „Історії Русов“ — показує, як змальовано военну славу українського народу, зазначає у автора „Історії“ любов до свого народу, розуміннє його культурної висшости і раціо-

налізм, говорить про розклад історичного матеріялу і представленнє й освітленнє в „Історії“ поодиноких важнїйших подій і важнїйших українських діячів. „Гуманність — важна риса в душевній характеристиці автора. Сцени насильств при переведенню релїґійної унії й тяжке придушеннє козацьких рухів, зріст гнету перед Хмельниччиною й кари на смерть Мазепинців — накидані різкими рисами — торкають ся не тілько ображеного національного почутя, але й загально-людського жалю та гуманности. Автор — ворог всякого насильства й утиску, і в реплїках про кріпацтво московського станового побуту не лише бажає заднім числом уколоти несимпатичну „Москву“. Він — проти всякого утиску суспільности властю, які б форми він не приймав; проти бюрократичного повновластя, жовнїрської сваволї й военних постоїв: він так само зазначить „підле варварство“ Турків і риси „великої розбійничої зграї“ за відділами Дорошенка, як і лебединські кари й господарюваннє ґенерала Бірона, поводженнє гетманської ґвардії Мазепи й розвиток донощицтва серед української суспільности, тяжку мару мініїстерської канцелярії й сумний епізод Пікінерії, нарештї — збори фуражу й переведеннє розмежування“. Скінчивши з характеристикою „Історії“, представляє д. О. Грушевський еволюцію поглядів на неї серед української суспільности й нарештї розглядає питаннє, хто був її автором. *М. Залїзняк.*

Др. Іл. Святицький — Відроджене білоруського письменства, Львів, 1908. Ст. 58.

Д. Дорошенко — Білоруси і їх національне відродження, Київ, 1908. Ст. 32.

„Не треба навіть довго доказувати — зачинає свою статю перший із зазначених у горі авторів, др. Іл. Святицький — що маємо повне право говорити про білоруське відроджене письменство. Досить тільки згадати про сотнї грамот і правних актів, що дійшли до нас, починаючи з XIII—XVII вв., вказати на яких півтора сотки рукописей з кінця XIII—XVII вв., назвати такі друки, як доктора Францїшка Скорини з Полоцка (Біблїю, Апостол і Псалтирю 1517—25), Симона Будного в Несвіжу 1562, Григорія Александра Ходкевича в Заблудові (Учительне Евангеліє 1568—9, Псалтир 1570), виданя друкарнї Мамонїчів у Вильнї, Евангеліє Тяпінского чистою народньою мовою, Граматику 1586, Статут литовський 1588, Катихисис Зиванїя, Граматику з 1596, твори православно-католицької полеміки кінця XVI—пол. XVII вв., щоби узасаднити назву теми. Одначе на тім не кінець. Крім старого білоруського письменства належить вказати ще на богату народню словесність, зібрану протягом XIX в. Поляками: Чечотом, Зенкевичом, Федоровским, великорусом Шейном, білорусами: Носовичом, Романовим, Никифоров-

ским і др. З другої сторони ніяк промовчати штучну білоруську письменність у творах поляків: Маньковского (перелицьована „Енеїда"), Рипіньского, Чечота, Барщевского, Марцінкевича, Даревского-Вериги, повстанців 1861—4, Мацея Бурачка і Лучини (останнї — з 80-тих років). Зваживши все те, ми переконуємо ся, що — білоруське письменство почало ся тому 7 віків: своєю граматично-словарною звязю з народньою словесністю воно дало доказ внутрішньої тягlости письменного білоруського житя; а виступивши нинї в чисто-народнїм уборі, воно явило ся тільки правним наслїдником своїх попередників, плодом культурно-полїтичного розвою — як Росії взагалї, так Білоруси передовсїм."

Головним завданнєм статї д-ра Іл. Святицького — подати характеристику національного білоруського письменства за період 1904—1908 рр. Перед тим одначе автор переходить коротко історію розвою двох головних чинників, які складають ся на найновійшу білоруську лїтературу — мови і змісту.

Що тикаєть ся першого складника — білоруської мови, то білоруський елемент пробиваєть ся з поміж церковної славянщини вже у найдавнїйших творах, як рукописних Евангеліях, псалтирях та поученнях XIII—XV вв.; найсильнїйше одначе виступає народня білоруська мова в правно-полїтичних актах і грамотах. Починаючи одначе від XVI-го віку, білоруська мова підпадає під чим раз сильнїйший вплив латино-польського письменства, від якого увільнюєть ся тільки в найновійших часах.

Зміст білоруського письменства — анальоґічний до нашого. Богослужебна і церковно-моралїстична книга, лїтопись, повістево-моралїзаційний збірник, зложений з байок, житій святих, а пізнїйше релїґійні піснї — се головні роди старої білоруської лїтератури. Інтерес до народньої словесности, записи з житя-бутя народньої маси, штучна перерібка і наслїдуваннє народньої творчости (пр. перелицьована „Енеїда" на взір Котляревського, „Гапон", „Тарас на Парнасї" й ин.) — се вже характеризує кін. XVIII і поч. XIX вв. Справдїшнє одначе відродженнє білоруського письменства, оживленнє його новими лїтературними кличами припадає на кін. XIX і поч. XX вв.

Свій огляд найновійшого періоду білоруського письменства починає автор характеристикою двох білоруських поетів: Бурачка-Богушевича і Лучини-Неслуховского, які хоч вийшли з поколїння 80 і 90 років м. ст., одначе своїми провідними ідеями належать до найновійших часів. Потім ідуть: Якуб Колас, Мацей Кропиука, Янук Купала, И. Изгур й ин.; — всї вони виступили на лїтературне поле тільки в останнїх часах і всїх їх характеризує — житєвий реалїзм та щира віра в світлу будуччину, яку народ здобуде собі власними силами. При кінцї статї подано дві недруковані поезійки: Марка Бяздольного (Што ты спиш?)

і Янка Купали (Там...). Особливу увагу звертає автор також на одинокий нині білоруський періодичний орґан п. з. Наша Ніва, який виходить у Вильні й гуртує коло себе всіх згаданих наймолодших білоруських письменників і поетів. Усї характеристики вичислених висше представників відродженого білоруського письменства цікаві тим, що сконструовані вміло з оріґінальних фраґментів їх поетичних писань, через що й самі набирають певного поетичного характеру.

Дещо иншу, більш прозову форму має статя д. Д. Дорошенка. І у нїй, так само, як у статї першого автора, подана найперш коротка історична інформація про старе білоруське письменство XIV—XVII вв. (за проф. Е. Карским), дальше про польсько-український романтизм 1-шої пол. XIX в., а вкінцї про національно-демократичний білоруський рух кін. XIX і поч. XX вв. Характеристикою трьох білоруських поетів сеї останньої доби: Богушевича, Неслуховского й Янки Купали кінчить автор свою інтересну статю, яка в деяких точках доповнює статю д-ра Іл. Святицького.

В кінцї — користаючи з нагоди — одна замітка pro domo nostra — в справі наших відносин до т. зв. білоруського питання. „Нинї се питаннє — повторимо слова д-ра Іл. Святицького — науково порішене: білоруська мова є рівнорядним і рівноправним складником (разом з великоруською, українсько-галицькою й угро-руською) східно-славянської язикової родини, вийшовши разом з ними зі спільної праруської мови[1]). На підставі дослїдів найбільш заслужених дослїдників історії білоруської мови — проф. Карского, акад. Соболевского й акад. Шахматова належить тільки узглядннти спорідненнє сеї мови з південно-великоруським говором (аканнє, свистячий придих йотованих співзвуків — дз' ц') й північно-українським (h, словарні особливости), а також певний вплив польської мови“. Поза тим — всяке заперечуваннє чи квестіонованнє окремішности й самостійности білоруської мови в користь російської чи

[1]) Одначе ставити в один ряд білоруську, великоруську й українську (чому — українсько-галицьку?) мови з ґрупою угро-руських говорів — не можна. Найновійші діялектольоґічні дослїди акад. А. Соболевского й акад. А. Шахматова показують, що угроруські говори належать до української (північно-української) ґрупи східно-славянської родини мов і говорити про їх рівнорядність з великоруською, українською й білоруською ґрупою — нинї що найменше... ще передвчасно (пор.: А. Соболевскій, Очерки русской діалектологіи. — Живая Старина, II, в. IV, ст. 12; А. Шахматовъ, Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій. — Журналъ Мин. Нар. Пр., 1899, кн. IV, ст. 370—371; також: Вл. Францевъ, Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси. — Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1901, кн. 1—2).

української має нинї характер полїтики так само, як анальоґічне заперечуванне й квестіонованне окремішности й самостійнотти української мови в користь российської. — Зазначуємо се тому, що і з українського боку пробував дехто ще не так дуже давно анектувати білоруську мову в користь української[1]), а офіціяльні підручники української мови й лїтератури для українських ґімназій у Галичинї ще й нинї за приводом польського лїнґвіста Малиновского вважають білоруську мову тільки говором — української, зазначуючи заразом, що сей говір „не має своєї лїтератури"(?!).[2])

Найвисший час, щоби сю псевдонаукову теорію про білоруську мову й неправдиву інформацію про білоруське письменство усунути зовсїм з підручників для наших середнїх шкіл! *Ів. Кревецький.*

Ів. Созанський — Олександер Духнович (Угро-руський автор народних учебників і публїцист), Львів, 1908, ст. 24.

Історія українського національно-культурного житя XIX ст. на Угорщинї до тепер науково не оброблена. Крім короткого огляду, який знаходимо у цїнній на свій час працї Лукича[3]), виданій двайцять з горою лїт тому назад, крім некритичного та тенденційного нарису, який подав Сабов у своїй „Хрестоматії"[4]), крім принагідних заміток, які подибуємо у новійших публїкаціях матеріялів до культурної історії галицької й угорської Укра-

---

[1]) Пор.: Ом. Огоновскій, Исторія литературы рускои. Т. I, ст. XVI („Всѣхъ Русинôвъ-Украинцѣвъ єсть 21,356.232: именно на Украинѣ 18,000.000, въ Галичинѣ 2,516.542, на Буковинѣ 239.690, а въ угорскôй Руси 600.000 душь. Єсли-жь додамо ще число Бѣлорусôвъ, с. є. 3,592.057 душь, котрî бесѣдують нарѣчіємъ руско-украиньскимъ, то окаже ся, що всѣхъ тыхъ, котрî говорять по руски, єсть 24,948.289, мѣжь-тымъ коли 34,389.871 душь до россійского народу причиеляе ся").

[2]) Пор.: Ол. Барвіньский. Виїмки з народної лїтератури україньско-рускої XIX віку. Для висших кляс середних шкіл. Ч. II. Третє поправне видане. Накладом краевого фонду. У Львові, 1902. Ст. 209; Ом. Огоновский, Старо-руска хрестоматія для висших кляс середних шкіл. Львів. 1881 (тут між старо-українські лїтературні памятники втягнені також білоруські).

[3]) В. Лукичь, Угорська Русь, еи розвôй и теперѣшній станъ. У Львовѣ, 1887.

[4]) Е. Сабовъ, Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Въ Унгварѣ, 1893 (рец. на „Христоматію" написав А. Петров у Журн. Мин. Нар. Просв., 1893, X; в нїй подав рецензент цїлий ряд доповнень і виписок, пороблених із памяток угро-руського письменства, документів і т. д.).

їни[1]) м. ст. — про угро-руський національно-культурний рух XIX в. не маємо ні одної основнійшої розвідки. Також усї дрібнійші статї, що появили ся досї на сю тему, головно у часописях, не мають з причини тенденційности й безкритичности їх авторів переважно ніякої наукової вартости.

Тому з вдоволеннєм мусимо зустрінути кождий зворот наукових інтересів наших молодих робітників на полї історії нашого письменства — у сторону забутої угорської України і з подякою приняти від них ті нові причинки — навіть найменші — до пізнання сеї частини української теріторії, які вони подадуть нам як результат своїх наукових студій і дослїдів. До таких молодих дослїдників історії нашого національно-культурного руху XIX ст., які зацікавили ся між ин. також угорською Україною, належить власне автор зазначеної у горі розвідки д. Ів. Созанський. Згадана праця д. Созанського про Ол. Духновича не одинока, що своєю темою дотикає історії культурного руху на угорській Україні; майже рівночасно подав автор другу статю про Духновича у наших „Записках" т. LXXXVI, в якій обговорив критично діяльність згаданого угро-руського діяча на иншім полї — на полї поезії[2]).

Ол. Духнович — один із визначнійших представників угро-руського літературного руху XIX ст. — займав ся громадськими і просвітніми справами угорської України поверх 30 лїт (1832—1865). Найважнійшими з них були — його енерґічні заходи коло просвіти народнїх мас і його широка публїцистична діяльність. Виясненню сих двох боків у його громадсько-просвітнїй роботї присвячує автор свою названу в горі розвідку.[3])

Педаґоґічно-просвітню діяльність почав Духнович на ширшу скалю тільки в 1840-их рр., коли став іменований капітульним канонїком у Пряшеві. „На сьому становищу, каже автор, Духнович став добродїєм і опікуном бідних студентів як угро-руських так і галицьких.

---

[1]) К. Студинський, Кореспонденція Якова Головацького. Т. I—II. У Львові, 1905—1909; И. С. Свѣнцицкій, Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. I—II. Львовъ, 1906—1909; М. Тершаковець, Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. Додаток: До історії москвофільства в Угорській Руси (Укр. руський Архив, т. III). З инших боків дослїджують угорську Україну дд.: Вол. Гнатюк, А. Петров, Ст. Томашівський й ин.

[2]) Ів. Созанський, Поетична творчість Ол. Духновича (Зап. Н. Т. ім. Ш. т. LXXXVI, ст. 123—140)

[3]) Друкувала ся вона найперш у львівськім „Учителю", 1908, чч. 9—12.

Він винаходив для них приватні лекції, підномагав грішми та харчем. У його хаті у Пряшеві була справдішня бурса, де бідні студенти без ріжниці стану находили щирий захист.“ Для характеристики Духновича як добродія шкільної молодіжи автор наводить фраґменти зі споминів одного з його колишніх бурсаків — Галичанина д. В. Крім матеріяльної опіки над шкільною молодіжю дбав він також про її духовий розвій. „Бажанем Духновича було, пише автор, щоби загал мужицтва навчив ся бодай читати й писати, а дальше, щоби спосібнійших мужицьких дітий висилати на науку до міста“. Для того він перший з поміж угро-руської інтеліґенції уложив і видав своїм накладом цілий ряд підручників для початкової народньої освіти, як: Книжиця читалная для начинающихъ (своїм богатим змістом перевисшила вона усї букварі, які перед тим видруковано у Галичині й була видана в короткім часї 4 рази!), Краткій землепись для молодыхъ Русиновъ (популярний виклад ґеоґрафії, призначений головно для сільських учителів), Сокращенная граматика письменнаго русскаго языка (написана в ориґіналї місцевим говором — перероблена й видана без відома й згоди автора двома апостолами руссофільства між угорськими Українцями Ів. Раковським і В. Войтковським на „чисто русскомъ языкѣ“), Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ, Естественно-духовныя Разсужденія, Лїтургическій катехизмъ й ин. Над кождим із сих підручників автор з'упиняєть ся детальнійше й характеризує докладно їх уклад, зміст, мову й ин. Свій огляд просвітної діяльности Ол. Духновича д. Созанський кінчить такими словами: „результати його роботи на сьому полї, як спершу були незвичайні, так опісля змарнували ся тому, що Духнович не повів просвітної справи властивим шляхом, відцурав ся рідної мови та став пропаґатором висшої, „сальонової“, российської“. А як зміняли ся у нього погляди на народню мову, автор показує у другій половині своєї статї, в якій обговорює його публїцистичну діяльність.

Публїцистична діяльність Ол. Духновича доволї велика, хоч одностороння. Переглядаючи тодїшні часописи (галицькі — Зоря Галицка, Вѣстникъ, Семейная Библіотека, Слово; угорські — Церковная Газета, Церковный Вѣстникъ; заграничні — Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи) стрічаємо ся з його іменем не рідко. Усї дописи Духновича можна звести до двох катеґорій. Одні дотикають просвітнього руху на угорській Україні — в них Духнович подає звістки про появу просвітних книжочок, обговорює вагу просвіти народа, висказує радість, що мужицькі діти беруть ся до науки. Инші його дописи — своїм обємом далеко ширші, бо обходять і галицьку Україну — обговорюють питаннє української лїтературної мови на Угорщині й у Галичині. Погляди Духно-

вича на лiтературну мову галицько-угорських Українцiв не були все однаковими. В перших роках своєї громадянсько-просвiтньої дiяльности вiн не соромив ся простої, мужицької мови i на нiй — як сам зазначує — написав мiж ин. свiй твiр: „Добродѣтель перевисшаетъ богатство“. Незабаром одначе (в 1852 р.) вiн заняв супроти народньої мови крайно вороже становище та став пропаґувати у письменствi т. зв. „сальонову мову“ („Такъ то намъ сальоны исключати въ образованiи нашего языка?“ — гремить розгнiваний Духнович, рецензуючи переклад „Ермака“ i Могильницького „Скит Манявський“. — „Намъ двигати языкъ изъ порока сельской грубости, — такимъ образомъ намъ на всякiя десять села особной граматики и особнаго словаря нужно!“).

На закiнченнє своїх уваг про Духновича автор подає таку його характеристику: „Духнович — то поява в нашiм суспiльнiм та лiтературнiм житю вiд 30 рр. мин. вiку почавши, досить iнтересна. Iнтересний вiн iз за двох рiчий: раз, що в нiм бачимо майже одинокого представника не тiльки серед угорських, але навiть серед галицьких Українцiв, тих дiяльнiйших людий, якi звертали свою увагу на простий народ, дбали про його освiту, добачуючи в нiй єдиний спосiб полiпшення його долї; а друге — що пiзнаннє особи Духновича — то причинок iсторiї москвофiльства на угорськiй Українї. Духнович дав нам найплястичнiйший примiр, який поганий вплив мала iдея „обєдинення“ на людий, що бажали щиро займити ся долею свойого народа, працювали для нього, але так довго, поки не попали у темряву москвофiльства“.

Для доповнення обох праць автора зазначимо, що новi вiстки про незвiснi дотепер рукописи Ол. Духновича, якi зберiгають ся в угро-руських бiблiотеках, i деякi виписки з них подав др. Iл. Свєнцiцкий у виданiй сими днями ч. II своїх „Матерiал-iв по исторiи возрожденiя Карпатской Руси“ (Льв., 1909, ст. 118—126). *Iв. Кревецький.*

Р. Данковская — Малороссiйскiя обрядовыя печенья Курской губернiи (Этнограф. Обозрѣнiе, 1909, № 1, ст. 21—34).

Отся статя iнтересна тим, що в нiй зiбранi разом усi печива (хлiби i тiста), уживанi при рiжних обрядах, яким етноґрафи присвячували доси за мало уваги, хоч вони її заслугують вповнї. В статї поданi також малюнки рiжних родiв печива, яких число виносить 19, що значно улекшує опис i дає нам правдивий погляд на рiч. Жаль одначе, що авторка не звернула при тiм уваги на вiруваня, в яких лежить увесь сук рiчи, бож тi хлiби й печуть на те, щоби при їх помочи осягнути певнi результати, приписанi вiруванями. Якби не те, то їх можна би все заступити звичайним хлiбом. Авторка запевняє, що „печенье въ томъ видѣ, какъ оно здѣсь проводится, уже исчезло: одни печенья исчезли

болѣе 35 лѣтъ тому назадъ, другіе лѣтъ 25, и лишь немногія мелочи еще доживаютъ свой вѣкъ". Здаєть ся одначе, що тут є трошки пересади авторки, бож трудно припустити, щоби тепер не пекли паски або коровая, а певно ще й деяких инших родів хлїба. Не знати також, чому авторка зачисляє деякі печива до обрядових, прим. „черепеники", бо при описї не згадує зовсїм про те, щоби їх уживано при яких обрядах, за те зазначує виразно, що їх випікають на продаж.

Загалом вичисляє авторка отсї печива: 1) Маленька весїльна шишка; шишки печуть у домі молодої; з ними вона ходить просити на весїлє і лишає по домах, де просить; в день весїля роздаєть ся їх боярам і знакомим. 2) Велика весїльна шишка, з заткненою гилкою (звичайно вишневою), облїпленою тїстом; її печено в домі молодої і молодого і вожено з женихом до молодої, де обмінювано за шишку молодої; на весїлю роздїлювано їх між боярів і дружки. 3) Хрести печено в середу четвертого великопістного тижня, а зїдано в четвер. Уживано також при деяких ворожбах. 4) Книші, без начинки, печено звичайно в переддень деяких свят. 5—6) Орішки і оріхи, які ріжнили ся лиш величиною, печено в формі великих обручок на смальци на пущенє, а деколи і в осени, як різано свинї. 7) Подібні до них сорочі ушка печено в ті самі часи, що орішки. 8) Коровай печено, як і в нас. 9) Подібний до нього лежень, печений у родичів молодят, лежав через усе весїлє на столї, а по весїлю угощувано ним гостий. 10) Колачі везено з женихом до молодої, де свашка роздавала їх гостям. 11) Паска — як у нас. 11—12) Драбинки печено на Вознесенє в формі драбини, найбільше з пятьма щеблями. 13) Жайворонки печено на 40 святих, числом 40 штук. 14—15) Брусаки печено в формі округлих брусків. 16) Черепеники, рід бабок, печено лише на продаж. Крім того печено рід медівників, званих рубенцями або різанцями, які також лише продавано.

Варто було би зладити подібні описи також в инших наших околицях, взявши при тім на увагу й віруваня. *В. Гнатюк.*

Вл. Даниловъ — Ненародныя пѣсни въ украинскомъ фольклорѣ (Сборникъ Харьк. Ист. Фил. Об-а. T. XVIII, ст. 279—285 і окремо).

В. Данилів порушив в отсїй статейцї дуже цікаве питанє, на жаль віднїс ся до нього побіжно й поверховно і нї трошки його не вичерпав. Питанє про народність і ненародність пісень являєть ся вже з публїкацією перших їх збірників, в яких можна знайти доволї богато ненароднїх пісень. І тут двояка причина впливала на поміщуванє ненароднїх пісень; перша — се була проста несвідомість, яку бачимо прим. у Вацлава з Олеська і Жеґ. Павлї; вони містили всї пісні, які діставали,

не зважаючи на їх походженє; а що між піснями було богато виписаних зі старших рукописних співанників з XVII – XVIII ст., яких тепер відкриваєть ся доволї богато, і в яких переважно, хоч не виключно містили ся твори ріжних поетів тих часів, то не диво, що в збірниках тих перших етноґрафів попадало ся значне число штучних творів. Друга причина — се свідоме фальшованє пісень і видаванє їх за народні. Клясичний приклад сього маємо на Срезневскім у його „Запорожскій Старині“. Найздібнійшим на мій погляд фальшівником народнїх пісень у нас був Шишацький-Ілїч, який знав добре мову і народню поезію, тому й найлїпше міг підходити під її лад. Фальшовано народні пісні врештою не лише в нас, але і в инших народів: Великоросів, Поляків, Чехів, Сербів і т. д. Бельовський, Вуйціцький, Ґолембйовський брали приміром галицькі українські пісні, перекладали на польську мову і видавали або не зазначуючи, що се переклад, через що можна їх було вважати за оріґінали, або впрост клали під ними фальшиві підписи: z nad Niemna, z nad Wilii. Таке тоді було розуміне народньої поезії. Але вже й між першими етноґрафами виринали сумнїви що до походженя деяких пісень і вони старали ся ставити ся до них критичнійше. Я. Головацький помістив богато ненароднїх пісень у своїм збірнику, але маркантнійші зібрав разом і назвав їх „Пѣснями образованнаго сословія“. Пізнїйше Антонович і Драгоманів виключили зі своєї збірки всї підозрілі пісні і обіцяли виказати їх фальшивість, хоч до того вже не дійшло. Тепер треба уживати при видаваню народнїх пісень вповні наукового крітерія і коли втягаєть ся між них пісні ненародного походженя (що деколи неминуче, бо не можнаж з народнього репертуару викинути деяких набожних пісень, різдвяних і великодних вірш і инших, хоч знаємо документно про їх ненароднє походженє), то зазначуєть ся се виразно.

Д. Данилов порушає також справу лїтературних впливів і вказує, як у деяких селах записано твори Шевченка, Кулика, Забіли, Глїбова, Пушкіна і инших. Се не дивниця, бо школа, місто, книжка і ґазета мусять лишати свої слїди і по селах; сих творів одначе під нїякими умовами не належить залучати до етноґрафічних збірників, бо вони сюди зовсім не належать. Питанє може заходити лише що до творів письменних селян, які дуже люблять пописувати ся віршотворством і засипують своїми творами чи не всї редакції популярних ґазеток. Коли отже такий мужицький твір спопуляризував ся між народом і його співають усюди, то його під певними умовами можна би втягнути між твори народньої поезії, але не все. Таких творів врештою нема богато і вони не можуть нї про що рішати.

В. Гнатюк.

Наукові розвідки й статї в справозданнях українських середнїх шкіл у Галичинї за роки 1903/4—1907/8: Школи коломийські й тернопільські [1]).

Ів. Франчук — Женщини у Гомера (Звіт дирекції ц. к. II. ґімназії в Коломиї за р. 1903/4).

Л. Гнатишак — Вплив „Історії Руссов“ на українсько-руську романтичну поезію (ibid. за р. 1904/5).

Д. Джердж — Поясненнє проводження звука в ґазах на основі кінетичної теорії ґазів (ibid. за р. 1905/6).

Яр. Гординський — Причинки до студій над „Енеїдою“ Ів. Котляревського. I—II (ibid. за рр. 1906/7—1907/8).

Хроніка ц. к. ґімназії Франц-Йосифа I. від р. 1899—1905 (I. Звіт дирекції ц. к. ґімназії Франц-Йосифа I. в Тернополї за р. 1905/6).

Ів. Борусовський — Мефістофель у Ґетовім „Фавстї“ і Люціфер у Байроновім „Каінї“ (ibid. за р. 1906/7).

Й. Застирець — Петро Білянський, епископ львівський, галицький і Каменця Подільського 1781—1798 р. (ibid. за р. 1907/8).

Статя д. Ів. Франчука п. з. Женщини у Гомера — складаєть ся з двох частин. У першій — схарактеризував автор типи жінок, які вивів Гомер у своїх поемах „Іліяді“ й „Одиссеї“ — отже Навзики, Пенельопи, Андромахи, Гекаби, Гелени, Арети; у другій — представив становиско гомерівських жінок у дома (дівчина, жінка, мати), їх права, обовязки й ин.

Друга статя — се розвідка д. Л. Гнатишака на тему: Вплив „Історії Руссов“ на українсько-руську романтичну поезію. I ся праця складаєть ся з двох частин. У першій — автор стараєть ся виказати, звідки „вона („Історія Руссов“) взяла ся, коли появила ся напечатана (чи й се треба аж „виказувати“? — *Кр.*), хто і на основі яких жерел її написав [2]), чи вістки, подані в ній, правдиві, чи має вона взагалї яку вартість“ й ин.; у другій — говорить про її вплив на укр. романтичну поезію. Перша половина має вповнї компілятивний характер і поза повтореннєм чужих поглядів не дає нічого нового; у другій — більш самостійній, розібрав автор письменників, що писали під впливом „Історії Руссов“, отже: з українських — Максимовича, Маркевича, Гребінку,

---

[1]) Див. „Записки Н. Т. ім. Ш.“ тт. LXXXVI і LXXXIX. На сїм кінчимо огляд наукових розвідок і статей у справозданнях укр. сер. шкіл у Галичинї за рр. 1903/4—1907/8. Огляд за 1908/9 р. буде поданий в одній із дальших книжок.

[2]) Сам автор обстає за авторством Гр. Полетики (ст. 13).

Бодянського, Шевченка, Руданського; з російських — Гоголя. Найдокладнійше одначе проаналізував Шевченка[1]) і Руданського[2]). Реєстр письменників, на яких видно вплив „Історії Руссов“, доповнимо ще отими іменами: з українських — А. Метлинський (пор. збірник „Думки и пѣсни та шче-де-що“), з російських — Пушкин („Полтава“) і Рилєєв (поезії з укр. історії).

Розвідка д. Д. Джерджа п. з. Поясненнє проводження звука в ґазах на основі кінетичної теорії ґазів — повинна бути обговорена у публікаціях мат.-прир. секції.

Розвідка д. Я. Гординського п. з. Причинки до студій над „Енеїдою“ Ів. Котляревського — складаєть ся також з двох частин[3]). Перша, в якій автор обговорює відносини на Україні при кінці XVIII в., характеризує становище, яке Котляревський бажав заняти супроти української суспільности своєю поемою й вичисляє давнійші проби травестовання „Енеїди“, — не дає властиво ніяких нових „причинків“ до виясненння ґенези української травестії (автор опираєть ся головно на праці М. Дашкевича[4])). У другій — подає порівняний перегляд сюжетів і персонажів поеми (отже: руїна Трої; утеча Енея; Юнона; Еол; буря; Нептун; пир), зіставивши побіч себе — дванайцять „Енеїд“: 1) українська — Котляревського, 2) російська — Осипова, 3) російська — Котельницкого, 4) німецька — Блюмауера, 5) його ж польська перерібка, 6) німецька — Міхаеліса, 7) французька — Скаррона, 8) французька — Моро де Бразé, 9) італійська — Ляля, 10) норманська — „Eneas“, 11) середньо-горішньо-німецька — „Eneidt“ і перерібка Фельдеке, 12) латинська — Верґілія. Автор зовсім не зражуєть ся тим, що ні Ляля, ні норманського роману XII ст., ні вкінці середньо-горішньо-німецької „Eneidt“, не згадуючи вже про польську перерібку Блюмаєра з року 1834 (!), Котляревський не знав, отже й нема ніякої потреби втягати їх до студій над його „Енеїдою“ (инша річ — історія літературних тем взагалі!); він навіть жалує, що не може стягнути всіх (!) перерібок Верґілієвої „Енеїди“, яких у ріжних мовах є кілька десятків, і з яких деякі находять ся тільки в рукописях. Позитивним ре-

---

[1]) Зі Шевченкових поем отсї: 1) Тарасова ніч, 2) Гамалія, 3) Ів. Підкова, 4) Невольник, 5) Великий льох, 6) Іржавець, 7) Не знаю, як тепер Ляхи живуть, 8) Чернець, 9) Вибір гетьмана, 10) Заступила чорна хмара, 11) Бували войни, 12) Гайдамаки.

[2]) З Руданського поем: 1) Мазепа, 2) Іван Скоропада, 3) Павло Апостол, 4) Велямін, 5) Павло Полуботок, 6) Мініх.

[3]) Вийшла окремою відбиткою.

[4]) Пор. Н. Дашкевичъ, Малорусская и другія бурлескныя (шутливыя) Энеиды (Кіев. Старина, 1898, т. LXII).

зультатом сеї другої частини є потверджение знаного вже давнiйше факту, що первовзором для Котляревського був не Верґiлiй, а Осипов.

„Хронiка ц. к. ґiмназiї iм. Франц-Йосифа I. вiд 1899 до 1905 року“ — подає ляпiдарним стилем лїтопись української ґiмназiї в Тернополї за протяг перших 6-тьох рокiв її iстновання, в яких дирекцiя згаданої школи не публїкувала ще своїх справоздань у формi рiчних „Звiтiв“.

Iнтересний нарис про вiру в чорта взагалї й пробу ввести його до лїтератури як символ i персонiфiкацiю певних iдей подав д. Iв. Борусовський у своїй статї п. з. Мефiстофель у Ґетовiм „Фавстї“ i Люцифер у Байроновiм „Каїнї“. Стаття — цiкава для iсторика лїтературних тем i персонажiв.

Про статю д. Й. Застирця п. з. Петро Бiлянський, епископ львiвський, галицький i Каменця Подiльського 1781—1798 р., подамо наші замiтки пiзнiйше, по її закiнченню [1]). Тут скажемо тiльки те, що опублїкований дотепер початок моноґрафiї представляє взiрець легенької компiляцiї, яка немає нiякої наукової вартости. Тим бiльш — коли в сiм роцї появила ся двотомова праця про iсторiю галицької церкви кiнця XVIII ст. кс. В. Хотковского [2]). Треба побажати, щоби дальша частина розвiдки д. Застирця мала солїднiйший характер, чим її початок.

Iв. Кревецький.

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ, т. I—III, 1905.

Труды тринадцатаго археологическаго съѣзда въ Екатеринославѣ, т. I—II, 1908.

В. Хвойко — Городища средняго Приднѣпровья, ихъ значенiе, древность и народность, 1905.

A. Brückner — Eintritt der Slaven in die Weltgeschichte, Берлїн, 1909.

Н. Дашкевичъ — Смѣна вѣковыхъ традицiй въ отношенiяхъ народовъ Запада къ Русскимъ, 1908.

Д. Айналовъ — Очерки и замѣтки по исторiи древнерусскаго искусства. I. Два примѣчанiя къ Слову Данiила Заточника, 1908.

---

[1]) Заповiджене продовженне її у „Звiтї“ на 1908/9 р. — не появило ся!

[2]) X. W. Chotkowski, Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy. Kraków, 1909. T. I—II.

— II. О дарахъ русскимъ князьямъ и посламъ въ Византіи. III. О нѣкоторыхъ серіяхъ миніатюръ Радзивилловской лѣтописи, 1908.

A. Wesselski — Mönchslatein, 1909.

В. Бѣдновъ - Православная церковъ въ Польшѣ и Литвѣ, 1908.

Źródła dziejowe. T. XVII, część I, 1908.

C. Riter von Sax — Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der „orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart, 1908.

С. Масловъ — Описаніе рукописей Историческаго Общества Нестора Лѣтописца, 1908.

А. Грушевскій — Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Руссовъ", 1908.

І. Святицький — Відроджене білоруського письменства, 1908.

Д. Дорошенко — Білоруси і їх національне відродження, 1908.

І. Сованський — Олександер Духнович, 1908.

Р. Данковская — Малороссійскія обрядовыя пѣченья Курской губерніи, 1909.

В. Даниловъ — Ненародныя пѣсни въ украинскомъ фольклорѣ.

Наукові розвідки й статї в справозданях українських середнїх шкіл у Галичинї за роки 1903/4—1907/8: Школи коломийські й тернопільські.

Ів. Франчук — Жѣнщини у Гомера.

Л. Гнатишак — Вплив „Історії Руссов" на українсько-руську романтичну поезію.

Д. Джердж — Пояснене проводження звука в ґазах на основі кінетичної теорії ґазів.

Яр. Гординський — Причинки до студій над „Енеїдою" Ів. Котляревського. I—II.

Хроніка ц. к. ґімназії Франц-Йосифа І. від р. 1899—1905.

Ів. Борусовський — Мефістофель у Ґетовім „Фавстї" і Люціфер у Байроновім „Каінї".

Й. Застирець — Петро Білянський, епископ львівський, галицький і Каменця Подільського 1781—1798 р.

